

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Nataša M. Rosandić

MITOLOŠKE ŽIVOTINJE POREKLOM SA
ISTOKA U SREDNJOVEKOVNIM
RUKOPISIMA BESTIJARIMA

doktorska disertacija

Beograd, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Nataša M. Rosandić

MYTHOLOGICAL ANIMALS OF EASTERN
ORIGINS IN MIDDLE AGES BESTIARIES
MANUSCRIPTS

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017.

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Росандич Наташа М.

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ЖИВОТНЫЕ
ВОСТОЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В
СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУКОПИСНЫХ
БЕСТИАРИЯХ

диссертация на соискание ученой степени
доктора филологических наук

Белград, 2017.

MITOLOŠKE ŽIVOTINJE POREKLOM SA ISTOKA U SREDNJOVEKOVNIM RUKOPISIMA BESTIJARIMA

Rezime

Srednjovekovni rukopisi bestijari, ili „knjige o životinjama,“ su srednjovekovne knjige didaktičkog i moralno-poučnog sadržaja sa porukama koje su u skladu sa hrišćanskim učenjem i shvatanjima o moralu. Vreme njihovog nastanka, prema do sada poznatim rukopisima, vezuje se za period VIII/IX veka, a njihova najintenzivnija cirkulacija odvijala se u periodu od XII do XIII veka, na prostorima Evrope. Nastali su na tradicijama *Physiologusa*, dela nepoznatog autora iz perioda II/III veka, koje nije sačuvano i prerasli su u svojevrsnu kompilaciju znanja o životinjama, koja su upotpunila dela antičkih i srednjovekovnih pisaca. Rukopisi, u najvećoj meri, pripadaju skriptorijumima Zapadne Evrope i većina ih je ilustrovana. Pored sadržaja teksta za proučavanje je veoma važna i ikonografska komponenta, pa smo u našem istraživanju akcentovali upravo ove, ilustrovane rukopise. Kao što ćemo kasnije videti, tekst i slika se međusobno dopunjuju. Životinje i mitološka bića iz bestijara preneli su nam brojne legende kroz religijske alegorije, u formi veoma kratkih saopštenja o svakoj životinji ili biću ponaosob, sa ponekad veoma luksuznom i umetnički kompetentnom ilustracijom. Vremenom se njihov broj uvećavao, kako je rasla njihova popularnost, pa se sa četrdesetak poglavlja, koliko je sadržavao originalni *Physiologus*, broj popeo na preko sto poglavlja o životinjama, koje su se našle u ulozi nosilaca i tumača hrišćanske mistike i simbolike.

Naša studija bavi se istraživanjem porekla imaginarnih životinja i bića iz ovih rukopisa, istražuje mitološke koncepte teksta i slike, upoređujući ih sa konceptima i simbolikom životinja u drevnim kulturama Istoka. Ove, uglavnom kompozitne životinje, izdvojili smo kao posebnu celinu i pokušali da utvrdimo njihove prototipove u praistorijskim i protoistorijskim epohama na prostorima Azije, odnosno da utvrdimo da li potiču sa Istoka. Analizirajući svako biće u zasebnom poglavlju, konsultovali smo prevode dela pojedinih antičkih pisaca, mitološku građu, ikonografske analogije, kao i veoma obimnu literaturu koja se bavi proučavanjem rukopisa bestijara sa područja Zapadne Evrope. Studija sadrži *Pregled* rukopisa sa delimičnim kodikološkim podacima, sa ilustracijama

preuzetim iz digitalizovanih i dostupnih rukopisa. Za opširnija istraživanja neophodno je uključiti veći broj relevantnih naučnih disciplina iz sistema nauka, šireg od društveno-humanističkih. Tema je zahtevala interdisciplinarni pristup, koji je ovde primenjen samo delimično, uglavnom, zbog ograničenosti pristupa svim rukopisima.

Ključne reči: srednjovekovni bestijari, životinje, mitologija, simbolika, kulturni uticaji, kulture Istoka

Naučna oblast: Društveno-humanističke nauke

Uža naučna oblast: Filološke nauke

UDK:

MYTHOLOGICAL ANIMALS OF EASTERN ORIGINS IN MIDDLE AGES BESTIARIES MANUSCRIPTS

Abstract

Middle ages bestiaries manuscripts, or “books of animals”, are books which were created during middle ages period and had a didactic and ethically educative content, involving messages which were in accordance with Christian teachings and perspectives on morality. According to manuscripts known so far, the time of their origin is believed to be around the VIII and IX centuries, and their most frequent circulation took place during the period between the XII and XIII centuries, in the European region. They were made in the tradition of *Physiologus*, the work of unknown author from II or III century that was not preserved, and they evolved into a sort of unique compilation of knowledge on animals and were complemented by the works of authors from the antique and the middle ages. The manuscripts largely belong to the scriptoriums of Western Europe and most of them are illustrated. Beside the text content, it is also very important to research the iconographic component; this was the reason that led us to emphasise these illustrated manuscripts in our study. As will be shown later, the text and the images complement each other. Animals and mythical beings from the bestiaries have passed down onto us numerous legends through religious allegories in the form of very brief chapters about each animal or being separately, sometimes with very luxurious and artistic illustration. As their popularity grew in time, their number increased, and the number of chapters on animals rose from forty, in the original *Physiologus*, to over a hundred. Animals/beings were given the roles of carriers and interpreters of Christian mysticism and symbolism.

This study is researching the origins of imaginary animals and beings from these manuscripts; it studies mythological concepts of text and images by comparing them to conceptions and symbolism of animals in ancient cultures of the East. We have singled out these – mainly composite animals as a separate entity, and have tried to determine their prototypes in the prehistoric and protohistoric epochs in the Asian areas. In other words, we have tried to determine whether they originated in the East. While analyzing each being in a separate chapter, we have consulted various materials such as: translated works of certain antique authors, mythological material, iconographic analogies and a

very extensive literature which investigates Western Europe's bestiaries manuscripts. This study contains the *Overview* of the manuscripts with partial codicological data, with illustrations taken from digitalized and available manuscripts. For more comprehensive research it is necessary to include a larger number of relevant science disciplines, beyond humanities and social sciences. This topic required interdisciplinary approach that has here been applied only partially – mainly due to the limited access to all of the manuscripts.

Summary:

Key words: middle ages bestiaries, animals, mythology, symbolism, cultural influences, Eastern cultures

Subject area: Social sciences and humanities

Specific subject area: Philological sciences

UDC:

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ЖИВОТНЫЕ ВОСТОЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУКОПИСНЫХ БЕСТИАРИЯХ

Резюме

Средневековые рукописи бестиарии или “книги о животных” – это средневековые книги дидактического и морально-поучительного содержания, включающие в себя послания, согласные христианскому учению и пониманию моральности. Их происхождение, согласно до ныне известным рукописям, датируется VIII/IX в., а их самое интенсивное обращение происходило в период от XII до XIII вв. в Европе. Они настали на традициях Физиолога, несохранившегося произведения неизвестного автора из периода II/III в., и переросли в своеобразную компиляцию знаний о животных, дополняющую произведения античных и средневековых авторов. Бóльшая часть рукописей иллюстрирована и принадлежит скрипториям Западной Европы. Наряду с содержанием текста для изучения данных рукописей очень значителен и иконографический компонент, так что в настоящем исследовании мы сделали особое ударение как раз на этих иллюстрированных рукописях. Как мы увидим позже, текст и картина дополняют друг друга. Животные и мифологические существа из бестиариев передали нам многочисленные легенды посредством религиозных аллегорий, очень коротких сообщений о каждом животном или существе в отдельности, с порой весьма роскошной и художественно грамотной иллюстрацией. Со временем в меру нарастания их популярности их число увеличивалось, так что оно от около сорока глав, сколько содержал оригинальный Физиолог,росло до свыше ста глав о животных, находящихся в роли носителей и истолкователей христианской мистики и символики.

Данное исследование занимается разыскиванием происхождения воображаемых животных и существ из этих рукописей, исследует мифологические концепты текста и картины, сравнивая их с концептами и символикой животных в древних культурах Востока. Мы выделили эти в основном композитные животные как отдельное целое, и попытались найти их прототипы в доисторических и протоисторических эпохах в Азии, то есть установить ведут ли они

происхождение с Востока. Анализируя каждое существо в отдельной главе, мы обращались к переводам произведений некоторых античных авторов, к мифологическим данным, иконографическим аналогиям, а также к очень объемной литературе, занимающейся изучением рукописных бестиариев из Западной Европы. Исследование содержит *Обзор* рукописей с частичными кодикологическими данными, с иллюстрациями, взятыми из оцифрованных и доступных рукописей. Для более обширных исследований нужно включить бóльшее число релевантных научных дисциплин, расширяя их круг за пределы гуманитарных наук. Тема требовала интердисциплинарного подхода, который использован здесь только частично, в основном из-за ограниченного доступа ко всем рукописям.

Ключевые слова: средневековые бестиарии, животные, мифология, символика, культурные влияния, культуры Востока

Научная область: Гуманитарные науки

Специальность: Филологические науки

УДК:

Mentor:

Prof. dr Ljiljana Marković, redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Članovi komisije:

1. Prof. dr Radosav Pušić, redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
2. Prof. dr Vladimir Mako, redovni profesor, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Datum odbrane: _____

Zahvalnost

Zahvaljujem na podršci i pomoći mojoj porodici, prijateljima, kolegama sa doktorskih studija, profesorima Filološkog fakulteta i njihovim saradnicima.

SADRŽAJ

UVOD	1
I Predmet, metod i cilj istraživanja.....	3
II POČECI PROUČAVANJA ŽIVOTINJA.....	5
III RUKOPISI BESTIJARI.....	13
1. Identifikacija rukopisa bestijara.....	13
2. Proučavanje bestijara.....	16
3. Izgled i koncepcija rukopisa bestijara	23
4. <i>Physiologus</i>	27
IV MITOLOŠKE ŽIVOTINJE U RUKOPISIMA	37
V MITOLOŠKE ŽIVOTINJE POREKLOM SA ISTOKA	40
VI PREGLED MITOLOŠKIH ŽIVOTINJA	52
1. Amphisbaena (T. I).....	52
2. Aspidochelone (T. II)	55
3. Aspis, Asp (T. III – T. III/1).....	60
4. Basiliscus (T. IV – T. IV/1).....	61
5. Bonnacon (T. V – T. V/1).....	64
6. Caladrius (T. VI – T. VI/2).....	67
7. Centaurus, onocentaurus (T. VII).....	70
8. Cinnamoligus (T. VIII).....	74
9. Draco (T. IX – T. IX/3)	75
9.1. <i>Mitološki koncepti zmije</i>	76
9.2. <i>Draco (zmaj, zmija)</i>	85
9.3. <i>Zmajeви Istočne Azije</i>	92
9.4. <i>Ostale mitološke zmije</i>	96
10. Eale (T. X).....	99
11. Gryphus (T. XI – T. XI/1)	102
12. Hydrus, hydra (T. XII – T. XII/2).....	108
13. Jaculus (Iaculus) (T. XIII)	110
14. Leucrota (T. XIV).....	112
15. Manticora (T. XV).....	113

15.1. <i>Ostala kompozitna bića sa ljudskom (ili životinjskom) glavom</i>	116
16. Parandrus (T. XVI)	119
17. Phoenix (T. XVII – T. XVII/2)	121
17.1. <i>Feniksi Istočne Azije</i>	126
18. Salamandra (T. XVIII – T. XVIII/1)	127
19. Satyrus (T. XIX)	128
20. Serra (T. XX – T. XX/1)	133
21. Sirena (T. XXI – T. XXI/2)	135
22. Unicornis (T. XXII – T. XXII/3)	142
22.1. <i>Jednorogi Istočne Azije</i>	149
22.2. Predstava jednoroga u bestijarima	150
VII MITOLOŠKE ŽIVOTINJE – dopunska razmatranja	152
1. <i>Podela mitoloških životinja</i>	164
1.1. Bića sa glavom ribe	168
1.2. Bića sa glavom gmizavca	171
1.3. Bića sa glavom ptice	178
1.4. Bića sa glavama bovida, ekvida i cervida	182
1.5. Bića sa ljudskom glavom	190
ZAKLJUČAK	196
Skraćenice uz rukopise	200
PREGLED RUKOPISA	201
ILUSTRACIJE	230
LITERATURA	274
Biografija autora	316
Izjave o autorstvu	

UVOD

Srednjovekovni rukopisi – bestijari predmet su izučavanja brojnih naučnika XIX i XX veka kada je oživelo zanimanje za ovu temu, uglavnom, u krugovima zapadnoevropskih autora. Prvobitno i najšire shvaćeni, bestijari, kao knjige o životinjama, definisani su nazivom koji je usvojen u literaturi (*bestiarium*). U ovom bogatom knjižnom fundusu, dominantni su tekstovi na latinskom jeziku, koji zajedno sa ilustracijom, ponekad i bez nje, predstavljaju zasebnu celinu u kompozitnim rukopisima. Kod pojedinih bestijara ilustracija je prilično zanemarena i "slika" se ne može smatrati relevantnom za tumačenje simbolike životinjskih predstava, tako da je supstrat teksta od većeg značaja za proučavanje ovih rukopisa. Latinski bestijari nastali su po uzoru na delo napisano na grčkom jeziku i predstavljali su duhovne tekstove u kojima su životinje imale izraženu simboliku, mistički i alegorijski smisao, osobine književno karakterizovanih likova i, neretko, visoko stilizovan prikaz.

U periodu cirkulacije, bestijari su, uglavnom, pisani na latinskom jeziku, ali kao što ćemo kasnije videti, grupa bestijara prevođena je i na narodne jezike (anglonormanski, francuski...) i prilagođena je profanim shvatanjima čoveka srednjeg veka.

Da bi se prilagodili obrazovanju srednjovekovnog vulgusa, koje je bilo na veoma niskom nivou, tekstovi su skoro uvek bili ilustrovani, pa su rukopisi mogli poslužiti svim slojevima društva. Moralna edukacija bila je prerogativ crkve, pa je, u tom smislu, i pisac i ilustrator ovih rukopisa, najčešće, bio iz redova sveštenstva. Podučavanje i usmeravanje hrišćanske svetine prema crkvi bilo je veoma teško, jer je obrazovanje, većini, bilo nedostupno. Polemike u literaturi, oko svrhe i namene bestijara, iznedrile su jedan zajednički i opšteprihvaćeni stav, da su bestijari svojevrsni korpusi hrišćanskih moralnih načela, duboko ideološki obojeni, posredstvom kojih se modelovala slika uzornog čoveka srednjeg veka. Najzapaženije u savremenom tumačenju bestijara jeste odbacivanje njihovog naučnog značaja u načelu, odnosno odbacivanje teze da su predstavljali neku vrstu prirodoslova, mada je nekolicina autora

smatrala da se u njihovom sadržaju mogu nazreti postulati drevne istorije i filozofije prirode.

Naše istraživanje usmereno je na posebnu grupu mitoloških životinja u bestijarima, koje imaju zajedničko poreklo u kulturama Istoka. Do sada se, u starijoj literaturi, "poreklo sa Istoka" završavalo na ovakvoj definiciji, bez mnogo detalja i bez sigurne i potvrđene veze sa prostorima, koje ovaj navod podrazumeva. U našoj studiji, pokušali smo da, uz pomoć reverzibilne metode, stignemo do ideje o nastanku, odnosno do prototipa imaginarne životinje, koji je nastao negde na prostorima Azije. Pošto je vezu sa mitološkim koncepcijama Istoka bilo veoma teško sa sigurnošću definisati, ona je u mnogim studijama samo pretpostavljena. S druge strane, uticaji Istoka su preneti u Evropu srednjeg veka, posredstvom pojedinih starih evropskih kultura, pa je nezahvalno ove prostore stavljati u geografske okvire. Ovaj trend je neprestano trajao, pa je svaki mitološki koncept iznova podvrgavan promenama i dopuni. Kulturni areal Istoka, u najširem kontekstu, koji je u vezi sa našom temom, bi se mogao posmatrati na prostranstvima Severoistočne Afrike, Prednje, Južne i Istočne Azije, odnosno na prostorima, na kojima su nastale najstarije države. Naš zadatak, kao i cilj istraživanja će, takođe, biti pokušaj prepoznavanja ovih veza sa Istokom, budući da su ovi kulturni uticaji i kretanja, prostorno i vremenski, veoma široki. Korelacijom između ikonografskih predstava i teksta, pokušaćemo da identifikujemo predstave životinja i mitoloških bića, od kojih su neke zamišljene još u praistorijskim vremenima, a koje su kulturnim kontaktima, u velikom vremenskom periodu, stigle i do srednjovekovne Evrope. Analizirajući pojedine mitološke životinje, nastojaćemo da ukažemo na njihovu prvobitnu ulogu i značenje, na razvoj predstava i motiva, simboliku koju im je "dodelilo" hrišćansko teološko shvatanje i učenje i njihovu interpretaciju u rukopisima–bestijarima. Naše proučavanje je usmereno i na mitološke životinje i bića, odnosno imaginarne hibridne figure, njihovu simboliku i ideju, prema kojoj su nastale u folkloru drevnih naroda.

Način života srednjovekovnog čoveka uticao je na uobličavanje kulture istoimenog perioda. Čovek je, još uvek, lutao između prirode i vere. Duboka paganska ostrašćenost nije mogla lako izbledeti pred izazovima osnažene nove religije - hrišćanstva, koja je razastrla svoju dogmu prostorima Zapadne Evrope, kolevke rukopisa bestijara.

I Predmet, metod i cilj istraživanja

Predmet rada predstavljaju srednjovekovni rukopisi bestijari, nastali na tradicijama *Physiologusa* i analiza predstava mitoloških životinja, čije je pretpostavljeno poreklo na Istoku. Za definisanje istraživanja fokusirali smo se na pojam "životinje", jer su u rad uvrštena bića sa dominantnim animalnim karakteristikama. Kao neizostavni deo kompozicije rukopisa bestijara, pojavljuju se i bića sa humanoidnim karakteristikama, kao što su kentaur, onokentaur, mantikora, sirena, ali neka od njih, kao što ćemo kasnije videti, su, u svom prvobitnom kontekstu, pokazivala izrazito animalne crte. U bestijarima su prezentovane životinje i bića koji takođe zaslužuju našu pažnju, ali, u najvećem broju slučajeva, reč je o kategorijama ptica i gmizavaca (guštera i zmija) od kojih smo izabrali najpouzdanije što se tiče njihovog porekla, dok se ostalim predstavnicima vrsta nismo pojedinačno bavili. To ne umanjuje njihov značaj za ovu vrstu proučavanja, tako da smo njih posmatrali sa aspekta celine ili kategorije kojoj pripadaju, i uvrstili ih u istraživanje posredstvom reprezentativnih primeraka, kao što je slučaj sa: aspisom, baziliskom, zmajem, jakulusom ili salamanderom.

Pod pojmom Istok, kao što smo naveli, podrazumevamo geografske i kulturne prostore i granice, usvojene u literaturi, pa je naša pažnja fokusirana na prostore Azije, ali i Evrope (odnosno Evroazije). S obzirom na to da neka od naših bića možemo pratiti u prošlost, samo do stupanja na istorijsku pozornicu Grka i Rimljana, odrednica Istok bi se ovde našla u funkciji hipotetičkog itinerara koji ne možemo potvrditi, ali ni opovrgnuti.

Način istraživanja ili metod rada je u uskoj vezi sa dostupnom građom koja se uglavnom bazira na dostupnim, digitalizovanim rukopisima biblioteka i muzeja u Evropi i u svetu. Takođe, najveći deo literature dostupan je bio samo u digitalnoj formi. Rukovodeća metoda ovog rada bi se mogla definisati kao analitičko-sintetička, u smislu konsultovane literature o ovoj temi, koja je više nego zadovoljavajućeg obima. Njena manjkavost je sadržana u tome, što smo se oslonili na percepciju analitičara koji je sprovedenom istraživanju dao svoj lični pečat, u nemogućnosti da konsultujemo originalne izvore i objekte istraživanja. Pozitivna strana u našem sintetičkom pristupu istraživanju je okupljanje, sagledavanje i predočavanje dosadašnjih znanja o ovoj temi.

Takođe, treba napomenuti da se objekti istraživanja – rukopisi bestijari, ne mogu posmatrati kao originalno delo ili primarni izvor.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja ove teme kod nas, odlučili smo se za ovaj nezahvalni poduhvat, jer i pored šire slike, prema kojoj je moguće usmeriti istraživanje, kao nedostatak će se uvek pojavljivati građa, koja nam nije bila dostupna.

U prvom delu smo se osvrnuli na početke proučavanja životinja i prirode uopšte, i istorijat istraživanja; u drugom smo pokušali da objasnimo šta znači i šta podrazumeva pojam bestijar i izneli pregled proučavanja bestijara, sa podpoglavljem o izgledu i koncepciji rukopisa; u trećem delu smo naveli istraživače i njihova saznanja o *Physiologusu*; u četvrtom poglavlju izlagali smo o mitološkim životinjama uopšte, a u petom smo se usmerili na utvrđivanje njihovog orijentalnog porekla.

Mitološka bića smo predstavili abecednim redom, u poglavljima, u kojima je svaki od ovih likova analiziran pojedinačno, sa osvrtom na antičke, srednjovekovne i savremene izvore. Deskripcija mitoloških bića nema utvrđeni redosled, već je predložena prema značaju, a u nekim slučajevima se i ponavlja, da bi se uočile sličnosti i razlike između tvrdnji pojedinih autora. U okviru svakog poglavlja osvrnuli smo se na specifičnosti imaginarnog bića, kao što su izgled (opis), stav, pozicija i dr. Na kraju rada smo, sumarnom analizom, dopunili poglavlja o mitološkim bićima. Posle okvirne analize, raspoloživu i selektovanu građu priložili smo u formi *Pregleda* rukopisa sa najosnovnijim kodikološkim informacijama. Rukopisi u *Pregledu*, za koje smo priložili ilustracije, sadrže i podatke o folijacijama. U poglavlju *Ilustracije* priložili smo slike mitoloških bića, preuzete iz rukopisa.

Cilj rada bi predstavljao sintezu dosadašnjih znaja o ovoj materiji, budući da ona nije, u većoj meri, istražena kod nas. Većina literature koja se bavi ovom problematikom je na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku, s obzirom na to da prostor, na kome je nastalo najviše rukopisa, pripada Zapadnoj Evropi. Veliki broj rukopisa još nije, u potpunosti, dostupan istraživačima, pa svaka prikupljena građa proširuje mogućnosti nastavka istraživanja srednjovekovnih bestijara. Takođe, kao cilj istraživanja se nameće i potreba za naglašavanjem razlika između rukopisa koji pripadaju ovoj formaciji i onih, koji predstavljaju medicinske, prirodnjačke i enciklopedijske rukopise drugačijeg sadržaja i značenja.

Dosadašnja istraživanja nisu ponudila detaljnije odgovore na veliki broj pitanja: Kojim putevima su ovi simboli prodirali u hrišćanske rukopise srednjeg veka – Da li su stare religije, njihovi relikti i skriveni duh paganskog nasleđa još uvek bili prisutni u verovanjima hrišćana – Kako su ove transcendentalne predstave uticale na srednjovekovnog posmatrača ili čitaoca – Za koje mitološke predstave životinja možemo pretpostaviti da su poreklom ili u neposrednoj vezi sa kulturama Istoka – Koje fantastične životinje su, kao motiv, imale najveći uticaj na srednjovekovnu misao i ikonografiju. Kao najinteresantnije, nameće se pitanje kojim su putevima i u kojoj formi, ove predstave stigle do kultura Istočne Azije i Dalekog istoka itd. Na neka od ovih pitanja, u ovoj studiji, nismo mogli odgovoriti u potpunosti, ali su nesumnjivo atraktivna za dalja proučavanja ove materije. Što se tiče drugih pitanja, nadovezali smo se na raspravu započetu u literaturi pre više od jednog veka, a koliko smo u tome bili uspešni, pokazaće studije koje ćemo, možda, inspirisati u budućnosti. Prikupljena i dostupna građa, predanost i entuzijazam, možda su osnovni postulat za dolazak do ovako delikatnih naučnih istina.

II POČECI PROUČAVANJA ŽIVOTINJA

Životinje možemo proučavati sa tri aspekta: biološkog (doslovni), psihološkog (imaginarni) i konceptualnog (semiotički, simbolički, tekstualni).¹ Prvi se odnosi na životinje iz prirode ili stvarne (realne) životinje, drugi na poimanje životinja na osnovu ličnog iskustva i kulturne psihologije ili imaginacije (odnosno čovekove mašte), a treći na semantiku (kroz sličnosti i poređenja), simbole ili kodove.²

Proučavanje životinja u mitološkom kontekstu, možda je najprimerenije našem istraživanju i to sa aspekta arheomiotologije koja zalazi u domene folklora (u proučavanju popularnih tradicija kao što su usmena literatura ili rituali), antropologije, istorije religije, lingvistike i semiotike.³

¹ Alan Bleakley, *The animalizing imagination: totemism, textuality, and ecocriticism* (Basingstoke: Macmillan, 2000), XII.

² Billie Jean Collins, ed., *A history of the animal world in the ancient Near East*, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill 2002), XIX.

³ Harald Haarmann and Joan Marler, *Introducing the Mythological Crescent: Ancient Beliefs and Imagery connecting Eurasia with Anatolia* (Wiesbaden: Harrassowitz 2008), 9-10.

Dela klasičnih autora poslužila su kao osnova za opis i karakter, u ovom slučaju, fantastičnih životinja. U toj interpretaciji išlo se dotle da im se određivalo i mesto porekla, koje je, uglavnom, pripisivano Istoku, a on je oduvek bio nepoznanica, obavijena velom misterije, pa se zato, najčešće, i verovalo u postojanje ovakvih bića. U srednjovekovnoj tradiciji, uprkos ovim shvatanjima, zemaljski raj je bio smešten na Istoku.⁴

S druge strane, u verovanjima kultura Istoka, pojedina fantastična bića imala su veoma značajnu ulogu i bila su vrlo ozbiljni emisari, nosioci kulture, prema čijem je simbolu i sama kultura bila prepoznatljiva, kao što je slučaj sa kineskim zmajem. Uprkos prvobitnim pseudonaučnim pokušajima, najstariji zapisi i tumačenja umnogome su doprineli formiranju kasnijih shvatanja i interesovanja za životinje. Iz najstarijih posmatranja životinja nastala su i književna dela, legende, bajke, basne i sl. Hronološki pregled značajnijih autora koji su se bavili proučavanjem prirode i životinja, priložio je R. Jones. Njegov pregled uključuje dela iz klasičnog perioda koja su srednjovekovni pisci najčešće konsultovali.⁵ Međutim, od kraja Rimskog carstva i tokom većeg dela srednjeg veka praktično nije bilo naučnog proučavanja prirode. Srednjovekovna zoologija se nije bavila činjenicama, razvojem ili istorijom života životinja, već samo simbolizmom koji je mogao podržati crkvenu doktrinu. U domenu proučavanja prirode botanika je napredovala mnogo brže od zoologije, jer je u životinjskom svetu dugi niz vekova naučno izučavanje životinja bilo osujećeno teološkim konceptom tretiranja životinjskog carstva kao materijala za moralizaciju.⁶

Najranija razumljiva sumerska književnost datira oko sredine III milenijuma pre n. e. Narednih pet i više vekova, dela sumerske književnosti variraju od kratkih izreka, poslovice i basni, do narativnih pesama, dužine nekoliko stotina redova, koje su komponovane, izučavane i, prvenstveno, prepisivane u učionicama urbanih centara južne Mesopotamije. Nešto kasnije, oko 1700. g. pre n. e., sumerski jezik se zadržao, uglavnom, kao jezik bogoslužnja, magije i obrazovanja, dok su prevodi na akadski sve više preuzimali primat. Najranija akadaska književnost datira iz perioda oko 2300. g. pre n. e. i produktivna je sve do helenističkog perioda, odnosno IV veka pre n. e. Akadaska i

⁴ Partha Mitter, *Much maligned monsters: a history of European reactions to Indian art* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 1992), 13.

⁵ Richard Jones, *The Medieval Natural World* (Hoboken: Taylor and Francis, 2013), XIII.

⁶ Colin Clair, *Unnatural History: An illustrated bestiary* (London: Abelard-Schuman, 1968), 11-12, 14.

sumerska literatura razlikovala je životinje od ljudskih bića, demoni i bogova. Proročanstva, glavni mesopotamski empirijski pokušaji, donela su informacije o fizičkim karakteristikama i ponašanju životinja. Životinje su sa ljudima delile attribute kao što su mladost, starost i smrtnost; emocije: ponos, ljutnju, agresivnost, bol, strah i dr. Mesopotamski rečnici su bili više od nasumičnih spiskova životinjskih naziva i retko su sadržavali nazive demoni ili monstruma.⁷

Strogim moralnim poukama obiluju basne i priče o životinjama u staroegipatskoj literaturi, književni izrazi, koji datiraju iz II milenijuma pre n. e., pa imamo primere basni u kojima učestvuju fantastične životinje kao što je grifon.⁸ U grčkom svetu, u pisanoj zaostavštini, uočavanje sličnosti sa ljudima i korišćenje metafora primenjenih na životinjski svet, započinje sa Homerom (Ὅμηρος) oko VIII veka pre n. e. Hesiod (Ἡσίοδος) u VIII veku pre n. e., u delu *Poslovi*, naglašava moralne razlike između ljudi i životinja.⁹

Dela mlađih autora, bilo da su posvećena proučavanju životinja ili njihovoj interpretaciji kroz književnost, doprinela su inicijaciji interesovanja za njih, tako da u VI veku pre n. e. imamo Ezopa (Αἰσώπος) koji je, takođe, pisao o moralnim poukama iz animalnog miljea.¹⁰ U starije radove, u kojima se spominju životinje i pojedine fantastične životinje, ubraja se i delo Herodota (Ἡρόδοτος) iz V veka pre n. e.¹¹

Mnogo pre Ezopa, u Indiji su nastala predanja sa životinjama kao glavnim likovima. Priče iz *Panchatantrae* (starije) i *Hitopadesae* su, kako se pretpostavlja, zapisane u II veku pre n. e. u Kašmiru, koje su verovatno starije, sudeći po zapisima iz dela na sanskritu. Sam naziv znači „pet delova (sekcija).“ Ove priče su prevedene od VI veka na više jezika, a Max Müller je mišljenja da su do Grčke dospele u Herodotovo

⁷ Benjamin R. Foster, "Animals in Mesopotamian Literature", in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 271, 273.

⁸ Emily Teeter, "Animals in Egyptian Literature", in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 259.

⁹ G. E. R. Lloyd, *Science, folklore and ideology: studies in the life sciences in ancient Greece* (Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Pr., 1986), 10-11.

¹⁰ Roger French, *Ancient natural history: histories of nature* (London, NY: Routledge, 2005), 5-6.

¹¹ Herodot spominje pojedine mitološke životinje bez komentara da li veruje u njihovo postojanje. Cf. Herodotus, [*History*], trans. Henry Cary (London: G. Bell, 1901).

vreme ili pre njega.¹² T. Benfey je sve motive iz bestijara, uključujući i ezopsku basnu, dovodio u zavisnost od indijske folklorne književnosti.¹³

Najveći broj autora nedvosmisleno je saglasan u iznošenju stava o poreklu pojedinih mitoloških životinja ili fantastičnih atributa životinja iz prirode, u kulturama Istoka. Kod životinja iz prirode, bilo da su njima kasnije dodeljene neke nadnaravne osobine ili ne, ne može se pouzdano odrediti mesto zametka ideje o nadrealnim osobinama, ni u materijalnoj, ni literarnoj zaostavštini. Dakle, najstariji načini prikazivanja životinja, nastali su na Istoku a njihova iznenadna pojava u rimskoj skulpturi i slikarstvu, gotovo nepromenjena, ukazuje na istrajnost umetničke tradicije i kontinuitet razmene kultura, podjednako kao i razmišljanja o suštinskim pitanjima o predstavama životinja kod ljudi, koje su razdvajali vekovi.¹⁴

Empedokle (Εμπεδοκλής), u V veku pre n. e., govori o monstruoznim i imaginarnim bićima, ljudima sa licem vola i volovima sa ljudskim licem.¹⁵ Među najstarijim autorima koji su pisali o fantastičnim životinjama važno je spomenuti Ktezija (Κτησίας, Ctesias) (V-IV vek pre n. e.), koga su brojni paradoksografi citirali u svojim radovima, u skladu sa svojim interesovanjima, koja su i u starom veku imala poprilično senzacionalistički prizvuk jer su bila fokusirana, uglavnom, na mitska predanja.¹⁶ Njegova dela *Persica* i *Indica*, smatraju se veoma popularnim radovima koji su izvršili najviše uticaja na antičke pisce.¹⁷ Platon (Πλάτων), V/IV vek pre n. e., u

¹² Citirano u Lin Yutang, ed., *The wisdom of China and India* (New York: Random House, [1942]), 265-266, dostupno na: <http://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/22435>.

¹³ Citirano u Dragojlović, Fiziolog u Srba, 370; Priče koje je napisao Bidpai, ili priče o Kelili i Dimni, sanskrtskog porekla, delimično su sačuvane u rukopisu (MS 397, P. Morgan Library, NY). Rukopis sadrži najstariji poznati grčki prevod Bidpaijevih basni, verovatno najstariji poznati grčki rukopis *Physiologusa*, najraniju poznatu verziju *Život i priče Ezopa*, itd. Cf. Myrtila Avery, "Miniatures of the Fables of Bidpai and of the Life of Aesop in The Pierpont Morgan", *The Art Bulletin* 23/2 (1941): 103-104, pristupljeno: 09. 10. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3046749>.

¹⁴ Xenia Muratova, *The Medieval Bestiary [Средневековый Бестиарий]* (Moscow: Iskusstvo Art Publishers, 1984), 9-10.

¹⁵ Lloyd, *Science, folklore and ideology*, 54.

¹⁶ Ktesias iz Knida, grčki lekar koji je boravio na dvoru persijskog vladara Artakserksa II (Artaxerxes) i u tom periodu imao priliku da se susretne sa putnicima i trgovcima sa granica carstva, iz doline Inda. Cf. J. M. Bigwood, "Ctesias' 'Indica' and Photius," *Phoenix* 43, no. 4 (1989): 303, pristupljeno: 05. 09. 2016, doi: 10.2307/1088298.

¹⁷ Prema mišljenju ovog autora, Ktezije je prvi zapadnim čitaocima predstavio znanja o jednorogu i mantikori. Delo Indika nije sačuvano, a samo u fragmentima, koji se pripisuju vizantijskom patrijarhu Fociju (Fotije, Photius), doprlo je do nas. Ove epitome predstavljale su prvi izvor mitoloških verovanja Istoka, zasnovane na oralnoj predaji, pre Aleksandrovih osvajanja. Značajno je spomenuti da je Ktezije koristio u svojim delima pojedine fragmente iz epova *Mahābhāratae* i *Rāmāyanae*, iz hinduističkih filozofskih i religioznih tekstova *Upanishada* i *Purānae*, budući da su nastala ranije i da su se prenosila usmeno. Cf. Andrew Nichols, *Ctesias on India and fragments of his minor works: introduction, translation and commentary* (London: Bristol Classical Press, 2011), 9, *passim*.

svom delu *Timaj* (Timaeus) piše o velikoj grupi životinja – ptica, četvoronožnih i divljih stvorenja bez nogu, riba, školjki i drugih vodenih životinja – raspravljajući o transmigraciji duše.¹⁸

Dela Aristotela (Αριστοτέλης), u IV veku pre n. e., koja su doprla do nas, uzori, koji su im prethodili, kao i vreme u kom su nastala, predstavljaju, nesumnjivo najveći i najpoznatiji doprinos razvoju proučavanja životinja.¹⁹ Njegovo delo *Historia Animalium* i druga dela, (o rađanju, hodu, delovima životinja itd.), ne smatraju se naučnim ostvarenjem, ali ipak Aristotela možemo nazvati prvim prirodoslovcem, pa i zoologom.²⁰ U I veku n. e. delo *Naturalis historia* Plinija Starijeg (*Gaius Plinius Secundus*) (u 37 knjiga),²¹ smatralo se važnim doprinosom u proučavanju nauke o prirodi i zoologije, ali sa upadljivim nedostacima u pojedinim poglavljima, u kojima je opisao zajedno realne i mitološke životinje.²² Senzacionalizam i skepticizam bili su u međusobnoj suprotnosti, čak i u antičkom svetu. Plinije se divio čudesnoj raznolikosti sveta i ispunjavao stranice svoje *Istorije prirode* sa svim neobičnim podacima prikupljenim iz putopisa, naučnih traktata ili mita. Uprkos svojim iskustvima, Plinije sa poštovanjem ponavlja veliku količinu materijala iz radova Aristotela i Ktezije. Od pojedinih tvrdnji se ipak distancira. Zajedno sa drugim naučnicima koji uvode novine, kao što su Pomponije Mela, Elijan i Solin, „uveo“ je bića iz klasičnog perioda u srednjovekovne bestijare. Pored njih, bilo je i veoma skeptičnih komentatora i kritičara ove putopisne literature i drugih radova. U I veku pre n. e, Lukrecije (Lucretius) je kentaure i druga hibridna stvorenja tumačio kao optičke iluzije i zablude uma. Putopisac iz II veka Pausanija često pretpostavlja da su mnogi mitovi, legende i senzacionalne priče preuveličane, dok Strabon smatra neistinama komentare putopisaca o bizarnoj

¹⁸ Lloyd, *Science, folklore and ideology*, 15.

¹⁹ Nastalo u IV veku pre n. e., delo nije sačuvano u originalu. Cf. Aristotle, *Aristotle's history of animals: in ten books*, trans. by Richard Cresswell and Johann Gottlob Schneider (London: G. Bell, 1902), III.

²⁰ Rukopis iz Bukurešta koji je analizirao ovaj autor nije sačuvan u originalu, a kopija je izrađena u XVIII veku. Cf. Guy R. Mermier, "The Romanian Bestiary: An English Translation and Commentary on the Ancient "Physiologus" Tradition," *Mediterranean Studies* 13 (2004): 18, pristupljeno: 04. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/41166963>.

²¹ Veći deo sadržaja dela *Istorija prirode*, bazira se na sekundarnim izvorima i pripisuje se podacima koje su preneli pripadnici svih slojeva društva. Cf. John F. Healy, *Pliny the Elder on science and technology* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1999), *passim*; *Poznavanje prirode*. V. Марија Панић, "Опис и симболика једнорога у француској књижевности XII и XIII века," *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 10/2 (2015): 464.

²² Guy R. Mermier, *The Romanian Bestiary*, 18.

fauni Indije. Lukijan (Lucianus Samosatensis) takođe odbacuje egzotične putopise starijih pisaca, kao što su Ktezije i Jambul (Iambulus).²³

Plutarh (Πλούταρχος) u I-II veku, piše *De sollertia animalium*, delo u kome raspravlja o tome koja je grupa životinja pametnija, morska ili kopnena.²⁴

Misteriozni Apolonije iz Tijane (*Apollonius*, Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς), za koga se pretpostavlja da je živeo u I veku, a o čijem životu je pisao Filostrat (Philostratus, Φιλόστρατος) u II/III veku, bio je naklonjen životinjama, a posebno je bio zainteresovan za ptice. Navodno je, na svojim putovanjima na Istok, naučio jezik životinja.²⁵

Posle Plinija, Elijan (*Claudius Aelianus*)²⁶ u II/III veku piše delo, bez nekog sistema i reda, pod nazivom *De natura animalium*, po uzoru na epitome. Delo je protkano izmešanim podacima, bilo da su oni činjenice ili fikcija, prikupljenim iz radova njegovih prethodnika i savremenika, sa veoma ograničenim ličnim opažanjem u opisivanju životinjskog sveta, što ga svrstava u paradoksografe, a ne u ozbiljne proučavaoce istorije prirode. Pored toga, u pojedinim poglavljima mogu se prepoznati radovi Homera, Demokrita, Ktezija, Aristotela, Megastena i dr.²⁷

U III veku Solin ([Caius] Gaius Iulius Solinus) je objavio rad *Collectanea rerum memorabilium* ("Zbirka retkosti"), koji je sačuvan u dve verzije. Druga verzija poznata je pod nazivom *Polyhistor*. To je knjiga ispunjena zapisima sa udaljenih mesta i o nepoznatim ljudima, mitološkim i realnim životinjama koje žive u Etiopiji i sl. Solin je, u velikoj meri, kopirao Plinijeva dela, posebno deo o životinjama.²⁸ Za ovaj period se vezuje nastanak i našeg *Physiologusa*, kolekcije alegorijskih priča o životinjama na grčkom jeziku. Posle ovog perioda na scenu stupaju enciklopedisti i drugi kompilatori.

²³ Peter Dendle, "Cryptozoology in the Medieval and Modern Worlds", *Folklore* 117/2 (2006): 192-193, pristupljeno: 08. 04. 2015, <http://www.jstor.org/stable/30035486>.

²⁴ Ingvald Sælid Gilhus, *Animals, gods and humans: changing attitudes to animals in Greek, Roman and Early Christian ideas* (London [u.a.]: Routledge, 2006), 20.

²⁵ Gilhus, *Animals, gods and humans*, 54-55.

²⁶ Poznato je da je Elijan bio pod patronatstvom Julije Domne, supruge rimskog imperatora Septimija Severa, poreklom iz Emese (Homs) u Siriji. V.: Barbara Levick, *Julia Domna: Syrian Empress*, London: Routledge, 2007; I pored toga što se smatra izvorom „iz treće ruke“ Elijan u svoje opise životinja unosi i neka lična opažanja. Priče o životinjama kod Elijana, iz Egipta, Indije ili Libije, s jedne strane prate tradiciju paradoksografa i često naglašavaju mistiku i čudesnost određenih bića. S druge strane, on čitaocu nudi određene moralne pouke. Cf. Hendrik Müller-Reineke, "Oriental animals as moral examples in Aelian's *De natura animalium*," *Graeco-Latina Brunensia* 15/2 (2010): 120, pristupljeno: 25. 01. 2017, <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115000>.

²⁷ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals: in three volumes*, with an Engl. transl. by A. F. Scholfield, vol. I, I-V (London: Heinemann [u.a.], 1958), XIII, XVI-XVII.

²⁸ Kai Brodersen, "Mapping Pliny's World: The Achievement of Solinus," *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 54/1 (2011): *passim*, pristupljeno: 15. 12. 2016, DOI: 10.1111/j.2041-5370.2011.00017.x.

Kao savremenik Solina, izdvaja se Elijan, posle njega Klaudijan (Claudian) u IV veku, Kasiodor (Cassiodorus) u VI veku i dr.²⁹ U IV veku Palefatov (Παλαίφατος) helenistički priručnik pod nazivom *O neverovatnim stvarima* (pričama) (Περὶ ἀπίστων) spominje i fantastične životinje.³⁰ O autorima koji su, pored *Physiologusa*, najviše uticali na formiranje i razvoj rukopisa bestijara, kao što su Isidor Seviljski (Isidorus Hispalensis)³¹ i drugi, kasnije će biti reči.

U grčko-rimskom svetu, životinje su opisane antropomorfnim jezikom i često moralizovane. Sličnosti i razlike su u ovom jeziku uvek naglašavane tako da su životinje bile slične ljudima, ali su istovremeno bile i potpuno drugačije od njih.³²

Proučavanje životinja nije bilo razdvojeno od mitoloških shvatanja, ona su uvek prisutna u interpretaciji u skladu sa duhom vremena u kome je priroda otkrivana. Koncept monstuoznog prisutan je u najstarijim viđenjima životinjskog sveta. Monstrumi ili čudovišta, u jeziku mitologije, bila su bića neprirodnih proporcija ili telesnih delova, obično zastrašujuća, koja poseduju ogromnu snagu i svirepost i koja su spremna da povrede i nanesu štetu čoveku. Za neka od ovih „monstuoznih“ bića verovalo se da su kombinacija nastala od više životinja, kao što su sfinge i himere sa strašnim osobinama, ali sa ljudskom mudrošću, dok su druga bila džinovi, koji su se od ljudi razlikovali, uglavnom, po svojoj veličini. Prema ovim specifičnostima možemo uočiti veliku diferencijaciju među njima.³³ Kako navodi R. Simek, pojedina mitološka stvorenja imala su podređenu ulogu u srednjem veku, kao što su Kerber (*Cerberus*), hidra, sfinga i Minotaur. S druge strane, nekoliko drugih mitoloških hibridnih bića, kao što su sirene, kentauri i satiri, zauzeli su istaknuto mesto među srednjovekovnim čudovištima. Nedostatak zanimanja autora za ova bića može se objasniti činjenicom da

²⁹ Beryl Rowland, "Chaucer and the Unnatural History of Animals," *Mediaeval Studies* 25 (1963): 367, pristupljeno: 12. 03. 2017, DOI: <http://dx.doi.org/10.1484/J.MS.2.306823>.

³⁰ Robert M. Grant, *Early Christians and animals* (London; New York: Routledge, 1999), 34.

³¹ Biskup Isidor Seviljski (560-636), poznat je po delu *Etymologiae*, jednom od najpopularnijih srednjovekovnih enciklopedija. Priređena u 22 knjige, enciklopedija obrađuje radove iz oblasti: kosmologije, fiziologije, zoologije, botanike, poljoprivrede i mineralogije. Njegovo delo *De natura rerum*, preradio je *Venerable Bede* (Poštovani) u VIII veku. Cf. Jones, *The Medieval Natural World*, XIX.

³² Gilhus, *Animals, gods and humans*, 8-9.

³³ Thomas Bulfinch, *Bulfinch's Mythology: The age of fable, The age of chivalry, Legends of Charlemagne* (ML Giant, 2002), ch. XVI. Dostupno na: <http://www.encyclopaedia.com/pdfs/5/512.pdf>; O ikonografiji monstuoznog i uopšte o ovom konceptu, v. A. S. Mittman and S. M. Kim, "Monsters and the Exotic in Early Medieval England," *Literature Compass* Vol. 6/2 (2009): 332-348, pristupljeno 09. 04. 2017, doi:10.1111/j.1741-4113.2008.00606.x; S tim u vezi, v. i A. S. Mittman and S. M. Kim, "Monstrous iconography", in *The Routledge Companion to Medieval Iconography*, ed. Colum Hourihane, 518-533. Taylor & Francis, 2016.

su ova bića bila samo pojedinačni fenomeni i da se nisu pojavljivali kao narodi. To bi moglo važiti i za sirene jer se mislilo da najmanje tri od njih nisu navedene kao humanoidna mitska bića, nego kao morska čudovišta.³⁴

Životinje, koje su bile živi izraz sila prirode i kontinuirane povezanosti čoveka i prirode od iskona, našle su se u portretima srednjovekovne umetnosti. Srednjovekovna kultura prepoznala je u njima svetle simbole raznovrsnih osobenosti, koje odražavaju odnos čoveka prema svetu u celini. Motivi životinja, u kombinaciji sa biljnim i geometrijskim motivima, čine fantazmagorični skup oblika koji otelovljuju srednjovekovnu percepciju životne dinamike, privlačenje i odbijanje, dobro i zlo. Čovek srednjeg veka utvrdio je princip ovih teratoloških ornamenata, koji su bili prisutni u stilizovanim vegetabilnim ornamentima slova kapitala i ukrašavali podnožja scena sa svecima koji su trijumfovali nad zemaljskim iskušenjima, i kao puzavica su ovičavali arhivolte, crkvene ulaze i drvene klupe. Slike životinja su prisutne i u najsitnijim detaljima, na crkvenom posuđu itd.³⁵

Kontrast između životinja koje simbolizuju Hrista i stvorenja koja se asociraju sa likom đavola, adherentnost biblijskoj demarkaciji "čistih" i "nečistih" stvorenja, raznolikost simboličkih tumačenja životinja, slavljenih i kritikovanih od strane hrišćanskih pisaca, proizašli su iz drevnog pogleda na prirodu, kao scena na kojoj se odvija stalna borba između dobra i zla.³⁶

Uprkos tome što su ova egzotična bića bila nešto odbojno i nepoželjno, njihovim predstavljanjem u rukopisima bestijarima hrišćanski oci su ih veoma dugo eksploatisali za približavanje vere čoveku. Njihov višeslojni simbolizam bio je više nego pogodan za saopštavanje poruka koje su pronosile glas crkve. Avgustin od Hipona (Augustinus Hipponensis, 354–430. g.), u delu *De civitate Dei*, koji je proučavao fenomen monstruma, razmatrajući njihove veze sa ljudima, navodi da su oni deo božjeg opšteg koncepta stvaranja.³⁷ Dok se u nekim slučajevima bestijari mogu posmatrati kao prethodnica nečega, što se tokom vekova razvijalo u nauku o istoriji prirode, ipak je

³⁴ Rudolf Simek, *Monster im Mittelalter: Die phantastische Welt der Wundervölker und Fabelwesen* (Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2015), 25.

³⁵ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 8-9.

³⁶ Ibid., 5-6.

³⁷ Simek, *Monster im Mittelalter*, 38; Alixe Bovey, *Monsters and grotesques in medieval manuscripts* (Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2002), 10.

njihova ključna uloga bila traganje za božanskom istinom kroz tumačenje prirodnog sveta.³⁸

III RUKOPI SI BESTIJARI

Srednjovekovni bestijari su knjige o prirodi koje su nastale sa ciljem da unaprede prosvjećivanje ljudi. Tekst i slike u bestijarima prezentuju svojim čitaocima svedočanstva o Hristu i đavolu, u svetu koji ih okružuje, i nude savete o načinu ponašanja ljudima, koji teže savršenom načinu života u očima boga.³⁹ Iza ograda moralnih floskula, bestijari su poslužili čitavom nizu drugih važnih kulturnih funkcija. Hibridizacijom monstroznog i ljudskog, oni su konstantno nametali pitanja o suštini "humanosti" kao suprotnosti "animalnom" ili "deformisanom". Opisi u bestijarima ukazali su na fiziološke procese koji su pomogli definisanju društvenih tabua koji obavijaju fenomene disanja, hranjenja, pijenja, obavljanja velike nužde i reprodukcije.⁴⁰

1. Identifikacija rukopisa bestijara

Još od prvih koraka u proučavanju rukopisa bestijara, u studijama medievalista, prisutne su konstantne nedoslednosti u definisanju rukopisa bestijara, što nas onemogućava da steknemo uvid u njihovu brojnost i njihov pravi sadržaj.

U srednjovekovnim spiskovima knjiga i srednjovekovnim natpisima u bestijarima, termin *bestiarium*, ili *bestiarius*, često označava pravi bestijar. U savremenim studijama o srednjem veku, trebalo bi ograničiti upotrebu ovog termina na rukopise zasnovane na tradicijama *Physiologusa*, osim u slučajevima kada se kvalifikuje upotreba izvan tradicija bestijara, odnosno kada se naglasi da su u pitanju "biblijski bestijar," "heraldički bestijar" itd. Kako navodi W. B. Clark, ako se reč "bestijar" primenjuje na neadekvatan način, na bilo koji tekstualni ili vizuelni skup životinja, termin će postati beskoristan u definisanju značenja reči.⁴¹

³⁸ Bovey, *Monsters and grotesques*, 22.

³⁹ Debra Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology* (Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 1995), XV.

⁴⁰ Dendle, *Cryptozoology in the Medieval and Modern Worlds*, 194.

⁴¹ Willene B. Clark, *A medieval book of beasts: the second-family bestiary: commentary, art, text and translation* (Woodbridge: Boydell Press, 2006), 10.

Florescencija rukopisa bestijara odvijala se u periodu između XII i XIII veka, kada je ovaj literarno-umetnički izraz bio najpopularniji. Kao što smo spomenuli i kao što ćemo kasnije videti, inicijator njihovog nastanka je *Physiologus*, napisan u II/III veku, koji je ustanovio principe, koji su, manje–više, u nepromenjenom obliku zaživeli i preživeli više od deset vekova. Uprkos oprečnim mišljenjima proučavalaca ovog dela, sve je više onih koji zastupaju mišljenje o njegovom nastanku u periodu ranog hrišćanstva. Ovako rano datovanje *Physiologusa* bi verovatno potvrdile analize verzija *Physiologusa* koje nisu sačuvane: etiopske, jermenske i sirijske.⁴² Danas je poznato oko devedeset rukopisa bestijara, svih verzija, na latinskom jeziku. Izvodi i kraći tekstovi, osim II familije bestijara, koji bi se odnosili na ovu materiju, nisu sistematski obrađeni.⁴³

Komplementarni problem predstavlja poteškoća u određivanju značenja reči koje se koriste u srednjem veku, a odnose se na knjige o zverima. Tablice sadržaja često postdatiraju vreme nastanka rukopisa nekoliko decenija ili čak vekova, dok su pojedini rukopisi iz spiskova, inventara knjiga, često uništeni, pa i kad sadrže reč *Bestiarium* ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je reč o ovom, tipski prepoznatljivom, delu. W. B. Clark navodi da je isti slučaj i sa *Physiologusom*.⁴⁴ U literaturi se, veoma često, enciklopedije i dela sličnog sadržaja, nazivaju bestijarima. Svakako, ova dela sadrže popis životinja sa osnovnim informacijama u formi leksikona, a ovaj tekst obično prati i ilustracija, manje ili više prikladna. *Liber de natura rerum* (*De naturis rerum*), enciklopedijsko delo Tome od Kantimprea (*Thomasa Cantimpratensis*, Thomas de Cantimpré), nastalo je sredinom XIII veka, a poslužilo je kao osnova kasnijim enciklopedistima.⁴⁵ Deo podataka ovaj autor preuzima iz *Liber monstorum*, vrlo popularnog štiva iz srednjeg veka. Za razliku od većine klasičnih izvora, prema kojima su neobična stvorenja samo stanovnici dalekih i neistraženih oblasti, u *Liber monstorum*, ona su shvaćena kao nepouzdana i zlonamerna. Ova bića predstavljaju ostatke ranijih vrsta, grešnike koji se ne uklapaju u granice civilizovanog sveta, niti

⁴² J. Morson, "The English Cistercians and the Bestiary," *Bulletin of the John Rylands Library* 39, no. 1 (1956): 147; I. Dines navodi III vek kao vreme nastanka bestijara. Cf. Ilya Dines, "The problem of the Transitional Family of bestiaries," *Reinardus* 24/1 (2012): 29, pristupljeno: 20.10. 2015, Academic Search Premier, EBSCOhost; DOI 10.1075/rein.24.03din.

⁴³ Clark, *A medieval book of beasts*, 7-8.

⁴⁴ Ibid., 31-33.

⁴⁵ Thomas preuzima podatke iz *Liber Monstorum*, ali se u njegovom delu nalaze i bića, kojih nema u ovom delu. Cf. "The Medieval Bestiary: Animals in the Middle Ages," David Badke, pristupljeno: 03. 02. 2015, <http://bestiary.ca/index.html>.

pripadaju odgovarajućem uređenju sveta prirode. Zbog svojih deformiteta nisu bliska ni bogu. Ova bića nastanjuju izolovana područja, udaljena ostrva ili planinske masive, duboke bare, jezera i močvare. Prostorne izolacije ovih bića znak su moralnog propadanja i abnormalnosti.⁴⁶ Jacob van Maerlant je, u *Der Naturen Bloeme*, skoro potpuno kopirao njegovo delo, prevedeno na flamanski/srednjovekovni holandski.⁴⁷ Rad Tome od Kantimprea kopiraju i Albert Veliki (Albertus Magnus),⁴⁸ Bartolomej Englez (Bartholomaeus Anglicus) u *De proprietatibus rerum*, Vensan de Bove (Vincent de Beauvais) u *Speculum naturale*⁴⁹ i Konrad von Megenberg u *Buch der Natur* (XV vek) i drugi.⁵⁰

Physiologus i njegovi derivati postavili su osnove za kasnije tumačenje životinja i njihove simbolike. Dolazi do razvoja više vrsta tekstova pod nazivom bestijari, što se odnosilo samo na činjenicu, da su u pitanju neki zapisi u kojima se spominju životinje.

Nakon razvijanja žanra bestijara nastala su još, najmanje, dva podžanra: *Bestiaire d'amour* i heraldički bestijar. Dok se *Bestiaire d'amour* (Ljubavni bestijar) prilično razlikuje od tradicionalnih bestijara i po strukturi i po temi, heraldički bestijar je bliži modelu tradicionalnih bestijara, s tim što se razlikuje po načinu moralizacije koji odgovara heraldičkoj. Ova se moralizacija može objasniti na primeru dela *Tractatus de armis* ([Johannes] Bado Aureo, kraj XIV veka), u kojoj se navodi da je čovek koji prvi uzme sokola, odvažan čovek, iako možda fizički slab. Vrednuje se njegova hrabrost, kao i kod sokola koji nije snažna, ali je snalažljiva, vešta i hrabra ptica.⁵¹

⁴⁶ Dendle, *Cryptozoology in the Medieval and Modern Worlds*, 196.

⁴⁷ "Der naturen bloeme, Jacob van Maerlant," Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, pristupljeno: 25. 12. 2015, <https://www.kb.nl/en/themes/middle-ages/der-naturen-bloeme-jacob-van-maerlant>.

⁴⁸ John Block Friedman, "Monstres qui a ii mamelles bloe": Illuminator's Instructions in a MS of Thomas of Cantimpré," *Journal of the Early Book Society for the study of manuscripts and printing history* 7 (2004): 17, pristupljeno: 22. 08. 2016, <http://www.academia.edu/download/33540034/Friedman.JEBS7.pdf>; A. Magnus (oko 1200-1280), dominikanski fratar i naučnik, ključna figura u oživljavanju Aristotelove filozofije prirode kroz komentare i proširenje njegovih dela. Smatran je autoritetom iz oblasti fizike, hemije, geografije, astronomije, botanike, zoologije, fiziologije i mineralogije. Na njegov rad su uticali arapski naučnici kao što su Avicena i Averroes. Cf. Jones, *The Medieval Natural World*, XVII.

⁴⁹ B. Anglicus (Bartolomej Englez, 1203-1272) franjevački fratar, verovatno studirao u Oxfordu. Njegova enciklopedija *De proprietatibus rerum*, u 19 knjiga, nastala je oko 1245. Između ostalog, sakupio je novije prevode Aristotelovih dela. Vincent de Beauvais (1190-1264), dominikanski fratar i autor *Speculum maiusa*, prvog dela knjige *Speculum naturale*, u 32 knjige, o istoriji i filozofiji prirode. Cf. Jones, *The Medieval Natural World*, XVIII, XXI.

⁵⁰ Ulrike Spyra, *Das "Buch der Natur" Konrads von Megenberg: Die illustrierten Handschriften und Inkunabeln* (Köln [u.a.]: Böhlau, 2005), *passim*.

⁵¹ L. A. J. R. Houwen, "Animal parallelism in medieval literature and the bestiaries: A preliminary investigation," *Neophilologus* 78/3 (1994): 484, pristupljeno: 10. 02. 2016, doi:10.1007/BF01000364.

2. Proučavanje bestijara

Srednjovekovni bestijari predstavljaju grupu srednjovekovnih rukopisa koji su u literaturi izdvojeni kao posebna celina. Pored glavnog korpusa, bestijari su razvrstani u familije, u okviru kojih je bilo moguće njihovo razvrstavanje prema temi, prema sadržaju tekstova, prema pratećim ilustracijama, vremenu nastanka, prostorima na kojima su nastali itd. Prema osnovnom sadržaju tekstova u ovim proznim pričama, tema je bila životinje, njihova priroda, njihove osobine, izgled i poreklo. Među predstavljanim životinjama nalazile su se one, koje su se mogle sresti u prirodi i mitološke životinje ili mitološka bića.

Srednjovekovni bestijari svoj naziv u literaturi dobili su jer se smatraju, ne prvim, ali vrlo značajnim pokušajem opažanja, tumačenja i klasifikacije životinja, bilo da su one deo prirode ili proizvod mašte. Na ovo nam ukazuje nesumnjiva veza ovih rukopisa sa sadržajima srednjovekovnih enciklopedija. U literaturi se, uglavnom, definišu kao prozni tekstovi na latinskom jeziku, u kojima životinje, ili znanja o njima, imaju za cilj da podučavaju o hrišćanskom moralu i etici.⁵² Uticaj na formiranje ovakvih shvatanja vršili su crkveni oci, duhovni promoteri moralnih i etičkih vrednosti. Međutim, ova uloga je bila podeljena, i ne treba zanemariti uticaj pisara i slikara koji su radili na rukopisu.

Proučavanjem rukopisa bestijara bavili su se mnogi autori i to: Montague Rhodes James, *Bestiary: Being a Reproduction in Full of MS. Ii 4. 26 in the University Library, Cambridge, with Supplementary Plates from Other Manuscripts of English Origin, and a Preliminary Study of the Latin Bestiary as Current in England* (1928); T. H. White, *The Book of Beasts* (1954); Florence McCulloch, *Mediaeval Latin and French Bestiaries* (1959, 1962); Gabriel Bianciotto and Michel Salvat, ed., *Epopée animale, fable, fabliau, Actes...* (1984); Gabriel Bianciotto, *Bestiaires du Moyen Age* (1980); F. N. M. Diekstra, "The "Physiologus," the Bestiaries and Medieval Animal Lore," *Neophilologus* 69.1 [1985]; Willene B. Clark and Meradith R. McMunn, ed., *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy* (1989); Wilma George and Brunsdon Yapp, *The Naming of the Beasts: Natural History in the Medieval Bestiary* (1991); Richard Barber, *Bestiary: Being an English Version of the Bodleian*

⁵² Clark, *A medieval book of beasts*, 1.

Library, Oxford M. S. Bodley 764 (1992); Willene B. Clark, *The Medieval Book of Birds: Hugh of Fouilloys's Aviarum* (1992); Joyce E. Salisbury, *The Beast Within: Animals in the Middle Ages* (1994); Debra Hassig, *Medieval Bestiaries: Text, Image, Ideology* (1995); Nona C. Flores, ed., *Animals in the Middle Ages: A Book of Essays* (1996); L. A. J. R. Houwen, *Animals and the Symbolic in Medieval Art and Literature* (1997); Ron Baxter, *Bestiaries and their Users in the Middle Ages* (1998); D. Hassig, ed., *The Mark of the Beast: The Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature* (1999); Michelle Bolduc, "Silence's Beasts," *The Mark of the Beast*, ed. Debra Hassig (2000); J. Holli Wheatcroft, "Classical Ideology in the Medieval Bestiary," *The Mark of the Beast*, ed. Debra Hassig (2000); Willene B. Clark, *A Medieval Book of Beasts: The Second-Family Bestiary: Commentary, Art, Text and Translation* (2006); Christopher de Hamel, *The Book of Beasts: A Facsimile of MS. Bodley 764* (2008) i dr.⁵³

Bestijari su, po pravilu, srednjovekovni izum ali za njihov nastanak bila su presudna predanja, akumulirana tokom duge i bogate tradicije proučavanja životinja i sveta prirode. Sa početkom ranohrišćanskog egzegetskog interesovanja za prirodu, kodifikovanu u maniru *Physiologusa*, na kome su zasnovani srednjovekovni bestijari, hrišćanski kompilatori su ustanovili i započeli proces prepisivanja i transformacije paganskih znanja o svetu prirode, da bi služili novoj, didaktičkoj svrsi.⁵⁴ Prikaz *Physiologusa* N. V. Safonove započinje objašnjenjem egzegeze, kao tumačenja nejasnih ili kontroverznih mesta u drevnim (obično verskim) tekstovima. U savremenom kontekstu, egzegeza je povezana sa tumačenjem teksta Svetog pisma i poznatija je kao biblijska egzegeza. Ovo tumačenje se može vršiti prema različitim principima koji uključuju alegorijske, tipološke, anagogijske, istorijsko-književne, tropološke i druge pristupe, koji u suštini imaju komplementarnu ulogu, dok se *Physiologus*, uglavnom, može tumačiti egzegetskim metodama kao što su alegorija i tipologija.⁵⁵

Da li su brojna fantastična bića, spomenuta kod *Physiologusa*, na čijim osnovama su se bestijari razvili – sirene, kentauri, jednorozi i dr. zaista postojali ili ne, nije bilo bitno za pisca srednjeg veka, koji se, uglavnom, bavio simboličkom

⁵³ Albrecht Classen, ed., *Handbook of medieval studies: terms, methods, trends*, Vol. 2 (Berlin: De Gruyter, 2010), 1637-1641.

⁵⁴ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, XVI.

⁵⁵ Наталия Вячеславовна Сафонова, "Александрийский "Физиолог" и ранняя библейская экзегеза = "Physiologus" of Alexandria and the Early Biblical Эксэгесис," *Власть* 1 (2017): 177, pristupljeno: 21. 06. 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/aleksandriyskiy-fiziolog-i-rannyaya-bibleyskaya-ekzegeza>.

interpretacijom životinja.⁵⁶ Bestijari nas iz hrišćanske kosmologije uvode u hrišćansku etiku, i na kraju nas upućuju na hristologiju. U nekim od najvažnijih poglavlja, pojedine životinje prikazane su analogno Hristu. Hrist je prikazan u obliku pojedinih životinja, i to najviše u obliku ptica, među kojima je i *caladrius*.⁵⁷

Uprkos svom nazivu (*bestia*, lat. zver), bestijari su sadržali, u mnogo većem broju, tekstove o sisarima, pticama, ribama, gmizavcima, o nekoliko insekata i drugim beskičmenjacima. Takođe, spominju se i neke vrste drveća, raznovrsne prirodne pojave i neprirodna čuda.⁵⁸ U analizi bestijara C. Cahiera, zanimljivost predstavlja izlaganje o odnosu čoveka i prirode, i o četiri elementa koja dominiraju u prirodi.⁵⁹

Problem nomenklature bestijara, odnosno knjiga o životinjama u srednjem veku, analizirala je W. B. Clark, ukazujući nam na različite nazive koji se sreću u rukopisima.⁶⁰ Takođe, pojedini autori ukazali su na to, da se ovaj izraz ustalio, zahvaljujući Isidoru, koji, u XII knjizi o životinjama, govori o zverima: *De bestiis*.⁶¹

Bestijari, u svom proširenom obliku, spadaju među najpoznatije vrste srednjovekovne didaktičke literature. Danas se često navode kao primeri ozbiljnih radova o istoriji prirode, iako su, u vremenima potpune oslonjenosti na tradiciju iz daleke prošlosti, ilustrovali naivnu lakovernost ljudi, koji su prihvatili priče o zarobljavanju jednoroga kao alegorijski prikaz inkarnacije.⁶² C. Eason bestijare naziva fascinantnim, rano nastalim, knjigama iz kriptozoologije.⁶³

Pitanjima didaktičke uloge bestijara bavio se i I. Dines, koji raspravlja o ulozi stihova i mnemoničkih stihova u srednjovekovnim latinskim bestijarima. Navodeći kao

⁵⁶ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 12.

⁵⁷ David Grumett, "Animals in Christian Theology," *Religion Compass* 5/10 (2011): 582-583, pristupljeno: 02. 03. 2016, DOI: 10.1111/j.1749-8171.2011.00310.x.

⁵⁸ Wilma George and William Brunsdon Yapp, *The Naming of the Beasts* (London: Gerald Duckworth & Co Ltd., 1991), 1.

⁵⁹ Charles Cahier, "Bestiaires", en *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature: rediges ou recueillis par les auteurs de la monographie de la Cathedrale de Bourges Charles Cahier et Arthur Martin*, Collection de mémoires, etc., Vol. 4 (Paris: Poussielgue-Rusand, 1856), 77-80, dostupno na: <https://archive.org/search.php?query=Mélanges%20d%27archéologie>.

⁶⁰ Clark, *A medieval book of beasts*, 31-33.

⁶¹ Treba naglasiti da "zverinjak" podrazumeva, kako navodi Isidor, divlje životinje, agresivne po prirodi, a naziv je nastao prema njihovim dominantnim osobinama: silini napada i slobodi kretanja. Cf. Isidore of Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*, ed. and trans. S. A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, and O. Berghof (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), (XII. II.), 251; Clark, *A medieval book of beasts*, 16.

⁶² Florence McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures, 33 (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1962), 7.

⁶³ Cassandra Eason, *Fabulous creatures, mythical monsters, and animal power symbols: a handbook* (Westport, Conn: Greenwood Press, 2008), XIII.

egzemplar rukopis MS Bodley 533 (Bodleian Library, Oxford), ukazuje nam na njegove specifičnosti, odnosno poetske tekstualne umetke, koji nisu svojstveni latinskim proznim bestijarima. Tekst, koji ne objašnjava ilustraciju i navodi različita značenja pojedinih reči, u formi zagonetke, odstupa od ustaljene sheme *Physiologusa*.⁶⁴

Uprkos pokušajima da se "pravi" bestijari definišu u literaturi, na osnovu svog latinskog naziva *bestiarium* ili *bestiarius*, često se svim grupama životinja, u nekom delu, dodeljuje identičan naziv, pa se istinski, latinski bestijari, nastali na tradicijama *Physiologusa*, mešaju sa drugim radovima i pogrešno identifikuju u literaturi.⁶⁵

Postoje brojne varijante bestijara koje se sastoje od izvoda različitih ranohrišćanskih i srednjovekovnih studija. Međutim, gotovo svi engleski bestijari su, bar delimično, proistekli iz malog broja zajedničkih izvora, uključujući ranohrišćanskog *Physiologusa*, *Etymologiae* (Isidor Seviljski), *Hexaemeron* (Ambrozije Milanski), kompozitnog dela poznatog pod imenom *De bestiis et Aliis rebus*, u kome se deo pod nazivom *De avibus*, pripisuje Hugu de Folietu (Hugo de Fouilloy, Hugo de Folieto), *Collectanea rerum memorabilium* Solinu, a rede se pojavljuje *Pantheologus* Pitera Kornvolškog (Peter of Cornwall).⁶⁶

U srednjem veku ime *Hugh*, *Hugo* (Hju, Ugo, Igo) (Hugh of Fouilloy) ponekad se mešalo sa poznatim pariskim teologom, Hugom od sv. Viktora (Hugo de Sancto Victore), pod čijim imenom je *Aviarius* objavljen kasnije u Parizu (1526), Veneciji (1588) itd. F. McCulloch greši kada bestijare označene siglom „H“, pripisuje Pseudo-Hugu, jer je ova verzija bazirana, uglavnom, na radovima Isidora, a sve poznate kopije su francuske.⁶⁷

Jamesova podela ilustrovanih rukopisa bestijara na četiri familije, od kojih se najveći broj čuva u Engleskoj, predstavlja osnovu za proučavanje bestijara.⁶⁸ F.

⁶⁴ Autor smatra da su ovi rukopisi nastali kako bi pojednostavili učenje u nekim monaškim i katedralnim školama i da je ovo svojstveno i pojedinim rukopisima koji su takođe pisani u stihu kao *Dicta Chrysostomi*. Sličnost pokazuju i objašnjenja ispod slika (*tituli*) u rukopisima tzv. *Aviaries* i rukopisi Treće familije bestijara pisani u stihu. Cf. Ilya Dines, "Mnemonic verses in medieval bestiaries," *Reinardus* 22/1 (January 2010): 52, 54, 62-63, pristupljeno 23. 04. 2016, Academic Search Premier, EBSCOhost; doi:10.1075/rein.22.04din.

⁶⁵ Clark, *A medieval book of beasts*, 10.

⁶⁶ Oblici imena: Foletto, Hugo de Folieto. Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 5.

⁶⁷ Pseudo-Hugo, prema: McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 30; Willene B. Clark, *The Medieval book of birds: Hugh of Fouilloy's Aviarius: edition, translation and commentary*, Medieval & Renaissance texts & studies, 80 (Binghamton, NY: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, State Univ. of New York, 1992), 7-8; Clark, *A medieval book of beasts*, 11.

⁶⁸ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 22.

McCulloch je ovu klasifikaciju modifikovala sa akcentom na ono što smatra "tipičnom" ikonografijom.⁶⁹ Za naše istraživanje značajni su, upravo, ovi ilustrovani bestijari,⁷⁰ koje ćemo prikazati u ovom radu.

Proučavanje bestijara se, uglavnom, vezuje za proučavanje prvog teksta iz kog su nastali, iz *Physiologusa*. Prevod ovog teksta na druge jezike je svedočio o prenošenju uticaja i informacija između udaljenih kultura. Značajno je spomenuti studiju E. Petersa, prema kojoj je grčki *Physiologus* preveden na orijentalne jezike: etiopski, jermenski, sirijski i arapski, a u kojoj on analizira nedoslednosti u prevodu.⁷¹ Ističući egipatsko poreklo ovog dela, A. S. Cook navodi izvore iz II veka pre n. e. i priče o pojedinim životinjama koje su zabeležili aleksandrijski pisci.⁷² Najstarija francuska verzija *Physiologusa* je bestijar Filipa de Taona. Od ostalih francuskih bestijara E. Walberg spominje tri autora: Le Klerka, Žerveza (u stihu) i Pjera de Bovea (Picard) (u prozi).⁷³ Značajna studija, koja je prethodila ovom delu, govori o izvorima koje je koristio Filip de Taon i o njegovom delu *Livre des Créatures*. Pored *Physiologusa*, njegovi radovi su nastali po uzoru na Plinijevu *Istoriju prirode*, na derivatima imena Isidorovih životinja, sa dodacima iz srednjovekovnih basni, od kojih su mnogi bili, direktno ili indirektno, pozajmljeni sa Istoka.⁷⁴

Značajno je ukazati na činjenicu da je odnos između ljudi i životinja, u prvim vekovima nove ere, bio konkretan i da je većina ljudi svoje životinje doživljavala kao nešto obično, ne prepoznavajući njihove vrline u metaforičkom smislu, što je bilo okosnica *Physiologusa*. Odnos ljudi prema životinjama se menja u XII veku, delimično i zbog popularisanih studija, kao što su *Etimologije* Isidora Seviljskog, što se može uočiti i u proširenju sadržaja bestijara, koji sada prevazilaze dosadašnje propagiranje etičkih principa i postaju mali naučni radovi.⁷⁵

⁶⁹ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 2.

⁷⁰ Pregled ilustrovanih rukopisa bestijara, u formi kataloga, dali smo na kraju teksta.

⁷¹ Emil Peters, *Der griechische Physiologus und seine orientalischen Übersetzungen* (Berlin: S. Calvary & Co., 1898), 1, *passim*.

⁷² Albert Stanburrough Cook, ed. *The Old English Elene, Phoenix, and Physiologus* (New Haven [u.a.]: Yale Univ. Pr., 1919), LVII-LVIII.

⁷³ Emmanuel Walberg, *Le bestiaire de Philippe de Thaïn: texte critique publié avec introduction, notes et glossaire* (Lund: Librairie de l'Université; Paris: H. Welter, [1900]), XXVIII.

⁷⁴ Thomas Wright, ed., *Popular treatises on science written during the middle ages, in Anglo-Saxon, Anglo-Norman, and English* (London: Historical Society of Science, 1841), XIII.

⁷⁵ Joyce E. Salisbury, *The beast within: animals in the Middle Ages* (New York, London: Routledge, 1994), 114-115.

Gotovo ceo Isidorov rad sastoji se od izvoda i paragrafa iz radova starijih autora. Njegov rad predstavlja akumulaciju učenja klasičnog sveta, koja je on veoma savesno prikupljao i sačuvao u skraćenoj formi. Veliki uticaj na Isidorove radove izvršila su dela Varona (*Marcus Terentius Varro*, Varron, 116-27. g. pre n. e.), preneti posredstvom drugih izvora. U svojim delima Isidor je više puta navodio odlomke iz radova koje su napisali: Aristotel, Jeronim (Eusebius Sophronius Hieronymus, St. Jerome), Katon (Marcus Porcius Cato, cenzor, stariji), Platon, Plinije (Gaius Plinius Secundus), Elije Donat (Aelius Donatus), Eusebije iz Cezareje (Jevsevije Kesarijski, Eusebius Pamphili, Caesarea), Aurelije Avgustin iz Hipona (Aurelius Augustine, Hippo), Svetonije Trankvil (Gaius Suetonius Tranquillus), Josif Flavije (Josephus Flavius), Origen (Origenes Adamantius) i pojedinačne navode nekolicine drugih autora. Interesantno je to da u *Etimologijama*, osim Plinija, nije naveo druge autore radova koje je koristio, kao što su Solin, Servije (Servius Danielis) i Kasiodor. Od svih navedenih autora Isidor je sigurno koristio fragmente iz radova sv. Jeronima i Avgustina i, verovatno, iz radova Plinija i Donata. Druge radove verovatno nikada nije video, nego ih je pozajmio iz sekundarne literature. Takođe, Isidor nije naveo nekoliko enciklopedista čije je delove radova citirao iz druge ili treće "ruke," kao što su: Gelije (Aulus Gellius), Marcel (Nonius Marcellus), Laktancije (Lactantius), Makrobije (Macrobius) i Marcijan Kapela (Martianus Capella).⁷⁶ Isidorov rad nije bio didaktičan, on je samo opisivao prirodu životinja, dok njihovo ponašanje nije koristio kao sredstvo kojim bi ukazao na moralne i teološke stavove.⁷⁷

Klasifikacija svih latinskih bestijara, ustanovljena je prvi put 1928. godine, kada je M. R. James podelio rukopise koji su mu bili poznati, u grupe ili Familije (I, II, III i IV) prema sadržaju tekstova, ili peciznije, prema redosledu poglavlja. F. McCulloch je 1962. revidirala ovu klasifikaciju i podelila Prvu familiju u tri podgrupe (BIs, H i Prelazni tip). Posljednju reviziju predložio je B. Yapp 1985. i podelio je Drugu familiju

⁷⁶ Isidore, *The Etymologies*, 10, 13-14.

⁷⁷ Patricia Brown, "The role and symbolism of the dragon in vernacular saints' legends, 1200-1500," (PhD diss., University of Birmingham, 1998), 24, dostupno na: <http://etheses.bham.ac.uk/5414/1/Brown1998PhD.pdf>.

u podfamilije IIA, IIB, IIC i IID, tako da su Familije BIs, H, Prelazna verzija, Druga, Treća i Četvrta familija navođene u naučnoj literaturi 25 godina.⁷⁸

Rukopisi bestijari su prisutni svuda u Evropi, a spomenućemo samo nekoliko značajnih centara.

Poznate bestijare iz Katalonije, naveli smo u *Pregledu* rukopisa, ali njihova dostupnost je ograničena. L. Martín navodi nekoliko rukopisa koji pripadaju tradiciji bestijara, a deo su inventara Kraljevske biblioteke. Oni, prema naslovima, mogu biti u vezi sa bestijarima Zapadne Evrope, iako su, po svemu sudeći, nastali po uzoru na tekstove iz Toskane.⁷⁹

Proširenu analizu Familija bestijara, kao što smo spomenuli, dala je Florence McCulloch,⁸⁰ čiji nam je rad poslužio u formiranju *Pregleda* rukopisa. Neizostavno treba spomenuti i brojne prevode pojedinih Familija bestijara sa komentarima ili bez njih, kao što su: prevod latinskih tekstova Druge familije bestijara iz XII veka, T. H. White,⁸¹ prevod i studija Willene B. Clark⁸², sa osvrtom na novo tumačenje latinskog teksta i korekcijom pojedinih prevoda. Za veći broj članaka o simbolici životinja bestijara zaslužan je George C. Druce⁸³, a značajan doprinos istraživanju bestijara dala je Xenia Muratova, jer je publikovala bestijar (Lat. Q.v.V.I), koji se čuva u St. Petersburgu (nekad Lenjingradskoj narodnoj biblioteci).⁸⁴

Koncept tekstova bestijara se može razlikovati, pa tako imamo nekoliko bestijara koji ne započinju sa pričom o životinjama ili određenom životinjom, nego sa pričom o stvaranju sveta iz Knjige postanja (Prva knjiga Mojsijeva, Geneza). U bestijaru Alnwick Castle (Los Angeles, Getty, MS 100), nekoliko uzastopnih folija prikazuju: pad anđela, božije stvaranje neba i zemlje, drveća, sunca, meseca i zvezda; ptica i riba; životinja, Adama i Eve. Posle sedmog dana, prikazan je Adam koji imenuje

⁷⁸ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, XII-XIV; Prema I. Dinesu i prema hronološkom sledu, rukopise Prelazne familije treba smestiti posle Druge familije. V.: fusnote. Cf. Dines, *The problem of the Transitional Family*, 30.

⁷⁹ Lluçia Martín, "Aquatic animals in the Catalan Bestiari," *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society* 21/1 (2009): 125, pristupljeno: 21. 02, 2017, [http://www.iifv.ua.es/licatmed/includes/documentos/Martín-nº20\(2009\)_28.pdf](http://www.iifv.ua.es/licatmed/includes/documentos/Martín-nº20(2009)_28.pdf).

⁸⁰ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*.

⁸¹ Prevod i tumačenje rukopisa MS II.4.26., Cambridge, UL. Cf. T. H. White, *The bestiary: a book of beasts: being a translation from a Latin bestiary of the twelfth century* (New York: Putnam's Sons, 1960).

⁸² Clark, *A medieval book of beasts*, 2006.

⁸³ Veći broj radova ovog autora navedeno je u bibliografiji: Robert A. Faleer, *Church woodwork in the British Isles, 1100-1535: an annotated bibliography* (Lanham, Md.: Plymouth: Scarecrow Press, 2009), 28 i dalje.

⁸⁴ Muratova, *The Medieval Bestiary*.

životinje. U rukopisu MS Ashmole 1511, Oxford, Bodl., ove scene su prikazane u četiri nivoa i životinje su razvrstane prema kategorijama: herbivore, carnivore i dr.⁸⁵ Ove nedosljednosti u koncepciji rukopisa ne utiču značajno na našu temu i istraživanje, ali su svakako značajne za teološko-didaktički pristup u izučavanju ovih rukopisa. U fokusu našeg rada su mitološke životinje i njihovo poreklo, pa njihovo prisustvo ili raspored u rukopisima ne može biti uslovljen njihovom pozicijom u priči o stvaranju sveta, jer su nastale mnogo ranije. Pored toga, prisutne su i u drugim rukopisima srednjeg veka, koji pripadaju različitim hrišćanskim narativnim modelima. Neophodno je, ipak, napomenuti da pojava ili izostanak pojedinih životinjskih likova u bestijarima, svakako mogu doprineti studioznijem pristupu ovom problemu, a budući da su u naše istraživanje uključeni samo ilustrovani rukopisi dostupni u digitalnoj formi, svaka analiza orijentisana u ovom pravcu, bila bi nepotpuna.

3. Izgled i koncepcija rukopisa bestijara

U periodu XII i XIII veka produkcija knjiga se povećava, a formati pojedinih dela se smanjuju. Franjevci i dominikanci putuju Evropom šireći veru, a pošto nemaju svoje skriptorijume, podržavaju razvoj knjižarstva i cirkulaciju knjiga izvan samostana. Ovi putujući propovednici su voleli knjige manjeg formata, radi njihovog lakšeg prenošenja, pa su zato i podržali smanjenje njihovih dimenzija.⁸⁶ Posebnu popularnost bestijari su uživali kod pripadnika franjevačkog reda, iako je veoma mali broj potekao iz njihovih samostana.⁸⁷ Bestijari, u osnovi, izrađeni po veoma pojednostavljenoj shemi, postali su najpopularnije ilustrovane knjige XII i XIII veka u Engleskoj, zajedno sa psaltirima i knjigama o Apokalipsi.⁸⁸

Da bismo objasnili izgled stranice rukopisa bestijara ili njihov sadržaj, moramo se osvrnuti na neke glavne termine, postupke ili radnje, primenjivane u rukopisima ili u njihovoj interpretaciji.

⁸⁵ Dorothy Yamamoto, *The boundaries of the human in medieval English literature* (Oxford [u.a.]: Oxford Univ. Press, 2000), 19.

⁸⁶ Richard W. Clement, "Medieval and Renaissance book production," *Library Faculty & Staff Publications* 10 (1997): n.p., pristupljeno: 04. 03. 2016, http://digitalcommons.usu.edu/lib_pubs/10.

⁸⁷ Franjevački: MS 22, Westminster Abbey, London; Dominikanski: MS Harley 3244, BL, London. Cf. Xenia Muratova, "The Illuminated Bestiaries in the English Franciscan Culture," *IKON* 3 (2010): 179, pristupljeno: 12. 02. 2016, <http://www.brepolonline.net/doi/10.1484/J.IKON.3.75>.

⁸⁸ Frans N. M. Diekstra, "The Physiologus, the bestiaries and medieval animal lore," *Neophilologus* 69/1 (1985): 146, pristupljeno: 18.03. 2016, <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00556871>.

Srednjovekovni bestijari su, kao i mnogi drugi rukopisi ovog perioda, izrađeni od pergamenta, od životinjske kože (*vellum*) i povezani prema ustaljenom načinu korišćenja. Kao knjige, koje su bile popularnog karaktera, često su prepisivane, na šta nam mogu ukazati tragovi linija koji označavaju polja za pisanje i tragovi "uboda" na stranicama pergamenta.⁸⁹

Produkciju rukopisa obavljale su manastirske prepisivačke radionice koje su većini dela dale svoj lični pečat. Prepoznatljiva obeležja: pergament na kome su rađeni, skriptor, iluminator, rubrikator, knjigovezac, portret velikodostojnika kome je rukopis posvećen, stil pisanja ili slikanja, oznaka *pinxit*, simbol, monogram, autograf i sl., omogućila su nam da danas možemo sa velikom sigurnošću odrediti pripadnost pojedinih rukopisa određenom skriptorijumu, skriptoru ili slikaru, ili bar pretpostaviti.

Prilikom uobličavanja stranice, označavane su ivice teksta – *reglura* (iscrtavanje), zatim su iscrtavani sami redovi, pomoću suvog šiljka ili olovnog jezgra. Stranice okvira utvrđivale su se šestarom. Proces *reglura*, primenjivan je da bi se pisar rukovodio u pisanju. U širem značenju to je operacija označavanja okvira. *Glosa* je komentar glavnog teksta, prepisan zajedno s tekstom. Može biti marginalna ili interlinearna, u zavisnosti od toga gde je ispisana. Tekst se raspoređivao u duge redove ili u stupce. Počev od IX veka, sve se više širi nov način slaganja teksta na stranicu u kombinaciji s komentarom, koji katkad biva veoma nametljiv. Srednjovekovni rukopisi nemaju ni naslovnu stranu, ni napomenu o autoru, ni datum prepisivanja – izuzetak je, ako prepisivač ili iluminator potpišu svoj rad. Tekst najčešće počinje na prvoj strani, ponekad rubrikovanom indikacijom o kom delu je reč, ali prethodi reč *Incipit* (Ovde počinje). Dešava se da ukrasno ispisani *Incipit* zauzme čitav stubac, pa čak i stranicu. Isti raspored naći ćemo unutar teksta u različitim knjigama (na primer, u knjigama Svetog pisma). Unutrašnje potpodele teksta označene su krupnijim inicijalima, ponekad ukrašenim slovima, a nekad i rubrikacijom prvih redova. Slike su predstavljene u geometrijskim okvirima, obično na istoj strani, kao deo teksta koji se ilustruje. Takođe, nailazimo na slike koje zauzimaju čitavu stranicu, isto onoliko prostora, koliko i tekst koji se ilustruje.⁹⁰

⁸⁹ Diekstra, *The Physiologus*, 153.

⁹⁰ Numeracija stranica - folijacija primenjuje se od XII veka. Cf. Frederik Barbije, *Istorija knjige* (Beograd: Clio: Narodna biblioteka Srbije, 2009), 56-58, 74.

Veliki broj ilustracija u bestijarima predstavlja stvorenja izolovano, usamljeno, bez nekog primetnog narativa, kao što navodi D. Hassig, u formi životinjskih "portreta." Ovim ilustracijama obično nedostaje pozadina, osim nekih dekorativnih dodataka, a životinje su, najčešće prikazane, u profilu. Ovi životinjski portreti su obično uokvireni, ali javljaju se i oni koji su slobodno raspoređeni, kao i dodaci glavnim ilustracijama koji se prostiru i na marginama. Uopšteno govoreći, ilustracija u rukopisima može se opisati kao statični prikaz jedne, dve ili više životinja, sa dekorisanom ili praznom pozadinom, u uramljenom ili neuramljenom prostoru.⁹¹ Jedan takav marginalni crtež možemo videti u rukopisu: Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 95r; T. III/1: 29a). *Marginalije* su termin koji se odnosi na slike na marginama stranica, a bile su odomaćene u engleskim, francuskim i italijanskim rukopisima, u periodu XIII i XIV veka, odnosno u vreme gotike. Ove ilustracije su odstupale od kanona i predstavljale mešanje svetog i profanog.⁹² Značajno je podsetiti da su predstave pojedinih bića u bestijarima, o čemu je već bilo reči, deo jednog opšteg koncepta monstroznosti, kao centralnog elementa vizuelne umetnosti tokom celog perioda srednjeg veka. Mittman i Kim su posebnu pažnju posvetili analizi tih predstava i njihovom značenju srednjovekovnim autorima, kao i njihovom tumačenju koje su predložili savremeni autori.⁹³

Zanemarivanje slike u korist teksta, greške u prepisivanju teksta ili veoma česta pojava grešaka prilikom ilustrovanja pojedinih životinja, takođe je prisutno u bestijarima. Pogrešno naslikanu životinju – kameleona, možemo videti na primeru iz rukopisa: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (st. 67; T. XXIII: 16). Važno je spomenuti, a to nam saopštava i I. Dines, da je poređenje ilustracija, često, jedini mogući način za pravilno razumevanje genealogije rukopisa, s obzirom na to da metoda, kao što je poređenje tekstova, obično ne daje konačne rezultate.⁹⁴ Prema H. Haarmannu i J. Marler slika se može posmatrati kao ključ za rekonstrukciju drevnih verovanja. Parijetalna i

⁹¹ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 10-11; Analizu stila, slike i kompozicije u pojedinim bestijarima, obradila je ista autorka. V. Debra Hassig, "Beauty in the Beasts: A Study of Medieval Aesthetics," *RES: Anthropology and Aesthetics* 19/20 (1990/1991): 138, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/20166830>.

⁹² Margot McIlwain Nishimura, *Images in the Margins* (Los Angeles, Calif.: J. Paul Getty Museum [u.a.], 2009), 1-3.

⁹³ Mittman and Kim, *Monstrous iconography*, 518 i dalje; R. Simek smatra da već najstariji *Physiologus* govori o životinjskoj strani karaktera kod mešovityh bića, koju su autori kasnog srednjeg veka prevodili kao *viehisches lewt* ("viehische leute" odnosno ljudi-životinje). Cf. Simek, *Monster im Mittelalter*, 41.

⁹⁴ Ilya Dines, "The Copying and Imitation of Images in Medieval Bestiaries," *Journal of the British Archaeological Association (JBAA)* 167 (2014): 70, pristupljeno: 14. 01. 2016, doi: 10.1179/0068128814Z.00000000026.

pokretna umetnost od velikog su značaja za proučavanje sistema verovanja još od praiistorijskih vremena. Simbolička ili metaforička konotacija slika može nam pomoći prilikom rekonstrukcije mentifikata, odnosno razumevanja pojedinih kulturnih koncepata.⁹⁵ R. Wittkower piše da, iako je literarna tradicija od Ktezije, Megastena, preko Plinija i Solinusa, pa sve do Isidora, i kasnije do Vensana de Bovea i enciklopedista kasnog srednjeg veka, predstavljala dominantni put prodora informacija o čudima Istoka, smatra se da je i ikonografija odigrala značajnu ulogu. Poznato je da su pojedine ikonografske predstave bića, koja se pojavljuju u delu *Čuda istoka*, bila dokumentovana u antici, dok se u srednjem veku pojavljuju samo kao kopije i to uglavnom posle IX veka.⁹⁶

Veličina rukopisa bestijara varira, jer su u većini slučajeva sastavni deo kompozitnih rukopisa, odnosno, njihova veličina zavisi od rukopisa kojima su pripojeni. Navedeni primeri dimenzija mogu nam poslužiti samo za formiranje opšteg utiska o njihovom izgledu. Prosečna veličina II familije rukopisa, Familije sa najvećim brojem rukopisa, prema do sada poznatim primercima, iznosi oko 258 x 110 mm. Najveći poznati rukopis ove Familije je Mazarine 742 (1220s) i to 406 x 295 mm, možda nastao u Opatiji St. Victor, u Parizu. Najmanji, verovatno engleskog porekla, je iz Tübingena, Univ. Lib. Me 365, dimenzija 170 x 135 (iz poznog XIII veka). Uobičajeni raspored teksta u II familiji rukopisa, je tekst u jednoj koloni. Kada su dvostruke kolone postale norma za većinu tekstova, izuzetak su predstavljali udžbenici, odnosno nastavni tekstovi. Desetak rukopisa II familije ima tekst raspoređen u dve kolone. U mnogim rukopisima su rubovi ili margine široki, kao i pregrade između redova, i možda su namenjene zabeleškama. Veoma mali broj rukopisa ima originalne korice, a povezi su, uglavnom, iz postsrednjovekovnog vremena.⁹⁷

Ako posmatramo sadržaj teksta, Druga familija bestijara, odnosno pojedini njeni rukopisi sadrže suštinske tekstualne interpolacije i to: *Aviarius*, izvode iz dela nastalog u IX veku *De universo* Rabana Maura (Hrabanus Maurus, IX vek), *Topographia*

⁹⁵ Prema ovoj zanimljivoj studiji, vizuelna metafora može nam ukazati na interkonekcije između artefakata i mentifikata itd. Cf. Haarmann and Marler, *Introducing the Mythological Crescent*, 14, 28-29.

⁹⁶ Ove ilustracije čudnovatih bića Istoka doprle su do srednjeg veka kroz različite kanale: mape sveta, studije o čudovištima, ilustrovane Solinusove i verovatno ilustrovane Isidorove zapise. Cf. Rudolf Wittkower, "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 5 (1942): 171 i dalje, pristupljeno: 23. 11. 2016, DOI: 10.2307/750452; <http://www.jstor.org/stable/750452>.

⁹⁷ Clark, *A medieval book of beasts*, 88.

Hibernica Džeralda od Velsa (Gerald of Wales), izvode iz *Etymologiae* Isidora Seviljskog, *Physiologusa*–B, *Moralia in Job* Grgura Velikog (Gregorius Magnus) itd. Budući da je grupa prilično velika, specifičnosti su brojne i ne možemo ih sve nabrojati.⁹⁸

Prema sadržaju teksta, posebno se izdvaja najmanja grupa bestijara – Treća familija. Bestijari ove Familije, nastali oko XIII veka, imaju potpuno drugačiji sadržaj u tekstualnom i ikonografskom smislu, u odnosu na žanr bestijara, i predstavljaju posebnu inovaciju, jer počinju Isidorovim tekstom *Cum Voluntas conditoris* i slikama izmišljenih naroda. Tekst se nastavlja Adamovim imenovanjem životinja, a zatim sledi tekst o domaćim životinjama, koje prate izvodi iz dela *Megacosmus* Bernarda Silvestera (Bernardus Silvestris). Zatim se ređaju poglavlja o zverima, pticama, ribama, zmijama i insektima, a bestijar se završava poglavljima o mitskim čudovištima. Dodatni tekstovi koji se vezuju za bestijare Treće familije, uglavnom se razlikuju od tekstova koji prate ostale Familije. Hildebert de Lavardin, Honorius Augustodunensis (Honorius de Autun), Hugo od sv. Viktora, Peter the Chanter, Peter Komestor, Peter Damiani, Avgustin, Jeronim, Grgur Veliki i drugi, stvarali su bestijare. Osim njihovih radova, bestijarima Treće familije pripadaju i mnogi drugi astronomski, medicinski, gramatički i enciklopedijski tekstovi. Na istaknutom mestu, u rukopisima, nalaze se izvodi iz *Policraticusa*, Džona Solsberija (John Salisbury, XII vek) i neobjavljenih dela *Distinctiones Theologicae*, *Numerale* i *Versarius*, Williama de Montibusa.⁹⁹

Ostale Familije i Podfamilije bestijara, kao i svaki rukopis pojedinačno, mogu se analizirati u posebnoj studiji, jer sadrže brojne „umetnute“ radove drugih autora, što zahteva poseban pristup istraživanju, koji u ovom trenutku, prevazilazi okvire naše teme.

4. *Physiologus*

Pretečom bestijara danas se smatra *Physiologus*, najranija hrišćanska knjiga o životinjama, nastala kao kompilacija znanja preuzetih od Grka, Rimljana, Egipćana i

⁹⁸ Za detaljniju analizu, v.: Clark, *A medieval book of beasts*, 46.

⁹⁹ Ilya Dines, "The Earliest Use of John of Salisbury's *Policraticus*: Third Family Bestiaries," *Viator* 44 /1 (2013): 108-109, pristupljeno: 14. 06. 2015, <http://dx.doi.org/10.1484/J.VIATOR.1.103144>; *Cum voluntas Creatoris* (Pošto je volja božja ili Prema božjoj volji). Prema prevodu Brehauta. *Citirano u* L. Verner, *The epistemology of the monstrous in the Middle Ages* (New York: Routledge, 2016), 3.

drugih starih bliskoistočnih rukopisa o prirodi, narodnim predanjima, verovanjima i mitovima, kojima su dodata učenja, proistekla iz *Biblije* ili se vezuju za nju.¹⁰⁰

Neke od legendi, alegorizovane u *Physiologusu*, već su i ranije bile deo folklora, još pre Herodota, nastavljajući da vrše snažan uticaj na literaturu i dekorativnu umetnost do današnjih dana. Započevši svoj put kao indijske, hebrejske ili egipatske legende, prešle su u grčki i rimski folklor, poeziju i umetnost, da bi ih, na kraju, apsorbovali Aleksandrijski priručnik za paradoksologiju i magijsko-medicinski traktati.¹⁰¹

Tekstovi poglavlja uključuju citate iz *Biblije*, zajedno sa životinjskim i pseudoživotinjskim karakteristikama, a takođe i moralizaciju kojom se objašnjavaju osobine životinja u svetlu hrišćanske doktrine, sa ciljem da se vernicima ukaže na moralne principe koje moraju slediti tokom života.¹⁰² G. Heider *Physiologusa* vidi kao svojevrsan poetski simbolizam u svojoj analizi rukopisa koji pripadaju korpusu *Dicta Chrysostomi*.¹⁰³

Jedan od najranijih trendova u publikovanju *Physiologusa*, bio je objavljivanje anotiranih izdanja. Tokom XIX veka, objavljeno je, najmanje, sedam verzija *Physiologusa*, a nekoliko izdanja pojavilo se sredinom i krajem XX veka i to: J. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense* (1855); Fritz Hommel, *Die aethiopische Übersetzung des Physiologus* (1877); Karl Ahrens, *Zur Geschichte des sogenannten Physiologus* (1885); Friedrich Lauchert, *Geschichte des Physiologus* (1889); Albert. S. Cook, *The Old English Elene, Phoenix and Physiologus* (1919) and *The Old English Physiologus* (1921); Francesco Sbordone, *Physiologus* (1936); Francis J. Carmody, *Physiologus Latinus: Éditions préliminaires, versio B* (1939) and "*Physiologus Latinus, versio Y*" (1941); Francis Klingender, *Animals in Art and Thought to the end of the Middle Ages* (1971); Dimitris Kaimakis, *Der Physiologus nach der ersten Redaktion* (1974);

¹⁰⁰ Nastao verovatno u II (III?) veku u Aleksandriji, u vreme kada je ovaj grčki grad posmatran kao centar klasičnog obrazovanja. Cf. Clark, *A medieval book of beasts*, 8; Generalno je prihvaćeno da je originalni *Physiologus* poreklom iz Egipta. Jedan broj legendi u *Physiologusu* mogu se pratiti sve do egipatskih narodnih verovanja i obožavanja svetih životinja. *Phoenix* je bio sveta ptica grada Heliopolisa, gdje je prisutan u kultu boga sunca, *ichneumon*, *niluus* (ili *hydrus*) su povezani sa legendama o Nilu, itd. Cf. Michael J. Curley, trans., *Physiologus: [a medieval book of nature lore]*, (Chicago, Ill.; London: University of Chicago Press 2009), XVI.

¹⁰¹ Curley, *Physiologus*, IX.

¹⁰² Dines, The problem of the Transitional Family of bestiaries, 29-30.

¹⁰³ Gustav Heider, *Physiologus: Nach einer Handschrift des XI. Jahrhunderts zum ersten Male herausgegeben und erläutert* (Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof. und Staatsdruckerei, 1851), 3, 10-12.

Nikolaus Henkel, *Studien zum Physiologus im Mittelalter* (1976); Michael J. Curley, *Physiologus* (1979); Ann Squires, *The Old English Physiologus* (1988) i dr.¹⁰⁴

Delo je prevedeno i objavljeno na mnogo jezika, a interesantno je spomenuti rad Stojana Novakovića, koji smatra da *Physiologus* nije ime autora i da znači – poznavalac prirode,¹⁰⁵ prirodnjak ili prirodoslov, o čemu će kasnije biti reči. S. Novaković smatra da je tekst *Physiologusa*, koji on navodi, nastao po uzoru na kompoziciju i obradu dela Epifanija (*Epiphanius Constantiensis*, IV-V vek).¹⁰⁶ Prve prevode *Physiologusa* otpočeo je Ponce de Leon (XVI v.), i pogrešno pripisao autorstvo Pseudo-Epifaniju, uradivši prevod na osnovu tri grčka rukopisa. Takođe, kardinal Pitra (XIX v.), koji je izdao kasniju verziju, pripisao je autorstvo kiparskom episkopu Epifaniju, a prevod je sačinio na osnovu deset verzija rukopisa.¹⁰⁷ U srpskoj medievistici, prvu opširniju i specijalističku studiju o *Physiologusu* dao je D. Dragojlović, *Fiziolog u Srba* (1968).¹⁰⁸

Kod *Physiologusa* su informacije o spoljašnjoj prirodi transformisane u znanje o unutrašnjoj prirodi, prirodi duše. Mistični veo, koji okružuje slike životinja iz orijentalnih kultura, dobio je osobine hrišćanskog moralisanja. Parabole *Physiologusa*, izgleda, ponavljaju daleke odjeke drevnog orijentalnog folklora, svetih tekstova egipatskih sveštenika, kao i neke lako prepoznatljive zapise iz antičke tradicije pripovedanja basni.¹⁰⁹ Slobodno kombinovanje životinjskih metafora u *Physiologusu*, ukazuje na to da je metafora važnija od same životinje. Iako je rad trebao da predstavlja "naučnu" studiju o životinjama, on nije bio naučni, u smislu pod kojim mi podrazumevamo pojam nauke. Autor je manje pažnje posvetio opisivanju životinje, a više korišćenju predstave životinje kao sredstva za razumevanje religijskih istina, tj. "nauke," kojoj je autor bio naklonjen. Kao i u basnama, *Physiologus* je izložio način

¹⁰⁴ Classen, *Handbook of medieval studies* 2, 1635-1637.

¹⁰⁵ Stojan Novaković, "Physiologus: slovo o vešteh' hodeštih' i leteštih'," *Starine JAZU*, knj. 11 (1879), 183-184; Takođe, jedan od prevoda *Physiologusa* na srpskom jeziku je: Милорад Лазић, "Фисиолог," у *Фисиолог. Средњовековни медицински списи (избор)*, ур. Милорад Лазић и Љубомир Котарчић (Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 1989): 9-49.

¹⁰⁶ Novaković, *Physiologus*, 190; Epiphanius, et al., *Tou Hagiou Patros hēmōn Epiphaniou Episcopou Konstanteias Kyprou Peri ton physiologon; Tou autou Eis ta baia logos = Sancti Patris Nostri Epiphani Episcopi Constantiae Cypri ad Physiologum; Eiusdem in die festo palmarum sermo* (Romae: Apud Zannettum et Ruffinellum, 1587). Brojni autori su imali udela u kompoziciji ovog *Physiologusa*; Prevod pojedinih framenata Epifanijevog teksta objavio je: Curley, *Physiologus*, XXVII;

¹⁰⁷ Лазић, *предговор* у *Фисиолог*, 10; Thomas Rogers Forbes, "Medical lore in the bestiaries," *Medical history* 12/3 (1968): 246, pristupljeno: 10. 05. 2017, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/proxy.kobson.nb.rs/pmc/articles/PMC1033826/pdf/medhist00142-0031.pdf>.

¹⁰⁸ Лазић, *предговор* у *Фисиолог*, 23.

¹⁰⁹ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 12-13.

shvatanja životinja kao ljudskih egzemplara. Basne akcentuju moralne i etičke izbore, a *Physiologus* ističe metafizičku istinu. Ali i basne i *Physiologus* sadrže osnovnu pretpostavku da se životinje mogu koristiti i na ovaj način. Kao i basne, *Physiologus* je pogodan za ilustrovanje, pa rani rukopisi sadrže ilustracije koje su predstavljale pokušaj da nam se, posredstvom slike, "približe" životinje i njihove moralne osobine. Ove ilustracije su mogle "govoriti" umesto teksta i tako dopreti do više posmatrača.¹¹⁰

Physiologus pokazuje sličnost sa egipatskom knjigom *Horapollon*, traktatom o hijeroglifima pod nazivom *Hieroglyphica*. Pokazuje sličnost i sa magijskim tekstovima pod nazivom *Kyranides* (Koiranides), koji su se pripisivali Kiranusu, persijskom kralju (pseudonim?), i Hermesu Trismegistosu (pseudonim?), a sadrže medicinske i magijske preporuke. U formi kataloga sveta prirode, u prvoj knjizi *Kyranidesa* nabrajaju se ptice, ribe, biljke i kamenje, pod slovima grčkog alfabeta. Ostale knjige posvećene su lekovima spravljenim od četvoronožaca, zmija, ptica i riba.¹¹¹ Ova dela spadaju u pseudonaučne i okultne knjige, koje su bile veoma popularne u srednjem veku. Pojačani uticaj Orijenta poklapa se sa vremenom pojave Aristotelovih kompilatora i komentatora, pa kako navodi D. Dragojlović orijentalnu nauku, kao deo religije i teoloških spekulacija, karakterišu mitovi i legende o životinjama, biljkama i kamenju, ispunjeni simbolikom, moralizatorskim i mističko-alegorijskim tumačenjem. Mitologija, ispunjena alegorijom i simbolikom, postala je jedini autoritativni izvor etičkih principa. Pre nego što su je prihvatili Grci, alegorija je na Istoku imala tradiciju dužu od hiljadu godina. Svoj razvitak u Grčkoj, alegorija duguje najverovatnije orfizmu, a grčka nauka, čak i kad je prihvatila orijentalni misticizam, bila je imuna na alegoriju koja je korišćena samo u tumačenju mitova.¹¹²

Četrdesetak poglavlja koja su sadržavala originalni grčki tekst, poraslo je na preko stotinu, u nekim od latinskih bestijara koje je inspirisao *Physiologus*. Tekst je preveden na gotovo sve evropske dijalekte, uključujući staroengleski i staroislandski, intrigirajući na ovaj način, najširu publiku metodom, *par excellence*, alegorijskog

¹¹⁰ Joyce E. Salisbury, *The beast within: animals in the Middle Ages* (New York, London: Routledge, 1994), 110-111.

¹¹¹ Curley, *Physiologus*, XVII; Benedek Láng, *Unlocked books: manuscripts of learned magic in the medieval libraries of Central Europe* (University Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press, 2008), 57.

¹¹² Dragoljub Dragojlović, "Fiziolog u Srba" (Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 1968), 4.

tumačenja istorije prirode.¹¹³ Generalno, ovo delo započinje citatom iz Svetog pisma i završava se, najčešće, citatima iz *Biblije*.¹¹⁴

U traganju za poreklom ovog religioznog biblijskog teksta koji spominje životinje, uočavamo sličnost sa pojedinim poglavljima iz Origenovog dela (*In Genesim homiliae*), koje je sa grčkog preveo na latinski Rufin Akvilejski (*Rufinus Aquileiensis*).¹¹⁵

Latinskog *Physiologusa* su modifikovali brojni autori, pa tako razlikujemo A, B, C, Y, *Theobaldovu* i *Dicta Chrysostomi* verziju. Najstarija kopija ovog dela koja je doprla do nas, prevedena na latinski jezik, pripada B-verziji i nije ilustrovana (Burgerbibliothek 233), a najstarija ilustrovana verzija iz IX veka (Burgerbibliothek 318) pripada C-verziji i čuva se, takođe, u Bernu.¹¹⁶ U X i XI veku zabeležene su sporadične pojave rukopisa sa ovom temom i tek od XII veka, produkcija bestijara doživljava svoj puni zamah. Anglosaksonski *Physiologus* smatra se najranijom evropskom verzijom *Physiologusa* na narodnom jeziku, i ukazuje na razvijene kulturne odnose između Engleske i kontinenta. Dva islandska fragmentovana rukopisa *Physiologus A* i *Physiologus B*, čuvaju se na Islandu, u *Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum* (Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies, Reykjavík) i predstavljaju prve ilustrovane rukopise nastale na Islandu, a, ujedno, spadaju među najstarije literarne zapise na Islandu. Obe verzije potiču od latinskih modela, ali su nastale zasebno, i pretpostavlja se da su nastale oko 1200. g., kao kopija starijih rukopisa koji nisu sačuvani.¹¹⁷

¹¹³ Curley, *Physiologus*, X; A. S. Cook navodi da je standardni text *Physiologusa* sadržavao 49 poglavlja u kojima su opisane životinje i objekti iz prirode, započinjao je sa lavom a završavao se sa nojem. Cf. Albert Stanburrough Cook, ed., *The Old English Physiologus* (New Haven: Yale Univ. Pr., 1821 [objavljen] 1921), III.

¹¹⁴ Salisbury, *The beast within*, 110.

¹¹⁵ Origen (*Origenes*) je rođen u II veku a stvarao je u III veku naše ere. Origenovi radovi se često koriste za datovanje *Physiologusa*. Pomenuto delo je sačuvano u latinskom prevodu *Rufinusa* koji je originalno delo delimično izmenio i prilagodio vremenu u kome je sam živeo i stvarao (IV-V vek). Iz tih "dodataka" prevodu, može se videti da je *Rufinus* čitao *Physiologusa*, a da najverovatnije nije bio poznat Origenu, pa se pretpostavlja da nije nastao pre III veka. Cf. M. R. James, *The Bestiary: Being a reproduction in full of MS li. 4.26 in the University Library, Cambridge, with supplementary plates from other manuscripts of English origin, and a preliminary study of the Latin bestiary as current in England* (Cambridge: Roxburghe Club, 1928), 3; Alan Scott, "The Date of the Physiologus," *Vigiliae Christianae* 52/4 (1998): 430, pristupljeno: 15. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1584835>; Origen, "Homilies on Genesis and Exodus," trans. by Ronald E. Heine, in *The fathers of the church: a new translation*, ed. Ludwig Schopp, vol. 71 (Washington, D.C: Catholic University of America Press, 2002), 27, *passim*.

¹¹⁶ Clark, *A medieval book of beasts*, 9.

¹¹⁷ MS AM 673 a I, 4°; MS AM 673 a II, 4. Cf. Vittoria Dolcetti Corazza, "Crossing paths in the Middle Ages: the Physiologus in Iceland" in *The Garden of Crossing Paths: The Manipulation and Rewriting of*

Jermenska verzija *Physiologusa* (Baroyaxōs) sačuvana je u mnogim rukopisima. *Editio princeps* jermenske verzije pripisuje se J. Pitri. Gruzijaska verzija *Physiologusa* sačuvana je u rukopisu iz X veka.¹¹⁸

Osim u latinskim bestijarima, promene i dopune teksta *Physiologusa* primenjene su i u spomenutim francuskima bestijarima koji se pripisuju Filipu de Taonu (*Philippe de Thaon*), Žervezu (*Gervaise*), Gijomu Le Klerku ili Gijomu Normandijskom (*Guillaume le Clerc, Guillaume de Normandie*) i Pjeru de Boveu (*Pierre de Beauvais*) između 1125 i 1225. Prema Florence McCulloch, većina ovih bestijara potiče od verzije *Physiologusa*, koji sadrži dobar deo materijala, pozajmljenog od Isidora. Najstariji od njih pripada anglo-normanskom pesniku Filipu de Taonu (oko 1121) a bio je posvećen *Aelis de Louvain*, drugoj ženi Henrija I. Rukopis sadrži 38 poglavlja o zverima, pticama i kamenju, izloženih ovim redosledom. Filip de Taon je kao svoje izvore naveo *Phisiologus bestiaire, un livre de gramaire, Ysidre* (Isidora), i *Escripture* (Sveto pismo), iako je najveći deo preuzeo, verovatno, iz latinskog bestijara. Značaj njegovog dela najviše se ogleda u činjenici, da je tradicija bestijara ušla u narodni jezik i da se može uveliko čitati. Žervezov bestijar u rimi je, verovatno, komponovan početkom XIII veka sledeći *Dicta Chrysostomi* verziju *Physiologusa*.¹¹⁹

Za rukopis Pjera de Bovea dugo se smatralo da je rađen u kraćoj i dužoj verziji. Međutim, poslednjih nekoliko godina utvrđeno je da se radi o drugom autoru, koga su u literaturi nazvali Pseudo-Pjer de Bove, i da je on zaslužan za nastanak duže verzije. Ovo delo, nastalo, najverovatnije u XIII veku, dvostruko je većeg obima, u poređenju sa drugim francuskim bestijarima, i sadrži sedamdeset dva poglavlja. Prema Bejkeru, kao osnovni izvor Pseudo-Pjer de Bove koristio je *Bestijar* Pjera de Bovea, a nove prirodnjačke podatke preuzimao je iz raznih dela: *Ljubavnog bestijara* Rišara de Furnivala (Richard de Fournival), *Slike sveta* (Image du monde) Gosuena od Meca, prozne verzije R-1 *Pisma prezvitera Jovana* (Lettre du prêtre Jean), alegoričnog religioznog spisa *Beseda o palmi* (Sermon du palmier) i dr. Novi prirodnjački podaci formiraju nova poglavlja ili amplifikuju već postojeća iz *Bestijara* Pjera de Bovea, a za

Medieval Texts, Venice, October 28 - 30, 2004, Atti 1 of *International Conference The Garden of Crossing Paths: the Manipulation and Rewriting of Medieval Texts*, ed. Marina Buzzoni and Massimiliano Bampi (Venezia: Cafoscarina, 2007), 225-227.

¹¹⁸ Citirano u Gohar Muradyan, *Physiologus: the Greek and Armenian versions with a study of translation technique* (Leuven [u.a.]: Peeters, 2005), 3-5.

¹¹⁹ Curley, *Physiologus*, XXXI.

nove prirodnjačke podatke Pseudo-Pjer de Bove je sam sastavio alegorijsko tumačenje, u skladu sa tradicijom *Physiologusa*.¹²⁰

Francuski bestijar, sa možda najviše književnih elemenata, je onaj, nastao u ranom XIII veku, normanskog pesnika Gijoma Le Klerka. Njegova poema je prepisivana i u XV veku, i zaslužna je za prenošenje predanja o *Physiologusu* u pozni srednji vek. *Waldensian* bestijar iz XIV veka imao je 54 poglavlja, od toga je dvadeset pet preuzeto iz *Physiologusa*. Italijanski bestijari pojavili su se u Toskani, sredinom XIII veka, dok se sonetni oblik *Bestiario moralizzato*, pojavio nešto kasnije. *Fiori di virtu* je nastao, možda, početkom XIV veka i sadrži trideset pet poglavlja iz *Physiologa*. Između ostalog, preveden je i na naš jezik.¹²¹ Esencijalni moralni karakter bestijara doživljava transformaciju u formu socijalne satire, u *Bestiaire d'amour*, Rišara de Furnivala.¹²² Ovo popularno delo nastalo je sredinom XIII veka, a sačuvano je četrnaest ilustrovanih rukopisa. Rišar je veći deo inspiracije za svoj rad našao u rukopisima Pjera de Bovea, koristeći konvencionalnu alegoriju za životinje, dok je koncepcija i obrada dela originalna.¹²³

Među prvim istraživačima ove oblasti izdvojio se, kao najznačajniji, M. R. James, koji je identifikovao ilustrovane engleske rukopise, opisao ih i klasifikovao, podelivši ih u četiri Familije u zavisnosti od više kriterijuma: izvora teksta, konteksta, sadržaja, veličine itd.¹²⁴ Iz njegove podele izvedene su i dopunjene sve ostale. Međutim, ono na šta je prvo ukazao M. R. James jeste raznovrsnost tekstova u okviru jedne Familije bestijara. U većini slučajeva *Physiologus* počinje sa biblijskim tekstom koji spominje životinje i to rečenicom po kojoj se prepoznaje: "*Physiologus* kaže...", potom slede duhovne ili moralne lekcije u formi obraćanja božijem čoveku, a ovaj deo se završavao rečima: "... *Physiologus* je tako govorio o stvorenju (o kome je bilo reči u tekstu)." Ovaj tekst se, sa sigurnošću, može pratiti unazad do V veka, jer sirijske i

¹²⁰ Citirano u Панић, Опис и симболика једнорога, 472.

¹²¹ Curley, *Physiologus*, XXXI-XXXII.

¹²² Willene B. Clark and Meradith T. McMunn, ed., *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989), 6.

¹²³ Beryl Rowland, "The Art of Memory and the Bestiary," in *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy*, ed. Willene B. Clark and Meradith T. McMunn (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989), 18-19; Ovi rukopisi nisu uključeni u *Pregled*, jer pripadaju žanru dvorske ljubavne poezije. Prema autorima koji su predložili klasifikaciju rukopisa, oni se ne uklapaju u koncepciju rukopisa bestijara. Drugačije mišljenje ima M. Panić, koja smatra da su ovi rukopisi nepravedno marginalizovani. Cf. Панић, Опис и симболика једнорога, 461-485.

¹²⁴ James, *The Bestiary: being a reproduction in full of the manuscript Ii*. 4.26.

etiopske verzije nisu starije od vremena nastanka ovog teksta. Dekret *Gelasianum* je u VI veku osudio latinsku verziju ovog teksta kao jeretičku i apokrifnu.¹²⁵

James postavlja pitanje o značenju naziva ili možda imena *Physiologus*, odnosno, da li je u pitanju ime autora, ili je reč o generičkom nazivu koji bi značio istoričar prirode, prirodnjak ili sl. Ako je reč o autoru onda bi mu se mogli pripisati komentari iz *Hexaemerona* (šestodnevni), a poznato je da su u vremenu IV i V veka, dela pod ovim nazivom napisali *Basil* i *Ambrosius* (Amvrozije, Ambrozije, *Ambrosius Mediolanensis*, 397).¹²⁶ Vasilije iz Cezareje (Kesarijski, *Basilus Caesariensis*, 330-379) je bio zainteresovan za klasifikaciju životinja još kad je napisao *Poslanicu 188*, u Svetom pismu, u kojoj objašnjava korelaciju između ptica na nebu i riba u vodi, jer imaju zajedničko poreklo u vodi, stoga plivaju svako u svom prostranstvu. U poslednje tri od devet *Homiliae* iz *Hexaemerona* ili šest dana stvaranja, on detaljno raspravlja o životinjama.¹²⁷ Ambrozije Milanski je u *Hexaemeron* preneo priče o životinjama, po uzoru na Vasilija, kojima je dao i svoj pečat, sa toliko detalja da su ga mnogi smatrali autorom *Physiologusa*.¹²⁸

Tezu, da je *Physiologus* ime autora a ne naslov knjige, zastupa i M. Curley, objašnjavajući da grčka reč fiziologija (*φυσιολογία*) ima posebno značenje i od Aristotelovog vremena ne podrazumeva samo opservacije sveta prirode, posebno životinja. *Physiologus* se stoga ne može shvatiti kao naslov knjige "Prirodnjak," jer ne predstavlja naučnu raspravu o istoriji prirode, već interpretira metafizički, moralno i mistički, transcendentalan smisao sveta prirode.¹²⁹ Kao što smo spomenuli, *Decretum Gelasianum* zabranjuje *Physiologusa* u V veku, opisujući ga kao štivo jeretičkog sadržaja, koje je, navodno, potpisao Ambrozije.¹³⁰ Međutim, to je bilo vreme sukoba rimskog klera i optužbi za plagiranje tekstova. Uprkos tome, pretpostavlja se da se

¹²⁵ Ibid., 2-4.

¹²⁶ Ibid., 4.

¹²⁷ Sedma knjiga govori o reptilima i ribama, osma - o pticama i morskim životinjama i deveta o kopnenim životinjama. Po mišljenju Granta *Physiologus* nije uticao na *Homiliae*, ali je alegorizacija kod *Ambrosea* izgrađena na *Basilovom* prikazu životinja. Cf. Grant, *Early Christians and animals*, 77.

¹²⁸ Frank Eggleston Robbins, *The hexaemeral literature: a study of the Greek and Latin commentaries on Genesis* (Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press, 1912), 59.

¹²⁹ Do početka hrišćanske ere i u grčkom i latinskom svetu termin *fiziologija* je dobio proširen opseg značenja od starogrčke spekulativne zoologije i fizike do okultnih religioznih shvatanja egzotičnih naroda, odnosno životinjskog simbolizma kroz teološku spekulaciju. Moralno-mistički značaj koji su hrišćanski autori dodelili pojmu fiziologija, dovode do opšteprihvaćenog stava u periodu ranog hrišćanstva, kada je ovaj termin korišćen kao objašnjenje bilo koje alegorijske interpretacije mita ili legende. Cf. Curley, *Physiologus*, X-XVI.

¹³⁰ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 20.

najraniji prevod *Physiologusa* pojavio negde u IV veku i da je Ambrozije citirao jedan pasus iz ovog dela u svom *Hexaemeru*, na latinskom jeziku.¹³¹

Najstarije Y i C verzije *Physiologusa* najbliže su bile grčkom originalu (Y-Munich, Lat. 19417, IX vek; Y2-Munich, Lat. 14388, IX-X vek; Y3-Bern, Lat. 611, VIII-IX vek). U XI veku izašle su iz upotrebe. Verzija A - Brussels, Bibliothèque royale, MS. 10074, iz X veka, smatrala se dugo najstarijom ilustrovanom latinskom verzijom *Physiologusa*. Verzija C - Berne, Burgerbibliothek, MS. 318 iz IX veka, latinski prevod grčkog teksta, prilično iskvaren, sadrži delove etiopskog teksta. Ovaj rukopis je od značaja za nas, jer predstavlja prvog ilustrovanog *Physiologusa*, a u umetničkom smislu naziru se uticaji Aleksandrije i stilski afiniteti po uzoru na Psaltir iz Utrehta.¹³² Što se tiče iluminiranog rukopisa iz Berna, H. Woodruff smatra da je arhetip minijatura izazvao brojne polemike. Naime, opis sirene u tekstu, po kome ona ima telo i rep ptice, ne odgovara predstavi u minijaturi, u kojoj je sirena prikazana sa telom morskog čudovišta ili zmije. Minijature pokazuju stare azijske uticaje, na koje je ukazao još Ktezije, pre nego klasične koncepcije po kojima sirena ima rep ptice. To nas dovodi do zaključka da je tekst *Physiologusa* iz Berna nastao po uzoru na delo iz perioda pre IV veka u kojem nije bilo religijskih alegorija, nego samo jednostavan opis životinja.¹³³ Utvrđivanjem porekla sadržaja rukopisa bavio se i F. J. Carmody, koji analizira tekst *De Bestiis et aliis rebus*, sa tvrdnjom da je ovo jedna od autentičnih i kompletnih zbirki poglavlja latinskog *Physiologusa*. Navodi da Ch. Cahier nije raspolagao sa dovoljno podataka kada je analizirao ovaj tekst, tj. da mu nije bila poznata kolekcija koja se pripisuje Chrysostomusu (Joannes), (Jovanu Hrizostomu, Zlatoustom), ni brojni fragmenti koje je objavio Pitra.¹³⁴ Detaljnu analizu *Physiologusa* i bestijara C. Cahier, iznosi u nekoliko tomova *Mélanges d'archéologie*.¹³⁵

Fragmentovana verzija *Physiologusa*, pojavljuje se u vidu alfabetskog rečnika *Glossary of Ansileubus*, bez alegorija. Na sličan način i *Dicta Chrysostomi*, na osnovu

¹³¹ Curley, *Physiologus*, XX.

¹³² McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 22-24.

¹³³ Helen Woodruff, "The Physiologus of Bern: A Survival of Alexandrian Style in a Ninth Century Manuscript," *The Art Bulletin* 12, no. 3 (1930): 241-242, pristupljeno: 07. 07. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3050780>.

¹³⁴ Francis J. Carmody, "De Bestiis et Aliis Rebus and the Latin Physiologus," *Speculum* 13/ 2 (1938): 158, pristupljeno: 23. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2848397>.

¹³⁵ Charles Cahier et Arthur Martin, *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature: rediges ou recueillis par les auteurs de la monographie de la Cathedrale de Bourges Charles Cahier et Arthur Martin*, Collection de mémoires, etc. (Paris: Poussielgue-Rusand, 1847 - 1877), dostupno na: <https://archive.org/search.php?query=Mélanges%20d%27archéologie>.

kojih su nastale mnoge nemačke verzije, ne sadrže sve pasuse *Physiologusa* a najranije su nastale u XI veku. Iako se delo pripisuje Jovanu Hrizostomu, a ono počinje sa „*incipiunt dicta Johannis Crisostomi de naturis bestiarum*,“ u pitanju je greška. Iz Pouka J. Hrizostoma nastao je *Theobaldus-Physiologus*, metrička verzija iz XI veka, u kojoj je opisano trinaest životinja.¹³⁶ Teobaldov (?) rukopis sadrži mnogo grešaka, na koje nam ukazuje prevodilac Alan W. Rendell, upoređujući ga sa rukopisom iz Fanoa (provinc. Pesaro i Urbino, Italija).¹³⁷

Prema F. N. M. Diekstri, *Physiologus* predstavlja katehizam u malom. Sumarno rečeno, drvo *peridexion* je simbol Trojstva; inkarnaciju simbolizuje lav koji briše svoje tragove, jednorog koga je pripitomila devica, i *hidrus* koji se valja u blatu; Hristovu božansku prirodu simbolizuje lav koji nikada ne zatvara oči; božje sveznanje simbolizuje gazela; ujedinjenje Hristove božanske i ljudske prirode je simbolično prikazano u dvostrukom orlovom kamenu; ilustracija slona predstavlja ilustraciju pada: slonovi su Adam i Eva, mandragora je drvo znanja, a zmaj je đavo. Nastavak ilustruje priču o iskupljenju. S obzirom na to da slon nema zglobove u kolenima (nogama), ne može ustati, pošto su ga prevarili lovci. [Može ga podići samo mali slon.] Samo Hrist, koga simbolizuje mali slon, može spasiti posrnulog čoveka. Pad i iskupljenje simbolizuju pelikan i golubica; Vaskrsnuće simbolizuje lav (koji dahće) nadvijen nad beživotnim telima mladunaca, kao i feniks i panter; monogamija kod vrane simbolizuje mističko spajanje Hrista i crkve; pobeda Hrista nad đavolom je zabeležena u pričama o hidrusu, *ichneumonu* i jelenu; na đavolje obmane upozorava priča o lisici, ježu, kitu itd.¹³⁸

Kao dopuna moralno-mističkom značenju koje su ranohrišćanski autori dodelili starom značenju termina *φυσιολογία*, termin je takođe korišćen, pojednostavljeno, da definiše bilo kakvu alegorijsku interpretaciju starih mitova i legendi.¹³⁹

Lepota legendi, sadržanih u *Physiologusu*, leži u njihovoj jednostavnosti, moglo bi se reći i u njihovoj naivnosti, ali svoju popularnost su osigurale svojom prilagodljivošću različitim kulturnim kontekstima, podjednako verskim i sekularnim.

¹³⁶ Citirano u Curley, *Physiologus*, XXVIII;

¹³⁷ Opat Teobald, možda iz manastira Monte Cassino (1022-1035). Cf. Alan W. Rendell, trans., *Physiologus: a metrical bestiary of twelve chapters by Bishop Theobald, printed in Cologne 1492. The author is believed to have been abbot of Monte Cassino, A.D. 1022-1035, and a description of the abbey is appended with illustrations* (London: John & Edward Bumpus, 1928), 13-14.

¹³⁸ Diekstra, *The Physiologus*, 143-144.

¹³⁹ Curley, *Physiologus*, XV.

Klasični naučni pisci Plinije i Elijan, ove legende prenose u ranohrišćanski svet. Nepoznati autor *Physiologusa* sjedinio je ove impresivne paganske priče sa duhom hrišćanskog morala i mističkog učenja, posle čega su zauzele mesto, od posebnog značaja, u simbolici hrišćanskog sveta.¹⁴⁰ Paganska ikonografija, uopšte, i kada su u pitanju grčki i rimski bogovi, veoma teško se „probijala“ u hrišćanske rukopise, osim knjiga iz oblasti astronomije ili astrologije, tako da su rukopisi sa tekstovima klasične književnosti, vrlo retko ilustrovani. Tek kasnije, u tekstovima enciklopedista, pojavljuju se paganska božanstva (rukopis Rabana Maura).¹⁴¹

IV MITOLOŠKE ŽIVOTINJE U RUKOPISIMA

Životinje predstavljaju, u čistom i neizmenjenom obliku, snagu i osobine koje ljudi žele: hrabrost lava, nesebičnu odanost psa, oštroumnost sokola i zaštitnički odnos vučice prema mladuncima. Stari Egipćani su povezali ove visoke kvalitete životinja sa specifičnim božanstvima. Svete životinje i ptice sadrže najviše pozitivnih karakteristika koje su otelovljene u vladajućim božanstvima. Mitološke životinje su, takođe, mogle postati psihološke ikone pozitivnih odlika i moći. Takav je bio feniks, poznati simbol obnavljanja i transformacije, u više kultura.¹⁴²

Ljudska upotreba životinja kao simbola je univerzalna i skoro sigurno potiče iz ranog perioda antropogeneze kada je čovek živeo u bliskoj harmoniji sa prirodom i, iz različitih razloga, pripisivao legendarna značenja velikom broju vrsta. Npr. zmija, kao i svaka druga kulturna životinja, često služi kao "prirodna oprema" u parafernalijama šamana, kod koga uspeh rituala ili magijske radnje zavisi od prizivanja polubožanskog životinjskog duha ili životinje pomagača. U drevnom Egiptu, brojna božanstva bila su zoomorfna ili, ako su bila antropomorfna, nosila su životinjska obeležja. U antičkoj Grčkoj sveštenici i sveštenice nosili su imena životinja i, navodno, bili inkarnacije životinje povezane sa dotičnim božanstvom. Uopšteno govoreći, proučavanju

¹⁴⁰ Ibid., IX.

¹⁴¹ Jean Seznec, *The survival of the pagan gods: the mythological tradition and its place in Renaissance Humanism and Art* (New York, NY: Harper & Row), 164-166.

¹⁴² Eason, *Fabulous creatures*, VIII-IX.

primitivnih religija sa različitih teorijskih gledišta, pristupili su mnogi autori, koji prepoznaju ljudsku tendenciju da o životinjama razmišljaju figurativno.¹⁴³

Svaki aspekt proučavanja polazi od posmatranja i odnosa prema životinjama u stvarnom svetu. Generalno je verovanje da je velika životinja i fizički snažna pa je kao takva obično pobednik u bilo kom nadmetanju ili borbi. U folkloru, posebno narativnom folkloru, ovaj stav je invertovan, tako da su male i fizički slabe životinje prikazane kao mudrije od velikih, i suštinski pobeđuju u odmeravanju snaga sa njima. Ovaj model je primenjen i na heroje u bajkama, u kojima heroj sa skromnim moćima pobeđuje bića superiorne veličine i snage.¹⁴⁴

Odnos prema životinjama se menjao tokom ljudske istorije, ali uprkos promenama u shvatanjima i doživljavanju životinja, od praistorije do srednjeg veka, odnos prema njima se menjao usporeno. Posmatrajući evoluciju ovih shvatanja, ipak, možemo zapaziti kolika je bila njihova uloga i njihov značaj za duhovni razvoj čoveka. Mogle su biti otelotvorena božanstva, njihovi pratioci, glasnici, vesnici, psihopompi, mogle su posedovati "proročki" senzibilitet, a od totemističkih shvatanja zauzimale su veoma važno mesto u magiji i religiji. Predstave o njima su evoluirale u mitovima u kojima se pojavljuju, prisutne skoro uvek, kod svih naroda, ali su i pored toga služile za elementarne ljudske potrebe, za ishranu, magijske radnje, ritualno ubijanje (žrtvovanje), za lov itd.

Njihova uloga je bila auksilijarna, u vreme gotike, izražena raznovrsnošću simbola i alegorija, razbacanih u dekoraciji katedrala. Prema antičkim tradicijama predstave životinja su nastavile da simbolizuju život čoveka u kosmosu, pojavljujući se u formi znakova zodijaka i predstavnika konstelacija. Mnoštvo bića, imaginarnih i realnih, prisutno je u slikama svemira na reljefima crkvenih fasada, a ograde gotičkih crkava liče na ogromne zverinjake i demonstracija su prekrasnog obilja života prirode. Ovaj šarolik, fantastični svet životinja došao je u srednjovekovnu umetnost iz drevne umetničke tradicije. U njoj se nalazi spoj bogatstva zoomorfnih slika antičkih i drevnih kultura, nasleđa varvarske umetnosti, koje je obeležilo nemirno preplitanje životinja, biljaka i geometrijskih motiva, dekorativne tradicije Orijenta u kojoj su siluete životinja

¹⁴³ Balaji Mundkur, *The cult of the serpent: an interdisciplinary survey of its manifestations and origins* (Albany: State University of New York Press, 1983), 5-6.

¹⁴⁴ Jawarharlal Handoo, "Cultural attitudes to birds and animals in folklore" in *Signifying animals: human meaning in the natural world*, ed. Roy Willis (London: Routledge, 2005), 35.

iz bajke, životinja uokvirenih luksuznim ornamentima, sećanja na stilizovane zveri u drevnoj umetnosti Persije i Mesopotamije. Motiv neprekidne igre životinjskih oblika usko povezuje srednjovekovnu umetnost sa njenom prehrišćanskom prošlošću. Čini se da umetnički motivi srednjeg veka predstavljaju eho životinjskih formi sa etrurskih vaza, gliptike Male Azije i Sasanidskih ukrasa na metalu.¹⁴⁵

Mitološke životinje u bestijarima često su interpretirane na pogrešan način, njihovo prikazivanje je, neretko, odstupalo od sadržaja teksta, ali je njihova svrha svakako bila ispunjena. One su služile da prenesu poruku crkve i religije, pa je fokus bio na njihovoj alegorijskoj komponenti.

Moguće je da su neki opisi prezentovali stvarna bića i bili iskrivljeni usled prenosa informacija "iz druge ruke," a, možda, i zbog nepreciznog opisa. Iz tog razloga zmaj, kao najplodniji motiv, koji se javlja u najvećem broju varijeteta, može biti pogrešno shvaćena predstava guštera, krokodila, aligatora. Stowell Phillips, napominje da se, u katalogu koji je prezentovala u tezi, kreature identifikovane sa zmajem, pojavljuju u obliku crva, reptila, zmijskog tela sa krljuštima, krilima, rogovima, sa više glava, kandžama itd. Velike razlike u načinu predstavljanja zmaja, utiču na to da je kriterijime, po kojima bismo identifikovali njegov lik, prilično teško utvrditi.¹⁴⁶ U svakom slučaju, njena studija pruža nam uvid u veliki broj predmeta različite namene, nastalih u srednjem veku, sa motivima, kako realnih tako i fantastičnih životinja i bića.

Učeni ljudi mračnog doba suočavali su se sa problemima prevođenja, transkripcije i tumačenja. *Biblija*, koja je "lebdela" između hebrejskog, grčkog i latinskog, takođe je otvarala probleme jezika. Dovoljno je teško bilo suočiti se sa životinjom nalik konju, koja je mogla pokretati svoje rogove u svim pravcima, po slobodnoj volji, a uz to hebrejsko ime za ovo stvorenje nije imalo grčki ili latinski ekvivalent, tako da je enciklopedist morao ubacivati svoje izraze. Pisci patrističke literature, zbunjeni neobičnom životinjom, posezali su za kopijama Plinijevih dela, ne da bi ispitali o kojoj životinji je reč, nego da bi informaciju o istoj pronašli u brojnim izvorima koje je koristio. Malo je verovatno da su, u definisanju *Mermecoleona*,

¹⁴⁵ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 9-11.

¹⁴⁶ Sarah Jane Fergusson Stowell Phillips, "Animal visual culture in the middle ages," (Durham theses, Durham University, 2008), 403, pristupljeno: 10. 11. 2015, Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/3664/>. Prema vizuelno-kulturološkom pristupu, vizuelnog opažanja slika i oblika životinja, autorka iznosi statističke podatke, na osnovu obrađenih uzoraka, o tome koji su životinjski likovi u najvećem broju zastupljeni i u kom vremenskom periodu u umetnosti srednjeg veka.

bestijarist i njegov komentator mogli da proučavaju navike mrava-lava, jer je najbliži primerak mogao biti udaljen stotinama milja. U nedoumici, zbog konfliktnih dokaza koji ih muče, oni se okreću etimološkom pristupu i pokušavaju da vizuelizuju životinju uklapajući delove imena i naziva koji su, po filološkim uzusima, kompatibilni i prigodni.¹⁴⁷

Simbolika životinja je korišćena u predstavljanju ljudske ljubavi, a u *Ljubavnim bestijarima* (Le Bestiaire d'amour) su hristijanizovani simboli prešli u novi kontekst svetovne ljubavi.¹⁴⁸

S druge strane, mitološka životinjska čudovišta i druga čudovišta u literaturi, različito se posmatraju. Prema mitu, čudovišta su usamljenici, izopštenici i pustinjaci. Unikadni i originalni, oni retko pripadaju određenoj vrsti. Često su to izuzetni primeri atavističnih i neponovljivih stvorenja. Ne postoji drugo biće prema kome čudovište može razviti naklonost, jer ono, jednostavno, nema svoj društveni kontekst, čudovište je društveno neprihvatljivo biće. M. Levanat-Peričić, uprkos prethodno navedenom, kreće od pretpostavke da čudovište nije metafora zla, nije slika zloće, nego biće paralelnog sveta koje je stvorila ljudska mašta da bi u fiktivnom svetu rešila nešto što nije moguće rešiti u stvarnosti. O tome da je problem koji treba rešavati – čudovište, ujedno i stalan problem ljudske prirode i društva, bez obzira na promene epoha i stilova, svedoči arhetip čudovišta koji se, od vremena Vavilona do danas, nije značajno promenio.¹⁴⁹

V MITOLOŠKE ŽIVOTINJE POREKLOM SA ISTOKA

Paralele između Bliskog istoka i grčkih mitova, i pitanja uticaja postavljana su veoma dugo i bila su različito uspešna. Neki bliskoistočni uticaji, uključujući i mesopotamske, bili su, generalno, prihvaćeni u pojedinim segmentima grčke religije i mitologije. Možda su najpoznatije paralele sa bliskoistočnim fundusom sadržane u Hesiodovoj *Teogoniji* iz VIII veka pre n. e.¹⁵⁰ M. L. West navodi da su mitovi o

¹⁴⁷ White, *The bestiary: a book of beasts*, 257-259.

¹⁴⁸ Jeanette Beer, „Duel of Bestiaries“ in *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy*, ed. Willene B. Clark and Meredith T. McMunn (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989), 97.

¹⁴⁹ Miranda Levanat-Peričić, „Morfološka mitskog čudovišta,“ *Croatica et Slavica Iadertina* 4/4 (2009): 543, 533, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/32724>.

¹⁵⁰ Charles Penglase, *Greek myths and Mesopotamia: parallels and influence in the Homeric hymns and Hesiod* (London, New York: Routledge, 1997), 1.

stvaranju sveta i nastanku bogova tradicionalan žanr, koji datira još pre Hesioda i u kulturama Istoka.¹⁵¹ Hesiod je u grčku književnost uveo veoma bogat orijentalni materijal: hemerologiju; ornitomantiju; elemente oblika, stila i sadržaja semitskih spevova i izreka; priče o životinjama; mit o četiri metalna doba; teogonijske mitove, pobedu vrhovnog boga nad čudovištem, zatvaranje nekadašnjih bogova ispod zemlje itd.¹⁵²

U vreme klasične Grčke Indija je bila velika nepoznanica za Mediteranski svet. Brojni zapisi nisu ni geografski ni kulturno bili precizni. Prema pisanju D. F. Lacha, Azija je, za razliku od Levanta, prema shvatanjima tog perioda bila najzabačeniji deo sveta, od 500 g. pre n. e. pa sve do otvaranja morskog puta do Indije na kraju XV veka. Naziv „Indija“ često je bio sinonim za „Aziju“, a samim tim i sinonim za „Istok“. Pretpostavlja se da su Grcima bili poznati delovi indijske književnosti, kao što je Mahabharata, ali je diskutabilno da li su pojedini književni motivi pozajmljeni iz Indije.¹⁵³ Srednjovekovna književnost prihvatila je mnogo lako prepoznatljivih motiva i tema iz Indije, probijajući se zaobilaznim putevima i koristeći različite posrednike – jezike i tradicije.¹⁵⁴ U praistorijskim vremenima doline reka Eufrata i Tigra i dolina Inda bile su plodno tle na kome su se razvile mnoge kulture, čije su jedinstvene mitologije i vizuelne umetnosti potvrdile mnogo ranije kontakte između Istoka i Zapada. Neobični životinjski likovi, od kojih su pojedini tema našeg rada, nastali su upravo na ovim prostorima.

Indijska (ili Harappa) civilizacija, iz basena reke Inda u Pakistanu i u severozapadnoj Indiji, bila je nezavisni kulturni kompleks, savremen drugim velikim urbanim bronzanodobskim civilizacijama u Mesopotamiji i na Bliskom istoku. U to vreme, u dolini Inda, konstatovani su četvrtasti pečati sa ugraviranim predstavama životinja, realnih ili izmišljenih, kao i kompozitnih životinja i narativnih scena, koje su, verovatno, bile u vezi sa religioznim i mitološkim verovanjima. Vreme pojave ovih nalaza datira iz 2800 g. pre n. e. Himere, Harappa kulture, formirane su tako da se razaznaju delovi različitih životinja: zmijske, tigrovi, jednorogi sa telom govečeta, divlje

¹⁵¹ Hesiodus, *Hesiod Theogony: ed. with prolegomena and commentary by M.L. West* (Oxford: Clarendon Press, 1966), 1-14.

¹⁵² Martin L. West, *The east face of Helicon: west Asiatic elements in Greek poetry and myth* (Oxford: Clarendon Press, 2003), 332.

¹⁵³ Donald F. Lach, *Asia in the making of Europe: Vol. I: The century of discovery: Book one* (Chicago: University of Chicago Press, 1994, c1965), 3 i dalje.

¹⁵⁴ Ibid., 27.

koze, slonovi, bikovi sa grbom i ljudska bića. Među ovim himerama pojavljuje se i figura kentaura.¹⁵⁵ Predstave sa pečata i otisaka pečata iz Harappe sadrže motiv jednoroga,¹⁵⁶ koji je, možda, najstariji sačuvani prikaz ovog bića.

Opšte je poznato da kulturni kontakti, generalno, slede trgovačke puteve. U istoriji Grka bilo je dva razdoblja kada je Grčka bila posebno otvorena prema uticajima sa Bliskog istoka, uključujući Mesopotamiju, a to su razdoblja koja su obeležili trgovački i kulturni kontakti. Prvi period je bio u kasnomikenskom vremenu XIII i XIV veka pre n. e., kada su Grci osnovali naselje severozapadno od Sirije (kod Tarsusa). Drugi period pripada vremenu I milenijuma, oko 800. g. pre n. e. Najuočljiviji efekti ovih kontakata mogu se dokumentovati pojavom orijentalizirajućeg stila i perioda u Grčkoj umetnosti, koji je trajao oko jednog veka u rasponu od 750. do 650. g. pre n. e. Međutim, paralele između pojedinih mitova ova dva kulturna areala, možda, donose najpotpuniju potvrdu kulturnih relacija između Grčke i Bliskog istoka. Indikacija uticaja, posredstvom mitova, ne može se primeniti bez fundamentalne analize književnih dela, koja počinje sa nekim od najranijih poznatih mitoloških materijala, sumerske literature neosumerskog i starovavilonskog perioda.¹⁵⁷ Mnoga bića, neobičnih dodataka, došla su u grčku kulturu i umetnost sa Orijenta, tako je i za prisustvo sfingi u ranoj grčkoj umetnosti zaslužan, upravo, ovaj deo sveta.¹⁵⁸ S druge strane, ukazujući nam na paralele između grčkih i orijentalnih mitova, W. Burkert navodi da su sličnosti u okvirima mita i ikonografije velike grupe božanskih figura iz nekoliko susednih civilizacija ili jezičkih grupa više "porodična sličnost." Jedan od motiva, koji nam zasigurno može potvrditi orijentalne uticaje na grčku mitologiju, je „zmajska glava“ jer je sedam omiljeni broj u istočno-semitskim civilizacijama. Pored toga, sedmoglava zmija se pojavila u umetnosti gliptike i nešto kasnije u sumerskoj književnosti. Kao jedan od Ninurtinih trofeja, sedmoglava zmija spominjala se u ritualnoj litaniji hramovskog kulta u I milenijumu, što se smatra jasnim dokazom da je bog ubio sedmoglavu zmiju i da je ova priča ušla u zapadnosemitsku književnost u

¹⁵⁵ Dennys Frenez and Massimo Vidale, "Harappan Chimaeras as "Symbolic Hypertexts": Some Thoughts on Plato, Chimaera and the Indus Civilization," *South Asian Studies* 28/2 (2012), 107, 120-121, pristupljeno: 12. 08. 2016, <http://dx.doi.org/10.1080/02666030.2012.725578>.

¹⁵⁶ Upinder Singh, *A history of ancient and early medieval India: from the Stone Age to the 12th century* (Delhi [u.a.]: Pearson, 2013), *passim*.

¹⁵⁷ Penglase, *Greek myths and Mesopotamia*, 4-6, 10.

¹⁵⁸ Panayota Bosana-Kourou, "The sphinx in early archaic Greek art," (Dphil., University of Oxford, Faculty of Literae Humaniores, 1979), 188, pristupljeno: 15. 12. 2016, <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:7909c709-069f-49b6-b7ab-2f9f1ce8b981>.

bronzanom dobu i tamo preživela do I milenijuma.¹⁵⁹ Kada su u pitanju mitološke paralele sa Bliskim istokom, postoji bojazan da se scene borbe mogu pogrešno interpretirati,¹⁶⁰ međutim većina od njih ukazuje na to, da je umetnik, ako je u pitanju ikonografska predstva, nesumnjivo sledio orijentalni model.

U vreme egejske civilizacije, infuzija orijentalne inspiracije dovodi do oživljavanja istočnih motiva u grčkoj umetnosti, tako da je prihvaćen termin orijentalizirajući stil, koji nasleđuje geometrijski stil, krajem osmog veka. Predmeti su bili, uglavnom, skupoceni (od plemenitih i drugih retkih metala, slonovače), lako prenosivi i, uglavnom, su stizali iz Sirije i Fenikije. Motivi su bili: palmete, lotos, volute, lavovi, sfinge, grifoni i druga čudovišta, krilate figure itd. Pojavio se novi oblik ukrašavanja na bronzanim posudama: glave sirene, bika, lava, ili grifona, pričvršćene na obodu posude. Takođe se pojavljuju veće statue (u prirodnoj veličini ili veće) koje sede ili stoje, arhitektonski stubovi, karijatide, ćubaste kacige, okrugli štit sa centralnim omphalosom. Sa ovim promenama dospevaju i pozajmice iz jezika, posredstvom kontakata na Mediteranu, verovatno još iz perioda minojske kulture, ali i od stanovništva koje je živelo na udaljenijim mestima, kao što je Anadolija, Levant, a verovatno i Egipat. Ne mogu se sve ove reči pratiti do izvorišta, ali one koje mogu, ukazuju, uglavnom, na semitsko poreklo, a poneke među njima i na anadolsko. Ove semitske pozajmice donose imena životinja, insekata, riba, biljaka i proizvoda od biljaka, minerala itd.¹⁶¹

Mesopotamski cilindrični pečati, najčešći utilitaristički predmeti koji su potekli sa starog Orijenta, ostavili su dubok trag na umetnost budućnosti. Dok je Egipat zaslužan za upotrebu floralnog dizajna, Mesopotamija je u umetnost unela životinjsko carstvo. Ovo je rezultiralo dvostrukim izrazom u umetnosti, dekorativnim i maštovitim. U Mesopotamiji, životinjski oblici postepeno počinju da se koriste kao dekorativni detalj, izrađen u visoko realističnom maniru, čak i sa čudovišnim karakteristikama. Preko ove fantastične faune može se pratiti put kojim je azijska umetnost zadužila evropski umetnički izraz. Eho ove zaostavštine oseća se i kasnije u monumentalnoj

¹⁵⁹ U daljem izlaganju autor raspravlja o načinima prenošenja uticaja sa Istoka analizirajući mitove o Heraklu i Ninurti, kosmogonijske mitove i značaj ikonografije u utvrđivanju porekla mitoloških predstava. Cf. Walter Burkert, "Oriental and Greek Mythology: The Meeting of Parallels" in *Interpretations of Greek mythology*, ed. by Jan Bremmer (London: Routledge, 1990), 17-18.

¹⁶⁰ Burkert, *Oriental and Greek Mythology*, 25.

¹⁶¹ West, *The east face of Helicon*, 11-12, 14.

umetnosti Zapadne Azije, u kolosalnim statuama bikova sa ljudskim glavama, lavovima ili demonima sa životinjskim glavama, koje su asirski kraljevi postavili u Nimrudu ili Khorsabadu. U Navuhodonosorovom Vavilonu pojavljuju se gravure sličnih bića, kao i u palatama persijskih kraljeva u Suzi i Persepolisu.¹⁶²

Etiopija je bila veoma popularna kod antičkih i srednjovekovnih pisaca, jer se pretpostavljalo da tamo žive monstri, kako životinjski, tako i ljudski. Ako uporedimo listu bića iz Plinijevih opisa, videćemo da tamo žive: risovi, sfinge, krilati konji sa rogovima (pegasi), *crocotta* – kombinacija vuka i psa, *leucrocotta*, *eale*, *manticora* itd.¹⁶³ Međutim, Etiopija je pogrešno protumačena u literaturi, a pretpostavlja se da ta zabuna datira iz vremena Homera (Odiseja). On je podelio Etiopljane na one koji žive na kraju sveta, tamo gde izlazi ili zalazi sunce. Kasnije, autori "Indiju" i "Etiopiju" koriste kao sinonime, pa i Ktezije Indiju, često, naziva Etiopija.¹⁶⁴

Levant je bio jezgro nastanka krilatih stvorenja, metaforički dočaravajući esenciju vazduha, duhovnog i božanskog, pomoću ptičijih krila. Sfinge, grifoni, bikovi, konji i antropomorfna božanstva sa velikim krilima pripadaju nasleđu iz sirijsko-palestinske kulture bronzanog doba. Ovo nasleđe je preneto na velike imperije, Mesopotamiju, Persiju i na kraju u grčki svet.¹⁶⁵ Drevni kulturni inventari spominju i druga mešovita bića čije predstave, u većini slučajeva, nisu sačuvane.¹⁶⁶

Stara sirijsko-palestinska književnost datirana je u kasno bronzano doba i sačuvana je u tekstovima iz Ugarita (Ras Shamra, Sirija) i jevrejske *Biblije*. Ovi literarni zapisi, i pored toga što su veoma oskudni, i što pisci *Biblije* veoma često prilagođavaju zapise religioznim potrebama, otkrivaju bogatstvo i složenost predstava o životinjama drevnih sirijsko-palestinskih shvatanja.¹⁶⁷ Imaginarne životinje rezidiraju u sirijsko-palestinskoj mitološkoj literaturi. Od božanskih neprijatelja *Baala* i *Jahvea* (YHWH):

¹⁶² Francis Klingender, *Animals in Art and Thought: to the end of the Middle Ages*, ed. by Evelyn Antal and John Harthan (Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1971), 47.

¹⁶³ George C. Druce, "Notes on the History of the Heraldic Jall or Yale," *Archaeological Journal* 68/1 (1911): 181, pristupljeno: 15. 06. 2015. doi:10.5284/1018054.

¹⁶⁴ Wittkower, *Marvels of the East*, 161.

¹⁶⁵ Annie Caubet, "Animals in Syro-Palestinian Art", in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 230.

¹⁶⁶ Joann Scurlock, "Animals in Ancient Mesopotamian Religion," in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 363.

¹⁶⁷ Oded Borowski, "Animals in the Literatures of Syria-Palestine," in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 289.

Leviathana, Tannina (zmaj), Yamma (okean) i Mota (smrt), najmanje dva imaju životinjske karakteristike.¹⁶⁸

U IV veku pre n. e. uticaje iz Irana preneli su Ahemenidi koji su osvojili dolinu Inda, pa se može govoriti o mešanju pojedinih motiva iz Irana i Indije. Mitološke životinje, predstavljene na starijim indijskim reljefima, uključuju, pored navedenih, krilatog lava, rogatog lava, krilatog jelena, krilatog bika sa licem slona, krilatog jarca, krilatog lava sa ribljim repom, lava s ljudskim licem i dr.¹⁶⁹

Kao i stariji narodi na Bliskom istoku, Sasanidi su obožavali kompozitna bića, bikove sa ljudskim glavama, grifone i griluse (gryllus) i koristili ih za dekoraciju predmeta, posebno pečata. Jedno od fantastičnih bića, ptica sa ljudskom glavom ili harpija (harpyia), dugo nije bila prepoznata kao biće koje pripada repertoaru sasanidskih umetničkih motiva.¹⁷⁰

U Istočnoj Aziji, postojala je *Sankai Ibutsu* 山海異物 (*Mitska bića planina i mora*), japanska ilustrovana knjiga iz XVII veka koja govori o 47 mitoloških životinja iz drevne Kine. Sadrži opise mitskih bića, hibrida, neobičnih životinja i riba. Slična knjiga nastala je i u Kini, *Shan Hai Ching* 山海經 (*Vodič kroz planine i mora*) koju je priredio Kuo P'o (276-324). Prvih pet poglavlja je, kako se čini, napisano pre 250. godine, a sledećih osam pre 20. godine pre n. e. Tradicionalno, autorstvo se pripisivalo *Yu*, osnivaču *Hsia* dinastije 2205. g. pre n. e. Kasnije su knjigu koristili putnici, koji su posećivali svete planine da bi se informisali o neobičnim stvorenjima, koje mogu sresti. *Shan Hai Ching* se razlikuje od bestijara srednjeg veka Evrope jer neobična stvorenja, spomenuta u knjizi, skoro nikad nisu alegorijski interpretirana kao sredstvo teološkog tumačenja vrlina, ukazivanja na moralno i nemoralno, nego su predstavljala stvarne entitete koji su se mogli videti u okolini. Knjige su služile da bi podučile ljude kako da prepoznaju ova bića i kako da se ponašaju kada ih sretnu.¹⁷¹

U Japanu se mnoga mitološka bića nazivaju *yōkai* i mogu označavati neobično stvorenje, imaginarno biće, monstruma, duha, vilenjaka. Ovaj pojam je u Japanu stekao

¹⁶⁸ Borowski, *Animals in the Literatures of Syria-Palestine*, 305.

¹⁶⁹ Katayoun Fekripour, "The Hybrid Creatures in Iranian and Indian Art," *Indian Journal of History of Science* 51.4 (2016): 591, 588, pristupljeno: 20. 04. 2017, DOI: 10.16943/ijhs/2016/v51/i4/41235.

¹⁷⁰ Judith Lerner, "A note on Sasanian harpies," *Iran* 13 (1975): 166, pristupljeno: 21. 02. 2016, <http://www.jstor.org/stable/4300533>.

¹⁷¹ Nicolae Raluca, "In Search for Chimeras: Three Hybrids of Japanese Imagination," *Cogito-Multidisciplinary research Journal* 2 (2012): 143-144, pristupljeno: 03. 03. 2017, <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=94546>.

toliki značaj da se može govoriti o *yōkai* kulturi. Definišući vezu ovog entiteta sa životinjama, u bestijaru koji autor naziva *yōkai kodeks*, ovaj pojam može označavati mnoge realne i mitološke životinje.¹⁷²

Pojedina bića imaju veoma dugu evoluciju, za šta su odgovorni autori klasičnih i srednjovekovnih dela o istoriji prirode, koji su zmaja svrstali u različite kategorije zmija. Vekovima su greške u opisu zmaja akumulirane zbog grešaka u prevodu, zbog preuveličavanja i prihvatanja folklora i mita kao istine i zbog spajanja različitih životinja, uključujući zmije, morske ribe i taksidermijske obmane. Od renesanse, zmaj se transformisao u neverovatno stvorenje.¹⁷³ Takođe, među autorima XIX i s početka XX veka, bilo je mnogo onih, koji su pokušali da pronađu uzor u prirodi za pojedina mitološka bića, pa su tako i kreature iz tradicija Azije, identifikovane sa pojedinim životinjama iz prirode. Ponašanje pojedinih životinja, npr. majmuna, koji gađaju ljude kamenjem, opisali su Strabon i Megasthen, a V. Bali sve to potvrđuje pričom iz svog iskustva.¹⁷⁴ Na osnovu ovog, i brojnih sličnih primera, možemo pretpostaviti da su se pojedine mitološke koncepcije o životinjama, verovatno, razvile iz njihovog prirodnog ponašanja, a kasnije su im pridodate neke natprirodne karakteristike ili fabulozne konstrukcije.

U egipatskoj ikonografiji mnogo su ređe zastupljene kompozitne fantastične životinje, ali ih ima nekoliko: krilate kobre (zaštitnice kralja u kartušama), sfinge u različitim varijetetima, kompozitno biće *Ammet*, sastavljeno od nilskog konja (hippopotamusa), lava i krokodila, koje je proždimalo duše prokletih i dr. Pojedini amuleti prikazivali su zmiju sa glavom krave i mogu se identifikovati kao varijanta božanstva Isis-Hator. Životinje mogu biti prikazane kao hibridi – Nekhbet, božanstvo lešinara, koje u pojedinim scenama lebdi iznad glave kralja, a može biti prikazano i sa glavom zmije, tvoreći na taj način sinkretički oblik Nekhbet i Wadjet.¹⁷⁵

¹⁷² Michael Dylan Foster, *The book of yōkai: mysterious creatures of Japanese folklore* (Berkeley: University of California Press, 2015), 5-7, 139.

¹⁷³ Phil Senter, Uta Mattox, and Eid. E. Haddad, "Snake to Monster: Conrad Gessner's Schlangenbuch and the Evolution of the Dragon in the Literature of Natural History," *Journal of Folklore Research* 53/1 (2016): 68, pristupljeno: 07.02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/10.2979/jfolkrese.53.1-4.67>.

¹⁷⁴ V. Bali, "On the Identification of the Animals and Plants of India Which Were Known to Early Greek," *Proceedings of the Royal Irish Academy. Polite Literature and Antiquities* 2 (1879 -1888): 308-309, pristupljeno: 17. 12. 2015, <http://www.jstor.org/stable/20651530>.

¹⁷⁵ Emily Teeter, "Animals in Egyptian Religion", in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 339.

Važno je spomenuti da, pored neobičnih komponenti koje se pripisuju mitološkim životinjama poreklom sa Istoka, fizičkih dodataka, neobičnih moći i sl., jedna od odlika pojedinih životinja je njihovo sagorevanje u plamenu ili veza sa vatrom, što možemo videti kod feniksa, salamandera i dr. Metafore u vezi sa vatrom i simbolika vatre dugo okupiraju pažnju istraživača. Uzdizanje plamena podseća na životnu vitalnost, dok vatra koja gori predstavlja smrt i pročišćenje, kao što i uništava ono što gori. U budizmu, jedan od puteva kojim se stiže do večnosti je potpuno sagorevanje. Kada neko umre, kremiraju ga. Postoji i priča o monahu koji se živ spalio u čast Bude. Ovo se odnosi na, naizgled, paradoksalnu logiku budizma, čije učenje zastupa tezu, prema kojoj se moraš odreći svega, kako bi dobio sve. U Istočnim i Zapadnim kulturama, vatra obično simbolizuje pročišćenje i ponovno rođenje. Crvena boja u hrišćanstvu, koristi se u prikazivanju slike Hrista, simbolišući njegove patnje, kao i vatru Svetog Duha.¹⁷⁶

Pričama o životinjama obilovala je i stara, preislamska arapska literatura, ponikla iz beduinskih priča iz Arabije. Izvor ovog materijala kasnije je bio *Qur'ān* i srednjovekovni putopisi u VIII veku. Jedan od veoma plodonosnih izvora o životinjama, među piscima arapskog sveta, bile su kolekcije priča putnika i mornara, kao što je *K. 'Ajā'ib al-Hind* koju je sastavio Buzurg b. Shahriyār (oko 950), a koja je nastala prilično rano. Al-Jāhiz je, međutim, pisao vek ranije, i sve ukazuje na to da su mu ove legende bile poznate, kao ona o *wāqwāq* i drugim imaginarnim bićima. Ove priče su, uglavnom, vezane za Indiju, Kinu, Afriku i ostrva njenih obala i imaju izraženu iransku notu. Al-Jāhiz je bio dobro upoznat sa iranskom kulturom, jer često citira persijske reči i citave rečenice u svom delu *K. al-Bukhalā'*. Najpoznatije delo koje mu se pripisuje je *K. al-hayawān*, a predstavlja prevod Aristotelovih dela: *Historia Animalium*, *De Partibus Animalium* i *De Generatione Animalium*, koja su, prilično rano, prevedena na arapski (*Ibn al-Biṭrīq*, oko 815. g.).¹⁷⁷

Čuvajući u svom pamćenju legende drevnog paganskog sveta i neverovatno proročanstvo Apokalipse, srednjovekovni čovek nikada nije zaboravio mnoga lica sveta čudovišta. Ona iskušavaju pustinjake, proganjaju ih u vizijama, a višeglavi zmajevi

¹⁷⁶ Young-In Kim, "Color and symbolic meaning of elements in nature," *Color Research & Application* 31/4 (2006): 345, pristupljeno: 24. 04. 2017, <https://scholar.google.com/>.

¹⁷⁷ M. V. McDonald, "Animal-Books as a Genre in Arabic Literature," *Bulletin, British Society for Middle Eastern Studies* 15, 1/2 (1988): 4, pristupljeno: 22. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/195211>.

padaju mrtvi od ruke hrabrih vitezova. Tako se srednjovekovni filozof, podižući glas protiv jeresi, setio čudovišta, kao što je hidra iz Lerne i Minotaur, s kojim su se borili heroji antike. Životinje su uvijek prisutne u narodnim legendama i bajkama. Oni su glavni likovi starog francuskog "*Roman de Renarda*", epskih stihova koji nam prenose drevne bajke o životinjama. U ovom spisu, odnosi među životinjama su parodija na život čoveka.¹⁷⁸

Radi lakšeg uočavanja relacija između pojedinih predstava fantastičnih, odnosno mitoloških životinja, od značaja za naše istraživanje su principi tzv. komparativne mitologije. Komparativna mitologija je tako nazvana jer su se pomoću nje poredili grčki mitovi sa mitovima drugih naroda arijskog porekla i, koristeći ova poređenja, težilo se identifikaciji originalnih mitova i religije arijevaca, od kojih su potekli narodi Evrope i neki narodi Azije. Na isti način je komparativna filologija ustanovila, na osnovu sličnih značenja, da su jezici ovih naroda izvedeni iz jezika, kojim su govorili stari arijevci.¹⁷⁹ Zajednički preci velikog dela evropskih naroda u literaturi se, uglavnom, nazivaju Indoevropljani. Međutim veoma često se u literaturi navodi termin arijeviski ili arijski. Oblast, oko gornjeg toka reke *Oxus* (Amu Darya), smatrala se kolevkom migracija brojnih članova, poreklom iz arijevske porodice naroda, od kojih su neki otišli na sever i zapad, preko Evrope, a drugi na jug i istok u Indiju.¹⁸⁰

Međutim, postoje brojne teorije o poreklu Indoevropljana i one su, uglavnom, bile maglovite sve do prepoznavanja indoevropske porodice jezika. Pojedini autori, posle brojnih pokušaja, složili su se da najpreciznije podatke o domovini Indoevropljana mogu pokazati analize naziva i imena reka. Ovaj hidronimijski sistem i često ponavljanje pojedinih imena reka, mogli su ukazati na zajedničkog lingvističkog pretka pojedinih naroda.¹⁸¹ Bezbrojne reke Grčke i Male Azije nose ime *Ophisa* ili *Dracoa*,

¹⁷⁸ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 6-7.

¹⁷⁹ Martin Persson Nilsson and Emily Vermeule, *The Mycenaean origin of Greek mythology* (Berkeley: Univ. of California Press, 1972), 2.

¹⁸⁰ Charles Hardwick, *Traditions, superstitions, and folk-lore, (chiefly Lancashire and the North of England:) their affinity to others in widely-distributed localities; their eastern origin and mythical significance* (Manchester: A. Ireland & Co., Pall Mall; London: Simpkin, Marshall & Co., Stationers' Hall Court, 1872), 2-3; O Indoevropljanima, njihovoj postojbini, kao i fazama ekspanzije iz pontsko-kaspijske oblasti, počevši od IV milenijuma pre n. e. koja se odvijala tokom vekova, v. J. P. Mallory, *In search of the Indo-Europeans: language, archaeology and myth* (London: Thames and Hudson, 1989), 183, 223, *passim*.

¹⁸¹ J. P. Mallory, "Indo-European Homeland" in *Encyclopedia of Indo-European Culture*, eds. J. P. Mallory and D. Q. Adams (London [u.a.]: Fitzroy Dearborn Publ., 1997), 290-299.

naziv našeg mitološkog bića – zmaja, koji je u tesnoj vezi sa zmijom, a duh je svih voda, podzemnih i onih na površini.¹⁸²

Najpoznatiji tekst drevnog Bliskog istoka koji se odnosi na životinje, je priča o potopu u Knjizi postanja.¹⁸³

Aristotel veoma oprezno, i sa malo podataka, iznosi zapažanja o životinjama sa područja Azije ili Indije i veoma je teško utvrditi izvor njegovih informacija.¹⁸⁴ Ovidijeve (*Publius Ovidius Naso*, 43. g. pre n. e. – 17. g. n. e.) *Metamorfoze* sadrže dela Homera, Hesioda, grčkih tragedija i pesnika aleksandrinaca.¹⁸⁵

Interesantnu studiju o doživljavanju životinja u srednjem veku, donosi nam Salisbury, navodeći da je jedna od prvih hrišćanskih predstava životinja u sceni ona, u kojoj Adam imenuje životinje.¹⁸⁶ Ova scena je često prisutna u bestijarima. Inspirisan ovim, Isidor Seviljski (VII vek) u *Etimologijama* posvećuje svoj rad objašnjenju da svaka životinja svom karakteru duguje svoj naziv.¹⁸⁷ Takođe, nekad je vladalo sveopšte uverenje, da svako biće na zemlji ima svog parnjaka u moru.¹⁸⁸

Dva kulturna stanovišta XII i XIII veka formiraju dvostruki okvir tekstova bestijara. Prvo se odnosi na etički koncept, a drugo na koncept čuda (čudesnosti). Osećaj za čudesno koji prožima tekst i slike u latinskim bestijarima, je još jedno nasleđe iz antičkog sveta i radova sv. Avgustina, koga smo već spominjali. U srednjem veku ovaj pojam se odnosio na neobjašnjivo, uzbudljivo, zastrašujuće, čudesno, posebno kada je u pitanju misteriozni Istok. Zbog oskudnog znanja Evropljana iz geografije, osim poznavanja najbliže okoline, pojam "Indija" odnosio se na sve oblasti Istoka, dok se pojam "Libija" odnosio na Afriku. Solin i njegov prethodnik Plinije, bili su zainteresovani za aspekte čudnovatog i misterioznog u svetu prirode, kao i za empirijske ili naučne činjenice, ali nisu pravili razliku između njih. Za njih su i činjenica i fantazija bile podjednako neobične. Ljudima srednjeg veka, u suštini, čudnovato je značilo ne

¹⁸² J. Chevalier i A. Gheerbrant, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi* (Banja Luka: Romanov, 2003), 797.

¹⁸³ Collins, *A history of the animal world in the ancient Near East*, XIX; Većina priča o potopu napisna je na semitskom jeziku Vavilonije i Asirije u trećem milenijumu pre n. e. i neke od njihovih verzija sadržane su u većini mitologija naroda Istoka. Cf. James George Frazer, *Folk-lore in the Old Testament: studies in comparative religion*, vol. I (London: Macmillan, 1919), 120.

¹⁸⁴ Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, IV.

¹⁸⁵ Ovid, *Ovid Metamorphoses: with an engl. transl. by Frank Justus Miller, in two volumes*, Vol. 1: Books I - VIII (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press; London: Heinemann, 1951), X.

¹⁸⁶ Salisbury, *The beast within*, 6-7.

¹⁸⁷ Salisbury, *The beast within*, 7.

¹⁸⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 250.

samo nepoznate ili daleke zemlje, već sve što je ukazivalo na to da je rezultat božanske intervencije ili natprirodnog. Čudnovata je bila, bilo koja nepoznata ili monstruoza formacija prirode, odnosno sve što je bilo nerazumljivo.¹⁸⁹ O konceptima „monstrum”, „monstruožno” i „čudesno” raspravlja i R. Simek. U svom delu o čudesnim rasama i narodima, egzotičnim ljudima sa bizarnim delovima tela i deformitetima, koji neretko imaju i životinjske glave i ekstremitete, ovaj autor navodi primere na šta se sve mogu odnositi ovi pojmovi.¹⁹⁰

Treba spomenuti da se u mnogim kulturama u srednjem veku verovalo da u divljini, izvan gradova, žive čudovišta raznih vrsta, dok su srednjovekovni tekstovi posvećivali pažnju polu-mitskim regionima koje su nazivali "Istok". U ranom srednjem veku, koncept Istoka nije podrazumevao prostore Istočne Azije, već uglavnom Bliski istok. Ova teritorija je bila vrlo daleko pa bi je videla samo nekolicina evropskih putnika, tako da je ova tolerantna distanca štitila čitaoca ili posmatrača od direktnog kontakta sa monstrumima. Lokacija na "Istoku," sama po sebi, nije bila od geografskog značaja za monstruožnost, već je monstruožnost bila definisana njenom lokacijom na periferiji, izvan ograđenog, sigurnog prostora, na marginama sveta. Kada se ova granica, u XV veku, pomerila na Zapad do Novog sveta i čuda su se pomerila sa njom.¹⁹¹

U shvatanjima i verovanjima naroda Bliskog istoka, predstave ljudi i životinja su često opisivane i eksponirane u umetnosti kao hibridna bića: ljudi s karakteristikama životinja, životinje sa ljudskim delovima tela, životinje sa delovima tela drugih životinja i sl.¹⁹² Posle Aleksandrovih (A. Makedonski) osvajanja istočnih oblasti, interesovanje za "čudesa" Istoka je oživelo, pa se razvio i novi žanr paradoksografija koji podrazumeva posvećivanje kompletnog dela ovoj temi, za razliku od ranije prakse kada su fantastične pojave pripisivane mitološkom svetu i samo sporadično komentarisane. Ktezijeva *Indika* se, međutim, ne može uvrstiti u paradoksografska dela, jer se smatra njihovom pretečom i delom, koje je utemeljilo ovaj pravac. U poznoj antici, Ktezijeva indijska čuda prepoznaju se u delima *Physiologusa* i *Etimologijama* Isidora od Sevilje.¹⁹³

¹⁸⁹ Clark, *A medieval book of beasts*, 27.

¹⁹⁰ Simek, *Monster im Mittelalter*, 19-20.

¹⁹¹ Mittman and Kim, *Monsters and the Exotic*, 332 i dalje.

¹⁹² Nichols, *Ctesias on India*, 26, *passim*.

¹⁹³ Ibid., 30-31.

Preživljavanje motiva, poreklom sa Istoka, zadržalo se i u već pomenutom delu A. Gannon. Ona je ukazala na pojedine predstave životinja na novcu i njihovo istočno poreklo, koje su identifikovane kao zmije (uroboros, sklopčana zmija, itd.), kao životinje sa glavom okrenutom unazad, sfinge, kentauri, krilate četvoronožne životinje i drugi hibridi.¹⁹⁴ Specifičnost novca se ogledala u njegovim malim dimenzijama, brojnosti, širokoj rasprostranjenosti, cirkulaciji i dostupnosti velikom broju ljudi srednjeg veka, pa je, iz tog razloga, i mogao poslužiti u propagandne svrhe. Rukopisi bestijari su svoj zenit dostigli u XII-XIII veku, dok za period ranog srednjeg veka, nemamo podataka o njihovoj produkciji. S druge strane, na novcu je "poruka" bila sažeta, ali i rečitija, jer se prenosila posredstvom slike, dok su ikonografske predstave životinja u rukopisima, pratili dugi tekstovi razumljivi malom broju ljudi. Arhitektonska plastika je obilovala raznolikim bićima, ali je, kao sastavni deo monumentalne arhitekture, bila dostupna samo posetiocima ovih građevina itd. U kojoj meri su pojedine umetničke i kulturne tvorevine uticale jedna na drugu, ili imale inicijalni uticaj, ostaje u sferama spekulacije.

¹⁹⁴ Anna Gannon, *The iconography of early Anglo-Saxon coinage: sixth - eighth centuries* (Oxford: University Press, 2010), 136-144, 148-156.

VI PREGLED MITOLOŠKIH ŽIVOTINJA

Mitološke životinje u *Pregledu*, u nastavku teksta, poredali smo abecedno. Za opis i objašnjenje koristili smo odlomke iz prevoda latinske Y i B-verzije *Physiologusa*.¹⁹⁵ Pored toga, pojedine životinje, odnosno bića, sadrže i druge izvode, fragmente tekstova ili navode antičkih i srednjovekovnih autora, biblijske citate i sl. Prikazane mitološke životinje pokušali smo da analiziramo kroz njihovu pojavu i genezu, utvrdimo sličnosti i razlike u njihovom predstavljanju u različitim kulturama i ispratimo poreklo ovih simbola do eventualnog zajedničkog jezgra, na Istoku. Kulture Azije (Zapadne, Južne i Centralne Azije), za nas su značajne samo u onolikoj meri, u kojoj su mogle potvrditi ili opovrgnuti zajednički supstrat pojedinih mitoloških koncepcija, čiji su nosioci bili reprezentativni mitološki likovi, koji su preživeli do srednjeg veka.

Pregled sadrži nekoliko bića koja pripadaju kategoriji zmija: *amphisbaena*, *aspis*, *basiliscus*, *draco* i *jaculus*. Ostala zmijolika bića navedena su u okviru poglavlja o zmaju, zbog svojih sličnosti sa njim. Zmije, koje su samostalno prikazane u poglavljima, takođe pokazuju velike sličnosti sa zmajem, osim što ih prati, u velikoj meri, standardizovana ikonografija, bez većih odstupanja u odnosu na ostale pripadnike kategorije zmija. Iz tog razloga smo mišljenja da ih treba izdvojiti, jer su prema ikonografskim predstavama originalne i prepoznatljive. Kao predstavnika guštera izdvojili smo salamandera, kod koga je, takođe, ikonografska predstava prepoznatljiva.

1. Amphisbaena (T. I)

Oblici naziva: *amphisbaena*, *amfivena*.¹⁹⁶

Kako navodi G. Druce, *amfivena* se prvi put spominje u V veku pre n. e. u Eshilovom (Αἰσχύλος) *Agamemnonu*, a sledeći pomen je kod Nikandera (Νίκανδρος) u

¹⁹⁵ Curley, *Physiologus*, XXXIII. Autor navodi da je svoj prevod bazirao na radovima koje je doneo F. Carmody, oslanjajući se prvenstveno na Y-verziju i B-verziju na latinskom. V. Francis J. Carmody, ed., *Physiologus Latinus: Éditions préliminaires, versio B* (Paris: Librairie E. Droz, 1939); i Francis Carmody, "Physiologus Latinus, versio Y," *University of California Publications in Classical Philology* XII (1941): 95-134.

¹⁹⁶ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 81; Mi smo se opredelili za naziv *amfivena*.

II veku pre n. e. U delu *Theriaca* (Θηριακά), uglavnom, se ponavlja opis zmija i njihovih osobina.¹⁹⁷

Kako je navedeno u rukopisu bestijaru, u prevodu T. White, amfivena je naziv dobila jer ima dve glave. Jedna glava je na pravom mestu, a druga izrasta iz repa.¹⁹⁸ Ovo je jedina zmija koja dobro podnosi hladnoću.¹⁹⁹ Amfivena poseduje posebne anatomske karakteristike, može se kretati i napred i nazad. U skulpturi se ovo biće pojavljuje od XII do XVI veka.²⁰⁰ Amfivena se na crkvenim skulpturama pojavljuje u obliku zmaja, koji simbolizuje đavola. Slikari bestijara su koristili šablon zmaja za veliki broj zmija i guštera, dok se u arhitekturi ova bića pojavljuju i u svom osnovnom obliku ili sa karakteristikama prema kojima se mogu identifikovati.²⁰¹

Veliki broj starih autora, uglavnom, ima usaglašene stavove što se tiče opisa ovog bića, dok u periodu poznog srednjeg veka imamo različite opise. Amfivenu, koja pomera svoje dve glave, spominje i Lukan (*Marcus Anneus Lucanus*, I vek).²⁰² Plinije Stariji govori o tome da amfivena ima dve glave, jednu na pravom mestu a drugu na repu, kao da jedna nije dovoljna za ujed i izbacivanje otrova.²⁰³ U Elijanovim delima koja sadrže različite izvore, spominje se kao zmija sa dve glave.²⁰⁴ Isidor piše da je *amphisbaena* ime dobila jer ima dve glave (ἀμφίς – na obe strane, βαίνειν (βαίνω) – ići), jednu na pravom mestu a drugu na repu, tako da telo formira obruč, i napominje da su obe glave podjednako važne. Otporna je na hladnoću i izlazi pre svih zmija, a oči joj sjaje poput lampe.²⁰⁵

¹⁹⁷ George C. Druce, "The amphisbaena and its connexions in ecclesiastical art and architecture," *Archaeological Journal* 67/1 (1910): 291-292, pristupljeno: 25. 01. 2016, <http://dx.doi.org/10.1080/00665983.1910.10853142>.

¹⁹⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 176-178.

¹⁹⁹ J. L. Schrader, "A Medieval Bestiary", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 44/1 (1986): 49, pristupljeno: 07. 04. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3258963>.

²⁰⁰ Druce, *The amphisbaena*, 287.

²⁰¹ Ibid., 285.

²⁰² Lukan, *The Pharsalia of Lucan: literally translated into English prose with copious notes*, trans. H. T. Riley (London: Henry G. Bohn, 1853), IX (711-726), 368.

²⁰³ Pliny [the Elder], *Pliny Natural history: with an english translation in ten volumes*, vol. III: lib. VIII-XI, trans. by H. Rackham, Loeb Classical Library 353 (Cambridge, MA: Harvard University Press, London: Heinemann, 1967), Book VIII (XXXV; 85-87), 63.

²⁰⁴ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals: in three volumes*, with an Engl. transl. by A. F. Scholfield, vol. II, VI-XI (London: Heinemann [u.a.], 1958), 243-245.

²⁰⁵ Isidore, *The Etymologies*, XII, 256.

G. C. Druce započinje prevod relevantnim pasusom iz *Physiologusa* i nastavlja delovima teksta iz Aldrovandusovog dela.²⁰⁶ Aldrovandi (*Ulysses Aldrovandus*, XVI-XVII vek), veoma opširno opisuje ovo biće, navodeći Grevinusa, koji amfivena naziva "double-marcheur", što bi značilo duplohodajuća ili dvohodajuća. U poglavlju, u kom je opisuje, navodi da amfivena ima izgled kao *scytala*, kod koje je, takođe, teško utvrditi gde je glava, a gde rep. Navodi mišljenje Matthiolusa koji u svojim komentarima *Dioscorides*, proglašava ovu priču izmišljenom. Jedan od autora knjige *Theriaca*, Galen, zastupa mišljenje da ovo biće zaista postoji kao dvoglava zmija.²⁰⁷

Znanje o ovoj životinji asocira se sa legendom o "kružnoj zmiji" koja se, kao obruč, može kretati u oba smera, što je zabeleženo u indijskim predanjima o nebeskom svetu, – Zemlja kao deo kosmičkog mora i podzemlje, u kojima je sve ciklično i povezano kao što je i kod ove velike zmije. Naziv amfivena je nasledio rod guštera bez udova, jednake debljine tela, što otežava razlikovanje glave od repa. Ovo biće je u literaturi okarakterisano kao zlo i otrovno biće, vezano za zemlju, koje ima sposobnost da napadne sa oba kraja.²⁰⁸ Jedna predstava ovih crvolikih bića u paru, sa atributima zmaja, krilima i kandžama, može se videti na rezbariji mizerikordije u katedralnoj crkvi u Čičesteru (Chichester), gde su prikazane kako sisaju mozak mrtvog čoveka.²⁰⁹ U svakom slučaju, amfivena je prihvaćena u kulturi Zapada, ali ne po svojim osobinama dobroćudnog kišnog bića, koje je u vezi sa vodom i plodnošću kao zmajevi iz Azije.²¹⁰

Mišljenja o ovom biću bila su podeljena, jedni su tvrdili da amfivena ima dve glave, a drugi da je to obmana, s tim što su prvi bili uticajniji, sudeći po njenoj prezentaciji u bestijarima i arhitekturi, kao i po prirodi njenog simbolizma. Druce zaključuje da je to bilo malo stvorenje, nalik zemljanom crvu, da je imalo grubu i prošaranu kožu, da je bilo slabovido i moglo se kretati napred i nazad. Smrtonosna priroda amfivene se izgleda vezuje za mišljenja starijih autora, kao što je opisao Eshil.²¹¹

²⁰⁶ Ulysses Aldrovandus (1522-1605), u svom velikom delu na latinskom o istoriji zmija i zmajeva posvetio je nekoliko stranica amfiveni zajedno sa ilustracijama. *Citirano u* Druce, *The amphisbaena*, 295.

²⁰⁷ Druce, *The amphisbaena*, 295-296.

²⁰⁸ John B. Carlson, "The Double-Headed Dragon and the Sky: A Pervasive Cosmological Symbol," *Annals of the New York Academy of Sciences* 385/1 (1982): 136, pristupljeno: 27. 12. 2015, DOI: 10.1111/j.1749-6632.1982.tb34263.x.

²⁰⁹ Druce, *The amphisbaena*, 303.

²¹⁰ Carlson, *The Double-Headed Dragon*, 136.

²¹¹ Druce, *The amphisbaena*, 301.

U rukopisu: London, BL, Harley MS 4751 (T. I, f. 62) prikazana je *anphivena* (oblik naziva) koja grize svoju drugu glavu. U drugom rukopisu: London, BL, Sloane MS 3544 (T. I, f. 38) prikazana je kao zmaj, s tim što oba rukopisa sadrže isti opis ovog bića.²¹²

2. Aspidochelone (T. II)

Oblici naziva: *aspidochelone*, *aspidochelone*, *aspidochelone*, *balene*; *balain*, *lacovie*,²¹³ *aspedohelon*.²¹⁴

Latinski naziv *aspidochelone*, što znači neka „vrsta kornjače“ podseća nas na činjenicu da su ribe dobile imena posle kopnenih životinja i da su često ta imena zasnovana na njihovim, jer su bliža ljudskom poimanju kopnenih životinja, nego riba.²¹⁵

Kitovi (*ballena*) su enormno velika čudovišta, koja su naziv dobila po tome, što izbacuju vodu i prave veće talase od drugih životinja. Na grčkom βάλλειν znači "baciti dalje." Morsko čudovište (*Cetus*, pl. cete) se naziva κήτος zbog svoje veličine. To su ogromna čudovišta (bellua), veličine planine. Takvo je biće progutalo Jonu.²¹⁶ U B-verziji *Physiologusa*, se kaže: postoji morsko čudovište koga na grčkom zovu *aspidochelone*, a na latinskom *aspidochelone*.²¹⁷

Monstruozni kit, poznat po nazivu aspedohelon, ponaša se na dva različita načina: on poseduje sposobnost da uhvati svoj plen, najčešće ribu, ispuštajući zavodljiv i sladunjav miris iz usta. Privučene mirisom, ribe postaju plen. Drugi način je njegova sposobnost da se kamuflira kako bi ličio na ostrvo, jer prema nekim verovanjima leđa su mu pokrivena kamenjem, prljavštinom, pa čak i drvećem i grmljem. Ova primamljiva oaza u okeanu lako je privlačila mornare i monahe. Oni bi se iskrcali na ovaj otok, založili vatru, ali, njihovo rajsko ostrvo bi iznenada zaranjalo u more i utapalo ljude. To znači, u prenesenom smislu, da su ih njihovi gresi "odvodili" u pakao, na leđima velike

²¹² Druce, *The amphisbaena*, 289-290; Jedan od oblika imena je *anphivena*, a pojavljuju se i druge varijante u zavisnosti od rukopisa.

²¹³ Lacovie od Jacoines (starofrancuski). Cf. McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 91.

²¹⁴ Naziv prema prevodima iz *Fisiologa*. Tekstovi su preuzeti iz prve verzije srpskog rukopisa br. 22, iz prve trećine XV veka (manastir sv. Pantelejmon, Sveta Gora). Raniji prevodi pripisuju se Đ. Trifunoviću. Cf. Лазич, Физиолог, 38, 135-136; Mi smo se opredelili za naziv aspedohelon.

²¹⁵ Sarah Kay, "Post-human philology and the ends of time in medieval bestiaries," *Postmedieval: a journal of medieval cultural studies* 5/4 (2014): 479, pristupljeno: 21. 03. 2017, doi:10.1057/pmed.2014.35.

²¹⁶ Isidore, *The Etymologies*, 260.

²¹⁷ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 91.

monstruozne ribe. Kit aspedohelon, ili lažno ostrvo, je popularizovan u srednjovekovnim bestijarima i u hagiografiji, uključujući i druge kitove iz srednjovekovnih predanja.²¹⁸ Ovaj prikaz kita, kao bića koje se asocira sa zlom, odnosno paganizmom, je reminiscencija na poimanje monstruočnosti ovog bića. Kitovi su misteriozna bića, i u tradiciji *Physiologusa* i bestijara, prikazani su kao maliciozni.²¹⁹

Priča o ogromnom morskom čudovištu, koje su mornari, zabunom, smatrali ostrvom, bila je prilično popularna u antici i srednjem veku. Muratova navodi da je priča preuzeta iz Arijanove *Indike* i Strabonove *Geografije*.²²⁰ U rukopisu iz XII veka, MS II.4.26. (Cambridge, UL) piše: u okeanu živi čudovište *aspidodelone* (oblik naz.), čiji naziv potiče iz grčkog. Na latinskom ga nazivaju *Aspido*-kornjača (*testudo*). Nazivaju ga i kit (*cetus*) jer izgleda zastrašujuće i jer je progutao (*excepit*) Jonu...²²¹ Čini se da zametak ove legende potiče iz Indije, iz *Zend-Avesta* (*Yasna* 10. 10-11) i tu se ne radi o morskom biću, već o gigantskom, rogamom čudovištu. Priča se kasnije pojavljuje u, navodnom, pismu Aleksandra Aristotelu, gde je mesto dešavanja Indija, a čudovište je zver iz mora. Ovo pismo na grčkom jeziku, napisano je u Egiptu u III veku, a verzija priče o morskom biću, zapisana je u Vavilonskom Talmudu koji se pripisuje rabinu Rabbah bar bar Hana (257–320). Naziv ovog bića je predstavljao problem pisarima jer se pojavljuju oblici: *aspidocoleon*, *aspidochelone*, *aspidodeleon*, *aspischelone* itd.²²² Za razliku od Plinija, Arijana i Strabona, Pseudo-Kalisten navodi da se ostrvo koje nestaje nalazi u zemlji *Prasija* pored reke Gang.²²³

Kitovi su, u srednjovekovnom svetu, doživljavani kao zastrašujuća stvorenja, ali i kao bića ogromne vrednosti. Ovakva shvatanja o kitovima kao zastrašujućim, ujedno i zadivljujućim stvorenjima nisu bila usamljena kod srednjovekovnih ljudi. Najraniji zapisi o njima, sa Bliskog istoka i iz klasičnog perioda, prikazuju kitove kao sile prirode, velike "ribe" sa kojima se treba boriti i, uz malo sreće, pobediti.²²⁴ *Physiologus*,

²¹⁸ Vicki Ellen Szabo, "Bad to the bone? The unnatural history of monstrous medieval whales," *Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 8 (2005), par. 7, pristupljeno: 21. 12. 2016, <http://www.heroicage.org/issues/8/szabo.html>.

²¹⁹ Szabo, *Bad to the bone*, par. 18.

²²⁰ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 182.

²²¹ Nastavak teksta rukopisa govori o kitu kao ostrvu i odgovarajućoj alegoriji. Cf. White, *The bestiary: a book of beasts*, 197-198.

²²² Citirano u Curley, *Physiologus*, 84.

²²³ Citirano u Cornelia Catlin Coulter, "The 'Great Fish' in Ancient and Medieval Story," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 57 (1926): 34, pristupljeno: 09. 09. 2016, DOI: 10.2307/282763; <http://www.jstor.org/stable/282763>.

²²⁴ Szabo, *Bad to the bone*, par. 1.

zajedno sa biblijskim tradicijama o Joni (Jonah) i Levijatenu, postavio je osnovu simbolike kitova u drevnom i srednjovekovnom svetu. Kod *Physiologusa* je, u početku, ovo biće kategorizovano kao morž i nazivano *balena*, dok je kit svrstan među bića pod nazivom aspedoheloni, koja su podrazumevala i morske kornjače. Morski sisari uopšte, veoma često su mešani sa morskim čudovištima i sirenama, pa je teško utvrditi gde je kitovima mesto, u srednjovekovnim shvatanjima o podeli životinja, u svetu prirode.²²⁵

Biblijska priča o Joni je, svakako, jedna od najpoznatijih priča o predstavi kita u zapadnoj književnosti i verovatno je najpoznatija priča o kitu u srednjem veku. "Veliku ribu" (*Piscis grandis*) poslao je Bog da proguta Jonu. Međutim, ova se priča često brka sa opisom monstroznog Levijatana u knjizi o Jovu, stimulišući srednjovekovne maštarije o stvorenjima koja vrebaju u okeanima, spremna da kazne one, koji osporavaju božju volju. Smatralo se da kit i Levijatan, koji su identifikovani jedan s drugim, predstavljaju đavola ili pakao, a usta kita su simbolizovala ulaz u pakao.²²⁶

Druga zabuna, odnosno konfuzija autora knjige o Jovu (Job), očituje se u identifikaciji Levijatana sa krokodilom, kitom, velikom ribom i zmajem. Karakteristike krokodila, koje je autor uključio u opis Levijatana, su verovatno slučajnost u pokušaju da zamisli ovo biće.²²⁷ Levijatan je mnogo sličniji zmiji, na šta nam ukazuje njegov, veoma opširan, opis u *Bibliji*, kao i poređenje sa zmajem.²²⁸ U tom smislu, ovo biće ćemo spomenuti u poglavlju o zmaju.

Albert Veliki, dominikanski sveštenik, svetac, biskup i mentor Tome Akvinskog (St. Thomas Aquinas), opisao je kitove u svom enciklopedijskom delu *De Animalibus*. U klasifikaciji pod "Cetus", uvrstio je mnoštvo morskih sisara, uključujući delfine, kitove pa i pojedina monstrozna stvorenja. Tu je izneo morfologiju, ponašanje i načine na koji su lovljene životinje. Distancirao se od shvatanja antičkih i starijih autora o ovim bićima. Albert Veliki navodi da kit ima velika usta iz kojih izbacuje mnogo vode kada diše, što često rezultira potapanjem malih brodova. Međutim, kit to ne radi svesno i namerno, kako piše Albert, već je to karakteristika njegove prirode i ponašanja. Albert razdvaja mitsko od realnog u slučaju ovog bića, dok drugi autori prihvataju

²²⁵ Szabo, *Bad to the bone*, par. 5.

²²⁶ *Ibid.*, par. 8.

²²⁷ Howard Wallace, "Leviathan and the Beast in Revelation," *The Biblical Archaeologist* 11/3 (1948): 63, pristupljeno: 12. 12. 2016), doi:10.2307/3209231.

²²⁸ Job 40, 25-41, 34. *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz "La Bible de Jerusalem"*, ur. Adalbert Rebić, Jerko Fućak, Bonaventura Duda (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994).

srednjovekovne tradicije, doživljavajući kitove kao monstrume, bilo da su oni živi ili mrtvi, u toj meri, da i njihove kosti smatraju lošim.²²⁹

Za srednjovekovna shvatanja, kitovi mora da su predstavljali kuriozitet vodenog sveta, baš kao što su Plinijeve rase predstavljale margine civilizacije. Kit je smatran, kao što nam kazuje *Physiologus* i široka judeo-hrišćanska literarna tradicija, generičkim spojem stvorenja iz dubina i velikih kitova, konglomeratnim stvorenjem koje je najmanje vezano za svoj vodeni habitat. Ovaj simbolični kit kod *Physiologusa* i u bestijarima, na kraju je uvršten u srednjovekovnu narodnu taksonomiju, kao još jedna vrsta kita.²³⁰

Kitovi, velike ribe, monstumi iz morskih dubina i sl., imaju jednu od osobina, koja ih, prema tvrdnjama srednjovekovnih autora, može svrstati u bića, poreklom s Istoka. Naime, sladunjav miris daha, koji se širi iz njihovih usta, može nam ukazati na egzotične mirise i ukuse, koji su prepoznatljivo obeležje Istoka. Ove arome začinskog bilja vezuju se i za feniksa.²³¹ Primamljiv miris, koji je privlačio životinje, širio je i panter, kako navodi Plutarh (kod Elijana, leopard).²³² Dakle, opise u kojima se naglašava opojnost, reskost i intenzitet arome, srećemo u poglavljima o feniksu, o drvetu peridexion pod kojim "čuči" zmaj, u poglavlju o panteru i dr. S druge strane, ovo biće je prikazano u maniru životinje, koja ne poseduje izražene i neprikladne fizičke dodatke. Njegova jedina fizička anomalija, prema ikonografskom prikazivanju, bila bi izraženi zubi, nalik na kljove. U rukopisima bestijarima ono se, uglavnom, prikazuje kao riba sa ekstremno naglašenim zubima, koja prevrće lađe i guta manje ribe: (I familija) MS 101 (Ms 0101), (f. 200v), Bibliothèque Municipale, Valenciennes, France; MS 100 (f. 47), (Northumberland Bestiary), Alnwick Castle Bestiary, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, CA; MS Lat. Q.v.V.I., (f. 71), The National Library of Russia, St. Petersburg, Russia; BSB Cod.gall. 16. (f. 64, sl. 131), Bayerische Staatsbibliothek, München.

²²⁹ Albert the Great, *Man and the beasts* = *De animalibus: (books 22-26)*, trans. by James J. Scanlan (Binghamton, NY: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1987), 336-337. *Citirano u Szabo*, Bad to the bone, par. 11.

²³⁰ Szabo, Bad to the bone, par. 6.

²³¹ Autor navodi da je feniks ptica sunca i začina. Cf. Marcel Detienne, *The gardens of Adonis: spices in Greek mythology* (Princeton, NJ: Princeton Univ. Pr., 1994), 5 i dalje, 29 i dalje.

²³² Plutarch, "Whether land or sea animals are cleverer (De sollertia animalium)," in *Moralia*, Vol. XII, trans. Harold Cherniss and W. C. Helmbold, Loeb Classical Library (London: Heinemann, 1957): 976D. *Citirano u Curley*, *Physiologus*, XXV; Prema pisanju F. McCulloch, ne postoji nijedno objašnjenje za miris koji je privlačio ribe. Cf. McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 92.

Najpopularniji prikaz morskog čudovišta Levijatana je onaj u knjizi o Jovu, jer se opis odnosi na krokodila. Krljušt, koju ova životinja ima na leđima ukazuje na krokodila. Prema opisu ima jezik, iako antički autori tvrde drugačije (Herodot, Plutarh, Plinije i dr.). Njegovo ime znači izuvijan, uvijen, a u drugim pasusima Starog zaveta, kao i u tekstovima iz Ugarita, označavalo je morsku zmiju. Dalje je navedeno da su njegovi donji delovi stomaka oštri, da bljuje vatru, što se poklapa sa opisom zmaja.²³³ Zapisi iz mesta *Ras Shamra* (Ugarit) iz Sirije, potiču iz vremena 1700. do 1400 g. pre n. e. i govore o borbi *Anatha* sa zmajem, ali ne ukazuju na vavilonsko poreklo ovog bića, nego na kanansko (Canaanite). Njegovo ime u tekstovima je *Lotan*, iz kog je, kasnije, izvedeno *Leviathan*. U mitu se govori i o tome da je ovo biće porazio i Jahve (Yahweh).²³⁴

Aspedohelon je morska kornjača u *Physiologusu*, a u bestijarima je postala riba. Priča o ovom biću se pripisuje Strabonu (kraj stare – početak nove ere), ali je možda potekla od Nearchusa, jednog od generala Aleksandra Velikog. Možda je ovo biće inspirisano tzv. zelenom kornjačom. U ilustracijama, aspedohelon je predstavljen kao velika riba, a ne kao velika kornjača. Može biti plave, zelene, sive ili smeđe boje i može imati peraja u vidu bodlji, kao u rukopisu: Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 86v; T. II: 19); U pojedinim rukopisima više liči na kita: Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 92v; T. II: 13) i Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 107r; T. II: 21); U rukopisu: St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 7; T. II: 14), prikazan je sa kljovama.²³⁵ U većini ilustracija aspedohelon je prikazan u sceni sa brodom i sa mornarima, koji pokušavaju da se iskrcaju na površinu, za koju veruju da je ostrvo. Mornari su naslikani pored vatre, a na "ostrvu" su u nekim scenama naslikane biljke: Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 47; T. II: 11).

²³³ John Day, *God's Conflict With the Dragon and the Sea: echoes of a Canaanite myth in the Old Testament* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 65-68.

²³⁴ Wallace, *Leviathan and the Beast in Revelation*, 63, 67.

²³⁵ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 95-96; Detaljnije o slučaju sa velikom zmijom, v. Richard B. Stothers, "Ancient Scientific Basis of the "Great Serpent" from Historical Evidence," *Isis* 95/2 (2004): 228, pristupljeno 24. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/10.1086/426195>.

3. Aspis, Asp (T. III – T. III/1)

Oblici naziva: *Aspis*, *aspidos*, *aspida*, (vipera) – zmija otrovnica.²³⁶

Naziv ovog bića se koristi kao generički naziv za otrovne zmije (vipere) i za određenu vrstu zmije.²³⁷

Aspida – zmija, dobila je odgovarajuće ime, jer prilikom ugriza ubrizgava otrov. *Aspis* dolazi od grčke reči za otrov (*Ios*). Može je opčiniti muzika svirača koji namerava da je istera iz rupe, pa ona zatvara uši, tako što jedno uho prislanja na zemlju, a u drugo gurne svoj rep. Alegorija bi se sastojala u tome da je svet pun ljudi, koji ne žele da slušaju.²³⁸ Kod Elijana, *asp* (ἄσπίδα) je u većini slučajeva crne boje, ponekad boje pepela, a može biti i crvene boje. Oni koje ujede, ne žive duže od četiri sata i imaju napade gušenja. *Ichneumon* uništava njena jaja sa namerom da ukloni neprijatelje u budućnosti. *Aspida* prema Elijanu ima zube kroz koje ubrizgava otrov. Egipćani su joj dali ime *Thermuthis* i povezana je sa Izidom, a samim tim predstavljala je svetinju.²³⁹

Ilustracije ovog bića su interesantne zbog varijacija u prikazivanju na istu temu. Malo drugačija scena je u kojoj čovek, zaštićen štitom, krilatu aspidu, udara štapom po uvetu: Cambridge, SSS, MS 100 (f. 37v; T. III: 2).²⁴⁰

U fragmentovanom rukopisu sa Islanda, *Physiologus* "Y" (AM 673 a II 4to, f. 4v), datovanog oko 1200. g., u ilustraciji poglavlja o aspidi, prikazana je pećina u kojoj se nalaze tri četvoronožne životinje sa repom i ušima. S leve strane, okrenuta ka njima je, takođe, četvoronožna životinja sa otvorenim ustima, za koju se pretpostavlja da peva. Islandski tekst, preveden sa latinskog, govori o tome da *er marsus* dolazi do pećine u kojoj živi *aspida* i doziva je pesmom. McCulloch smatra da je u ovom tekstu došlo do pogrešne interpretacije aspide kao četvoronošca i *marsusa* koji je takođe prikazan kao četvoronožna životinja, a verovatno je u pitanju lovac.²⁴¹

²³⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ur. Mirko Deanović i Ljudevit Jonke (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: ČGP Delo, OOUR Globus, 1971), 66.

²³⁷ Kenneth F. Kitchell, Jr., *Animals in the ancient world from A to Z* (London [u.a.]: Routledge, 2014), 6.

²³⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 173.

²³⁹ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. II, 53, 223-224, 329.

²⁴⁰ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 90.

²⁴¹ Florence McCulloch, "The Metamorphoses of the Asp in Latin and French Bestiaries," *Studies in Philology* 56/1 (1959): 11, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/4173260>. Rukopis dostupan na: "Handrit.is", Icelandic manuscripts catalog with digital reproductions, Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies, Reykjavík, pristupljeno: 23. 02, 2017, <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/AM04-0673a-II>.

Aspida prema osobinama pripada korpusu zmija, ali smo je izdvojili u posebno poglavlje, zbog specifičnosti kompozicije i scena u kojima se prikazuje.

4. Basiliscus (T. IV – T. IV/1)

Oblici naziva: *basiliscus*, *regulus*, *sibilus*, *vasilisk*.²⁴²

Bazilisk, prema svojim karakteristikama, pripada zmijama, i generalno, može se posmatrati u kontekstu sa ostalim zmijama, ali zbog svog specifičnog izgleda u bestijarima, ovde je izdvojen i prikazan samostalno.

Physiologus navodi da je naziv *basiliscus* preveden na grčki i latinski kao *regulus* (princ), jer je kralj zmija, a ljudi koji ga sretnu, beže da se spasu, znajući da ih može ubiti svojim mirisom. Čak i ako samo pogleda čoveka, može ga ubiti. Svaka ptica koja ga preleti, ne može proći nepovređena. I pored toga bazilisk ima neprijatelja u lasici, koju koriste, da bi ga ulovili. Alegorija bi ukazala na to, da bog ništa ne stvara bez leka. Baziliska je lako uočiti jer ima bele bele boje. Kao i škorpija, bazilisk boravi na pustolinama. Ubija glasnim siktanjem, bukom i spaljivanjem, pre nego što ujede žrtvu.²⁴³

Najraniji pomen ovog bića srećemo u Nikanderovoj (Νίκανδρος) poemi iz II veka pre n. e., u kojoj ga on naziva kraljem zmija. Smatra se, na osnovu opisa, da je, verovatno, bila u pitanju kobra. U prilog tome govori i činjenica, da je bazilisk mogao da ubije čoveka na licu mesta, što je karakteristika kobre koja izbacuje otrov iz blizine. Bazilisk pokazuje mnogo osobina, koje karakterišu egipatsku kobru ali i indijsku. Dioskorid (Διοσκουρίδης, I vek) je opisao, citirajući Eristratosa, čiji je rad izgubljen, sa velikom pažnjom ugriz ove zmije.²⁴⁴

Bazilisk svojim šištanjem plaši i rasteruje sve oko sebe, navodi Lukan.²⁴⁵ Bazilisk potiče iz oblasti Kirenaika (Cyrenaica), dužine je do trideset centimetara, sa belim obeležjem na glavi, nalik na dijademu. On rasteruje sve zmije svojim siktanjem i kreće se drugačije od ostalih zmija, tako što uzdiže srednji deo tela od zemlje. Njegov

²⁴² McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 93; Vasilisk se spominje u: Skok, *Etimologijski rječnik*, 116; Dragojlović ga naziva vasilisk, prema mlađim verzijama rukopisa. Cf. Dragojlović, *Fiziolog u Srba, passim*.

²⁴³ White, *The bestiary: a book of beasts*, 168-169.

²⁴⁴ R. McN. Alexander, "The Evolution of the Basilisk," *Greece & Rome* 10 (2) (1963): 170-173, pristupljeno: 21. 11. 2015, <http://www.jstor.org/stable/642817>.

²⁴⁵ Lucan, *The Pharsalia* IX (711-726), 368.

dodir i dah su smrtonosni i mogu uticati na prirodu, dok je otrov fatalan za druge životinje. Postoji verovanje da je jednog baziliska kopljem usmrtio lovac na konju, ali da je njegov otrov bio toliko jak, da se dejstvo otrova proširilo kopljem i ne samo da je ubilo lovca, nego i njegovog konja. I pored toga, ovo impresivno stvorenje su mnogi želeli da vide, ali samo mrtvo. Koristili su ga i za ubijanje lasica.²⁴⁶

Egipatska kobra (Gornji Egipat), *naja nigracollis*, izbacuje pljuvanjem svoj otrov, i ovaj podatak može poslužiti, kao objašnjenje, za priču o smrti konjanika i smrti po viđenju. Oba načina se odnose na ubijanje sa distance. Bazilisk duguje mnoge karakteristike simboličnim vrednostima kobre kod starih Egipćana. Ona je bila povezana sa bogom sunca Ra i sa njegovim izaslanikom na zemlji, faraonom, kao zaštitinica kraljevske (božanske) moći. Svaki faraon je, na prednjoj strani krune, nosio model zmije, spremne za napad.²⁴⁷

Prema opisu Isidora Seviljskog, bazilisk je grčka reč i prevedena je na latinski kao "mali kralj" (*regulus*; βασιλεύς "kralj"), jer je on kralj zmija koji ljude ubija pogledom.... On je mala zmija, duga pola stope, sa belim tačkama. Kao i škorpija, traži suva mesta, a kada se nađe blizu vode postaje hidrofobičan (ὕδροφόβος) i uznemiren. Postoji i *sibilus* (lit. "onaj koji sikće, šišti"), koji je isti kao i bazilisk i on žrtve ubija šištanjem.²⁴⁸ Prema Isidoru, bazilisk potiče iz divljih predela Etiopije.²⁴⁹ Sredinom XIII veka u naučnom delu *De Proprietatibus Rerum* Bartolomeja Engleza, koji je pripadao redu franciskana (franjevaca), spominje se bazilisk. Njegovo ime je i *cockatrice* (zmija otrovnica).²⁵⁰ Bartolomej smatra da je "*Regulus* (lat.), mali kralj, kralj svih zmija, koji ubija pogledom, smradom i dahom..." Njegov pogled poredi sa bićem koje živi u Etiopiji, naziva se *Catoblefas*, ima veliku glavu, spuštenu, gotovo uvek, ka zemlji, i može ubiti pogledom.²⁵¹

²⁴⁶ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 57, 59.

²⁴⁷ Alexander, *The Evolution of the Basilisk*, 172.

²⁴⁸ Isidore, *The Etymologies*, 255.

²⁴⁹ Ibid., 292.

²⁵⁰ Delo *De proprietatibus rerum* (O svojstvima stvari) predstavlja sublimaciju tekstova antičkih i srednjovekovnih autora, iako se smatralo bestijarem, imalo je formu i sadržinu enciklopedije sa mnoštvom podataka iz prirodnih nauka, teologije, astrologije, geografije itd. Cf. Bartholomaeus Anglicus, *Medieval Lore: an epitome of the science, geography, animal and plant folk-lore and myth of the Middle age: Being classified gleanings from the encyclopedia of Bartholomew Anglicus on the properties of things*, ed. by Robert Steele (London: E. Stock, 1893), 1-7.

²⁵¹ Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 121.

Naziv je došao iz srednjovekovnog latinskog *calcatrrix*, prevedenog sa grčkog *ichneumon*, što znači tragač. Legenda iz XII veka je zasnovana na podacima iz Plinijevog dela *Istorija prirode*.²⁵²

L. Martín se ne slaže sa ovim i piše da se naziv *calcatrice* pojavljuje samo u toskanskim i katalonskim bestijarima i predstavlja još jednu specifičnost, koja se kosi sa tradicijom *Physiologusa*. Ovaj naziv se, verovatno, odnosi na krokodila, životinju, koja je izazivala strah, ali je, istovremeno, smatrana simbolom mudrosti u starom Egiptu. *Calcatrrix* spominje u vezi sa pričom o hidrusu i navodi da je, u enciklopedijskom tekstu *Llibre del Tresor*, naziv *caucatrx* pomešan sa likom hidre (hydra), što se pripisuje grešci prevodioca.²⁵³

Bazilisk je od XIV veka često mešan sa *cockatriceom*. U vreme nastanka rukopisa u prevodu T. White, bazilisk je bio samo kralj zmija, i lako je mogao biti identifikovan sa nekom vrstom kobre. Prirodnjak Neckham (oko 1180.) je, izgleda, priči dodao da se bazilisk izlegao iz jajeta starog petla. Aristotel je, takođe, bio uveren da stariji petlovi nose neku vrstu jaja. Međutim, slika u rukopisu, koji analizira T. White, pokazuje da je ova ideja bila začeta pre Neckhamove. Prema *Wycliffeovoj Bibliji* iz 1382. g., bazilisk je preveden kao *cockatrice*. Reči, kao što su "*basili-coc*", već su odomaćene. Otprilike, u ovoj fazi, beskrajne etimološke konfuzije počinju da se mešaju sa prirodnjačkim. Srednjovekovni filolog nije imao inhibicije mešanja u jezike, i za njega je *basili-coc* mogao biti i kraljevski petao, kao i kraljevska kobra (βασιλεύς - kralj). Međutim, zabune su se događale i kod drugih naziva životinja npr. kod reči *cocodrillus* (krokodil).²⁵⁴

Među srednjovekovnim iluminatorima postojala je tradicija u predstavljanju zmije s krilima (bilo da su prikazane sa perjem ili kao slepi miševi) i jednim parom nogu. Ako bi se takvoj zmiji dodala kruna, to bi upućivalo na petla sa zmijskim repom,

²⁵² Chadwick Westerberg, *The Esoteric Codex: Medieval European Legendary Creatures*, (Raleigh, NC: Lulu.com, 2015), 23-24; U *Vulgati* se spominju oba naziva: i *basiliscus* i *regulus*, koji su korišćeni da objasne i grčke i latinske reči, što je u kasnijim biblijskim prevodima stvorilo još veću zbrku. Cf. Laurence A. Breiner, „The Career of the Cockatrice,” *Isis* 70/1 (1979): 34, pristupljeno: 30. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/230876>.

²⁵³ Isidor ovo biće svrstava u ribe, daje kratak morfološki opis i ne spominje legendu o hidrusu. Citirano u Martín, *Aquatic animals in the Catalan Bestiari*, 140-142.

²⁵⁴ H. a. vi, 559B. Citirano u: White, *The bestiary: a book of beasts*, 169.

jer kruna simboliše petlovu krestu. Ilustracije u bestijarima, ovog tipa, mora da su nastale ranije.²⁵⁵

Poreklo petla vezuje se za istočne oblasti u Indiji, ali je, verovatno, pre 2500. pre n. e. uvezen u Vavilon. Petao je imao solarnu simboliku, najavljuvao je početak dana, zajedno sa izlazećim suncem. Bio je povezan sa misterijama Mitrinog kulta, koji je inspirisao i Egipćane, pa je postao deo egipatske popularne religije. Na gemama magijskog karaktera, pojavljuje se božanstvo sa glavom petla, ljudskim telom i nogama u obliku zmija (anguiped), prikazano u vojnoj opremi. Prikazano u ovom kontekstu, ovo kompozitno biće je moglo simbolizovati, zmije koje pobeđuju demone i petla koji ih rasteruje, odnosno solarno božanstvo koje pobeđuje svoje neprijatelje demone i otklanja tamu, ali, prema implikacijama, može imati i htonski aspekt i konotaciju plodnosti.²⁵⁶

Predstave baziliska sa krestom su najčešće u bestijarima: Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 54v; T. IV:1); Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 103r; T. IV: 3); London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 63r; T. IV:4) itd. Bazilisk koji veoma podseća na petla prikazan je u rukopisu: Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 32v; T. IV/1: 19). Bazilisk sa krunom, prikazan je u rukopisu: London, BL, Harley MS 4751 (f. 59; T. IV: 14).

5. Bonnacon (T. V)

Oblici naziva: *bonasus*.²⁵⁷

Prema Pliniju ova životinja se spominje u Peoniji (Paeonia), pod nazivom bonakon. Ima grivu nalik na konja, ali telo bika. Rogovi su mu zakrivljeni i neupotrebljivi za borbu, pa prilikom bežanja, kao dodatnu zaštitu od svojih progonitelja, izbacuje izmet na daljinu, koji žari kao vatra.²⁵⁸

Bonnacon ili *bonasus*, bizon, pojavljuje se u prelaznoj verziji *Physiologusa*, u Solinovom opisu. On navodi da ova životinja potiče iz Azije, da ima glavu bika, ali

²⁵⁵ Alexander, *The Evolution of the Basilisk*, 176.

²⁵⁶ Abd El-Mohse El-Khashab, "The Cocks, the Cat, and the Chariot of the Sun," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 55 (1984): 215-217, 219-220, pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/20184033>; Amuleti pod nazivom *abraxas* ili gnostičke geme, sadrže astralne simbole, zvezde, polumesece, krilate sunčeve diske, skarabeje i znake zodijaka u kombinaciji sa predstavama arhonta (vladara planeta) i dekana (božanskih vladara svakih 10 stepeni ekliptike) sa životinjskim glavama. Cf. Zofia Ameisenowa, "Animal-headed gods, evangelists, saints and righteous men," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 12 (1949): 24-25, pristupljeno: 13. 12. 2015, <http://www.jstor.org/stable/750254>.

²⁵⁷ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 98; Mi smo se opredelili za naziv bonakon.

²⁵⁸ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 31, 33.

uvijene i bezopasne rogove. Kada pokušaju da ga ulove on se brani, tako što izbacuje izmet u mlazevima, i tako odbija svoje progonitelje.²⁵⁹

Mnogi autori smatraju da je nastao po uzoru na bizona, koji je nekad živio širom Evrope i Zapadne Azije.

Većina ilustracija je u skladu sa tekstom i prikazuje bonakona sa uvijenim rogovima. U nekim rukopisima njegovi rogovi su poput kravljih: Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 92v; T. V: 16). Postoje izuzeci u kojima slikar ne prati tekstove i zanemaruje ranije ilustracije, kao u rukopisu: Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 10r; T. V/1: 21), u kome su rogovi ovog bića izvijeni prema spolja. U rukopisu: London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 16r; T. V: 11), prikazan je s jednim rogom. Najčešće ga boje u crveno, smeđe i ponekad plavo. U rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 16r; T. V: 15), napada ga više lovaca naoružanih kopljem, sekirom, lukom i strelom.²⁶⁰ *Bubalis*, se takođe, pojavljuje u rukopisima, prikazan kao vo, pa je, možda, nastao po uzoru na divlje goveče.²⁶¹

Bonakon je retka životinja u bestijarima koja nije bila u službi moralizacije. On je funkcionisao kao komična figura u bestijarima, koja nam je mogla ukazati na to, šta se može dogoditi kada je životinja uplašena.²⁶² Međutim, ovo biće se može dovesti i u vezu sa bizonom, bikom, volom i sl. Možda je, kao i druga rogata stoka u bestijarima, moralo imati svoje mesto, simbolizujući nekadašnji veliki značaj ovih vrsta za razvoj ljudskih zajednica i njihove kulture. Podsećamo, da su ove velike i snažne životinje u praistoriji, posebno u kulturama Jugozapadne Azije, uživale veliki ugled do te mere da je njihova snaga poistovećivana sa božanskom, pa su se, neretko, njihove figure nalazile u ulozima čuvara kapija i prolaza. Uopšteno govoreći, bikovi i slične životinje su veoma čest motiv u mitologiji, književnosti i ikonografiji Bliskog istoka. Bogovi Hetita su, na primer, antropomorfni skoro bez izuzetaka, ali tragovi njihove povezanosti sa starijim, teriomorfnim bogovima, koje su poštovali stanovnici Çatal Höyüka, naziru se još ponegde, kao, na primer, u vezi Tarhunta s bikovima, po imenu Šerri i Hurri. I sam

²⁵⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 98.

²⁶⁰ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 75-76.

²⁶¹ Ibid., 76-77.

²⁶² Pamela Gravestock, "Did Imaginary Animals Exist?," in *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig (New York: Garland Publishing, 1999), 130-131.

gromovnik, Tarhunt, ponekad je prikazan kao bik, što se može videti na predstavama iz Alaca Höyük.²⁶³

Za analizu porekla bonakona moramo se osvrnuti na poreklo jednoroga. Analizom porekla jednoroga, nije se moglo pouzdano utvrditi, koja bi mu životinja iz prirode mogla biti uzor. A. H. Godbey, diskutuje o nazivu *rē'em*. Ovaj se naziv odnosi na neku vrstu govečeta, o kome će kasnije biti reči, u poglavlju o jednorogu. Reč *rē'em* se pojavila nekoliko puta u *Vavilonskom Talmudu*, ali ne i u jerusalimskom, jer je životinja koju je označavala, već izumrla u Palestini. U *Vavilonskom Talmudu* Rabba bar-Hana kaže: "Jednom sam video *ozila*, starog jedan dan, i bio je velik kao planina Tabor. Vrat mu je bio dugačak tri milje, a glava pola milje. Kada je izbacio izmet, zagradio je reku." Ozil(a) je verovatno bila neka vrsta "planinskog vola." Prema nekim autorima, to je možda bio *re'em* koji živi na obalama reka ili u močvarama, a možda je bio upitanju vodeni bivo. Pretpostavlja se da je u *Vavilonskom Talmudu*, *rē'em*, verovatno, podrazumevao generički naziv, koji je bio primenjiv na sve bovide.²⁶⁴ Prema W. Houghtonu, asirski *rîmû* je identičan *rêmu* iz hebrejske *Biblije* i on je, bez sumnje goveče, a ne bizon čiji je naziv pogrešno preveden kao "jedorog" i kao "bizon."²⁶⁵

Behemoth (behemot) džinovski vo, često prikazan u srednjovekovnim rukopisima drugačijeg sadržaja, je biće koje odgovara predstavi *Hadhayosha* iz persijske mitologije.²⁶⁶ Prikazivan je kao životinja koju jaše đavo. *Behemoth*, prema *Bibliji*, boravi u blizini obala reke Jordan.²⁶⁷ *Behemoth* nije figura koja se pojavljuje u našim bestijarima, ali činjenica da je prikazan kao vo, ukazuje nam na to da su i goveda zadržala dvojnu simboliku koju su imala u nekim praistorijskim kulturama Bliskog istoka. Njegovo ime je, verovatno, značilo „veliki vo“ (možda i vodeni vo), ali opis, prema kome boravi pored reke i u njoj, može ukazati i na drugu životinju. Pojedini autori ga povezuju sa nebeskim bikom iz mesopotamske mitologije ili sa ugaritskim stvorenjem po imenu *arš* (El's calf Atik).²⁶⁸

²⁶³ Ranko Matasović, *Kultura i književnost Hetita* (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), 99.

²⁶⁴ Prema drugim autorima u pitanju je *urzila*, naziv koji etimološki odgovara arpaskom *ghazal*, što znači gazela. Cf. Allen H. Godbey, "The Unicorn in the Old Testament," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 56/3 (1939): 294-296, pristupljeno: 20. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/529172>.

²⁶⁵ William Houghton, *On the Mammalia of the Assyrian Sculptures: Domestic Mammalia*, Pt. 1 (London: Harrison and Sons, St. Martins Lane, 1876), 10.

²⁶⁶ Ameisenowa, *Animal-headed gods*, 28-29.

²⁶⁷ Job 40, 15-40, 24, [JB].

²⁶⁸ Day, *God's Conflict With the Dragon and the Sea*, 76, 81.

Rogate životinje, kao što smo do sada videli, je prilično nezahvalno povezati samo sa jednim životinjskim pretkom, bilo da je to etimološki ili ikonografski. Međutim, zajedničko većini ovih bića, koja su nastala na mitološkim koncepcijama različitih ili veoma sličnih shvatanja i verovanja, jeste to, da su začete u starim kulturama na Bliskom istoku, gde su ove životinje imale veliku ulogu u svakodnevnom životu, a samim tim im je pripisana i nadnaravna simbolika.

6. Caladrius (T. VI – T. VI/2)

Oblici naziva: *charadrius*, *calandrius*; *caladrius*, *caradrius*, *caladres*, *calandre*,²⁶⁹ *haradrija* (čaplja),²⁷⁰ *haradrios*.²⁷¹

Caladrius, kako ga naziva *Physiologus*, je potpuno bela ptica bez ijedne crne mrlje.²⁷² *Caladrius* potiče od okrnjenog oblika grčke reči *χαράδριος*, dok etimološki potiče od reči *χαράδρα* što znači planinski potok ili bujica, koji svojom snagom formiraju planinske procepe i klance. Prema ovome je i stanarica ovih klanaca dobila ime.²⁷³ U većini tekstova navodi se da ova ptica pripada vrstama koje žive blizu vode, a u periodu srednjeg veka doživljavali su je kao biće koje pripada čudima Istoka.²⁷⁴

Caladriusa spominje Aristotel u knjizi (VIII, 3) i navodi da pripada pticama koje žive kraj mora, a u knjizi (IX, 11) piše da živi na liticama.²⁷⁵

Prema G. Druceu, *caladrius*, najverovatnije, potiče sa Istoka.²⁷⁶ U himnama *Rgveda* i *Atharvaveda* spominje se *haridrava*, ptica koja, uz pomoć čini, pomaže bolesnima u ozdravljenju. Ovo se, najčešće, odnosilo na bolest žuticu i prelazak žute boje na pticu. *Haridrava* iz *Veda*, ptica žute boje, postala je kasnije *salandra*, ptica nalik na goluba koja ima dar proricanja, ili zlatna ptica persijskog kralja Kserksa, koja je još

²⁶⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 98.

²⁷⁰ Лазих, Физиолог, 32.

²⁷¹ Dragojlović, *Fiziolog u Srba*, 7.

²⁷² White, *The bestiary: a book of beasts*, 115-116.

²⁷³ George Claridge Druce, "The Caladrius and its Legend, Sculptured upon the Twelfth-Century Doorway of Alne Church, Yorkshire," *Archaeological Journal* 69 (1912): 400-401; Na listi nečistih ptica u *Levitikusu* (Leviticus) i *Devteronomiji* (Deuteronomia) hebrejski *anaphah* u *Septuaginti*, je preveden kao *χαράδριος*. Cf. McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 100.

²⁷⁴ Beryl Rowland, *Birds with Human Souls: A Guide to Bird Symbolism* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1978), 17.

²⁷⁵ Aristotle, *Aristotle's history of animals*, 203, 243.

²⁷⁶ Druce, *The Caladrius and its Legend*, 416-417.

kasnije, u vreme klasične Grčke, nazvana *charadrius* (oblik naz.), ptica nejasne boje, koja je mogla lečiti žuticu i proreći sudbinu bolesnika.²⁷⁷

Caladrius je, uprkos izuzecima, verovatno prvobitno zamišljen kao ptica bele boje, u skladu sa simbolikom koju donosi ova boja. Ptica se, zbog svoje bele boje, mogla dovesti u vezu sa labudom ili guskom, poznatim simbolima u starom svetu. U književnim tekstovima i himnama stare Mesopotamije, spominju se boginja Nanše i ptice, a s njima u vezi spominju se guska ili labud.²⁷⁸

Caladrius ili *caradrius*, po priči *Physiologusa*, je bela ptica sa dugačkim vratom, poput labuda. Kraljevi je, uglavnom, drže na dvoru. Ako je neko bolestan, ova ptica predviđa, da li će živeti ili umreti. Ako je čoveku suđeno da umre, ptica će okrenuti glavu na suprotnu stranu od bolesnika i prema ovom znaku ljudi znaju da će taj čovek umreti, a ako je njegova sudbina da ostane u životu, ptica će biti okrenuta prema njegovom licu. Ptica, potom, sve bolesti čoveka preuzima na sebe, leti visoko prema suncu, gde sagoreva, kao i bolest, od koje je oslobodila čoveka. Ova ptica je, kao i Spasilac, sva bela, čista i bezgrešna. I Hrist okreće leđa Jevrejima, nevernicima, a lice svom narodu, preuzimajući grehe na sebe, stradavši na raspeću sa koga se uzdigao ka nebesima. Uprkos tome, što *caladrius* spada u nečiste ptice, koje je zabranjeno jesti, on simbolizuje Hrista.²⁷⁹

Ovaj tekst predstavlja deo opisa *Physiologusa* u nekoliko rukopisa, ali postoje razlike, tako da u pojedinim rukopisima, nailazimo na dopunu opisa i to: ako je bolesniku suđeno da se oporavi, *caladrius* mu prilazi i kroz svoj kljun, koji stavlja u njegova usta, "izvlači" bolest iz čoveka, potom leti uvis, prema suncu koje sagoreva bolest. Ovakva scena je prikazana u rukopisima MS Douce 132 (Bodl., Oxford) i MS Sloane 3544 (BL, London, f. 24).²⁸⁰

G. Heider navodi da je u tekstu rukopisa M.832 (New York, Morgan Lib.) *caradrius* (oblik naz.) postao simbol preobraćenih Jevreja, odnosno vraćanja Hristu, dok je, u rukopisu *Defensorium beatae Virginis*, postao simbol Bogorodice. Prema ovom autoru, ime, izgled i osobine ove ptice pripadaju basnama. Basne o ovoj ptici potiču iz predanja *Historia Alexandri de proeliis*, o izvesnim belim pticama, koje je Aleksandar

²⁷⁷ J. L. Couper, "The Healing Bird," *South African Medical Journal*, Vol. 78/8 (1990): 486.

²⁷⁸ Niek Veldhuis, *Religion, literature, and scholarship: the Sumerian composition Nanše and the birds, with a catalogue of Sumerian bird names* (Leiden; Boston: Brill/Styx, 2004), 24-25.

²⁷⁹ Druce, *The Caladrius and its Legend*, 384-385; White, *The bestiary: a book of beasts*, 115-116.

²⁸⁰ Druce, *The Caladrius and its Legend*, 386.

video u Kserksovoj palati: "... *aves albas, magnas ut columbas, quae praevidebant de homine infirmo...*"²⁸¹ Roman o Aleksandru u kome su, pored raznovrsnih mitova, sačuvane i mnoge indijske basne, bio je jedan od najvažnijih izvora inspiracije u srednjem veku. Takođe, priča o prezviteru Jovanu iz udaljene zemlje na Istoku, u hronikama Oto(n)a od Frajzinga (Otto Frisingensis) iz XII veka, dugo je inspirisala razmišljanja o tim dalekim prostranstvima. Mit o svešteniku i kralju, koji vlada moćnim dalekim carstvom, održavao je interesovanje za misterije neistražene Azije kod srednjovekovnih ljudi.²⁸²

Ilustracije *Caladriusa* čine vrlo širok spektar varijacija na temu ptica i osoba u krevetu, tako da se ova dva elementa provlače kroz rukopise nastale nakon nastanka bestijara iz Berna (MS 318). Ptica je najčešće bele boje, a u rasponu vrsta, od sokola do zeba. Bolesnik je prikazan obrijan ili bradat, obučen ili nag, sa kapom ili bez kape na glavi, a u nekoliko rukopisa, prikazana je i žena. Takođe, bolesnik može nositi krunu, što nam ukazuje na to da se radi o kralju.²⁸³

U rukopisu: Paris, Arsenal, 3516 (f. 199v; T. VI/1: 40), ova ptica ima dva uspravna roga, kao koza.²⁸⁴ Poreklo ove predstave je nejasno, jer rogovi imaju raznovrsnu simboliku. Tako npr. rogovi, sa kojima je prikazivan Aleksandar Veliki, variraju prema poreklu i broju, obliku, funkciji, značenju i simbolici i prošli su brojne transformacije od njegovog vremena. Aleksandar-Helios predstavljan je sa krunom *corona radiata*, koja je simbolizovala sunce. U kasnijem periodu Aleksandar je bio poznat pod imenom Dvorogi, jer prevod dve egipatske reči *sept abui* doslovno glasi („opremljen sa dva roga”, onaj koji ima dva roga). Obe reči odnose se na jedan od naziva božanstva Amon-Ra, čiji je sin, po verovanju, bio Aleksandar.²⁸⁵

U pojedinim rukopisima pojavljuju se razlike kada se govori o isceliteljskoj moći ove ptice, pa se u nekim navodi da izmet ove ptice može lečiti slepilo, a u nekim da je u pitanju koštana srž butne kosti. Ovde je, verovatno, došlo do mešanja reči *fimus* i

²⁸¹ Heider spominje i Aeliana *H. An.* XVII, 13 i kaže da je ograničio isceliteljsku moć ove ptice na bolest žuticu. *Citirano u* Heider, *Physiologus*, 44.

²⁸² Wittkower, *Marvels of the East*, 179, 181.

²⁸³ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 184.

²⁸⁴ Druce, *The Caladrius and its Legend*, 389.

²⁸⁵ Andrew Runni Anderson, "Alexander's Horns," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 58 (1927): 100-101, pristupljeno: 23. 08. 2016. <http://www.jstor.org/stable/282906>.

femur. U bestijarima Filipa de Taona, ptica, preuzimajući bolest, često se i sama razboli i uquine.²⁸⁶

Prema Heideru, pojedini autori su pisali da su ove bele ptice bile veoma velike, a Hans Vintlers u *Blume der Tugend* ("Cvet vrline", Cod. Chart. A. 594. c. 1) ovu pticu naziva *Galiander*.²⁸⁷ Sumirano, najčešći način prikazivanja *caladriusa* ne odstupa mnogo od kompozicije u kojoj je prikazan kako stoji na ivici kreveta u kome se nalazi bolesnik.

7. Centaur i onocentaur²⁸⁸ (T. VII)

Oblici naziva: *kentaur*, (ono)*centaur*, *inokentavr*.²⁸⁹

Poreklom starogrčkog hibridnog bića, čoveka-konja, bavili su se brojni istraživači, pokušavajući da sa više aspekata utvrde genezu ovog monstruoznog bića, pod nazivom kentaur. Pojedini autori su ponudili etimološko objašnjenje po kome *κένταυρος* znači *wasserpeitscher*, što bi se odnosilo na vodene duhove.²⁹⁰ Latinski pisac Servius za naziv *Κένταυροι*, kaže da potiče od *κεντεῖν* (pastirski štap) i *ταῦρος* (bik).²⁹¹

Teriantropsko biće, nastalo još u praistoriji, bilo je zamišljeno kao čovek do struka od koga se nastavlja trup konja sa sve četiri noge, ili kao kompletna figura čoveka kojoj je pridodat stražnji deo konja. Postoje brojne pretpostavke o poreklu ovog bića među kojima je, interesantna za naše proučavanje, ona o indijskom poreklu kentaura kao natprirodnog kompozitnog bića, nazvanog *Gandharva*.²⁹² Prema G. Dumézilu, mitološki i ritualni kontekst, kao i poreklo naziva, razvijali su se samostalno, iz zajedničkog korena, u ovom slučaju iz protoindoevropskog originala. Teoriju difuzije mitoloških bića su, u slučaju nastanka motiva kentaura, zastupali brojni autori, ali su

²⁸⁶ Druce, *The Caladrius and its Legend*, 388.

²⁸⁷ Heider, *Physiologus*, 44.

²⁸⁸ Centaurus, onocentaurus i hippocentaurus: George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 78; Ova mitološka bića smo objedinili u jednom poglavlju, jer u većini rukopisa bestijara često dolazi do mešanja imena i načina prikazivanja ovih bića.

²⁸⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*; Лазин, Физиолог, 36.

²⁹⁰ Water-whipper (vodeni demon). Cf. Alex Scobie, "The Origins of 'Centaur'," *Folklore* 89/2 (1978): 142, pristupljeno: 10. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1260122>.

²⁹¹ E. Bazopoulou-Kyrkanidou, "Chimeric creatures in Greek mythology and reflections in science," *Am. J. Med. Genet.* 100 (2001): 69, pristupljeno: 11. 11. 2016, doi:10.1002/1096-8628(20010415)100:1<66::AID-AJMG1165>3.0.CO;2-U.

²⁹² Harvey Nash, "The Centaur's Origin: A Psychological Perspective," *The Classical World* 77 (5) (1984): 273, 276, pristupljeno 31. 01. 2016, <http://www.jstor.org/stable/4349592>.

opponenti navodili primere, koji joj ne idu u prilog. Njih je interesovalo kako je grčki kentaur ostao "bez krila," i kada su drugi mitološki likovi, preuzeti sa Orijenta, zadržali ovakve specifične detalje. Takođe, u grčkoj umetnosti je preživelo relativno malo fantastičnih hibrida orijentalnog stila, sa kojima su, u početku, eksperimentisali grčki umetnici.²⁹³ Prema Dumézilu, koji podržava teoriju difuzije, u zapisima *Ṛg Veda*, izgled Gandharve, ovog božanstva nižeg reda, nije bio jasno utvrđen, ali se u kasnijim predanjima javljaju bića pod ovim nazivom, sa glavom konja i ljudskim torzom, koja obitavaju u svom posebnom svetu. Od najranijih vremena, u himnama su utvrđene njihove relacije sa konjima i zaprežnim kočijama boga sunca i ove uloge zadržavaju u celoj epskoj književnosti. Oni su pijanci, koji kradu piće somu (soma) i druga opojna pića, koji otimaju žene i nimfe, i žive raskalašno, uprkos skarednim epitetima koji im se dodaju. U nekim ritualnim tekstovima, oni su prvi partneri ženama, pre njihovih muževa.²⁹⁴

U studiji *India in Greece, or, Truth in mythology*, E. Pococke, koristi pojedine principe komparativne lingvistike u dokazivanju porekla naziva kentaur. Kako navodi, u najstarijim zapisima kentauri su opisani kao neka vrsta gigantskih, divljih animalnih bića, dok su nešto kasnije opisani kao čudovišta sa telom pola ljudskim, pola konjskim. Kentaura su posebno slavili u legendi o Piritojevoj (Peirithous) svadbi, koja je predstavljala motiv, često korišćen kod pesnika i umetnika. Međutim, E. Pococke je mišljenja, da ime kentaura potiče od "*ἀπο τοῦ κεντεῖν ταύρους*", što bi značilo izazivanje bika. Takođe, možda se ovo odnosilo na one, koji su lovili zalutale bikove ili su lovili divlje bikove. Jedan od najpopularnijih motiva u vezi sa ovim bićem, borba Lapita i kentaura, kako navodi ovaj autor, Grci su preuzeli od drugih naroda. E. Pococke, takođe, misli da naziv Lapiti, potiče sa Tibeta, L'HOPATAI, odnosno "LAPITHAI," ili ljudi iz Butana. Oni, za koje su Grci pisali "KENTAUR-OI", u stvari su KANDHAURS, ili naseljenici iz Kandahara. Dalje navodi da su Grcima, u to vreme, bile dobro poznate ove provincije. "Cand-dhāra" bi značilo "zemlja potoka" kao i

²⁹³ Citirano u Nash, "The Centaur's Origin," 284-285. Nash navodi da je Dumézil zastupao hipotezu jedne verzije difuzije, upoređujući mitsko-ritualni kontekst, kao i nazive pojedinih evropskih i azijskih teriantropskih hibrida, grčkog *centaura* i indijskog Gandharvasa, vrste slične *centaurima*.

²⁹⁴ Georges Dumézil, *Mitra-Varuna: an essay on two Indo-European representations of sovereignty*, trans. by Derek Coltman (New York: Zone Books, 1988), 29.

Tesalija za koju se smatralo da u njoj žive *centauri*.²⁹⁵ Najčešće spominjano ime kentaura u grčkoj mitologiji Hiron (Cheiron, Χείρων), potiče od naziva "Kairan" što označava ljude iz Kašmira. Pleme *Catti* ili *Cathei*, kasta Rajput (Rajaputra), jedno od 36 kraljevskih plemena iz Rajaputana provincije (danas Radžastan, Rajasthan), je, prema navodima ovog autora, direktno zaslužno za naziv kentaura Hirona.²⁹⁶

Postoje brojne hipoteze o poreklu konja, jer da bi se utvrdilo poreklo kentaura, mora se utvrditi poreklo konja, odnosno njihovog korišćenja i uzgoja. Izvestan broj autora, među kojima i P. V. C. Baur, zastupa tezu o poreklu konja sa Istoka.²⁹⁷ J. P. Mallory navodi niz lingvističkih dokaza da je konj bio poznat protoindoevropskoj zajednici (sanskrt: *asva*, itd.).²⁹⁸ O začetku uzgoja konja u stepama Istočne Evrope krajem IV i početkom III milenijuma, piše E. Kuzmina, pripisujući zasluge za širenje uzgajanja i kulta konja Arijevcima²⁹⁹ itd.

Konj je daleko veći ugled uživao kod starih Grka, za koje smo utvrdili da brojne ideje preuzimaju sa Orijenta, dok je kod Rimljana njegov značaj bio daleko manji i smatra se da je čisto rimska konjica izašla iz upotrebe u II veku pre n. e.³⁰⁰ E. A. Lawrence smatra da koncept kentaura datira iz antike, iako spominje, da je lik čoveka-konja, verovatno, nastao u Vavilonu.³⁰¹ Pečat, u obliku prizme, sa predstavom kentaura, nađen na Kritu pripada arhajskom periodu (2500–2000. g. pre n. e.) i verovatno je import. Baur navodi da pečat ukazuje na reminiscencije haldejskih i vavilonskih formi, dok Evans (Sir Arthur J. Evans) smatra da je u pitanju lokalna proizvodnja.³⁰² Mlađi autori, takođe, kao jednu od pretpostavki o poreklu motiva kentaura, navode Indiju, iako

²⁹⁵ Autor navodi poreklo i drugih naziva koje dovodi u vezu sa Kandaharom, Pandžabom i dr. Cf. E. Pococke, *India in Greece, or, Truth in mythology: containing the sources of the Hellenic race, the colonization of Egypt and Palestine, the wars of the Grand Lama, and the Bud'histic propaganda in Greece* (London: Richard Griffin and Company, 1856), 109, 110, 112-113.

²⁹⁶ Autor spominje i njihovo prisustvo u Grčkoj. V. Pococke, *India in Greece*, 119, *passim*.

²⁹⁷ Paul V. C. Baur, *Centaur in ancient art: the archaic period* (Berlin: K. Curtius, 1912), 1-3. Autor navodi da su konji bili poznati Vaviloncima 2000. g. pre n. e. Takođe, u vezi sa poreklom ovog bića spominje Kasite u čijoj umetnosti je prisutan motiv *centaura*, još 1350. g. pre n. e., i iz tog razloga zaključuje da su oni, najverovatnije, kreatori ove ideje.

²⁹⁸ Mallory, *In search of the Indo-Europeans*, 119.

²⁹⁹ E. E. Кузьмина, "Распространение коневодства и культа коня у ираноязычных племен Средней Азии и других народов Старого света," у *Средняя Азия в древности и Средневековье (история и культура)*, под ред. Б. Г. Гафурова, Б. А. Литвинского (Москва: "Наука", Главная редакция восточной литературы, 1977), 28 i dalje.

³⁰⁰ Clair, *Unnatural History*, 74.

³⁰¹ Elizabeth Atwood Lawrence, "The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture," *Journal Of Popular Culture* 27/4 (1994): 57, pristupljeno: 11. 12. 2016, Academic Search Premier, EBSCOhost, DOI: 10.1111/j.0022-3840.1994.2704_57.x.

³⁰² Baur, *Centaur in ancient art: the archaic period*, 1.

je ova kreatura čoveka-konja verovatno nastala u Vavilonu, krajem II milenijuma pre n. e. Za nastanak ovog bića možda su zaslužni Kasiti, grupa plemena koja se preselila u oblasti Plodnog polumeseca, oko 1750. g. pre n. e., iz područja današnjeg Irana. Oni su koristili granično kamenje, kako bi omeđili i zaštitili svoju teritoriju, u koje su često bili urezani motivi fantastičnih figura. Na pojedinim primercima bila suprikazana bića, pola ljudi i pola konji, koja su, verovatno, predstavljala duhove čuvare. Ovi rani kentauri bili su prikazani kao lovci sa lukovima, iako ove predstave nisu, nužno, značile da su ova bića izmislili Kasiti.³⁰³ Predstava kentaura zabeležena je na pečatu iz Kalibangana, malog mesta u severnom Radžastanu. Ovakva predstava je nađena i na druga dva četvorougaona pečata, od kojih je jedan nađen u mestu Nausharo, daleko na Zapadu.³⁰⁴

Priča o *hippocentauru*, koji je mešavina čoveka i konja, je izmišljena da bi se ukazalo na brzinu ljudskog življenja, jer je poznato da je konj veoma brza životinja.³⁰⁵ Reč hipokentaur je, naravno, tautološka, jer su kentauri već pola konji, a pola ljudi. Pored toga, u rukopisima postoje brojne razlike u prevodu, pa se u istom kontekstu, u poglavlju o sirenama, spominju kentauri ili onokentauri.³⁰⁶

Kentauri bez protivnika pojavljuju se u najranijoj umetnosti arhaiskog perioda, u kasnom mikenskom periodu.³⁰⁷ Kentaur svoj naziv duguje svom izgledu koji predstavlja čoveka u kombinaciji sa konjem, tako da on ima dvojnu prirodu. Veruje se da su potekli od jahača iz Tesalije (*Thessalia*) koji su se u trku stapali s konjima.³⁰⁸ Jedinstvo ljudske glave i torza simbolizuje kombinaciju ljudskih osobina, kao što je povezivanje razuma sa snagom, seksualnom moći i divljom prirodom konja. Takva simbolika dovodi se u vezu sa jahačem na konju u starogrčkoj i kasnijoj literaturi. Jedna od hipoteza o poreklu ideje o nastanku kentaura, inspirisana je slikom plemena planinskih divljih ljudi.³⁰⁹ Ova teza se uklapa u činjenicu da u srednjovekovnim rukopisima postoje ilustracije "divljeg

³⁰³ Elizabeth Atwood Lawrence, "The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture," *Journal Of Popular Culture* 27, no. 4 (1994): 57-58, pristupljeno: 11. 12. 2016, Academic Search Premier, EBSCOhost, DOI: 10.1111/j.0022-3840.1994.2704_57.x.

³⁰⁴ Shinu Anna Abraham, ed., *Connections and Complexity: New Approaches to the Archaeology of South Asia*, ed. Shinu Anna Abraham et al. (Walnut Creek: Left Coast Press, 2013), 363, 365.

³⁰⁵ Isidore, *The Etymologies*, 66.

³⁰⁶ Autorka analizira prevode naziva ovog bića u nekoliko različitih redakcija *Physiologusa* i *Biblije*. Takođe, zastupa tezu da varijabilnost naziva kentaura i sirene ima korene u biformalnoj prirodi ovih bića. Cf. Valentine A. Pakis, "Contextual Duplicity and Textual Variation: The Siren and Onocentaur in the Physiologus Tradition," *Mediaevistik* 23/1 (2010): 121 i dalje, 131, pristupljeno: 10. 02. 2017, DOI: https://doi.org/10.3726/83014_115.

³⁰⁷ Nilsson and Vermeule, *The Mycenaean origin of Greek mythology*, 158-159.

³⁰⁸ Isidore, *The Etymologies*, 246, 249, 290.

³⁰⁹ Nash, *The Centaur's Origin*, 273, 275.

čoveka," koje ga prikazuju u ljudskom obličju, ali sa dugom dlakom, što bi moglo predstavljati evoluciju ovog motiva. Ovakav motiv je zabeležen na stranici *Luttrell psaltira* (London, BL, Ms Add. 42130, f. 70), iz XIV veka.³¹⁰ Kako navodi Isidor, onokentaur (*onocentaur*, magarac-kentaur) se tako naziva jer, prema izgledu, predstavlja kombinaciju čoveka i magarca.³¹¹ U grčkom rukopisu *Septuagint* (prevod Isaija), spominju se sirene i onokentauri, kao inherentno zlo. U rukopisu iz Berna, Burger, Lat. 318 (f. 13v; T. XXI: 3) onokentaur je prikazan sa sirenom.³¹²

Najčešće predstave u rukopisima su scene u kojima su onokentauri prikazani zajedno, ili na istoj stranici sa sirenama, prema nazivima u tekstu. Motiv onokentaura je u bliskoj vezi sa motivom kentaura i predstavlja jednu njegovu varijantu, prema pisanju Elijana, koji navodi da: „onaj koji je video ovo biće više neće sumnjati u postojanje kentaura.“³¹³

8. Cinnamoligus (T. VIII)

Oblici imena: *cinnamoligus* i dr.³¹⁴

U rukopisima bestijarima ime ove ptice javlja se u brojnim varijantama: *cinnamoligus*, *cinnamoligus*, itd. Najčešće se prikazuje u sceni u kojoj čovek zamahuje rukom, da bi gađao praćkom ili da bi bacio projektil prema drvetu, kako bi otkinuo cimet, dok je ptica prikazana kako sedi na vrhu, u krošnji drveta.

O ptici cinomolgusu, pisao je još Herodot.³¹⁵ Aristotelovu priču o ovoj ptici ponovili su i Plinije i Solin.³¹⁶ Elijan navodi da je čuo za pticu *cinnamomus* (oblik naz.).³¹⁷

³¹⁰ Timothy Husband and Gloria Gilmore-House, *The wild man: medieval myth and symbolism*, (New York: Metropolitan museum of art, 1980), 3.

³¹¹ Isidore, *The Etymologies*, 246.

³¹² William J. Travis, "Of Sirens and Onocentaurs: A Romanesque Apocalypse at Montceaux-l'etoile", *Artibus Et Historiae* 23 (45) (Krakow: IRSA s.c., 2002): 33, 45, pristupljeno: 15. 01. 2015, doi:10.2307/1483681.

³¹³ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. III (XVII.9), 333-335.

³¹⁴ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 103; U daljem tekstu ćemo navesti i druge oblike naziva ove ptice, da bismo istakli njihovu raznovrsnost i ukazali na nedoslednosti njihove primene u rukopisima; Mi smo se opredelili za naziv cinomoligus.

³¹⁵ Herodotus, [*History*], Thalia III, 217.

³¹⁶ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 103.

³¹⁷ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals: in three volumes*, with an Engl. transl. by A. F. Scholfield, vol. III, XII-XVII (London: Heinemann [u.a.], 1958), 349.

Prema navodu *Physiologusa*, postoji ptica koja živi u Arabiji, naziva se cinomolgus, jer gradi svoja gnezda od cimeta, na najvišim stablima cimeta. Pošto se ljudi ne mogu popeti na tu visinu, jer su pri vrhu grane krhke, oni pokušavaju otresti gnezda, gađajući krošnju projektilima, i tako doći do cimeta. Gnezda se prodaju po visokoj ceni jer su, izuzetno, cenjena kod trgovaca.³¹⁸

Prema navodima T. White, za cinomolgusa se verovalo da je ista ptica kao feniks. Imperator Helogabalus (Elagabalus, 218–222), koji svoje ime duguje suncu (Helios), gradu sunca i sunčevoj ptici, bio je veoma raskalašan vladar koji je često konzumirao egzotične ptice. U svojoj bestijalnosti zahtevao je i jela od feniksa i cinomolgusa, verujući da se njihova dugovečnost i jedinstvenost mogu asimilovati varenjem.³¹⁹

U rukopisima je prikazuju u krošnji drveta, ispod koga stoji čovek sa praćkom: Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 101r; T. VIII: 1); London, BL, Add MS 11283 (f. 19v) itd.

9. Draco (T. IX)

Najinteresantnija i najzastupljenija u srednjovekovnim bestijarima, i uopšte, u srednjovekovnim rukopisima, je ikonografska predstava zmaja. Kao ilustracija brojnih scena iz *Biblije*, ukras slova kapitala, deo vrežastih dekorativnih elemenata, samostalno ili u društvu drugih bića i životinja, zmaj je prisutan u skoro svim ilustrovanim rukopisima srednjeg veka. Poreklo ovog bića se, uglavnom, vezuje za zmiju koja je, prema svojim prirodnim osobinama i prema svom izgledu, nedvosmisleno predstavljala njegov prauzor. Da bismo sagledali evoluciju ovog mitološkog bića, moramo se osvrnuti na životinju od koje je potekao, na zmiju.

Zmaj je, kao ikonično čudovište evropskog folklora, literarni potomak običnih zmija koje su evoluirale tokom vekova, uz podršku i znanja istorije prirode. Klasični autori su ovaj termin koristili za velike zmije, kao što su Eskulapove, i pitone. Ove životinje su, vremenom, dobijale sve više atributa. Posebno značajno delo, za opis zmija i zmaja, predstavlja enciklopedija o životinjama *Historiae animalium*, Conrada Gessnera (deo o zmijama), objavljeno 1587. Delo je preglednije i sadržajnije od ranije

³¹⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 130.

³¹⁹ Ibid., 130.

publikovanih radova, pa predstavlja veoma važnu referencu u opisu konceptualne evolucije zmaja, od obične zmije do mitskog čudovišta.³²⁰

9. 1. Mitološki koncepti zmije

Mitološke koncepcije zmije i zmaja, nisu pretrpele velike transformacije u odnosu na drevna shvatanja, već je, vremenom, dolazilo do usložnjavanja poimanja ova dva bića, od kojih je jedno realno, a drugo pripada svetu imaginacije. Međutim, velike promene dešavale su se u ikonografskom predstavljanju ovih bića, ili ovog jednog bića, različitih naziva. Još pre vremena nastanka naših rukopisa došlo je od razdvajanja ova dva entiteta, usled čega su nastala brojna tumačenja i interpretacije, prvenstveno u Evropi, a njihovi mitološki likovi su nastavili da „žive“, u novom ruhu, i u postsrednjovekovnom nasleđu.

O zmiji se može govoriti, uporedo sa zmajem, samo u onoj meri u kojoj on, kao demonski lik, poseduje životinjsku simboliku koja ga povezuje sa zmijom. Ova dva lika tesno su međusobno povezana. Povezuju ih ne samo slični nazivi nego i srodna mitološka verovanja. Simbolika zmaja, ogromnim delom, nastaje iz zmijske simbolike. Zmaj se, ponekad, može shvatiti kao obična zmija, ili kao velika zmija, ili kao njena muška podvrsta, a, ponekad, kao obična zmija kojoj su izrasla krila. S druge strane, ona, kao životinjski lik, poseduje mnogobrojne demonske osobine, svojstvene i liku zmaja. Tako su demonska odlička prisutna i u liku zmije i u liku zmaja, pri čemu su, u liku zmije, ona predstavljena isto koliko i kod drugih životinja, a kod zmaja, ona preovlađuju. Upravo ta činjenica, kao i fantastičan izgled zmaja kao izmišljenog stvorenja, koje, za razliku od zmije, nema stvarnu potvrdu u prirodi, nameće tradicionalan odnos prema njegovom demonskom liku.³²¹

Simbolika zmije vrlo je složena. Vezuje se za bogove, i u suštini je starija od pojma bogova. Simbol je plodnosti pa je stoga i atribut svih Boginja Majki. U Egiptu, zmija je zaštitnica kraljeva što je verovatno povezano sa staroegipatskim shvatanjem o

³²⁰ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 67.

³²¹ Александар Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији* (Бримо, Логос, Александрија: Београд, 2005), 208.

rođenju i smrti sunca. Kod Ilira je višeznačna. Ona je htonska životinja. U Grčkoj mitologiji vezuje se za više božanstava.³²²

Motiv zmije zabeležen je u svim kulturama sveta još od praistorijskih vremena, ali ona nije, nužno, simbolizovala zlo. Neke njene osobine su smatrane pozitivnim i blagotvornim za čoveka, mada je, u pojedinim kulturama, zbog svoje bliske veze sa zemljom, pripadala htonskim bićima. Zmija, i svi njeni varijeteti u rukopisima srednjeg veka, je bila shvaćena i prikazivana kao stari demon, koji je vremenom evoluirao, dobijao pojedine attribute drugih životinja i bića, do kompleksnog i grotesknog izgleda koji definiše figuru zmaja.

Iz perioda 4800–4600 pre n. e. datiraju nalazi figurina zmijske boginje, nađene u mestu Poduri, u Rumuniji, što nam ukazuje na to da je ova boginja sa zmijama obožavana širom Evrope, i na Bliskom istoku.³²³ Zmijske boginje sa Krita pojavljuju se u približno istom periodu.³²⁴

Predstava zmije smatrala se, od najranijih vremena, hijerofanijom svete prirode. Vidljiva zmija je hijerofanija svete prirode, i to ne duhovne već materijalne. Ona ne predstavlja arhetip nego sklop arhetipova, vezan za hladnu, podzemnu tminu iskona. Haldejci su imali jednu reč za život i za zmiju. Simbolizam zmije je, u stvari, povezan sa samom idejom života. U arapskom zmija simbolizuje jedno od glavnih božjih imena.³²⁵

U starom mesopotamskom gradu Uru, obožavan je bog zmija Irhan. Za stanovnike ovog grada ovo božanstvo je predstavljalo reku Eufrat. Zmija-zmaj *mušhuššu*, ili “ljutica” obožavana je u Vavilonu, koliko je poznato, za vreme vladavine Navuhodonosora (Nebuchadnezzar II, 604–562 pre n. e.). Ovo stvorenje sa telom i vratom zmije, lavljim prednjim i ptičijim zadnim nogama, bilo je, u početku, pratilac boga Ninazu iz grada Ešnune.³²⁶

Slika zmije koja grize sopstveni rep, formirajući kružni oblik, simbolizuje neprekidni kontinuitet života i smrti. Prema ovoj ideji, u nekim kulturama, koriste slične reči za zmiju i za život. U savremenom arapskom jeziku reč za život je *el-hayat*, a za

³²² M. Zorić, “Simbolika na nekim ranosrednjovekovnim kamenim spomenicima,” *Starohrvatska prosvjeta* III/21 (1995): 197, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/93880>.

³²³ Varner, *Creatures in the Mist*, 120.

³²⁴ Eason, *Fabulous creatures*, 23.

³²⁵ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 796.

³²⁶ Gary R. Varner, *Creatures in the Mist: Little People, Wild Men and Spirit Beings around the World: A Study in Comparative Mythology* (New York: Algora Pub. 2007), 122.

zmiju je *el-hayyah*. Kružni oblik (Ouroboros), takođe, sugerise sjedinjavanje neba i zemlje.³²⁷

Godina je kod Egipćana, pre pronalaska pisma, prikazivana kao zmaj koji grize sopstveni rep, što je simbolizovalo obnovu.³²⁸ Najstariji sredozemni bog tvorac, zmija Atum, otac je heliopoljske eneade. Zemaljski podzemni svet u Egiptu je u znaku zmijske.³²⁹

Jedna od osnovnih karakteristika zmijske je njena veoma izražena htonska priroda i to ne samo zbog njene veze sa sistemom predstava o podzemnom svetu mrtvih. Htonizam zmija dostiže kosmičke razmere, čak do globalnog suprotstavljanja zemlji i suncu. Mnoga verovanja i običaji, legende i podaci iz narodnog kalendara, svedoče o značaju uloge sunca u simbolici zmija.³³⁰

Najstariji autentični zapisi o obožavanju zmija potiču iz astronomije Haldeje (Vavilonija) i Kine. U mitologiji Persije sačuvana je drevna haldejska filozofija pa možemo pretpostaviti da je prevalencija ofiolatrije nekad bila u istoj proporciji kao u Vavilonu.³³¹ U mitologiji Haldejaca³³² od kojih su nastali, po svemu sudeći, Asirci, zmija je zauzimala najvažniju poziciju. Među Feničanima i Egipćanima bila je jedan od najuzvišenijih božanskih simbola. Grčki Herakle (Ηρακλής) je bio začetnik čitave "rase" obožavalaca zmija, Skita, koje je imao sa zmijom *Ehidnom* (Ἐχιδνα), itd. U velikoj meri ovo biće je bilo zastupljeno u mitologiji drevnih Persijanaca i Hindusa. U Indiji je povezana sa šivaizmom i višnuizmom.³³³ U mitologiji hinduizma zmija

³²⁷ André Ménez, *The subtle beast: snakes, from myth to medicine* (London; New York, NY: Taylor & Francis, 2003), 9.

³²⁸ Isidore, *The Etymologies*, V, 129.

³²⁹ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 801.

³³⁰ Гуря, *Символика животиња*, 266.

³³¹ John Bathurst Deane, *The Worship of the Serpent traced throughout the World, and its traditions referred to the events in Paradise: proving the temptation and fall of man by the instrumentality of a serpent tempter* (London: J. G. & F. Rivington, 1833), 24, 26, dostupno na: www.campbellmgold.com/archive_esoteric/worship_of_serpent_deane_1833.pdf.

³³² Prvo potvrđeno prisustvo Haldejaca u Vavilonu zabeleženo je u vreme Asirskog vladara Ašurnasirpala II (Ashurnasirpal), 878. pre n. e. Prema nekim pretpostavkama pripadali su Zapadnim Semitima i bili povezani sa Aramejcima i uglavnom su bili naseljeni u južnim i zapadnim delovima Vavilonije. Njihovo prisustvo je zabeleženo od najranijih vremena, a u oblastima oko Kiša, Nipura, Uruka i dr. naseljeni su bili u vreme Senaheriba (Sennacherib, VIII-VII vek pre n. e.). Živeli su u plemenskim zajednicama, gradove i naselja su opasivali zidinama, zadržali su svoj identitet, a samo sporadični slučajevi su bili vavilonizirani. Cf. Grant Frame, *Babylonia 689-627 B.C.: A Political History* (Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2007), 36-37.

³³³ C. Staniland Wake, "The Origin of Serpent-Worship," *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 2 (1873): 373, pristupljeno: 23. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2841458>.

(ananta) je simbolizovala vodu, pa je često prikazivana kao pratilja božanstva Višnua.³³⁴ Takođe, mit o Indri i *Vritri* je ponovo oživljen u rimskoj mitologiji, u mitu o Herkulu (Hercules) i *Kaku* (Cacus). *Kako* se može uporediti i sa *Tifonom* (Typhon), čije ime se dovodi u vezu sa vrstom vetra destruktivne snage. Naziv Tifon Egipćani su dali svemu što se može opisati kao "burno." Srodna reč na hebrejskom "suph" označava "vihor." Postoje i druge relacije između Šive (Siva) i božanstva Seta ili Tifona, koji je Egipćanima bio poznat kao zmija *Apofis*.³³⁵

Zmija, sa svojom izraženo ambivalentnim karakterom bila je glavni stanovnik podzemlja. *Apofis*, prethodnik haosa i inkarnacija zla, prikazan je u obliku zmije. Njegova druga uloga je kosmička, u kojoj je on zmija sa repom u ustima, povezana sa ponovnim rađanjem u obliku *uroborosa*, koji okružuje i štiti hijerogliffe novorođenog sunca, simbolizujući ciklični karakter egipatskog kosmosa i njegovo neprestano obnavljanje.³³⁶ Drevne predstave na pečatima sa Bliskog istoka pokazuju sličnost u prikazivanju čudovišta haosa. Zmaj haosa prikazivan je kao kompozitno stvorenje, pola lav, pola orao, ili kao zmija, a mogao se naći i pored drveta života. Pored drveta života može biti prikazan i grifon, možda u svojstvu čuvara drveta.³³⁷ Kasnija ezoterična književnost sačuvala je ranu mitologiju, u kojoj je tama zamišljena kao zmaj. Kod Feničana je prvobitno biće bila zmija nalik na sokola, odnosno biće koje izgleda kao ptica *Zu*, krilato biće haosa, koje kad otvori oči ceo svet obasja svetlost, ali kada ih zatvori, zavlada tama. Filon iz Biblosa navodi da ovaj zapis potiče od starijeg autora.³³⁸

Persijsko božanstvo Mitra predstavljano je, omotano zmijom.³³⁹

Uroboros je hebrejski Levijatan, skandinavski Midgardorm, koji izaziva plime i oseke, dok na nivou kosmogeneze, predstavlja okean. Prema Hesiodovoj *Teogoniji*, devet puta obavića svet, a deseti put se spušta ispod sveta i oblikuje Styx. Kao duh prve vode, on je duh svih voda i donjih, onih što teku površinom zemlje i gornjih. Veliki broj reka Grčke i Male Azije nose ime *Ophisa* ili *Dracoa*.³⁴⁰

³³⁴ Heinrich Zimmer, *Myths and symbols in Indian art and civilization*, ed. Joseph Campbell (New York: Pantheon Books, 1953), 37.

³³⁵ Wake, *The Origin of Serpent-Worship*, 376.

³³⁶ Teeter, *Animals in Egyptian Religion*, 343-344.

³³⁷ Othmar Keel, *The symbolism of the Biblical world: ancient Near Eastern iconography and the Book of Psalms* (Winona Lake: Eisenbrauns, 1997), 50-51.

³³⁸ Joseph Fontenrose, *Python: a Study of delphic myth and its origins* (Berkeley: University of California Press, 1980), 235.

³³⁹ Deane, *The Worship of the Serpent*, 27.

³⁴⁰ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 798-800.

Da je i Levijatan zmija i morski zmaj, govori se u knjizi proroka Izaije.³⁴¹ Mitove Hata (Heta), starosedelaca Anadolije, zabeležili su hetitski pisari i to, po svemu sudeći, samo one koji su se odnosili na remećenje reda u svetu i njegovog uspostavljanja, a odgovarali su njihovom senzibilitetu. Jedan od njih je legenda u vezi sa prolećnim festivalima: kosmička borba između boga oluje i mitske zmije, tipa Levijatan, stvorenja pod nazivom *Illuyanka*. Hetitski bog oluje, kao glavni tvorac biljnog i životinjskog sveta, mora se boriti sa zmajem koji simbolizuje kaos, pustoš i smrt. Tek kada je čudovište poraženo, zemlja može cvetati i napredovati, a festivali se mogu slaviti. U ovoj priči se, u početku, bog oluje potčinjava zmaju. Sličan mit o borbi Kumarbija, božanstva podzemlja i Tešuba, boga oluje, iz *Kumarbi* ciklusa pesama, u Anadoliju je dospelo iz Sirije, a pripadao je mitologiji Hurijaca. Nema sumnje da je ovaj ciklus pesama inspirisao Hesiodovu *Teogoniju*, posmatrajući relaciju Uran-Kronos-Zeus. Borba Kumarbijevog sina Ulikumija i Tešuba, boga oluje, verovatno je inspirisala legendu o borbi Zeusa i *Tifona*.³⁴² U hetitskim arhivama pronađen je tekst koji predstavlja raniju verziju Hesiodove *Teogonije*. Tekst je verovatno preveden s hurijskog, ili slobodno prepričan na osnovu hurijskog izvornika. Glavni junaci hetitske verzije su bogovi koji nose luvijska imena, Kumarbi i luvijski Bog Oluje, Tešub. Ovaj tekst u literaturi najčešće nazivaju „Kraljevstvo na nebu.“ Smatra se da je nekad postojala i fenička verzija *Teogonije*. Filon iz Biblosa (oko 64–140), tvrdio je da je svoju „Istoriju Feničana“ preuzeo od nekog Sanhuniatona, koji je, navodno, živio pre Trojanskog rata. Sanhuniaton je, prema njemu, pisao gotovo zaboravljenim „amonskim slovima“, u kojima mnogi vide prastaru ugaritsku alfabetsku verziju klinopisa. Sanhuniaton, po Filonu, opisuje i postanak feničkih bogova, koji se u mnogome podudara s „Kraljevstvom na nebu“ i s Hesiodom. Ova teorija nije potvrđena.³⁴³

Glavna karakteristika zmija u simboličkom značenju, širom Istoka, u svim periodima, čini se da je bila njihova moć nad vetrom i kišom. Zmaj se, kod Kineza smatrao donosiocem kiše, i u vreme suše prinošene su mu ponude. Kineski pojam o zmiji ili zmaju koji živi iznad oblaka i u proleće donosi kišu, podseća na arijevski mit o

³⁴¹ Iz 27, 1, [JB].

³⁴² Billie Jean Collins, *The Hittites and their world*, Archaeology and biblical studies 7 (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007), 150-152, dostupno na: <https://archive.org/details/TheHittitesAndTheirWorld>; Ullikummi je kameni div napravljen od diorita, gluv i slep. Popeo se na rame morskog diva Upelluria i narastao do neba ugrožavajući bogove. Cf. Levanat-Perićić, Morfologija mitskog čudovišta, 533-534.

³⁴³ Matasović, *Kultura i književnost Hetita*, 103-106.

Vritri (Vrtra) ili *Ahi*, zmiji udavu, ili zmaju sa tri glave, koji se krije iza kišnih oblaka, koga je ubio Indra, blagonakloni donosilac kiše.³⁴⁴ Povezan sa planinama, a posebno sa vodom, kao zmajevi uopšte, kineski zmaj ima sposobnost metamorfoze, preuzimajući ponekad ljudski oblik. Ima moć govora, ali ne toleriše da ga gledaju direktno u oči. Zmajeve borba ne spada u tradicionalne orijentalne priče o zmajevima, jer on nikada nije bio potpuno povezan sa zlom, kao što je to bilo slučaj u Evropi i na mestima koje danas nazivamo Srednji istok.³⁴⁵ Kineski zmajevi mogu se podeliti u dve grupe: autohtone kineske (tj. pre-budističke) zmajeve i *nage*, zmajeve koji su „uvezeni“ sa budizmom iz Indije. Kineski zmajevi su, upšteno govoreći, dobronamerna i korisna božanstva, koja donose kišu i dobar rod useva.³⁴⁶

Mitologijom *Veda*, koju poznajemo iz zapisa *Rgveda*, dominira lik Indre. On predstavlja kosmičku snagu, kao ratnički vođa vedskih arijevaca i kao drevni mitski heroj, ubica zmaja. Najveći broj tekstova, u kojima se spominje, odnosi se na njegovu borbu i pobedu nad *Vrtrom*. U borbi sa ovim bićem Indra je oslobodio vodu, koja se na zemlju spustila u vidu obilnih kiša.³⁴⁷ U mitologiji Arijevaca, bilo da je velika zmija bila donosilac kiše ili ona koja je oduzima, kao i kod ostalih naroda sa Istoka, postojalo je verovanje da ona ima moć nad oblacima, vetrom i kišom.³⁴⁸

U klasičnom svetu zmija je tvorac svemira, položila je kosmičko jaje i podelila ga na dva dela da bi se formirali nebo i zemlja. Zmija, omotana oko nebesa, grize svoj rep, što uzrokuje solarne i lunarne eklipse. U helenističkoj kosmologiji, ova zmija se spominje u vezi sa planetama i zodijakom.³⁴⁹ U staroj Grčkoj ona je simbolizovala duše mrtvih, najavljivala neke velike događaje, bila pratilac pojedinih božanstava, a pojedina božanstva su se, prema predanju, i ukazivala u liku zmije. Bila je strašni čuvar života i životnih sila, podjednako kao i glasnik sveta mrtvih.³⁵⁰

Homer u *Ilijadi*, oko IX veka pre n. e., možda prvi spominje naziv *drakōn* i to u šest poglavlja ovog dela. Jednom je spominje pod nazivom ὄφις (ophis: zmija), a prema njegovom opisu ona je toliko mala da se može sakriti svuda, može se popeti na drvo,

³⁴⁴ Wake, *The Origin of Serpent-Worship*, 375; Vrtra je divovska zmija koja je obavila izvore sedam reka. Cf. Levanat-Perić, *Morfologija mitskog čudovišta*, 533-534.

³⁴⁵ Brown, *The role and symbolism of the dragon*, 5.

³⁴⁶ Fontenrose, *Python*, 491.

³⁴⁷ R. N. Dandekar, "VRTRAHĀ INDRA," *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 31, no. 1/4 (1950): 1-3, pristupljeno: 22. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/44028390>.

³⁴⁸ Wake, *The Origin of Serpent-Worship*, 375.

³⁴⁹ Varner, *Creatures in the Mist*, 115.

³⁵⁰ *Ibid.*, 116.

može je odneti orao, može pojesti manju pticu, ali može izazvati i strah. Homer opisuje i zmaja iz vrta Hesperida, *chimaeru* za koju kaže da joj je zadnji deo tela kao kod zmaja.³⁵¹

Herodot navodi da krilate zmije iz Arabije, početkom proleća, lete prema Egiptu, a ibisi ih presreću i ubijaju. One su nalik na vodene zmije, ali im krila nisu pokrivena perjem, nego su kao kod slepih miševa. Takođe navodi, da one čuvaju drveće od koga se dobija tamjan i da ih ima samo u Arabiji i nigde drugde.³⁵²

Po Aristotelovim navodima postoje životinje koje imaju pernata i kožna krila, i mogu biti bipedalne ili apodi. Veruje se da u Etiopiji žive krilate zmije koje bi odgovarale ovom opisu, što bi se moglo odnositi na zmaja.³⁵³ Aristotelovo spominjanje krilatih zmija iz Etiopije, možda se odnosilo na letećeg zmaja.³⁵⁴ Isidor takođe spominje velike etiopske zmajeve u čijim glavama se nalazilo drago kamenje.³⁵⁵ Prema Aristotelovim navodima morska riba *Δράκων* (*Trachinus draco*) živi pored obale.³⁵⁶

Aristotelov orao je neprijatelj *drakōna* jer se hrani zmijama. Nikander (II vek pre n. e.) je napisao u delu *Theriaca* brojne poeme o otrovnim zmijama, a zmiju drakōn je opisao kao neotrovnu. Ova zmija je, možda, inspirisana vrstom *Zamenis longissimus*, koja je čuvana u Asklepijevom hramu.³⁵⁷

U životinjskom svetu Indije, Megasten (Μεγασθένης) je primetio krilate zmije i škorpije. Saopštava nam da u nekim delovima Indije obitavaju ogromne krilate zmije, čija je dužina dva lakta. Neke su bile toliko velike da su mogle progutati jelena i celog bika. Zmije manje veličine pokazale su se kao otrovnije. Krilate škorpije koje noću lete, poput šišmiša, noću ispuštaju otrov... U nastavku spominje morske zmije koje nisu preterano otrovne.³⁵⁸

Zmije, koje ćemo kasnije videti u rukopisima, prikazane su u scenama sa različitim životinjama. Jedan od ovih mitova, prisutan u mnogim bestijarima, je mit o slonu i zmiji (odnosno zmaju). Prema ovom predanju, zmija, koja davi slona je zamišljena kao biće, iskonske snage i veličine. Priča je verovatno inspirisana i u skladu

³⁵¹ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 71-72.

³⁵² Herodot napominje da je o tome slušao. Takođe navodi da je lično video velike količine kostiju. Cf. Herodotus, [*History*], Euterpe II, 123-124; Thalia III, 215-216.

³⁵³ Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, I, 9.

³⁵⁴ Ibid., I, 9.

³⁵⁵ Isidore, *The Etymologies*, 293.

³⁵⁶ Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, VIII, 211, 309.

³⁵⁷ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 72.

³⁵⁸ Narain Singh Kalota, *India as described by Megasthenes* (Delhi; Concept Publ. Co.; 1978), 49-50.

sa navikama boe i pitona da napadaju druge životinje, jer bi u slučaju borbe sa slonom ona morala da bude enormno velika. Plinije je zabeležio priču o zmiji dugačkoj 37m iz vremena Punskih ratova. Elijan opisuje da je Aleksandar u Indiji, video u pećini ogromnog zmaja koga su Indijci poštovali. Njegove oči su, navodno, bile veličine makedonskog štita.³⁵⁹

Prerušavanje duha u životinju povezano je, u Indiji, Egiptu i Mesopotamiji, sa ambivalentnim božanstvima. U drugim kulturama, životinjska oblička pripisivana su, gotovo isključivo, zlim dusima, a među životinje koje su bile povezane sa zlom ubrajaju se krokodil, zmija i aždaja. Ovi životinjski "preci" su hrišćanskom liku đavola doneli nasleđe, kao što su kandže, krila, rep i dr.³⁶⁰

S druge strane, zmija se može pojaviti i kao spasitelj čoveka, kao što je slučaj u biblijskoj priči o potopu, u kojoj je zmija iz Nojeve barke sprečila prodiranje vode svojim repom.³⁶¹

Često spominjani tekst iz *Biblije*, je Jovanovo obraćanje farisejima: "Vi ste leglo zmija."³⁶²

Sve zmije (serpents) su po prirodi hladne. One napadaju ljude kada je toplo a kada je hladno, ne pomeraju se. Stoga je i njihov otrov više štetan danju, nego noću. U letnjem periodu borave na otvorenom, a zimu provode u svojim gnezdima. Njihov otrov se naziva *venom* jer prolazi kroz vene (per venas). Odlikuje ih istrajnost i mudrost. One imaju tri neobične karakteristike. Sa starenjem gube vid i tada odlaze na "presvlačenje" kože, posle koje se podmlađuju. Provlačeći se kroz uske prostore, odbacuju staru kožu. Kada odlaze do reke da piju vodu, svoj otrov ne nose sa sobom. Plaše se nagog čoveka, a napadaju odevenog. Svoje slepilo mogu izlečiti travama i mogu preživeti ako im je odstranjen deo tela. Sluh im je bolji od vida, a zbog brzine kojom im palaca jezik čini se, da ih imaju tri umesto jednog. Veruje se da dugo žive, zbog spomenutog odbacivanja kože, koje ih podmlađuje.³⁶³

³⁵⁹ G. C. Druce, "The Elephant in Medieval Legend and Art," *Archaeological Journal* 76 (1919): 39, pristupljeno: 14. 04. 2014, DOI: 10.1080/00665983.1919.10853334; V. Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 29; Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. III, 243.

³⁶⁰ Jeffrey B. Russel, *Mit o đavolu* (Beograd: Jugoslavija: Prosveta, 1982), 192.

³⁶¹ Qiguang Zhao, "Chinese Mythology in the Context of Hydraulic Society", *Asian Folklore Studies* 48, (2) (1989): 232, pristupljeno: 27. 04. 2015, doi: 10.2307/1177919. <http://www.jstor.org/stable/1177919>.

³⁶² NZ Mt 3, 7 i Lk 3, 7 [JB]. Citirano u Curley, *Physiologus*, 15-16.

³⁶³ Tekst rukopisa sadrži mnogo više detalja u opisu zmija uopšte, a mi smo naveli samo neke od karakteristika. T. White nam ukazuje na neka moguća objašnjenja za pojedine tvrdnje o zmijama koje bi bile blizu naučnog objašnjenja, kao i na pandane u prirodi za pojedine vrste zmija koje se spominju u

U hrišćanstvu je zmija, najčešće, spominjana u negativnom kontekstu i smatrana simbolom zla. U svetim tekstovima zmija srednjeg veka je, Evina zmija, ili kosmički zmaj koji biva poražen.³⁶⁴

Ljute, ili "goruće zmije", koje je poslao Jahve na narod Izraela, jer su loše govorili o bogu i Mojsiju,³⁶⁵ su krilate zmije ili zmaj.³⁶⁶ U knjizi proroka Izaije, u opomeni Filistejcima³⁶⁷ kaže se: "...jer će iz korijena zmijskog izaći ljutica što će izleći zmaja krilatoga." U knjizi o Danielu, prorok ubija veliku zmiyu koju su poštovali Vavilonci.³⁶⁸ I pored većine negativnih osobina, u novozavetnom Evanđelju po Mateju nju je krasila mudrost "...budite mudri kao zmije...".³⁶⁹

U Otkrivenju "...Zmaj veliki, Stara zmija – imenom Đavao..." pored poistovećivanja zmije, zmaja i đavola, opisuju se, dolazak zveri iz mora i zemlje, koje su zmajeve tvorevine³⁷⁰ a takođe i događaji koji prethode smaku sveta.³⁷¹ Prema *Bibliji* je i more, zmajevo prebivalište, simbol zla,³⁷² pa se i krštenje smatralo silaskom u dubine voda zarad borbe protiv morskog čudovišta.³⁷³

Hrišćanstvo je usvojilo brojne ikonografske predstave iz mitoloških koncepcija Istoka, koje su doživele transformaciju u duhu nove religije. Motiv "leteće zmije" bio je ikonografski, još privlačniji od zmije koja se kreće po tlu, jer je mogao proizvesti efekat veće poslušnosti, straha i pokornosti. U medicinskim rukopisima srednjeg veka se, pored ilustracija lekovitog i otrovnog bilja, često sreću i predstave životinja sa kojima su pojedine biljke usko povezane, uz upozorenja na opasnost koja preti od njih, ako su otrovne, odnosno ako služe kao lek od ujeda pojedinih vrsta zmija. Za dominantnu

bestijarima. Cf. White, *The bestiary: a book of beasts*, 186-191; U Y-verziji sadržano je mnogo više moralnih komentara. Cf. Curley, *Physiologus*, 16-19; Zmija u rukopisima je često prikazana sa velikim, naboranim slojevima kože, kako se provlači kroz zidove neke građevine.

³⁶⁴ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 803.

³⁶⁵ Zapisano je u knjizi Brojava, Br 21, 6 [JB].

³⁶⁶ V. komentare za poglavlje Br 21, 6 [JB]; Serafi, krilata bića (na hebr. plamteći, gorući), imaju sa zmijama ili zmajem samo zajedničko ime, v. komentare za poglavlje Iz 6, 2 [JB].

³⁶⁷ Iz 14, 29 [JB].

³⁶⁸ Dan 14, 23 [JB].

³⁶⁹ NZ Mt 10, 16 [JB].

³⁷⁰ NZ Otk 12, 9-13, 18 [JB].

³⁷¹ V. komentare za poglavlja Otk 12-13 [JB].

³⁷² V. komentare za: Otk 21 [JB];

³⁷³ Erzsébet Tatai, "An Iconographical Approach to Representations of the Devil in Medieval Hungary," in *Christian demonology and popular mythology: demons, spirits and witches*, eds. Gábor Klaniczay and Éva Pócs, vol. 2 (Budapest: Central European University Press, 2006), 55, pristupljeno: 05. 12. 2016., <https://muse.jhu.edu/>.

ulogu zmije u srednjem veku bile su zaslužne njene osobine koje su je povezivale sa zemljom, u čijim je dubinama, prema učenju hrišćanstva, stolovao đavo.

Iz tih razloga nije neobično što je leteća zmija, prisutna u skoro svim bestijarima srednjeg veka, prikazana kroz najrazličitija bića, formirajući u pojedinim rukopisima, galeriju reptila, zmijolikih i gušterolikih letača: *Aspis* (serpens, viper) (T. III), *basiliscus* (T. IV), *boa*, *cerastes*, *dipsas*, *hydrus* (T. XII), *jaculus* (T. XIII), *scitalis*, *sirena* (serpens) (T. XXIII, 1–3), *saura*, *salamandra* (T. XVIII) itd. Brojne varijante zmija, zajedno sa gušterima, stvaraju, često, zabune u opisu naziva i osobina, pa se pojavljuju i *dipsas*, *hypnalis*, *haemorrhoids*, *prester*, *seps* itd.³⁷⁴ Na mesopotamskim cilindričnim pečatima, iz ranodinastičkog perioda (oko 2900–2350 pre n. e.), prikazana je personifikacija broda: pramac i krma mogu imati izgled zmijske glave i repa; na jednom pečatu brod poprima izgled zmaja. Brodovi, kao i mnogi drugi objekti, su, prema tome, bili aktivni duhovi u svakodnevnom životu ovih ljudi.³⁷⁵

Zmija je postala pratilac čoveka i u zemaljskom životu kao stalno podsećanje na prestup i dodatno kažnjavanje za učinjene grehe. Njeno najčešće obitavalište, prema apokrifima, jeste pakao, u kome se muče duše grešnika. Ona je, u tom prostoru, oličenje neprestanih muka za one, koji su u zemaljskom životu činili veće grehe.³⁷⁶ Kao što se može videti u brojnim rukopisima srednjeg veka, njenu povezanost sa hrišćanskim paklom preuzeo je zmaj.

9.2. Draco (zmaj, zmija)

U prethodnom poglavlju pažnju smo posvetili mitološkim konceptima zmije, koja je najdominantniji mitski lik u svim kulturama sveta. Jedna od zmija, zmaj, o kojoj će ovde biti reči, je po svojoj suštini, odraz svih zmija, ali smo je izdvojili kao posebnu kategoriju, zbog načina na koji je predstavljena u rukopisima bestijarima.

Prema mnogim verovanjima zmaj je duga ili je nastao iz nje. Stari narodi su, verovatno, do ove ideje došli pažljivim posmatranjem vremenskih pojava, i zbog

³⁷⁴ McCulloch, *Mediaeval Latin and French bestiaries*, 90-91.

³⁷⁵ Beatrice Laura Goff, *Symbols of prehistoric Mesopotamia* (New Haven: Yale Univ. Press, 1963), 242-243.

³⁷⁶ Томислав Јовановић, "Мотив змије у апокрифима", у: *Гује и јакрени: књижевност, култура*, ур. Мирјана Детелић и др. (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012), 245-246.

bezuspešnih pokušaja da se shvati uzročnost prirodnih događaja, posebno onih vezanih za kišu.³⁷⁷

U grčkim mitovima, koje je zabeležio Apolodor (Ἀπολλόδορος, oko 180–posle 120 g. pre n. e.), krilati zmajevi vuku kočije Triptolema i Medeje. Ovaj motiv predstavlja izuzetak, jer drugi zmajevi, u klasičnim izvorima i umetnosti, nisu imali krila. Herodotove "leteće zmije" i njihovi indijski parnjaci koje je spominjao Megasthen u delu *Indika* (prema: Elijanu), nisu se nazivale zmajevi sve do pojave Gessnerovog teksta. Stari Grci i Rimljani nisu smatrali krila normom, koju je trebalo zadovoljiti, da bi se neko biće nazvalo zmajem, pa su zmajevi Triptolema i Medeje pripali kategoriji kompozitnih bića, kao što su himera, satir, kentaur i dr. Izuzetna je tvrdnja Aurelija Avgustina iz Hipona, da zmajevi mogu leteti. Nije poznato kako je Avgustin dobio ovu ideju, jer su evropski umetnici počeli prikazivati zmaja sa krilima u VIII veku i krilati zmajevi, od tada, postaju standard njegovog prikazivanja u ilustracijama srednjovekovnih bestijara. Kako je zmajev let evoluirao u popularnoj imaginaciji, stvorena je i veza između njih i vatrenih nebeskih fenomena. U poglavlju o zmajevima, sirijski monah Jovan Damaskin (Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Ioannes Damascenus, 675/676–749) zabeležio je da njih pogađaju munje, iako je po njemu zmaj bio, samo velika neotrovna zmija. Postoji međutim u grčkom predanju, koje je ovde pogrešno interpretirano, podatak o tome da je Zevs gađao munjama Titane sa zmajevim nogama.³⁷⁸

Prema *Physiologusu*, zmaj je najveći od svih zmija i od svih živih bića na zemlji. Grci ga zovu *draconta* (δράκων). Oni potiču iz Etiopije i Indije, dakle iz krajeva, gde je uvek veoma toplo. Đavo, koji je najveći od svih reptila, je kao i zmaj. On se snažno podiže u visine, dok vazduh oko njega plamti, pretvarajući se u anđela svetla, obmanjujući naivne. On je kralj ponosa a njegova snaga nije u zubima, nego u njegovom repu. On presreće grešnike, jer je njihov put do nebesa popločan grehovima i davi ih do smrti...³⁷⁹ Aldrovandus spominje ljude sa imenom Draco, morske zmije, tarantule, biljke, drveće, zvezde, đavole, planine, sirene, hidre, zmije, kitove, Levijatana, itd.³⁸⁰

³⁷⁷ Robert Blust, "The Origin of Dragons," *Anthropos* 95/2 (2000): 519, pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/40465957>.

³⁷⁸ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 77-79.

³⁷⁹ White, *The bestiary: a book of beasts*, 165-167.

³⁸⁰ Ibid., 165-167.

Indija je preplavljena zmajevima, navodi Filostrat (171–248) u svom delu *Vita Apollonii*. Ima ih u močvarama, na planinama i mogu biti izuzetno dugački. Mogu biti crvene boje, sa krestom na glavi, mogu imati nazubljena leđa i mogu se veoma brzo kretati. Imaju bradu i oči kao žeravice, krljušt im svetluca kao srebro itd.³⁸¹ Filostratova tvrdnja da su indijski zmajevi crveni temelji se na pričama o njima iz grčkih mitova. Crvena boja zmajeva, koja se pojavljuje kao predskazanje u Homerovoj *Ilijadi*, nagoveštava krvave događaje u vezi sa ratom. Crveni zmaj iz *Otkrivenja* (Apokalipsa) sluti na slična zbivanja.³⁸²

Isidor za njega kaže: zmaj (draco) je najveći od svih zmija ili svih životinja na zemlji. Grci ga zovu *δράκων* a ovaj naziv na latinskom, glasi *draco*. Kad izleće iz pećine uskomeša vazduh. Ima krestu, mala usta i uske nozdrve. Njegova snaga je u repu, a ne u zubima, tako da repom može naneti povrede pre nego čeljustima. Zbog svoje velike snage, ne koristi otrov. Čak i slonovi, uprkos svojoj veličini, su u opasnosti od zmaja, koji ih najčešće vreba blizu staze, kojom obično prolaze. Obavijajući se oko slona ubija ga tako što ga guši.³⁸³

Bartolomej kaže: Zmaj je najveća od svih zmija i izvlačeći se iz svoje jazbine (pećine) uzdiže se u vazduh praveći kovitlac...ima krestu, malu njušku kroz koju diše i palaca jezikom... ima zube, oštre kao testera, ali njegova snaga nije samo u čeljustima nego i u snažnom repu...nema jak otrov kao ostale zmije, ali može ubiti svojim stiskom...slona ne može spasti ni njegova velika snaga...često, nekoliko njih leti u grupi, spojenih repova, iznad mora i reka u potrazi za mesom...razlog sukoba između slona i zmaja sastoji se u tome, što zmaj želi slonovu krv koja je hladna, kako bi se rashladio... Jeronim kaže da zmaj često oseća veliku žeđ, da na vetru otvara usta, i često leti za vreme oluje prema brodovima na moru, kako bi uhvatio vetar iz jedara...³⁸⁴

U delu *Canon of Medicine*, Avicenna (Ibn Sīnā) je preuzeo opis zmaja (arap. tinnīn), uglavnom, od Nikandera i Plinija. Ibn Sīnā, u poglavlju o zmaju, dodaje poglavlje o dva morska stvorenja za koje kaže da pripadaju kategoriji *tinnīn*. Jedno je *smoraa*, koje izgleda da je srodno sa *σμύρος* (smyros) i *μύρος* (myros), dva imena koja

³⁸¹ U knjizi III ovog prevoda, autor navodi detaljniji opis, od kojih smo mi naveli samo najznačajnije. Cf. Philostratus, *The life of Apollonius of Tyana: The Epistles of Apollonius, and the Treatise of Eusebius*, trans. F. C. Conybeare, Vol. I (London: Heinemann; NY: The Macmillan co., 1912), 243-247.

³⁸² NZ Otk 12, 3 [JB]. *Citirano u Senter, Mattox, and Haddad, Snake to Monster*, 77.

³⁸³ Isidore, *The Etymologies*, 255.

³⁸⁴ Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 124-125.

je Aristotel koristio za jegulje u *Historia animalium*. Drugo je *trogorn*, koji je, izgleda, srodan sa τρυγών, *Trygon*, Aristotelov naziv za ražu. Ibn Sīnā piše, da zemaljski zmaj i *smoraa* nisu otrovni dok raža jeste i navodi koji se lek koristi protiv njenog uboda.³⁸⁵

Zmaj se od obične zmiје razlikuje po tome, što može imati noge ili krila, ili kombinaciju oba dodatka, ali specifičan detalj je izraslina na glavi i brada ispod obraza. Oblik zmaja varira, kao i njegova veličina i boja. Pored zlatne, crvene i plave, javlja se zelena i braon. Mogu biti veoma mali, kao makedonski, veličine psa, a mogu biti pravi divovi, kao oni koji potiču iz Indije.³⁸⁶

Dve velike promene u opisu zmaja, u literaturi o istoriji prirode, uveo je nemački jezuitski naučnik Athanasius Kircher (1601/1602–1680) u svojoj geološkoj raspravi *Mundi subterranei* iz 1678. Jedna tvrdnja je da pojedini zmajevi mogu biti četvoronošci, a druga se odnosi na dodavanje vatre fiziološkom repertoaru zmaja. U evropskom folkloru je već bilo poznato da on bljuje vatru, ali prvi put je ovo navedeno u literaturi o prirodnoj istoriji. Kod starih Grka, ovakve su se moći pripisivale himeri – kozi i bikovima koji su čuvali zlatno runo. *Tannîyn* – Levijatan bljuje vatru u knjizi o Jovu, ali najstarije pisano spominjanje zmajeva koji bljuju vatru nalazimo u tekstu iz IV veka *Acts of Philip* (*Acta Philippi*). U pričama iz kasnijih vekova brojni pisci su opisali pljuvanje (izbacivanje) otrova, a nekoliko njih je u XIII veku u *Legenda aurea*, opisalo i bljuvanje vatre, nakon čega je vatreni dah postao standard u evropskim pričama o zmaju. Ideja o vatrenom dahu možda je nastala iz dugogodišnjeg poređenja otrova sa vatrom. U egipatskoj ikonografiji iz peroda Novog carstva (XVI–XI vek pre n. e.), prikazana je kobra koja izbacuje vatru. U Starom zavetu, otrovne zmiје se nazivaju *Saraphi*, što znači "vatreni" ili "gorući" i što ukazuje na vezu između otrova i vatre u hebrejskim shvatnjima. U ranom VIII veku meteore nazivaju zmajevi, itd.³⁸⁷

Zmaj je, kao što smo u prethodnom izlaganju videli, demonski simbol poistovećen sa zmijom. Pobediti njega ili zmiju značilo je u hrišćanstvu pobedu nad zlom, pa se, u pojedinim scenama, sv. Mihajlo, sv. Đorđe (Georgius, sv. Juraj) i Hrist prikazuju kako ga probadaju kopljem ili ga gaze nogama.³⁸⁸ Prema *Bibliji*, on

³⁸⁵ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 81.

³⁸⁶ Louise W. Lippincott, "The Unnatural History of Dragons," *Philadelphia Museum of Art Bulletin* 77 (334) (1981): 3, pristupljeno: 17. 05. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3795303>.

³⁸⁷ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 84-86.

³⁸⁸ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 793-795.

predstavlja otelotvorenje zla i greha,³⁸⁹ a pošto ga je bog odbacio, on predstavlja i opasnost po ljudski život i spasenje.³⁹⁰ Strašni zmajevi iz hebrejske *Biblije* (Stari zavet), žive u morskim dubinama i doživljavaju se kao neprijatelji dece Izraela. Oni su, tokom vekova, doživeli promene u karakteru i simbolici, što je, verovatno, proisteklo iz nedoslednosti u prevodu dva izvora: grčkog dela *Septuagint*, koje su dovršili hebrejski naučnici pre I veka pre n. e. i Latinske *Vulgate*, koju je završio Jeronim u ranom V veku hrišćanske ere.³⁹¹ Međutim, ove razlike u nazivima nisu uticale na njegovo ikonografsko diferenciranje. On je uvek imao detalje, koji su ga razlikovali od zmije, a kao specifičnost, koja je u svim predstavama prisutna, izdvajaju se noge.

Zmaj se može porediti i sa drugim životinjama, sa kojima pokazuje slične osobine, kao npr. krokodilom, tako da se dešavalo da srednjovekovni iluminator zameni ova dva bića. Kratke i zgrčene noge, odsustvo krila i dugi rep su krokodilski. Osim toga, na širokim leđima nalazi se gruba koža koja ukazuje na reptila a koju je bilo teško probiti, bilo kojim oružjem. Takođe, i krokodil simbolizuje smrt i pakao, kao i zmaj.³⁹²

Theodore J. Lewis analizira dva mita o borbi božanstva ili heroja sa čudovištima. Ovakvi tekstovi pokazuju, u kombinaciji sa drugim književnim izvorima i ikonografijom, da su bliskoistočni pisci i umetnici koristili imaginarne kompozitne životinje, posebno jukstapoziciju lavova i zmajeva, da bi dokazali nadmoćnost ratnika i ljudskih i božanskih.³⁹³ S. C. Jones navodi da pojedini semitski termini za "lava" i "zmiju" nisu potpuno različiti, i da nejasna granica između ovih pojmova proizlazi iz drevnih pogleda na svet, prema kojima su određene grupe životinja često ukrštane, koseći se i sa savremenim shvatanjima mitološkog i realnog. Isti autor, u daljem tekstu, iznosi analogije za ova poređenja: orao je "lav" neba, jegulja je "lav" u moru, a zmija je "lav" na zemlji. Četvoronožni kralj životinja je ovde centralna figura. Dakle, životinje koje su veoma udaljene jedna od druge prema savremenom sistemu klasifikacije, ponekad su metaforički povezane na osnovu svoje moći u životinjskom carstvu. U staroj

³⁸⁹ Sara Kuehn, *The dragon in medieval East Christian and Islamic art: With a Foreword by Robert Hillenbrand*, Vol. 86 (Leiden & Boston: Brill, 2011), 5-6.

³⁹⁰ Lippincott, *The Unnatural History of Dragons*, 3.

³⁹¹ Nicolas K. Kiessling, "Antecedents of the Medieval Dragon in Sacred History", *Journal of Biblical Literature* 89 (2): 167, pristupljeno: 10. 12. 2015, doi:10.2307/3263046.

³⁹² Lippincott, *The Unnatural History of Dragons*, 8, 12.

³⁹³ Predstave sa pečata koje S. C. Jones (1911) opisuje kao zmije, Lewis naziva zmajevima. Theodore J. Lewis, "CT 13.33-34 and Ezekiel 32: Lion-Dragon Myths," *Journal of the American Oriental Society* 116/1 (1996): 28, pristupljeno: 14. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/606370>.

Mesopotamiji lav i zmija su imali podjednako zastrašujuću pojavu.³⁹⁴ U mitu sa Srednjeg istoka iz oblasti Kaspijskog mora govori se o *Azhi Dahaki* (Dahaka), džinovskom troglavom zmaju čije je telo ispunjeno paucima, gušterima i zmijama. Prema jednoj verziji legende, zmaj je pokušao da uništi sveti plamen koji je grejao svet a koji je čuvao Atar, bog vatre. Njega je na kraju porazio bog/heroj Thraetaona, koji ga je zatvorio negde na planini Demavend blizu Kaspijskog mora.³⁹⁵ Kao i mit o Ozirisu, ovo biće iz indoiranskog predanja, pripada tanatološkim legendama.³⁹⁶

Za boga-zmiju Apofisa (Apophis) verovalo se da je postojao u vreme iskonskog haosa, tj. pre stvaranja sveta. On je bio neprijatelj boga sunca i napao je nebesku barku kojom je jedrio Ra. U svakodnevnim sukobima učestvovali su i drugi bogovi, uključujući Seta i svakog dana je Apofis bio poražen i raskomadan, ali se obnavljao i oživljavao za borbu sledećeg dana. Prema ovome, Apofis je bio simbol obnavljanja. Bio je asociran sa prirodnim katastrofama, olujama, zemljotresima i neprirodnom tminom koja je najavljivala ponovo nastupanje haosa. Egipćani su obožavali i druge bogove-zmije, koji su imali i pozitivne zaštitničke funkcije.³⁹⁷

Vavilonski bog, o kome se najviše raspravlja u literaturi, je Ea, i u sumerskom mitu o stvaranju, on je ono, što je Oziris u egipatskom. Među najstarije predstave spada stvorenje po imenu *Oannos*, koje je pola čovek pola riba. Možda je u vezi sa bogom *Ea*, koji je predstavljan kao čovek koji ima riblju krljušt ili kao kompozitno stvorenje sa telom ribe. Poznato je, da je Ea bio božanstvo voda, koje je, pored svih voda na zemlji, vladalo i vodom u kanalima za irigaciju. On je identifikovan i sa razornom snagom vetra i olujama, a kao što je Oziris reinkarniran u Horusu, tako je i Ea apsorbovao starije božanstvo Enlila. Njega je kasnije nasledio njegov sin Marduk, koji je preuzeo neke od njegovih funkcija a poznat je kao bog sunca koji je pogubio *Tiamata*, ženskog vodenog demona. *Tiamat*, oličenje haosa, koja je izašla iz mraka iskonskog okeana da bi se suprotstavila dobroćudnim božanstvima vazduha, koji su ljudima obezbeđivali plodnu

³⁹⁴ Scott C. Jones, "Lions, Serpents, and Lion-Serpents in Job 28:8 and Beyond," *Journal of Biblical Literature* 130/4 (2011): 664, 671, pristupljeno: 14. 06. 2016, <http://www.jstor.org/stable/23488273>.

³⁹⁵ Eason, *Fabulous creatures*, 44.

³⁹⁶ Hanna Vertiyenko, "Thanatological Myth in Ancient Egypt and Iranian World: some Parallels", *Східний свім* 4 (2012): 131, dostupno na: <https://www.academia.edu/6066055/>.

³⁹⁷ Varner, *Creatures in the Mist*, 124.

zemlju i život, bila je stvoriteljka duge loze dobrih i loših demona.³⁹⁸ Mit o ubijanju *Labbu*, poznat je iz dva fragmentovana teksta i poznat je širom Bliskog istoka. *Labbu* je bio gigantski morski zmaj, čija je dužina opisana u *biruima* (1 biru= 6-7 milja=9, 66-11,27 km). Njega je pobedio Marduk, po instrukcijama boga Ea.³⁹⁹

U rukopisima bestijarima i riba-testera (ili sabljarka) je, često, prikazana kao zmaj. U crkvenim rezbarijama i skulpturi, za razliku od rukopisa, teško je utvrditi koja figura predstavlja zmaja, a koja ovu ribu, jer je jedna od njenih formi upravo krilati zmaj. Videli smo da u bestijarima postoji oko 25 različitih bića, zmija i guštera, koji su predstavljeni kao krilati zmaj. Njihova identifikacija je poprilično osetljiva, osim u nekoliko slučajeva kada su prisutne neke anatomske ili druge karakteristike: zmija (asp) koja gura rep u uvo, bazilisk sa glavom petla, amfivena sa drugom glavom na repu ili kada su nedvosmisleni deo scene: zmaj koji davi slona ili hidrus koji se spušta niz grlo krokodila.⁴⁰⁰ Ispod drveta peridexion (perindens), koje raste u Indiji, zmaj vreba golubice (columbae), koje se hrane na ovom drvetu. Prema priči, on izbegava hlad ovog drveta i čeka da ugrabi pticu. Ptice na ovom drvetu su, verovatno, vrsta golubova iz roda (Treron), koji se ne mogu naći u Zapadnoj Evropi.⁴⁰¹

Priča o netrpeljivosti između zmaja i slona, zabeležena je u bestijarima u poglavlju, pod naslovom *Draco*. Pretpostavlja se da se ovaj naziv koristio za zmiju, veličine boe. Tekst latinskog rukopisa: London, BL, Harley MS 4751 (f. 58v; T. IX/1: 37), malo izmenjen, predstavljao bi, u glavnim crtama, osnovnu priču o ova dva bića.⁴⁰² Mnogi slikari su prikazivali zmaja samog, potpuno izostavljajući slona. U rukopisu: London, BL, Harley MS 3244 (f. 59r; T. IX/1: 36), prikazan je četvoronožni zmaj koji odleće ka nebu. Ima telo crvene boje, dva para crvenih, zelenih i žutih krila i bljuje vatru. Međutim, u ovom rukopisu zmaj se pojavljuje i u kombinaciji sa slonom pored drveta *peridexion* (f. 39v, f. 58v; T. IX/1: 34, 35) i prikazan je u drugim bojama. U Westminsterskom bestijaru (XIII vek, Westminster Abbey Library, London), ima krestu

³⁹⁸ Ernest Ingersoll, *Dragons and dragon lore* (Escondido, Calif.: Book Tree, 1999), 19-20 (9-10); U Persiji zmaj je sluga Arimana i stoji u vezi sa ognjem, gromom ili vulkanskom erupcijom. Cf. Dragojlović, Fiziolog u Srba, 320.

³⁹⁹ Fontenrose, *Python*, 147. Isti autor spominje da naziv *labbu* znači lav, i ovo biće može biti i kombinacija lava i zmije u mesopotamskoj umetnosti, v. str. 152.

⁴⁰⁰ G. C. Druce, "The Legend of the Serra or Saw-Fish," *Proceedings of the Society of Antiquaries of London*, 2nd ser., XXXI 28 (1919): 20, pristupljeno: 12. 03. 2015, <http://bestiary.ca/etexts/druce1919/druce1919.htm>.

⁴⁰¹ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 160.

⁴⁰² Druce, *The Elephant in Medieval Legend and Art*, 33.

kao paun.⁴⁰³ U rukopisu: Paris, BNF, Français 1444 (f. 250v; T. IX/2: 58), prikazan je kao amfivena, a tekst govori o zmaju.

Takođe, prema verovanju, zmaj (draco) je bio i poznavalac lekovitog bilja, pa su ga vidali kako srće gorki sok salate, posle prejedanja voćem.⁴⁰⁴

Priča o drvetu το περιδέξιον, lat. *ambidextrum* (bumelia), preuzeta je iz Plinijeve priče, koji, međutim, ne spominje golubove.⁴⁰⁵ Posebno poglavlje u vezi sa zmajem predstavlja kazivanje *Physiologusa* o ovom drvetu, pod nazivom *peridexion* (perindeus), koje, verovatno raste u Indiji. Plod ovog drveta je izuzetno sladak, pa golubovi borave na njemu, hraneći se njegovim plodovima. Neprijatelj golubova je zmaj, ali ima strah od drveta i njegove senke. Zmaj se pomera, sklanjajući se od senke drveta, ali, ako se golub nađe izvan senke drveta, zmaj ga hvata i ubija. Ovo drvo predstavlja Boga oca, a hlad njegovog sina, voće simbolizuje mudrost nebesku (Gospodnju), a golub Svetog duha. Zmaj simbolizuje đavola.⁴⁰⁶ Alegorija bi podrazumevala zaštitu crkve. Prema *Physiologusu* Y i B-verzije, golubovi predstavljaju sve vernike.⁴⁰⁷ T. White nas podseća na Elijanove tvrdnje da ljudi iz grada *Apollo* hvataju krokodila mrežom i vešaju na drvo *Persea*, posle čega ga tuku, dok životinja ne počne da lije suze. Ako je ovo drvo isto kao *Perindeus*, može se objasniti strah od njega koji imaju reptili, a možda je stablo izabrano zbog ranijeg straha ovih životinja od njega. Po nekim pretpostavkama, možda je u pitanju otrovno drvo *Upas* (*Antiaris toxicaria*), koje raste na Istoku.⁴⁰⁸

9.3. Zmajevi Istočne Azije⁴⁰⁹

Lóng (龍 龙 kineski), ryū (竜 japanski);

Zmija (zmaj) može uzeti oblik ptice, na šta nam ukazuju krilati zmajevi Dalekog istoka i njihovi homolozi u srednjoameričkom panteonu, pernate zmije. Na Dalekom

⁴⁰³ Ibid., 36.

⁴⁰⁴ Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, IX, 238.

⁴⁰⁵ Curley, *Physiologus*, 79.

⁴⁰⁶ White, *The bestiary: a book of beasts*, 159-161.

⁴⁰⁷ Curley, *Physiologus*, 28-29.

⁴⁰⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 159-161.

⁴⁰⁹ Konverzija (transkripcija i transliteracija) za sve pojmove na kineskom, japanskom i sl. izvršena je prema engleskom jeziku.

istoku, nebeski zmaj je mitski otac brojnih dinastija, a motiv je označavao božansko poreklo kineskih carskih dinastija i nošen je na barjacima.⁴¹⁰

Na početku izlaganja o zmaju sa Dalekog istoka, važno je napomenuti šta su naveli Senter, Mattox i Haddad. Oni tvrde da zmaj sa Zapada nije u direktnoj vezi sa kineskim zmajem. Ovaj zmaj ima svoje nezavisno poreklo i evoluciju u umetnosti i literaturi i, kako se čini, nema jasnih etimoloških, istorijskih, mitoloških i drevnih ikonografskih relacija za zmajem Zapada. Naziv koji mu je dodeljen u evropskim jezicima, verovatno je potencijalni uzrok ove zabune. Zmaja su u Evropi, prvobitno, zamišljali bez krila i bez nogu, a tek u srednjem veku su umetnici počeli da mu dodaju krila i ekstremitete, i to pre nego što je Marko Polo krenuo na Istok. Tako da je on, potpuno slučajno, počeo da liči na mitološka bića koja su Kinezi, od davnina, prikazivali kao krilatog četvonošca sa krljuštima.⁴¹¹

Prema najnovijim arheološkim interpretacijama, ikone zmaja pojavile su pre 8000 godina, posle čega je nastupio dug i složen evolucioni proces. U daljem izlaganju F. Wen navodi više tipova zmajeva sa raznovrsnim karakteristikama i delovima drugih životinja, koji su razvrstani prema oblastima nastanka, u kojima je formirana ideja i njihov umetnički izgled: Severna *Hongshan* kultura: unutrašnjost Mongolije – zmaj tipa konja, i basen reke Liao – zmaj tipa svinje; severozapadna *Yangshao* kultura i *Majiayao* kultura: zmaj tipa ribe i salamandera; *Yangshao* kultura i *Longshan* kultura u Centralnoj Kini: *Yangshao* – tip salamandera, i *TaoSi* kultura – tip zmije; *Dawenkou* (Shandong) kultura i *Longshan* kultura: tip orla i tip tigra; jugoistočna *Hemudu* kultura i *Liangzhu* kultura: tip orla i tip tigra; *Daxi* kultura i *Qujialing* kultura u centralnoj i južnoj Kini: tip jelena i tip svinje. Wen dalje navodi da su, prema pisanju Hiroshi Arakawe, mesta nastanka ideje o zmaju doline Tigra i Eufrata i basen Žute reke. Koncept, prema kome je voda osnovni element, iz koga je nastao svet, a u tesnoj je vezi sa zmijom i zmajem, proširio se celom Evroazijom. Zmaja nastalog, u Mesopotamiji, prihvatio je judaizam, potom grčka kultura, da bi se posle toga proširio Evropom. Sa budizmom iz Indije motiv je prenet u Kinu i identifikovan sa lokalnim predstavama zmaja, da bi se kasnije proširio celom Istočnom Azijom.⁴¹²

⁴¹⁰ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 798-800.

⁴¹¹ Senter, Mattox, and Haddad, *Snake to Monster*, 71.

⁴¹² Yifeng F. Wen, "Icon, Archetype and Symbolic Meanings of Dragon: An Interpretation of Design Theme and Image," *Advanced Materials Research* 446-449 (2012): 1897-1899, pristupljeno: 25. 01. 2017, doi:10.4028/www.scientific.net/AMR.446-449.1897.

U kineskoj mitologiji, zmaj se može vezati za začetnika dinastije *Xia* (XXI–XVII vek pre n. e.), po imenu *Yu*, koji je bio, delimično, ljudsko a, delimično, mitološko biće. Bavio se kontrolom poplava, a nastao je tako što je “iskočio” iz tela svog oca *Guna*, uzevši obličje zmaja. Zmaj je povezan sa najranijim bogovima a kao i oni ima nejasne, promenljive i često kontradiktorne attribute, ali je od početka do kraja zadržao mitološke karakteristike u vezi sa vodom i njenom kontrolom. Promenljiva priroda vode može da asocira na promenjivu prirodu zmaja.⁴¹³

Zmaj je kombinacija svih vrsta mitoloških i kosmoloških pojmova, i jedan od najsloženijih, višeslojnih kineskih simbola. Pojam „zmaj“ se može odnositi na različita heterogena bića. Suprotno shvatanjima Zapada, kineski zmaj je dobroćudno i benigno stvorenje, simbol prirodne muške snage i plodnosti (yang). Za vreme vladavine dinastije Han (206 pre n. e.–220 n. e.) i kasnije, zmaj je, takođe, bio i simbol cara, sina neba. On je jedan, od četiri simbola strana sveta, koji obeležava istok, mesto izlaska sunca, plodnosti, prolećnih kiša i kiše uopšte. U ovoj ulozi je poznat kao "plavo-zeleni zmaj" (qing-long). Na njegove veze sa vegetacijom, ukazuje to, da je on zamišljen kao biće, koje za vreme zimskog perioda boravi pod zemljom. Na proleće, izlazeći iz zemlje, uzrokuje prvu grmljavinu i kišu. Prema verovanju, jaše na oblacima, može biti toliko veliki da ispuni prostor između neba i zemlje, a može se smanjiti na veličinu svilenе bube.⁴¹⁴

Kineski zmaj ima mnogo naziva: *Lung Meng*, *Long Wang*, *Na-achia*, *Nage* itd. Njihovo potomstvo je mnogobrojno i raznovrsno, mada se u nekim izvorima govori o devet vrsta bića koja zmajevi mogu doneti na svet. Nekoliko bogova i heroja povezani su sa njima, bilo da imaju njihove telesne karakteristike, bilo da su njihovi potomci. *Ying Long* – „Zmaj koji odgovara“, bio je pomoćnik Huang Dija u borbi protiv *Chiyoua*. Crni zmaj koji je uzrokovao potop u mitu o *Nüwai*, bio je zao i opasan. O njihovoj popularnosti svedoči i činjenica da su svi carevi, od perioda vladavine dinastije Han do vladavine dinastije Qing, vezivali svoje sveto carsko dostojanstvo ne samo za

⁴¹³ Zhao, *Chinese Mythology in the Context of Hydraulic Society*, 232, 235-236.

⁴¹⁴ Wolfram Eberhard, *A dictionary of Chinese symbols: hidden symbols in Chinese life and thought*, trans. from the German by G. L. Campbell (London: Routledge 1986), 97-99.

nebo, nego i za božanskog zmaja. Nedozvoljeno prikazivanje zmaja povlačilo je za sobom stroge kazne, čak i pogubljenja.⁴¹⁵

Na Istoku zmaj može imati različite aspekte jer je istovremeno vodena, kopnena, često podzemna i nebeska životinja. Razlika između zmaja *long* (vodenog) i zmaja *gul* (kopnenog) nije utvrđena. Narod u Japanu razlikuje četiri vrste zmaja: nebeske, kišne, kopneno-vodene i podzemne.⁴¹⁶ Japanski zmaj se naziva *ryū* i pozajmljen je od Kineza najkasnije u Nara periodu.⁴¹⁷

Mitologija Japana ili mitologija Shintō, nastala je na osnovu legendarnih priča iz starih zapisa *Nihongi* (*Nihonshoki* anali) i *Kojiki*, i pripada nešto mlađem periodu (početak VIII veka) a na njeno formiranje uticali su kultovi iz susedstva, Kine i Koreje. Zmaj se uglavnom dovodi u vezu sa bogovima kiše, pa tako imamo: Taka-okami, božanstvo sa planina i Kura-okami, boga kiše i snega koji živi u dolinama. Oba božanstva su opisivana i prikazivana kao zmije ili zmajevi.⁴¹⁸ U japanskom panteonu zmajeva, takođe, postoje mnoge vrste zmaja sa različitim nazivima. Ryu Jin i Ryo Wo (龍神 ili 龍王) je božanstvo u liku zmaja poreklom iz šintoizma, koji se smatrao čuvarom Šinto religije. Među glavne, kraljevske zmajeve u Japanu, ubrajaju se: Sui Riu – zmaj kiše, koji donosi crvenu kišu, čija boja potiče od njegove krvi; Han Riu – išaran je sa devet različitih boja i veoma je dugačak; Ka Riu – mali crveni zmaj; Ri Riu – ima odličan vid i može videti na velikoj udaljenosti; Fuku Riu – japanski zmaj koji donosi sreću, obično prikazan kako se uzdiže ili gleda prema gore, što simboliše sreću u japanskoj kulturi; Kinryu – zlatan zmaj; O Goncho – beli zmaj koji najavljuje glad; Yamata-no-Orochi – osmoglavi zmaj itd. U japanskoj mitologiji, kao i u kineskoj, zmaj je prvenstveno bio povezan sa vodom.⁴¹⁹

U Starom zavetu možemo, takođe, nazreti ovu vezu, između zmaja i vode, zmaja i mora, zmaja i kosmičkog mora, koja je svoje korene našla još u religiji *Canaana* i

⁴¹⁵ Ведран Голијанин, *Религије Источне Азије у дијалогу са хришћанством: Мисиолошки приступ народним религијама Јапана и Кине*, Књ. 1 (Источно Сарајево: Универзитет, Православни богословски факултет "Свети Василије Острошки," 2014), 207-208.

⁴¹⁶ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 793-795.

⁴¹⁷ Nguyen Ngoc Tho, *The Symbol of the Dragon and Ways to Shape Cultural Identities in Vietnam and Japan* (University of Social Sciences and Humanities, Vietnam National University - Ho Chi Minh City, 2015), 32, dostupno na: <https://www.harvard-yenching.org/features/hyi-working-paper-series-nguyen-ngoc-tho-0>.

⁴¹⁸ J. Hackin, et al., *The mythologies of the east: a detailed description and explanation of the mythologies of all the great nations of Asia*, J. Hackin et al. (New Delhi: Asian edu. Services, 1994), 385, 402.

⁴¹⁹ Tho, *The Symbol of the Dragon*, 47, 51.

starim mitovima o borbi sa morskim čudovištima Levijatanom, Tiamatom, koje smo već spomenuli i sl.⁴²⁰ Brojna božanstva u Dvorečju i u kasnijem periodu mogu se dovesti u vezu sa predstavom zmaja, koja je osmišljena tako da predstavlja zlog duha, kao na čuvenoj kapiji boginje Ištar, na kojoj su ove predstave dostigle vrhunac umetnosti Asirskog carstva i jedinstvene su kao i one u Kini i Japanu.⁴²¹

Videli smo da je zmija jedan od najstarijih životinjskih motiva, ujedno i najplodonosniji u simboličkom smislu. Iz ovog motiva, razvio se motiv zmaja, atraktivniji u mitološkom i ikonografskom smislu i zasenio njenu viševjekovnu dominaciju. Pokušali smo da, kroz evoluciju i transformaciju njene simbolike, dođemo do saznanja, kako je i kada, formirano mitološko biće zmaj. Zmaj predstavlja manifestaciju zmije i njenih osobina u nešto izmenjenom obliku, a sa pojavom hrišćanske ikonografije njegov lik je, gotovo, kanonizovan. Njegove veličanstvene moći i pozitivne osobine, koje je imao u starim kulturama, nestaju u hrišćanstvu. Kao i zmija, simbolizovao je zao duh koji je iz svoje postojbine, na Istoku, prenet i u druge kulture. Simbolizuje zlo i u scenama se, uglavnom, prikazuje njegovo uništenje. Kada pogledamo kompozicije, u kojima su prikazane scene Apokalipse, najupečatljivije predstave su: raznobojna, sedmoglava zmija ili crveno-narandžasti zmaj raširenih krila, sa zlatno crvenim vatrenim dahom. U odnosu na jednoobrazne i statične predstave drugih aktera scena Apokalipse, simbol zla – zmaj, prikazan je u jarkim tonovima i u pokretu i, svakako, svojim izgledom deluje posmatraču privlačnije od ostalih figura.

9.4. Ostale mitološke zmije

Pored spomenutih reptila, u bića koja pokazuju sličnosti sa zmajem, spadaju: amfivena, grifon, harpija, himera i dr. Sličnosti sa zmajem, pored navedenih, pokazuju u opisu i ikonografiji, i mnoga druga bića koja pripadaju mitologemama drugačijeg sadržaja. Pored hidrusa, krokodila, nekih predstava guštera i riba, daleke veze sa zmajem, prema izvorima sa Istoka, pokazuju i druga bića. Prema ovoj pretpostavci, u osnovi većine mitova u kojima se javljaju hibridna bića, zajednički imenitelj većini mitoloških bića bio bi zmaj, odnosno zmija.

⁴²⁰ Day, *God's Conflict With the Dragon and the Sea*, 4.

⁴²¹ Ingersoll, *Dragons and dragon lore*, 23-25.

U rukopisima bestijarima se, pored zmija izdvojenih za naše istraživanje, javlja i veliki broj drugih zmija i njima sličnih mitoloških bića. Obrazac prema kome su izdvojeni u *Physiologusu*, predstavljen je u nešto izmenjenom obliku, ali smo za svaki od ovih likova izneli kratak opis i karakteristike. Ove zmije se često prikazuju kao zmaj i obrnuto. W. Clark piše, u rukopisu MS 53 (Corpus Christi College, Cambridge), da je skoro svaka zmija ilustrovana, što se smatra retkom pojavom u rukopisima.⁴²²

Anguis je, prema rukopisu u prevodu T. White, zmija (ali i zvezda *Draco*) od koje su nastale sve zmije, jer mogu biti sklupčane i savijene, zbog čega se i nazivaju "anguis" jer su povijene, a nikad ispravljene. *Coluber* (drugo ime za zmiju) je nastalo od "colat umbras" što znači ona koja nastanjuje skrovita mesta ili je, možda, ime dobila zato što se vijugavo kreće (colubrosus). Dok se kreće ona klizi. Naziv *serpens* je dobila zbog osobine prikradanja koje izaziva jezu (serpit). One koje imaju četiri noge kao gušter nazivaju se reptili. Zmije su reptili koji puze na stomaku i grudima. Ova stvorenja su otrovna, opasna, ima ih mnogo vrsta i u mnogo boja.⁴²³

Boa je zmija, koja potiče iz Italije, koja prati stada i kravama sisa mleko. Zbog uništavanja stoke (boves) dobila je ime.⁴²⁴ Povremeno je prikazuju kao spiralnu zmiju, ali u rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 98; T. XXIII: st. 191), prikazana je kao krilata zmija ispod kravljeg vimena kako siše mleko.⁴²⁵ Prikazana je i u rukopisu: New York, Morgan, MS M. 81 (f. 86r; T. XXIII: 13).

Cerastes, ili rogata zmija, dobila je naziv, jer ima rogove na glavi kao ovan (Ceras). Na grčkom je κέρατα i zbog toga se naziva *Kerastes*. Ovaj reptil ima četiri roga, pomoću kojih privlači druge životinje i ubija ih. Zakopava se u pesak, tako da vire samo rogovi, kojima mami druge životinje. Savitljivija je od drugih zmija, tako da izgleda kao da nema kičmu.⁴²⁶ Prikazana je u rukopisu: Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94; T. XIII: 15).

Dipsas je vrsta zmije koju na latinskom zovu "kanta vode," jer onaj, koga ugrize, umire od žeđi.⁴²⁷ U drugom poglavlju u rukopisu, o ovom biću, piše: *Dipsa* je toliko mala zmija da je čovek ne primeti ni kada stane na nju. Njen otrov deluje toliko brzo da

⁴²² Clark, *A medieval book of beasts*, 227.

⁴²³ White, *The bestiary: a book of beasts*, 165.

⁴²⁴ White, *The bestiary: a book of beasts*, 180; Isidore, *The Etymologies*, 257.

⁴²⁵ McCulloch, *Mediaeval Latin and French bestiaries*, 97.

⁴²⁶ White, *The bestiary: a book of beasts*, 175-176; Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁴²⁷ White, *The bestiary: a book of beasts*, 174; Situla (posuda), žeđ (sitis). Cf. Isidore, *The Etymologies*, 256.

lice umrlog ne ukazuje na to, da je pre smrti, osetio bol.⁴²⁸ Obično je prikazana u konvencionalnom maniru kao crv, sa povremenim dodavanjem krila i rogova. U rukopisu Oxford, Bodleian Library, MS. Bodley 764 (f. 98v), predstavljena je kao mala zmija ispod ljudskog stopala.⁴²⁹ Prikazana je u rukopisu: Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 104r; T. XXIII: 12).

Haemorrhoids (Emorrhoris) zmija, je tako nazvana jer izaziva krvarenje (hemoragija). Svako koga je ujela postaje toliko slab da sav život iz njega biva isceden, oticanjem krvi. Na grčkom, krv se naziva αἷμα.⁴³⁰

Hypnalis je vrsta zmije koja ubija, uspavljivanjem. Ona je ubila i Kleopatru, kako se spominje u rukopisu.⁴³¹ U B-Is verziji rukopisa nazivaju je *prialis*.⁴³²

Prester je zmija koja se veoma brzo kreće, sa otvorenim ustima, emitujući isparenja. Onaj koga ujede, umire, jer mu telo natiče i truli.⁴³³

Scitalis (zmija) je to ime dobila zbog lepih boja svoje kože (scitulus-elegantan). Pošto je veoma spora ne može juriti ljude, pa ih mami svojim prelepim izgledom. U vreme zime, koža joj takođe sija, a sličnu tvrdnju iznosi i Lukan.⁴³⁴ Prikazana je u rukopisu: Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 68; T. XXIII: 10).

Seps je mala zmija, čiji otrov ne uništava samo telo, nego i kosti. Naziv je potekao od *septic*.⁴³⁵ Prema Isidoru, to je zmija, čiji otrov nagriza, i kada nekog ujede odmah ga proguta, tako da je žrtva potpuno obložena tečnošću u njenim ustima.⁴³⁶ Prikazana je u rukopisu: Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 59v; T. XXIII: 14).

Vipera je zmija za koju *Physiologus* kaže da: mužjak vipere ima lice muškarca, a ženka ima oblik ženskog torza koji se završava repom krokodila. Alegorija se odnosi na bezbožnike fariseje koji, kao ni vipere, nemaju roditelja (tvorca).⁴³⁷ Ime je dobila jer

⁴²⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 181.

⁴²⁹ McCulloch, *Mediaeval Latin and French bestiaries*, 90.

⁴³⁰ White, *The bestiary: a book of beasts*, 175; Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² McCulloch, *Mediaeval Latin and French bestiaries*, 90.

⁴³³ Ibid., 90; Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁴³⁴ Lucan, *The Pharsalia*, IX (711-726), 368. Citirano u White, *The bestiary: a book of beasts*, 176.

⁴³⁵ White, *The bestiary: a book of beasts*, 181.

⁴³⁶ U ovom poglavlju Isidor iznosi drugačiju tvrdnju ne navodeći da je zmija mala. Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁴³⁷ Ženski hibridni oblik, pola žena, pola krokodil, je egipatski element u priči i ne može se naći u latinskim i grčkim analogijama. Navodi se da se ova bića razmnožavaju oralnom kopulacijom zbog nedostatka genitalija kod ženke. Ženka, ubija mišjaka, a mladunci ženku. Prema *Horapollou* Egipćani su smatrali *viperu* simbolom žene koja mrzi svog muža. Cf. Curley, *Physiologus*, 15-16, 74; McCulloch citira Hesioda koji opisuje Ehidnu. Cf. *Mediaeval Latin and French bestiaries*, 184.

se rađa na nasilan način. Mladunci zmije ne rađaju se prirodnim putem nego progrizu majci stomak. Mlade zmije ostaju bez oba roditelja na nasilan način. Prema sv. Ambroziju, smatra se najpodmuklijom zmijom, kada je obuzme požuda. Pari se sa morskom jeguljom (murena). Alegorija bi se odnosila na bračne partnere koji traže zadovoljenje van bračne zajednice, a u daljem tekstu spominje se i prvi greh itd.⁴³⁸ Prikazana je u rukopisu: London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 64r; T. XXIII: 11). U rukopisu iz Berna, Burger, Lat. 318 (f. 11r), nalazi se najstarija ilustracija vipere, u kojoj su prikazane figure muškarca i žene sa zmijskim repovima. Muškarac pokazuje prstom u pravcu ženinih usta.⁴³⁹

10. Eale (T. X)

Oblici naziva: *yale*, *centicore*.⁴⁴⁰

Kako nam saopštava *Physiologus*, jale (eale) je zver veličine konja, sa repom slona, njuškom vepra i potpuno crne boje. Ova mitološka životinja ima čudovišne rogove koje može pokretati svojom voljom. U borbi koristi jedan rog, dok drugi okreće unazad i ako povredi jedan rog, uvek u rezervi ima drugi...⁴⁴¹ Međutim, George i Yapp pišu da jale, indijski vodeni bizon, ne pripada *Physiologusu*, jer nedostaje u *B-is* verziji, I familije bestijara.⁴⁴²

Plinije piše da u Indiji živi jale, tamne boje, veličine nilskog konja, sa repom slona, sa njuškom vepra i pokretnim dugim rogovima, dužim od jednog lakta, koji u borbi menjaju položaj, naizmenično, u zavisnosti od pravca napada. Plinije spominje i zastrašujuće šumske bikove koji takođe imaju pokretne rogove kao jale.⁴⁴³ Plinije je opisao stvorenje misleći, verovatno, na gnua (antilopu), ali opisuje i životinju pod imenom κατωβλέπων (onaj koji gleda dole), *Catoblepas* (Catoblefas), koja živi u Etiopiji. Elijan dodaje da je to životinja slična biku. U francuskim bestijarima zver se

⁴³⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 170.

⁴³⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 184.

⁴⁴⁰ Ibid., 190.

⁴⁴¹ White, *The bestiary: a book of beasts*, 54-55.

⁴⁴² George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 111.

⁴⁴³ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 55.

naziva "*La Centicore*" i, kasnije, postaje veoma popularna u heraldici.⁴⁴⁴ Pod ovim nazivom, Pjer de Bove, je opisao životinju koja živi u indijskoj pustinji.⁴⁴⁵

Dva veka posle Plinija, Solin je opisao ovo biće kao indijsku zver, veličine konja koja voli da boravi u vodi. Kod Solina su rogovi zveri postali fleksibilni, a ne samo pokretni, a njegov opis sledili su i bestijari.⁴⁴⁶

Temeljnu analizu svojevremeno je sproveo G. C. Druce, navodeći da je *centichora* (eale, oblik naz.), često pogrešno interpretirana kao i druga bića, npr. *leucrocotta*. Takođe, neretko, jale se prikazuje kao antilopa, konj, magarac itd.⁴⁴⁷ U rukopisu London, BL, Royal MS 12 C XIX (T. X, f. 30r), prikazan je kao antilopa, sa glavom svinje i naglašenim kljovama vepra. Ima dva vrlo duga i blago zakrivljena roga, jedan okrenut prema gore a drugi prema napred. U rukopisu: London, BL, Harley MS 3244 (T. X, f. 44r), prikazan je na poseban način, kao crni tigar, sa kljovama vepra i velikim repom, malom bradom, kosmatim telom, konjskim kopitama na prednjim nogama i kandžama na zadnjim. Životinja je prikazana bez rogova. Prikazuje se u svim bojama: u crnoj – Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7v; T. X: 14) i Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 193v; T. X: 8); plavoj – Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 16v; T. X: 7); crvenoj – København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 16v; T. X: 9) itd. Prikazuje se kako trči, sedi, ali obično kako stoji, nekad sa glavom okrenutom unazad. Prikaz ovog bića u rukopisima: Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7v; T. X:14) i London, BL, Sloane MS 3544 (f. 12r; T. X: 20), nedvosmisleno podseća na indijskog vodenog bivola.⁴⁴⁸

Na osnovu ovog primera možemo pokazati kako se, zbog nedoslednosti u prepisivanju, menjao i kontekst teksta i koncepcija slike, što nam potvrđuje tezu da je slikar, veoma često, životinju slikao na osnovu opisa u tekstu i da je to za njega bio jedini izvor informacija o konkretnoj fantastičnoj životinji. Naime, varijacija u tekstu se sastoji u tome da je u određenim rukopisima zapisano *maxillis aprinis* (sa čeljustima divlje svinje), dok je u drugim dodato slovo i piše *maxillis caprinis* (sa kozjom vilicom),

⁴⁴⁴ White, *The bestiary: a book of beasts*, 54-55; Autor bestijara nije bio dosledan u citiranju Plinija u jednom pogledu. Plinije piše da je biće bilo veliko kao vodeni konj, odnosno hipopotamus, dok u bestijarima piše samo da je bio veliki kao konj. Osim Plinija i Solinusa, ne postoji antički ili srednjovekovni pisac koji je opisao ovo biće. Cf. Druce, *Notes on the History of the Heraldic Jall or Yale*, 180.

⁴⁴⁵ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 190-191.

⁴⁴⁶ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 111-112.

⁴⁴⁷ Druce, *Notes on the History of the Heraldic Jall or Yale*, 185; Mešanjem osobina i naziva *yalea* i *leucrote*, stvorili su biće po nazivu *centicore*. Cf. McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 68.

⁴⁴⁸ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 112.

što je nesumnjivo uticalo na ilustracije. *Maxillis aprinis* je verovatno starije i javlja se u latinskom bestijaru Huga od sv. Viktora iz prve polovine XII veka. Možda je pisar pretpostavio da životinja sa rogovima ne može imati i kljove, pa je dodao slovo "c," što je za posledicu imalo to da u rukopisima u kojima piše *aprinis*, eale nema bradu na slici, a gde je napisano *caprinis*, obično je brada doslikana biću.⁴⁴⁹

Jale je prikazan na četiri starije rukopisne mape. Na najstarijoj, *Ebstorf* mapi iz 1235. g., opisan je kao "eale bestia est in India". Na crtežu je životinja bez repa, sa dugim ušima i rogovima, jednim okrenutim prema gore i prema napred, a drugim prema dole i prema nazad. Prikazan je pri samom vrhu karte, u dalekoj Aziji. Prikazan je i na *Hereford* mapi, kao konj, na poziciji između Arabije i Indije, a ispod je natpis: "Solinus eale nascitur in Yndia." Preostale dve mape pripadaju periodu XIII-XV veka. Poslednje spominjanje ove životinje nalazimo u XVII veku, u štampanoj verziji Topsellove knjige *The History of Four-footed Beasts* (1658), na osnovu čega možemo zaključiti da se o ovom biću piše u rasponu od I do XVII veka. Prema opisima to je bila masivna životinja iz reda papkara, sa razmaknutim rogovima ili antilopa, sa rogovima usmerenim unapred.⁴⁵⁰

Poreklo ovog bića se ne može sa sigurnošću utvrditi, ali na osnovu opisa ove životinje kod Plinija, kao najstarijeg poznatog izvora, može se pretpostaviti da je jale biće, inspirisano životinjom koja je živela u toplijim krajevima. Nagađanja i zabune oko interpretacije ovog bića u srednjem veku, da je, možda, reč o biku, konju, kozi, antilopi i sl. ne potvrđuju, ali ni negiraju tezu o njegovom poreklu u azijskim kulturama. Predstavu ovog bića u sceni francuskog rukopisa u kome se pored njega pojavljuje i bazilisk koji ga napada, kako navodi G. Druce, nije moguće u ovom trenutku objasniti,⁴⁵¹ samo može ukazati na to, da i jale ima neprijatelja koji mu se može suprotstaviti. Bazilisk (*basilecoc*, oblik naz.) mrzi *centicorea* i kad ga zatekne na spavanju zabija mu se između očiju, dok ne prsnu, i životinja uquine od trovanja.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Druce, Notes on the History of the Heraldic Jall or Yale, 177-178. Druce spominje ime H. de St. Victorea, kome su, greškom, pripisani tekstovi pojedinih bestijara, a u pitanju je Hugues de Fouillois (Hugo de Folieto, Hugo od Fuoja).

⁴⁵⁰ Wilma George, "The Yale," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 31 (1968): 424-425, pristupljeno: 12. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/750650>.

⁴⁵¹ Druce, Notes on the History of the Heraldic Jall or Yale, 186.

⁴⁵² McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 191.

11. Gryphus (T. XI – T. XI/1)

Oblici naziva: *griffon, gryphon, gryphes, gripon*.⁴⁵³

Grčka reč za grifona, grūps, možda je povezana sa k^e rūb' (kerub, heruv: anđeo). Prema proroku Jezekilju, *heruvim* je krilato biće sa telećim nogama i licem lava, vola, orla i čoveka, dok je u drugom pasusu, to lice lava i čoveka.⁴⁵⁴ Poreklo ovog bića je još uvek sporno, mada je njegovo prisustvo potvrđeno u Elamu i Egiptu, u kasnom IV milenijumu i u Siriji na početku II milenijuma pre n. e., posle čega se može evidentirati u starim kulturama na prostorima Bliskog istoka. Na kraju se ipak našao na umetničkom repertoaru Grčke i Rima. Grifon pripada predstavama kompozitnih ili hibridnih bića i, kao takav, može se uporediti ili dovesti u vezu sa mnogima od njih: egipatskom sfingom, bez krila, sa ljudskom glavom na telu ležećeg lava; mesopotamskim krilatim bikom sa ljudskom glavom u stojećem položaju i krilatim lavom u stojećem položaju sa ljudskom glavom; sirijsko-mesopotamskim, krilatim čovekom sa glavom ptice i krilatim lavom sa glavom ptice, pravim grifonom, povremeno prikazanim bez krila i u različitim položajima; mesopotamskim Anzuom (Imdugud); svuda, osim u Egiptu, sa zmajem;⁴⁵⁵

Anzu je, u mesopotamskoj mitologiji i ikonografiji biće sa glavom lava i telom ptice (orla). Ime mu je ^dIM.DUGUD.MUŠEN ili *an-zu-u*. Ovakva bića u mesopotamskoj umetnosti predstavljaju manifestaciju demonskih sila, koje su opasne, ali nisu nužno i zle. Orao sa glavom lava česta je predstava iz perioda starog Sumera, najčešće je prikazivan između dve, antitetički postavljene, divlje životinje, koje imaju zaštitnu funkciju. On je predstavljao numinoznu snagu oluja u hipotetičkoj fazi mesopotamske religije, dok su još božanstva predstavljana u teriomorfnom obliku. U periodu starog Sumera, *Anzu* dobija ljudske odlike i prikazuju ga kao pola-pticu, pola-čoveka. Njegova antropomorfna manifestacija koja se odvojila od životinjske, bila je Ningirsu, koji je smatran zlim. Pojavljuje se u nekoliko književnih tekstova, a u epovima o *Lugalbandi* i *Enmerkaru* navodi se da naseljava nepristupačne vrhove karneolskih planina. Anzu je, prema mitu, nagradio Lugalbandu nadnaravnim moćima,

⁴⁵³ Nicolas Wyatt, "Grasping the Griffin: Identifying and Characterizing the Griffin in Egyptian and West Semitic Tradition," *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 1/1 (2009): 29, pristupljeno: 11. 01. 2017, <https://journals.uaair.arizona.edu/index.php/jaei/article/view/8>; McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 122-123.

⁴⁵⁴ West, *The east face of Helicon*, 580.

⁴⁵⁵ Wyatt, Grasping the Griffin, 29.

jer mu je ovaj obećao da će podržati njegov kult u Sumeru. Slična tema se pojavljuje i u Ninurtinom putovanju u Eridu. U drugim tradicijama, *Anzu* je posmatran kao zlo biće, posebno u akadskim izvorima.⁴⁵⁶ Uopšte, u svim mlađim tekstovima njegova priroda se menja, i to, u mitu, dovodi do njegovog uništenja.

Vavilonski mit o Etani, iz praistorijskih vremena, prisutan je u mnogim legendama. Motiv Etaninog leta sa orlom ka nebu pojavljuje se u helenističkoj, jevrejskoj i arapskoj književnosti, obično sa moralnim prizvukom: čovek ne treba da pokušava da dosegne nebo. U kasnijem iranskom folkloru sličan motiv o svemirskom putovanju pripada iranskoj mitskoj ptici pod nazivom Simurg (Sīmurgh). Njeno ime je poznato iz *Avesta* i *Pahlavi* zapisa (saena, pahl. sēn, sēn-murv). U pričama Shāhnāme (Ferdousi), Simurg (kao u sumerskoj tradiciji), ima dva različita aspekta, pozitivan i negativan. Međutim, priča o ovoj ptici, najčešće se pojavljuje u kombinaciji sa drugim pričama, u kojima je heroj poslat na opasno putovanje, da ubije neku od nemani, i to, najčešće zmiju itd. Heroj spasava mladunce velike ptice i biva nagrađen, tako što mu ptica pomaže u nastavku putovanja.⁴⁵⁷ Prema opisu Simurg (Senmurv, Simorgh) je polimorfno biće sa glavom psa, nogama lava i krilima i repom pauna. Pojavljuje se u pričama o Zaratustri (Zoroaster). Lik ove ptice pojavljuje se u umetnosti Sasanida, a mnogo kasnije, pojavljuje se u islamskoj i vizantijskoj umetnosti i veoma podseća na kineskog feniksa.⁴⁵⁸

Biće sa glavom grabljivice, krilati *apkallu* u naučnoj literaturi je poznat kao grifon-demon, asirski bog Nisroch, ili genije. Biće ima glavu i krila, najverovatnije orla, a ljudsko telo. Ovakva predstava na pečatima potiče iz IX–VIII veka pre n. e.⁴⁵⁹ Biće, po nazivu *apkallu*, spominje i Berossus (Berossos), navodeći da je hibridnim bićima vladala žena pod nazivom *Omorka*, čije je haldejsko ime bilo *Thalath*, što bi, prevedeno na grčki, značilo *Thalassa*, odnosno more. Berossosova *Omorka* je nesumnjivo *Tiamat*,

⁴⁵⁶ Gwendolyn Leick, *A dictionary of ancient Near Eastern mythology* (London; New York: Routledge, 2003), 9.

⁴⁵⁷ Jussi Aro, "Anzu and Simurgh," in *Kramer Anniversary Volume. Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer*, ed. by B. L. Eichler, J. W. Heimerdinger, and Å. Sjöberg (Kevelaer: Butzon & Bercker, 1976), 25-27.

⁴⁵⁸ Matteo Compagni, "The so-called Senmurv in Iranian art: A reconsideration of an old theory," in *Loquentes linguis: Studi linguistici e orientali in onore di Fabrizio A. Pennacchietti*, ed. by Pier G. Borbone, Alessandro Mengozzi and Mauro Tosco (Wiesbaden: Harrassowitz, 2006): 189-190, 192.

⁴⁵⁹ Constance E. Gane, "Composite Beings in Neo-Babylonian Art," (PhD diss., University of California, Berkeley, 2012), 43, dostupno na: <http://escholarship.org/uc/item/3p25f7wk>.

i među njenim podanicima je bio i čovek-riba *Oannes*, koji je u bliskoj vezi sa Tiamat i prepotopskim bićem *apkalluom*.⁴⁶⁰

Grifon-ptica je bio popularan ikonografski motiv za vreme neovavilonskog perioda, najčešće zastupljen u gliptici. Ovi grifoni su veoma raznovrsni, ali uobičajeni način predstavljanja je kombinacija ptice i lava. Biće je prikazano sa krilima ili bez krila, sa glavom, vratom, grudima i repom ptice, obično orla. Na glavi mu je tipična kresta od perja a kljun je ponekad otvoren da bi se video talasasti jezik. Povremeno je prikazan sa velikim ušima, nalik magarećim. Ovo kompozitno biće ima četiri noge i telo lava (najveći deo), mada je, na pojedinim scenama, prikazano i sa ptičijim nogama. Ptica-grifon možda potiče iz Sirije iz II milenijuma pre n. e. Postaje popularan motiv u Mesopotamiji i drugim delovima starog Bliskog istoka, oko XIV veka pre n. e. Termin *kurību*, pojavljuje se kasnije i može označavati ovo biće samo u pojedinim slučajevima na početku i sredinom I milenijuma pre n. e. Ovo biće se pojavljuje u društvu drugih bića i društvu bogova, ali se ne može, sa sigurnošću, povezati ni sa jednim od bogova. Prema mišljenju pojedinih autora, ovi demoni su imali apotropejsku funkciju i bili su čuvari svetog drveta, a u zavisnosti od konteksta kompozicije, prikazivani su i kao agresivni borci protiv zlih duhova.⁴⁶¹

Neka vrsta motiva proto-grifona, sa pomalo nejasnim karakteristikama, pojavljuje se na paleti iz predinastičkog perioda *Naqade* (tzv. Oxford paleta). Primeri predstavljanja grifona mogu se videti u grobnici, iz perioda Srednjeg carstva, u Egiptu (Beni Hassan), koja pripada XI–XII dinastiji. Uopšteno govoreći, forma grifona sa krestom pojavljuje se u Siriji, od 1800. g. pre n. e. i postaje popularan motiv na cilindričnim pečatima, dok je posebnu popularnost stekao u mitanijskoj (Huritska država Mitani), srednjoasirskoj i kasnoasirskoj umetnosti.⁴⁶²

Prema prevodu rukopisa T. White, grifon je krilati četvoronožac, sa telom lava, krilima i glavom orla. Zakleti je neprijatelj konja, ali je u stanju da rastrgne svako ljudsko biće ako ga sretne.⁴⁶³ Prema Elijanu, perje na leđima mu je crno, ono spreda je crvene boje, dok su mu krila bela. Ktezije navodi da mu je vrat od raznobojnog perja

⁴⁶⁰ Berossos (Βήρωσος), sveštenik Bel/Marduka u Vavilonu (III vek pre n. e.), v. str. 154. *Citirano u Mehmet-Ali Ataç, The mythology of kingship in Neo-Assyrian art* (Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 2010), 187-188.

⁴⁶¹ Gane, *Composite Beings in Neo-Babylonian Art*, 168, 176-177.

⁴⁶² Wyatt, *Grasping the Griffin*, 29-30.

⁴⁶³ White, *The bestiary: a book of beasts*, 22-23.

među kojima dominira tamno plava boja. Ima glavu i kljun kao orao, i užarene oči, a tako ga i prikazuju na slikama i skulpturama. Narod iz Baktrije, koji živi u susedstvu Indijaca, veruje da su grifoni čuvari zlata u tim oblastima.⁴⁶⁴

Uopšte, ovo biće se uvek asocira sa zlatom. Kao kombinacija orla i lava, simbola dominacije i razaranja, grifon je bio, od početka, ambivalentna figura. Njegovo zanimanje za zlato je tumačeno na dva načina. Kao biće koje je znalo gde se nalazi zlato, grifon je postao zaštitnik nauke i znanja i kao takav, predstavljan je u srednjovekovnom ciklusu vrlina i poroka. Njegov, navodni običaj, da gradi svoje gnezdo od zlata, ponekad se tumačio kao darežljivost. Pojedini autori su ga smatrali plemenitim i velikodušnim duhom, a prema mišljenju drugih, zbog veze s zlatom, izašao je na zao glas.⁴⁶⁵ Iz Persepolisa potiče reljef (VI vek pre n. e.) sa predstavom heroja, Kserksa, koji probada grifona, naoružanog rogom i škorpionovim repom. Kompozicija predstavlja tipičnu scenu borbe heroja sa čudovištem. Heraldčki motivi životinja, na manjim umetničkim predmetima sa ovih područja, na tekstilu, keramici i metalu, čiji se izum pripisuje Sumerima, preživljavaju uprkos grčko-rimskim uticajima, opstajući i u srednjem veku.⁴⁶⁶

Životinje u Egiptu, često su uključene u sferu magije, a među najstarije primere fantastičnih životinja povezanih sa magijom, iz perioda Srednjeg carstva, spadaju magijski rekviziti na kojima su urezani prikazi krilatih grifona i drugih bića.⁴⁶⁷

Herodot spominje grifone kao čuvare zlata. Oni zlato čuvaju od jednookih ljudi *Arimaspa* (Ἀριμασποί), koji im ga otimaju.⁴⁶⁸ Grifone spominje i Ktezija, kao četvoronožne ptice veličine vuka, sa lavljim nogama i kandžama.⁴⁶⁹

Životinje grifon-tipa, sa karakteristikama ptica i sisara, pojavile su se u drevnoj umetnosti Bliskog istoka oko 3000. g. pre n. e. Zapažena je njihova pojava i u mikenskoj umetnosti. U grčkoj i rimskoj umetnosti bile su veoma popularan motiv, između 700 g. pre n. e. i 300. g. n. e. Neke od tih predstava su možda u vezi sa

⁴⁶⁴ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. I, 241; Slično izveštava i Photius. Cf. Nichols, *Ctesias on India*, 51.

⁴⁶⁵ Rowland, *Birds with Human Souls*, 70-71.

⁴⁶⁶ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 47.

⁴⁶⁷ Teeter, *Animals in Egyptian Religion*, 351.

⁴⁶⁸ Severna Skitija. Skitija - oblasti Crnog mora, Kavkaza, Sibira, Centralne Azije; Cf. Herodotus, *[History]*, *passim*.

⁴⁶⁹ Nichols, *Ctesias on India*, 51.

narodnim verovanjima, koja su sačuvana u literaturi a potiču iz istog perioda.⁴⁷⁰ Skitska umetnost 700. g. pre n. e. i ranije, bila je poznata po prikazima nepoznatih životinja, uključujući i životinje grifon-tipa. U skitskim grobovima iz sredine 400. g. pre n. e. (Pazyryk, Issyk), pronađeni su artefakti sa likom četvoronožaca sa kljunom. Oko 600. g. pre n. e., grifon je postao popularan motiv u grčkoj umetnosti i jedan od retkih motiva koji je odolevao promenama u poređenju sa prikazivanjem drugih mitoloških likova.⁴⁷¹ Značajno je spomenuti kratak pregled B. Goldmana o protomima koji ukrašavaju posude a predstavljaju grifona. Ovi orijentalni motivi iz perioda VIII i VII veka pre n. e. mogu ukazati na raširenost i dubinu porekla istočnih uticaja na područje Mediterana. Autor analizira varijante grifona-orla, grifona-lava, grifona-bika i sl., i upućuje na njegovu solarnu simboliku, kao i vezu sa *sarafima*.⁴⁷²

Naziv dolazi od grčke *gryps*, što znači "zakačen," kao kandžom ili kljunom. Prva upotreba ovog naziva se vezuje za rad Grka Aristeja (Aristeas), koji je živio u oblasti oko Crnog mora. Vreme njegovih putovanja u Centralnu Aziju, oko 675. g. pre n. e., poklapa se sa vremenom najranijih grčkih kontakata sa skitskim nomadima koji su živeli istočno od Kavkaza. Njegovo delo je sačuvano u fragmentima, kod drugih antičkih pisaca, a u njemu se navodi da je putovao daleko na Istok sve do zemlje Isedonijaca. Prema klasičnim autorima, Skitima su se nazivala sva nomadska plemena između Crnog mora i Mongolije. Isedonija je bila najistočnija oblast koju su naseljavala ova plemena. Njena teritorija je bila jugozapadno od Altajskih planina (Mongolija) i severno od planinskog venca Tien Shan (Kina). Ptolomej Geograf je u II veku locirao Isedoniju pored drevne trgovačke rute od Kine prema Zapadu, pod nazivom *Dzungaria* (Sinkiang [Xinjiang], severoistočna Kina), a stari kineski izvori podržavaju ovu lokaciju Isedonijaca. Prvi sačuvani zapis Aristeja našao se kod Eshila oko 460. g. pre n. e. On opisuje daleke zemlje pune opasnosti, spominjući i dom strašne Gorgone koja živa bića pretvara u kamen.⁴⁷³

Prema Isidoru, naziv (*grypes*) mu odgovara, jer je to životinja sa perjem (možda *grus*, vrana) i sa četiri noge (*pes*). Po njemu, rođen je u Hiperborejskim planinama. Ima

⁴⁷⁰ Adrienne Mayor and Michael Heaney, "Griffins and Arimaspeans," *Folklore* 104/1/2 (1993): 41, pristupljeno: 04. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1260795>.

⁴⁷¹ Mayor and Heaney, *Griffins and Arimaspeans*, 45, 48.

⁴⁷² Bernard Goldman, "The Development of the Lion-Griffin", *American Journal of Archaeology* 64/4 (1960): 319, 327-328, *passim*, pristupljeno: 24. 01. 2015, <http://www.jstor.org/stable/501330>.

⁴⁷³ Eshil ih spominje u svom delu *Okovani Prometej*. Cf. Mayor and Heaney, *Griffins and Arimaspeans*, 41-42.

lavlji torzo, a glavu i krila orla. Agresivni su prema ljudima i konjima. Žive u Indiji i u Skitskim oblastima (Scythia), u planinama punim zlata, zajedno sa drugim bićima, zmajem i monstruoznom rasom ljudi.⁴⁷⁴ Isidor poredi grifona sa sfigom.⁴⁷⁵ Za Bartolomeja grifon je zver sa krilima, ima četiri noge i živi u Hiperborejskim planinama. Ima telo lava, a od orla je nasledio glavu i krila. On je čuvar planina u kojima se krije drago kamenje.⁴⁷⁶

Grifon je, prema nekim verovanjima, bio najprimitivnija verzija zmaja.⁴⁷⁷ Grifon je krilati četvoronožac za kog se veruje, da se rađa u mitskoj zemlji Hiperborejaca, možda u njihovim planinama. Nije naklonjen konjima, a nekad ni ljudima.⁴⁷⁸

U srednjovekovnim amblemima, heraldici i sl., grifon je srodan simbolizmu lava i orla, što potvrđuje i njegovu solarnu simboliku. On je blizak i zemlji i nebu. Može imati i pozitivnu i negativnu simboliku, koja je zapažena kod starih Grka i kasnije u hrišćanskoj simbolici.⁴⁷⁹

Grifona su Grci prikazivali sa Apolonom, kod hrišćana je simbolizovao Hrista, ali i đavola, tako ga je i Dante prikazao u Čistilištu. Brojne katedrale ukrašene su predstavom grifona koji se bori sa čovekom, ili odnosi čoveka ili neku životinju (Wells, Chester, Boston, Gloucester, Beverley, Durham, Carlisle).⁴⁸⁰ Ove predstave možemo videti u rukopisima: Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 87r; T. XI); London, WAL, MS 22 (sl. 2; T. XI) itd. Autori kasnog srednjeg veka su, uglavnom, bili jedinstvenog stava, kada je u pitanju njegova snaga i sposobnost da odleti noseći veliki teret. Prema pisanju F. McCulloch, Pjer de Bove navodi da ova ptica živi u indijskoj pustinji koju napušta samo u potrazi za hranom, a ima toliko veliku snagu da može poneti živog vola i leteti s njim do svog gnezda.⁴⁸¹

⁴⁷⁴ Hiperborejske planine se, prema verovanju, nalaze na dalekom severu. Kako navodi Isidor, ove planine se nalaze u Skitiji. Cf. Isidore, *The Etymologies*, 252, 286, 298.

⁴⁷⁵ Isidore, *The Etymologies*, XX, 403.

⁴⁷⁶ Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 129 i 108. Kako navodi autor, ubraja se u leteća bića, prema *Bibliji* (Deut.), takode navodi da je neprijatelj ljudima i konjima.

⁴⁷⁷ Ingersoll, *Dragons and dragon lore*, 17.

⁴⁷⁸ J. L. Schrader, "A Medieval Bestiary," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series 44/1, (1986): 18, pristupljeno: 07. 04. 2015. <http://www.jstor.org/stable/3258963>.

⁴⁷⁹ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 177.

⁴⁸⁰ Rowland, *Birds with Human Souls*, 71-72.

⁴⁸¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 123.

12. Hydrus, hydra (T. XII –T. XII/2)

Oblici imena i varijante naziva ovog bića: *hydrus*, *niluus*, *echinemon*, *ichneumon*, *hydra*; *ydrus*, *idre*,⁴⁸² *hidra*.⁴⁸³

Prema prevodu rukopisa T. White, hidrus živi na reci i u reci Nil, a naziv je dobio po grčkoj reči za vodu (*hydros*). Poznat je kao vodena zmija i kod ljudi izaziva vodenu bolest. Hidra-zmaj je drugo biće sa puno glava kao ono iz Lerne ili iz močvara Arkadije. Zove se *Excedra* na latinskom, jer kad joj se odseče jedna glava, tri nove izrastu na tom mestu (*Excedere* – otići, umreti).⁴⁸⁴ Slično piše i Isidor, da je hidra (*hydra*) zmaj sa mnogo glava i da potiče iz močvara Lerne u provinciji Arkadija (Grčka). Na latinskom se naziva *excetra*, jer kada se jedna glava odseče, tri nove izrastu na njenom mestu (*caesus tria*).⁴⁸⁵ De Gubernatis citira Du Cangea koji đavola naziva *hydros* ili vodena zmija, i Hinemarus Remensis koji veruje da je đavo potekao iz vode.⁴⁸⁶

Pravi hidrus je neprijatelj krokodila i kada ga vidi da spava na obali sa otvorenim ustima, uvalja se u blato, kako bi lakše skliznuo niz grlo krokodila. Probudeni krokodil ga guta, ali hidrus uspeva da se izvuče tako što mu iznutra raspori utrobu i izađe. Krokodil simbolizuje smrt i pakao, a hidrus Hrista.⁴⁸⁷ Legenda u B-verziji *Physiologusa* se, uglavnom, odnosi na hidrusa koji živi na Nilu. Naziv bića je *hydrus* ili *enhydros* (ένυδρος ili ένυδρίης kod Herodota). Prema pojedinim autorima, legenda o *niluusu* i *echinemonu* potiče iz staroegipatskog mita koji govori o borbi svetla i tame. Bitka *enhydrusa* (oblik naz.) i krokodila vodi poreklo iz Butoa (Egipat) i u vezi je sa obožavanjem Utoa, a dok je verzija borbe *echinemona* i zmaja, nastala iz posebnog kulta Atum-Ra u Heliopolisu. Obe verzije bazirane su na tradicionalnom antagonizmu egipatskih životinja (bića koja su ranije bila povezana sa vodom, a kasnije sa zemljom). Hrišćanski autor *Physiologus* je ove drevne mitove s lakoćom pretvorio u hrišćanske legende o vaskrsenju.⁴⁸⁸

⁴⁸² Ibid., 129.

⁴⁸³ Лазин, Физиолог, 42; Mi smo se opredelili za naziv hidrus.

⁴⁸⁴ White, *The bestiary: a book of beasts*, 178-179.

⁴⁸⁵ Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁴⁸⁶ A. De Gubernatis, *Zoological mythology, or, the legends of animals*, Vol. 2 (London: Trübner & Co., 1872), 390.

⁴⁸⁷ White, *The bestiary: a book of beasts*, 178-179.

⁴⁸⁸ Curley, *Physiologus*, 87-88.

Prema *Physiologusu*, životinja pod nazivom *echinemon* je neprijatelj zmaja.⁴⁸⁹ Dok krokodil drema otvorenih čeljusti, *ichneumon* (oblik naz.) koristi priliku i, ušavši mu u usta, probija mu se kao koplje kroz grlo i stomak.⁴⁹⁰ Prema Y-verziji, najstarijoj verziji *Physiologusa*, hidrus ima izgled psa (T. XII/2).⁴⁹¹ U Maloj Aziji su faraonovog psa ili mungosa nazivali ὄλλος i ἐνυδρος.⁴⁹²

Enhydros boravi u vodi (ὕδωρ), posebno u Nilu. *Enhydris* (oblik. naz.) je vodena zmija, kao i *hydros* (oblik naz.).⁴⁹³ Mnogoglavu hidru iz Lerne, koja je obdarena sposobnošću da joj na mestu svake odsečene glave izrastu dve nove, spominje i Lukan.⁴⁹⁴

Kako smo već videli u poglavlju o zmijama i zmaju, Jones navodi da je predstava sedmoglave hidre (sa pločice iz Južne Mesopotamije, oko 2500–2400. pre n. e., na kojoj Ningirsu ili Ninurta ubija *mušmahhu*), ubijene u kosmičkoj bici, dobro poznata proučavaocima *Biblije*, koji kosmičku bitku upoređuju sa borbom Jahvea (Yhwh) sa Levijatanom. Ovo biće poseduje i lavlje i zmijske karakteristike. Takođe, scene na dva pečata iz *Tell Asmara* (Ešnunna) prikazuju isto biće, s tim što je na starijem prikazana cela zmijska figura, a na mlađem je predstavljeno telo lava sa zmijskim glavama.⁴⁹⁵ Biće sa sedam glava *Asag* je mesopotamski demon. Akadski *As/šakku* ili demon koji uzrokuje bol i bolesti. Prema mitu, on je neprijatelj Ninurte i ubica sa planina (Akad. *daik šadî*). Ponekad se prikazuje i dovodi u vezu sa Anzuom, a najčešće se javlja kao sedmoglava zmija (Sumer. *muš.sag.inim*).⁴⁹⁶

Hidrus se u rukopisima, najčešće, prikazuje sa velikim repom, koji viri iz usta krokodila, i glavom, koja viri iz trupa iste životinje. Jedna od najneobičnijih predstava ovog bića zabeležena je u rukopisu: London, BL, Harley MS 3244 (f. 62r; T. XII/1: 36). Hidrus je prikazan kao rogata zmija sa jarećom bradom kako pliva iznad vode, dok se pored nje, u čamcu, nalazi muškarac sa kopljem i štitom.⁴⁹⁷ Kao zmija sa više glava,

⁴⁸⁹ Ibid., 54.

⁴⁹⁰ Pliny, *Pliny Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 67; Isidore, *The Etymologies*, 253-254.

⁴⁹¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 129.

⁴⁹² Ibid., 129.

⁴⁹³ Isidore, *The Etymologies*, 253-254, 256.

⁴⁹⁴ Lucan, *The Pharsalia*, IV (616-647), 155.

⁴⁹⁵ Jones, Lions, Serpents, and Lion-Serpents, 676; Sumerski cilindrični pečati od gline i akadski od kamena, koji su mlađi, pripadaju vremenu oko 2500. god. pre. n. e. Na ovim pečatima je prikazana borba bića nalik na *hidru*. Cf. G. Rachel Levy, "The Oriental Origin of Herakles," *The Journal of Hellenic Studies* 54 (1934): 40, pristupljeno: 22. 12. 2015, doi:10.2307/626489.

⁴⁹⁶ Leick, *A dictionary of ancient Near Eastern mythology*, 13.

⁴⁹⁷ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 130.

prikazan je u više rukopisa (T. XII:1–9). Kada je reč o ilustracijama krokodila sa hidrusom, možemo reći da su one manje uspešne od tekstova koji opisuju krokodila. Prema načinu na koji ilustratori prikazuju krokodila može se zaključiti da ga nikada nisu videli u prirodi. Scena sa ova dva bića, uglavnom, se vezuje za *B-is* verziju I familije i bestijare prelaznog tipa.⁴⁹⁸ U latinskom bestijaru iz IX veka piše da *ydrus* (oblik naz.) liči na psa (München, MS lat. 19417). Do XII veka, dok je priča stigla u engleske bestijare hidrus je postao vodeni reptil. U rukopisu: Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 152v; T. XII/1: 20), prikazan je kao gušter sa velikim ušima i bradom. U većini bestijara prelaznog tipa, hidra se pojavljuje u poglavlju posle hidrusa. U mnogim bestijarima hidrus i hidra su pomešani. Tako u rukopisu: Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 162r; T. XII: 15), dvonožni, ružičasti i zeleni hidrus probija stomak krokodilu sa svoje tri glave. Hidrus može imati i četiri noge: London, BL, Harley MS 4751 (f. 62v; T. XII: 12), može imati spiralni rep: London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 13r; T. XII: 3) itd.⁴⁹⁹

13. Jaculus (Iaculus) (T. XIII)

Prema svojim osobinama, jaculus pripada zmijama, ali je izdvojen u posebno poglavlje, jer ga u rukopisima najčešće prikazuju sa krilima, zbog njegove asocijacije sa zmajem.

U poglavlju o zmiji i zmaju spomenuli smo leteće zmije iz Arabije o kojima je još Herodot pisao u *Istoriji*. Više od dva veka pre njega, oko 671 pre n. e., u analima asirskog vladara Esarhadona (Asarhadon), ove zmije se takođe dovode u vezu sa pustinjским prostranstvima koja povezuju Egipat i Levant. Prema pisanju ova dva autora, mesto, koje spominju u vezi sa letećim zmijama, bi moglo biti u pustinji Negev (Makhtesh Ramon).⁵⁰⁰

U egipatskoj ikonografiji zmije su često prikazane sa krilima. Krilate zmije su ukras na kovčezima faraona a na kovčegu faraona *Oimenepthaha* I, zmija je prikazana

⁴⁹⁸ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 98; Mnoge životinje slikari nikada nisu videli i iz tog razloga postoje nedoslednosti u prikazivanju realnih životinja. Takav je slučaj i sa krilatom hijenom u rukopisu: London, BL, MS Stowe 1067 (f. 3; T. XXIII: 6).

⁴⁹⁹ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 100-101.

⁵⁰⁰ Karen Radner, "The Winged Snakes of Arabia and the Fossil Site of Makhtesh Ramon in the Negev," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 97, *Festschrift für Hermann Hunger zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern* (2007): 353, 361, pristupljeno 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/23861425>.

sa četiri krila i simbolizuje „četiri dela (strane) sveta.“ *Ureusi* (uraeus) su takođe prikazivani i sa krilima kao npr. u grobu Ramzesa VI. Prema arheološkim nalazima, krilata zmija je bila poznata i u Palestini i postala je deo kraljevskih simbola Izraela. Mnogi skarabeji iz Palestine, neki sa natpisima na hebrejskom, sadrže predstavu *ureusa*, ponekad sa krilima.⁵⁰¹ Brojni pečati, pronađeni kod Zapadnog zida u Jerusalimu, sadrže predstave krilatih zmija sa četiri krila, koje se mogu sresti na asirskim i sirijskim zidnim reljefima, i zidnim reljefima iz jugoistočne Anadolije, asirskim i vavilonskim cilindričnim pečatima itd.⁵⁰² U Kini su poznata mitološka bića, zmija sa četiri krila *Mingshe*, čija se pojava smatrala predznakom velikih poplava i *Bashe*, ogromna zmija koja proždire slonove.⁵⁰³

Jaculus je leteća zmija, on se baca (*iactare*) na životinje i ubija ih, pa im je odatle i potekao naziv *iaculus-iaculum*, što bi značilo koplje.⁵⁰⁴ Impresivan je let *javelina* (oblik naz.) kao projektila iz katapulte, dok se baca sa grana drveća, kad napada plen.⁵⁰⁵

U Arabiji postoje bele zmije s krilima, poznate pod nazivom *syrens*. Kreću se brže od konja, a mogu i da lete. Njihov otrov je toliko jak, da se od njega umire pre nego što se, uopšte, oseti bol od ugriza. Ove zmije opisane su u *Bibliji*.⁵⁰⁶ Za krilate zmije „serafime“, koje smo već spomenuli, kako piše K. R. Joines, postoji dovoljno lingvističkih i arheoloških dokaza koji ukazuju na to da su identifikovani sa krilatom zmijama i da su predstavljali egipatske simbole sakralne i kraljevske vlasti. Odnosno, *saraf* je zmija, a, prema Isaiji, mogla je imati krila. Najranije i najkasnije spominjanje *serafima* u Starom zavetu može se smestiti u raspon od sto godina. Starim Egipćanima je zmija, koja puzi, bila amblem haosa i zla, ali *ureus* je uvek uzdignut i uvek je predstavljen uspravno, kao i biblijski *serafimi*.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ Karen Randolph Joines, "Winged Serpents in Isaish's Inaugural Vision," *Journal of Biblical Literature* 86/4 (1967): 412-414, pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/3262795>.

⁵⁰² Tallay Ornan, "Member in the Entourage of Yahweh: A Uraeus Seal from the Western Wall Plaza Excavations, Jerusalem," *Atiqot* 72 (2012): 15, 17, pristupljeno: 03. 03. 2017, http://www.academia.edu/download/30326002/Ornan_2012_Member_in_the_Entourage_of_Yahweh_A_ureus_Seal_from_the_Western_Wal_Plaza_excavation_Jerusalem_Atiquot_72_15-20.pdf.

⁵⁰³ Голијанин, *Религије Источне Азије*, 207-208.

⁵⁰⁴ Isidore, *The Etymologies*, 257.

⁵⁰⁵ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 63.

⁵⁰⁶ Isaiah XIII, 22, *Vulgate*. Cf. White, *The bestiary: a book of beasts*, 181; "Iznad njega stajahu serafi; svaki je imao po šest krila: dva krila da zakloni lice, dva da zakrije noge, a dvama je krilima letio," SZ Iz 6, 2 [JB].

⁵⁰⁷ Joines, *Winged Serpents in Isaish's Inaugural Vision*, 410; Krilati demoni poznati u hebrejskom kao (ś 'îrîm). Cf. West, *The east face of Helicon*, 111.

Hitrog jaculusa spominje i Lukan,⁵⁰⁸ i kako navodi F. McCulloch: "*Jaculique volantes*," u rukopisu: Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94v; T. XIII: 8), prikazan je jaculus koji se baca za vrat nagog čoveka.⁵⁰⁹

U praistorijskim vremenima Kine, fenomen munje ljudi su pripisivali ponašanju zmaja munje, koji je, prema kineskoj mitologiji, bio velika i strašna životinja sa magičnim moćima. Kod Kineza, od samog nastanka ovog mitološkog bića, figura zmaja ima oblik munje. Svetlost munje je opisana kao zlatna krilata zmija ili zmija bez krila.⁵¹⁰

14. Leucrota (T. XIV)

Neki oblici imena: *leucrota*, *leucrocota*, *crocote*, *crotote*.⁵¹¹

Zver koja živi u Indiji, po nazivu leukrota, kako navodi *Physiologus*, brža je od svih drugih životinja koje tamo žive. Predstavlja kompozitnu životinju veličine magarca, koja ima atribute jelena, lava i ima konjsku glavu. Prema pojedinim autorima, ona je isto, što i mantikora.⁵¹²

Prema Solinu, *leucrocotta* (oblik naz.) je životinja veličine divljeg magarca, sa telom jelena (zadnji deo), sa grudima i nogama lava, sa glavom jazavca, sa velikim ustima koja se protežu od uva do uva, a, umesto zuba, ima celom dužinom usta jednu kost. Može podražavati ljudski glas.⁵¹³

U rukopisima, leukrota je prikazivana u više boja i, uglavnom, sa izraženim zubima. Jedna od ilustracija ovog bića, koja se izdvaja prema kvalitetu izrade, je ona u rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (st. 60; T. XIV: 18).

⁵⁰⁸ Lucan, *The Pharsalia*, IX (711-726), 368.

⁵⁰⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 134-135.

⁵¹⁰ Xi Wang and Jinliang He, "Mythology of lightning in ancient China," In *2011 7th Asia-Pacific International Conference on Lightning* (Chengdu, China: IEEE, 2011): 840-841, pristupljeno: 12. 03. 2017, <http://ieeexplore.ieee.org/document/6110244/>.

⁵¹¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 136, *passim*; Mi smo se opredelili za naziv leukrota.

⁵¹² White, *The bestiary: a book of beasts*, 48-49.

⁵¹³ Caius Julius Solinus, *Polyhistor: Caius Julius Solin*, traduit pour la première fois en français par M. A. Agnant, Bibliothèque latine-française, sér. 2 (Paris: C. L. F. Panckoucke, 1847), 323. Solinus je živeo u III veku (?).

15. Manticora (T. XV)

Aristotel opisuje ovo biće navodeći kao izvor Ktezija.⁵¹⁴ Ovo je kompozitna zver iz Indije, sa ljudskim licem i ušima, zelenkastim očima i tri reda zuba koji se preklapaju. Ima telo lava, crvene boje i rep kao škorpija. Glas joj je nalik na zvuk flaute i trube.⁵¹⁵ Prema *Physiologusu*, pored navedenog, ima toliko snažne noge da savlađuje skokom, veliku razdaljinu i nijedna prepreka je ne može zadržati.⁵¹⁶ Za mantikoru Plinije kaže da joj je glas kao zvuk Panove frule.⁵¹⁷ Bartolomej ovo biće, neobičnog izgleda, opisuje kao zver "sa vilicom od tri reda zuba sa razmakom između njih....sa žaokom na repu i ostrim bodljama kao čekinja divlje svinje", koju Grci zovu *baricos*, i navodi da je to napisao Avicena.⁵¹⁸ Ime je izvedeno iz stare persijske reči koja znači "ljudožder", a pojedini autori smatraju da je u pitanju tigar. Prema mitu, u Indiji postoji zver pod nazivom *makara*. Biće, verovatno, ima istočnu simboliku, možda je u pitanju bilo neko božanstvo, kao bikovi sa ljudskom glavom iz Asirije.⁵¹⁹

Indica je bila poznato delo širom drevnog sveta, veoma često citirano, ali ne može se sa sigurnošću utvrditi da su ovi citati bili deo originala. Nekoliko njih, među kojima i Antigonius i Apolonije, bili su paradoksografi, a možda i Plinije koga su takođe, veoma, privlačile priče o čudima, citirali su ovo delo. Aristotel, kao što smo spomenuli, citirao je ovo delo više puta, ali je iz njega izabrao priču o bizarnom čudovištu mantikori (ljudožderu) i priče o drugim zoološkim apsurdima, verovatno sa ciljem da se naruga Kteziji.⁵²⁰

U rukopisima postoje brojne varijante prikazivanja ovog bića, ali, u osnovi, to je zver sa grivom i ljudskim licem. U rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 25r; T.

⁵¹⁴ Cf. Nichols, *Ctesias on India*, 60-61.

⁵¹⁵ Solinus, *Polyhistor*, 325.

⁵¹⁶ White, *The bestiary: a book of beasts*, 51-52.

⁵¹⁷ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 57.

⁵¹⁸ Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 118; Avicenna (Abū 'Alī al-Husayn ibn 'Abd Allāh ibn Sīnā) ili Ibn Sīnā (980-1037) bio je muslimanski filozof i lekar čije je delo *al-Qānūn fī l-ṭibb* postalo standardni medicinski udžbenik u islamskom svetu i na Zapadu. Cf. Jones, *The Medieval Natural World*, XIX.

⁵¹⁹ White, *The bestiary: a book of beasts*, 51-52; Veoma popularno stvorenje rane Kushanske (Kusana) umetnosti bila je indijska *makara*, originalna predstava nastala u severnim delovima Indije. U osnovi, to je bila velika riba sa glavom grabljivice, ponekad predstavljana sa dve noge, ređe sa četiri i možda ukazuje na lik krokodila. Cf. John Boardman, "Three Monsters at Tillya Tepe," *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 9/ 1-2 (2003): 140, pristupljeno: 20. 05. 2017, DOI: 10.1163/157005703322114865.

⁵²⁰ Bigwood, Ctesias' "Indica" and Photius, 303.

XV: 14), ovo biće nosi frigijsku kapu.⁵²¹ Postoje, međutim, i izuzeci, gde lice nije ljudsko, kao u rukopisu: Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 97r; T. XV: 2).

Kompozitna bića sa ljudskim licem zabeležena su na pečatima iz Harappa kulture u dolini Inda. Divlje koze se prikazuju sa ljudskim licem. Glave ovih bića, predstavljene u profilu, prepoznaju se kao ljudske, sa isturenim nosom. U nekim slučajevima, sa ljudskog lica visi surla, umesto velike brade. Kljove su prikazane ispod brade a dva velika polumesečasta roga na čelu.⁵²² Mitološka bića sa ljudskim glavama prisutna su i u regionu reke Oxus (Amu Darya). Pojedina od njih ukazuju na bliske veze sa Mesopotamijom, dok se ostala mogu dovesti u vezu sa lokalnim panteonima. Monstruoza, zlehuda, imaginarna bića nisu karakteristična pojava u dolini Inda. Markhor koza sa ljudskom glavom nije negativan lik i prisutna je u ritualnim scenama. Njene rogove nosi ljudska figura pripojena telu tigra.⁵²³ U mestima Sanchi, Amarāvati, Barhūt i Mathura (Indija) nađene su figure lava sa ljudskom glavom, koje možda imaju veze sa egiptaskom sfingom.⁵²⁴

Lavovi sa ljudskom glavom ukrašavali su i štitili ulaz u severozapadnu palatu Ašurnazirpala II u Nimrudu.⁵²⁵ Izučavanjem predstava kompozitnih bića sa Bliskog istoka, bavila se E. Porada, koja je objavila mnoge radove na osnovu analiza skulpture, cilindričnih pečata i sl.⁵²⁶

Najranije figure krilatih bikova sa ljudskim glavama datiraju iz prve polovine II milenijuma pre n. e. Izrazi *lamassu* i *šedu* su konvencionalni arheološki termini koji definišu ova bića. Sa semantičke tačke gledišta, svi ovi termini odnose se na neku vrstu magijske zaštite: dobronameran duh koji čuva pojedinca, grupu, mesto ili ulaz. Prema mitu, bik predstavlja krilatog nebeskog bika GUD.AN.NA, koji se bori s Gilgamešom, a koga je poslao Anu da razori grad Uruk.⁵²⁷ Najstariji poznati zmajevi jednostavnog

⁵²¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 142.

⁵²² Frenez and Vidale, *Harappan Chimaeras*, 114.

⁵²³ Božanstava i demoni oblasti Bactria-Margiana pokazuju više sličnosti sa onima u južnom Iranu. Joan Aruz, "Images of the Supernatural World: Bactria-Margiana Seals and Relations With the Near East and the Indus", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 5/3 (1999): 12-14, pristupljeno: 02. 02. 2017, DOI: 10.1163/157005799X00098.

⁵²⁴ Konakondla Krishna Murthy, *Mythical animals in Indian art* (New Delhi: Abhinav publ., 1985), 26-27.

⁵²⁵ Ataç, *The mythology of kingship in Neo-Assyrian art*, 17-18.

⁵²⁶ Za radove E. Poradae, v. Ataç, *The mythology of kingship in Neo-Assyrian art*, bibliography.

⁵²⁷ V. Danrey, "Winged Human-Headed Bulls of Nineveh: Genesis of an Iconographic Motif," *Iraq* 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale I (2004): 134-136, pristupljeno: 13. 05. 2016. <http://www.jstor.org/stable/4200568>.

izgleda, u Mesopotamiji, Elamu i Egiptu, bili su spoj orla i lava. Nešto mlađe predstave uočavaju se na hetitskim predmetima iz Karhemiša (Carchemish, 1000. g. pre n. e.) na kojima ljudske glave izrastaju iz tela životinje.⁵²⁸ Prauzore uopšte, za sva bića sa ljudskim glavama, a telom životinje, možemo tražiti u kulturama Azije.

Kompozitna stvorenja, u kojima dominiraju elementi lava, bila su veoma značajna u vreme novovavilonskog perioda i, generalno posmatrano, bila su u skladu sa postojećim znanjima o ovakvim stvorenjima u fizičkom, odnosno morfološkom smislu i prema njihovoj funkciji. Ovi hibridi su imali različite forme, uglavnom kombinacije elemenata lava i čoveka ili ptice grabljivice, sa ciljem uzdizanja kralja životinja do nivoa natprirodnog. Međutim, u ikonografskom repertoaru novovavilonskog perioda, kao upadljiv nedostatak, uočava se izostanak običnog krilatog lava, koji je u velikoj meri bio zastupljen u prošlom neoasirskom i u kasnijem ahemendskom periodu. Izostanak pojednostavljenog prikaza, verovatno se može protumačiti prevelikim konceptualnim sadržajem, jer je bilo teško, literarno i likovno, razdvojiti i prikazati sve varijante pozitivnih i negativnih karakteristika ovog lika.⁵²⁹

Mantikora, kao što smo videli, u rukopisima često nosi tzv. frigijsku kapu, koja je prepoznatljiv detalj u prikazivanju pojedinih božanstava poreklom sa Istoka, čiji su kultovi obeležili helenističku epohu. Među njima se izdvaja Mitra, koji je na spomenicima, veoma često, prikazan sa ovom kapom. U grčkoj i rimskoj ikonografiji, frigijska kapa je, obično označavala osobu persijskog, anadolskog ili orijentalnog porekla.⁵³⁰ Jedno od frigijskih božanstava, koje se često prikazuje sa ovom kapom, je Sabazije.⁵³¹

Mantikora je fantastična figura nejasnog porekla, za koju uzore možemo tražiti u ikonografiji orijentalnih kultura i starog Bliskog istoka. Nekoliko fantastičnih bića, prema svojim karakteristikama, može odgovarati opisu i osobinama srednjovekovne mantikore, prvenstveno ona bića sa ljudskim licem, od kojih se neka pojavljuju i samostalno, u posebnim poglavljima u rukopisima bestijarima. Među njima se izdvajaju: harpija, sa ljudskim licem; himera, koja nema ljudsko lice, ali koja se prema

⁵²⁸ G. D. Hornblower, "85. Early Dragon-Forms", *Man* 33 (1933): 80, pristupljeno: 16. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2790162>.

⁵²⁹ Gane, Composite Beings in Neo-Babylonian Art, 122-123.

⁵³⁰ Tijana Stanković-Pešterac, "Prilozi proučavanju rituala u mitraizmu," *Rad Muzeja Vojvodine* 49 (2007): 52.

⁵³¹ Eugene N. Lane, "Towards a Definition of the Iconography of Sabazius," *Numen* 27/1 (1980): 9-33, pristupljeno: 08. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3269980>.

svom nazivu može odnositi i na generički pojam, odnosno više kompozitnih bića, sastavljenih od raznorodnih ljudskih i životinjskih komponenata i sfinga, sa ljudskim licem, koja takođe može predstavljati kombinaciju različitih ljudskih i životinjskih atributa.

15. 1. Ostala kompozitna bića sa ljudskom (ili životinjskom) glavom

Harpija (Ἄρπυιαι, harpyia), u rukopisima Pjera de Bovea, po prirodi veoma okrutno biće, liči na konja i čoveka, sa telom lava, krilima zmije i konjskim repom. Ubija svakog čoveka koga sretne, posle čega odlazi do vode u kojoj vidi svoj odraz i tada shvata da je ubila srodno biće. Bol i tuga oživljavaju kad god vidi svoj odraz.⁵³² Prikazana je u rukopisima: Montpellier, Medicine, H 437 (f. 207; T. XXIII: 4) i Paris, Arsenal, 3516 (f. 201v; T. XXIII: 5). Lik harpije je prema grčkim uzorima, konstatovan u umetnosti Sasanida u Persiji i u Indijskoj ikonografiji iz perioda vladavine dinastije Gupta, gde su prikazivane ptice sa ljudskim glavama, *garuda* i *kinnara*. Međutim, motiv hibrida čoveka i ptice, pripada vremenu stare Mesopotamije, odnosno periodu III milenijuma pre n. e. Kao dekoracija na pečatima, pojavljuju se ptice sa ljudskim glavama koje predstavljaju grčke sirene, ali sa muškim karakteristikama.⁵³³ Predstava harpija, sa nalaza iz Kirene u Severnoj Africi, ukazuje na to da su se one ovde našle u ulozi čuvara i da njihov izgled, u potpunosti, odgovara najstarijim predstavama iz Jonije (Mala Azija). Kako smatra Smith, lik harpije je bio u asocijaciji sa vetrom, sa smrću i simbolizovao je zlo, a vremenom ga je asimilizovao lik sirene.⁵³⁴

Himera, Chimaera (Χίμαιρα) je zver, zamišljena kao kompozitna, koja se sastoji od tri dela: ima glavu lava, kozji trup i zadnji deo tela kao zmaj. Pojedini prirodnjaci, možda i *Physiologus*, smatraju da himera nije životinja nego planina u Kilikiji (Cilicia). Prema *Physiologusu*, Belerofont (Βελλεροφών) je ubio himeru.⁵³⁵ Himeru poistovećuju i sa kozom.⁵³⁶

⁵³² McCulloch, *Mediaeval French and Latin Bestiaries*, 202.

⁵³³ Lerner, A note on Sasanian harpies, 166-168.

⁵³⁴ C. Smith, "Harpies in Greek Art", *Journal of Hellenic Studies* 13 (1892- 93): 105, 103, dostupno na: <https://archive.org/details/journalofhelleni13soci>.

⁵³⁵ Isidore, *The Etymologies*, 246.

⁵³⁶ Lucretius, *On the Nature of Things*, 5.905. Citirano u Isidore, *The Etymologies*, 66.

Među najstarije predstave ovog bića ubrajaju se one, iz kulture Harappa i doline Inda. Indijska himera sa pločica i pečata sastavljena je od tri životinje: zmije (kobra), mačke (tigar) i koze (markhor). Ovo indijsko kompozitno stvorenje iz ranog perioda, ukazuje nam na dugo evoluciono stablo himera.⁵³⁷

U Grčkoj mitologiji pojavljuju se i himere u kombinaciji sa ljudima, kao što je čovek-zmija: Kekrop (Cecrops), čovek-riba: Triton, žena-lav sa krilima: sfinga (sphinx) i žena-ptica: sirena. Ova stvorenja, koja su se pojavila u književnosti i umetnosti pre više hiljada godina, zadržala su svoju fascinantnu prirodu i arhetipski obrazac tokom stoleća, iako je bilo protivnika ovoj ideji u IV veku p. n. e., od strane paradoksografa, istoričara i filozofa kao što su Palefat (Palaephatus), Heraklit, Filohor (Philochorus), Servije i Aristotel.⁵³⁸

Himera iz Hesiodove *Teogonije*, imala je tri glave. Prema komentarima M. L. Westa, *Τρεῖς Κεφαλαί*, Hesiod nigde ne piše da sve tri glave rastu iz jednog vrata, pa se njegov i Homerov opis može slobodno interpretirati. Kod bića himera-tipa, poznatih u orijentalizirajućoj umetnosti, samo lavlja glava izrasta iz vrata, dok kozja glava izrasta iz leđa, a zmija se nalazi na repu, sa glavom na vrhu repa. Po Ovidiju, kozija glava je bljuvala vatru. Prema grčkom mitu, himera je, najverovatnije, porod Tifona (Typhon) i Ehidne, a veze sa Likijom (Mala Azija) dovode je u vezu sa Tifonom.⁵³⁹ Umetničke tradicije, počevši od protokorintskih vaza ranog VII veka, prikazuju ovo biće kao lava sa glavom koze, koja raste iz leđa, a rep se završava zmijskom glavom. Uglavnom, njen porod su, prema mitu, bila dva lava, *Phix* (negde Sphinx) i Nemejski lav.⁵⁴⁰ Prikazana je u rukopisu: London, WAL, MS 22 (f. 59v; T. XXIII: 8).

Sphinga, Sphinx (Σφινξ), je biće poznato u Grčkoj mitologiji, koja svoje poreklo takođe duguje Istoku. P. Bosana-Kourou, koja je analizirala predstave sfinge u nešto mlađem periodu VIII–VII veka pre n. e. navodi da je sfinge, u geometrijskom i orijentalizirajućem periodu, lakše pratiti do njihovog porekla na Orijentu. Takođe navodi da se izraz sfinga danas primjenjuje, više u generičkom smislu, za sve verzije istog monstruma sa lavljim telom, sa muškim likom i bez krila ili sa čudnim dodacima

⁵³⁷ Frenez and Vidale, *Harappan Chimaeras*, 110.

⁵³⁸ Bazopoulou-Kyrkanidou, *Chimeric creatures in Greek mythology*, 66.

⁵³⁹ Hesiod, *Theogony*, 254-255.

⁵⁴⁰ Timothy Gantz, *Early Greek myth: a guide to literary and artistic sources* (Baltimore, Md. [u.a.]: Johns Hopkins Univ. Press, 1993), 23.

kao što su ljudske ruke ili goveđe noge, uzevši u obzir, da ne menjaju, značajno, osobine ovog bića.⁵⁴¹

Prema rukopisu u prevodu T. White, sfinge spadaju u majmune. One su zapuštenog izgleda, bespomoćne i pokorne. Prema nekim mišljenjima, one su pravi majmuni i više im odgovara opis u *Physiologusu*, nego način na koji ih prikazuju u umetnosti, sa licem žene i telom lava.⁵⁴²

Sfinga se retko pojavljuje u rukopisima bestijarima ali se pojavljuje u egipatskoj ikonografiji. U Egiptu su najčešće zastupljene mešovite forme sa glavom životinje, postavljenom na ljudsko telo, i obrnuto, a ređe se javljaju kao predstave u kojima se ljudska glava postavlja na telo životinje, kao što je slučaj sa androsfingom. Sfinge se javljaju u različitim oblicima: kao androsfinge (ljudska glava na telu lava), kriosfinge (glava ovna na telu lava), hijerosfinge ili hijerakosfinge (*eracosphinx*, glava sokola na telu lava) i sfinga sa glavom kobre.⁵⁴³ Motiv sfinge od Egipćana su preuzeli Hetiti, čija je umetnost nastala na uzorima autohtonih anadolskih umetničkih tradicija⁵⁴⁴, a čije je carstvo obeležilo period II milenijuma na prostorima Male Azije. Ulazne kapije naselja Alaca Höyük (II mil. pre n. e.) u Anadoliji, flankiraju dve sfinge koje su imale ulogu čuvara.⁵⁴⁵ U sirijsko-palestinskoj ikonografiji iz X veka pre n. e., na kulturnim predmetima, nalaze se i predstave sfinge, koje su u ovom periodu bile popularne i u monumentalnoj skulpturi na hramovima.⁵⁴⁶ Kako piše C. E. Gane, prisustvo lava sa ljudskom glavom (poznatog i kao sfinga), potvrđeno je u ikonografiji neovavilonskog perioda, a lav je mogao imati krila ili biti prikazan bez njih. Kasite su posebno privlačila krilata stvorenja, među kojima su bili krilati lavovi i bikovi. Brojni krilati lavovi se pojavljuju na već pomenutom graničnom kamenju iz perioda Kasita tzv. *kudurrus*.⁵⁴⁷

Hesiod naziva *phixa* (oblik naz.), donosiocem razdora u Tebu (Beotija, Grčka), ali ne govori ništa o njenom izgledu, osobinama i ponašanju. Kanonizovani tip sfinge, sa lavljim telom, glavom žene i krilima odavno je poznat na Bliskom istoku i Kritu, kao

⁵⁴¹ Bosana-Kourou, The sphinx in early archaic Greek art, *abstract*, 2.

⁵⁴² White, *The bestiary: a book of beasts*, 35; Zajedno sa sfingom u majmune se ubrajaju: *cercopithecus* (sa repom), *cynocephalus* (sa glavom psa), *satyrus*, *callitrix*. Cf. McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 86.

⁵⁴³ Emily Teeter, *Animals in Egyptian Religion*, 336, 339.

⁵⁴⁴ Collins, *The Hittites and their world*, 126.

⁵⁴⁵ *Ibid.*, 129.

⁵⁴⁶ Oded Borowski, "Animals in the Religions of Syria-Palestine," in *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, *Handbook of Oriental studies* 1/64 (Leiden; Boston: Brill, 2002), 405-407.

⁵⁴⁷ Gane, *Composite Beings in Neo-Babylonian Art*, 106.

i na grčkim slikanim vazama protokorinskog stila. U grčkom svetu ona postaje glavni detalj u ukrašavanju stubova i nadgrobnih stela. Međutim, biće nema poseban mitološki kontekst, a prvi portret u kome je prikazano, a u kome se odvija neka radnja, je arhitektonski reljef iz Mikene, iz perioda oko 630. g. pre n. e. U ovoj predstavi dve sfinge stoje iznad nagog muškog tela.⁵⁴⁸

E. G. Suhr za sfingu navodi da je hibridni misteriozni lik i čuvar čiji se prototip ne može naći u svetu prirode i analizira ovo biće na primerima iz mitologije Egipta.⁵⁴⁹

16. Parandrus (T. XVI)

Oblici imena: *parandrus*, *tharandus*.⁵⁵⁰ *Parandrus* ili *tarandrus* nije bio deo *Physiologusa*. Pojavljuje se u Drugoj familiji, a najčešće u bestijarima prelaznog tipa.⁵⁵¹ Prema Pliniju potiče iz Skitije.⁵⁵² Prema drugim autorima, potiče iz Etiopije, ima stopala kao ibeks (ibex), jelensku glavu sa testerastim rogovima, boje je kao medved, i ima krzno kao medved. Priča se da parandrus beži kad je uplašen i, kada se negde sakrije, menja lik i boju u ono što mu se nalazi u neposrednoj blizini, u belu kao kamen, zelenu kao žbun ili bilo koju drugu. Ovo je zagonetna životinja, kod koje je takođe dolazilo do zabuna kad je naziv u pitanju. Njegova sposobnost, slična kameleonu, da se prilagođava okolini, je osobina koju imaju i irvasi, prilikom sezonskog menjanja krzna.⁵⁵³ Plinije spominje da skitski *tarandrus* menja boje i, prema njegovom opisu, najverovatnije se radi o irvasu ili vapitu, životinjama koje su za njega, možda, poslužile kao inspiracija.⁵⁵⁴

Predstave jelena u kulturnim ostacima iz Anadolije odavno su zapažene. Jelen spada među omiljene teme među umetnicima u Anadoliji od perioda neolita na lokalitetu Çatal Höyük. O njegovom značaju svedoče grobni nalazi iz perioda ranog

⁵⁴⁸ Gantz, *Early Greek myth*, 24.

⁵⁴⁹ Elmer G. Suhr, "The Sphinx," *Folklore* 81/2 (1970): 97 i dalje, pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1258941>.

⁵⁵⁰ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 150; U poglavlju o antilopi, White navodi da su to, verovatno, jelen, eland antilopa (oryx) ili irvas. Zabunu oko toga koje je biće bilo u pitanju stvorili su i nazivi: Tragelaphus, Tarandus, Rangiferus, Alce i Alcida *inter alia*. Cf. White, *The bestiary: a book of beasts*, 19.

⁵⁵¹ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 85-86.

⁵⁵² Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 89.

⁵⁵³ White, *The bestiary: a book of beasts*, 52-53.

⁵⁵⁴ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 150.

bronzanog doba na lokalitetu Alaca Höyük, na kojima se, u prikazivanju, ističu njegovi rogovima.⁵⁵⁵

Ne možemo propustiti da spomenemo da se jelen i bića slična njemu pojavljuju u *Physiologusu*, prikazana u više varijanti i pod različitim nazivima. Izuzev načina na koji je prikazan parandrus, ništa drugo ne ukazuje na to da je ovo imaginarno biće inspirisano likom jelena. Značajno mesto jelena u paganskim kulturama popularnim u Zapadnoj Evropi i njegov ugled u grčkoj i rimskoj ikonografiji, nesumnjivo su uticali na njegovo prihvatanje od strane hrišćanstva. Poznato je, da je omiljen motiv kod Kelta bio jelen, čija je simbolika u hrišćanstvu znatno izmenjena. Ova prilagođena simbolika doprinela je porastu upotrebe ovog simbola, dok bi naš parandrus mogao predstavljati njegov nekadašnji, nepročišćen i moralno maglovit, prvobitni izgled.

Keltske predstave lova na jelena su poznate širom Evrope. Blizak sa svetom bogova i mrtvih, ovaj nadnaravni životinjski lik našao se i u predanjima iz Irske i Velsa.⁵⁵⁶ Međutim, jelen u hrišćanstvu simbolizuje ljudske duše, a klasični junak Herkules pretvoren u Spasitelja, koji se bori protiv zla, spašava duše pravovernih.⁵⁵⁷

U rukopisima se najčešće prikazuje dlakavo biće sa velikim testerastim rogovima. Međutim, u rukopisu: London, BL, Harley MS 3244 (f. 43v; T. XVI: 8), parandrus je prikazan sa konjskim kopitama. Sa ptičjim nogama naslikan je u: Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 193v; T. XVI: 5). Uopšte, prema shvatanjima i viđenju ovog neobičnog lika, za pojedine slikare rukopisa, parandrus je neko biće, između jelena i jarca sa velikim rogovima.⁵⁵⁸ De Gubernatis navodi da jeleni i divlje koze (divokoze) u mitovima predstavljaju istu životinju.⁵⁵⁹

Tragelaphus. U rukopisu MS Bodley 764 (Oxford, Bodl.), iz XIII veka, pojavljuje se poseban pasus o biću pod nazivom *tragelaphus* čiji naziv potiče od grčke reči. To je neka vrsta jelena, dlakava sa prednje strane, sa bujnom bradom kao kod jarca. Ova bića žive pored reke Phasis na Crnom moru. To su plašljiva i nežna stvorenja

⁵⁵⁵ Smatra se da su u domovini Indoevropljana, u pontsko-kaspijskim oblastima, između Crnog mora (Pont-euxin) i Kaspijskog mora (jezera) živele tri vrste jelena. Cf. Billie Jean Collins, "On the Trail of the Deer: Hittite Kūrala," in *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr: On the Occasion of His 65th Birthday* (2003): 73-74, pristupljeno: 12. 03. 2016, https://www.academia.edu/205004/On_the_Trail_of_the_Deer_Hittite_kurala.

⁵⁵⁶ Miranda Green, *Animals in Celtic life and myth* (London; New York: Routledge, 1992), 47, 167.

⁵⁵⁷ Erwin Panofsky and Fritz Saxl, "Classical Mythology in Mediaeval Art," *Metropolitan Museum Studies* 4/2 (1933): 228, pristupljeno: 10. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1522803>.

⁵⁵⁸ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 85-86.

⁵⁵⁹ De Gubernatis, *Zoological mythology*, 89.

i simbolizuju Hrista ili nevinog čoveka. Rukopis sadrži izvode iz dela Rabana Maura *O prirodi stvari*, Džeralda od Welsa *Topografija Irske*, Huga de Folieta *Aviarium* i Pitera od Kornvala *Pantheologus*.⁵⁶⁰ Biće veoma podseća na jelena sa nešto manjim rogovima, koji su veoma slični onima, kod parandrusa.

17. Phoenix (T. XVII – T. XVII/2)

Feniks, koji se uzdiže iz pepela, je nadaleko poznata scena od antike do danas. Ova pradačna priča poznata je u mnogim paganskim zapisima i u njihovu hristijanizovanu verziju.⁵⁶¹

Neke mitološke životinje su izbledele u verovanjima, a neke su zadržale popularnost do danas. Feniks, kao i mit o njemu, neće nikada umreti. Feniksova simbolika ukazuje nam na dva osnovna načela predstavljanja ovog bića: *semper eadem* (uvek isti) ili *ex me ipso renascor* (rođen sam ponovo, iz sebe samog). Uprkos njegovoj originalnosti, njegov simbolizam je prilično pojednostavljen i sužen u hrišćanskim shvatanjima. Pored toga što je simbol večnosti i vaskrsenja, atribut vatre i nade, bio je simbol Hrista, Bogorodice itd.⁵⁶² Reč *phoenix* označavala je ljubičastu (purpurnu) boju i palmu (drvo), jer je prema Pliniju i drugim autorima, ptica sagorela na palminim grančicama.⁵⁶³ Prema W. George i B. Yappu, postoji samo jedna ovakva ptica na svetu u bilo kom vremenu, koja posle nekoliko stotina godina izvrši samoubistvo, spaljivanjem, i ponovo se rodi iz pepela. Postoji nekoliko verzija legende o feniksu, od *B-is* verzije *Physiologusa* možemo ih pratiti u bestijarima. Ponekad su i dve verzije iznete u istom poglavlju.⁵⁶⁴ Albert Veliki je feniksa poredio sa paunom, a prema klasičnim autorima podseća na orla. U Y-verziji *Physiologusa* opisan je kao veliki orao, pa se pretpostavlja da odatle potiče model prema kome ga prikazuju u rukopisima – kao

⁵⁶⁰ Richard Barber, *Bestiary: being an English version of the Bodleian Library, Oxford, MS Bodley 764 with all the original miniatures reproduced in facsimile* (Woodbridge [u.a.]: Boydell, 2006), 53, 8.

⁵⁶¹ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 72.

⁵⁶² Rowland, *Birds with Human Souls*, 134.

⁵⁶³ Ibid., 135-136; Oko imena i značenja reči postoje brojna neslaganja, kao u hebrejskim tekstovima u kojima je ovo ime često zamenjivano rečju "pesak." Oba navoda "palmino drvo" ili "pesak" nisu se uklapali u kontekst gnezda. V.: Joseph Nigg, *The Phoenix: An Unnatural Biography of a Mythical Beast* (Chicago: The University of Chicago Press, 2016), 85.

⁵⁶⁴ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 186.

velikog orla. Većina se umetnika, dakle, opredelila za generički izgled ptice, mada u nekim bestijarima feniksa prikazuju kao vranu, lešinara, patku, lastu itd.⁵⁶⁵

Prema *Physiologusu*, poglavlje o feniksu započinje: Spasitelj kaže u Jevanđelju po Ivanu (Jovanu): "Ja imam moć da položim svoj život i imam moć da ga ponovo uzmem."⁵⁶⁶ "I Jevreje ljute njegove reči...U zemlji Indiji postoji vrsta ptice pod nazivom feniks."⁵⁶⁷ U prevodu T. Whitea se kaže: naš Gospod Isus Hrist poseduje osobine ove ptice, šireći slatke mirise iz svojih krila kada silazi sa nebesa, zarad našeg spasa, koji se žrtvovao na krstu i trećeg dana se podigao...Potom se govori o kovčegu koji čovek sprema za svoju smrt, koji se poredi sa verom, i ukazuje na to da ga treba ispuniti začinima vrline itd. Simbolizam ove ptice uči nas da verujemo u vaskrsnuće.⁵⁶⁸

Ovidije navodi: postoji ptica koja ima sposobnost da se ponovo rodi. U Asiriji je zovu feniks. Ne hrani se zrnavljem ili travom, nego tamjanom i sokovima biljke kardamon (*amomum*). Ova ptica posle petsto godina, kandžama i kljunom gradi gnezdo od grančica hrasta-crnike ili na vrhu palme. Čim ispuni gnezdo mirisnim začinima spusti se na njega i uquine. Kažu da iz tela ove umiruće ptice nastaje novi feniks predodređen da živi isto toliko godina. Kada ojača, podiže gnezdo i lomaču svog roditelja, i leti sa teretom sve do grada Hiperiona (Hyperion) gde ga ostavlja pred vratima hrama.⁵⁶⁹

Pepeo feniksa spominje i Lukan.⁵⁷⁰ Prema Herodotu, sveta ptica koju je video na slici u Egiptu, zove se feniks. Kako se veruje u Heliopolisu ona se pojavljuje jednom u petsto godina. Perje ove ptice je zlatnožute i ponegde crvene boje. Prema izgledu je slična orlu. Po predanju dolazi iz Arabije, sa sobom nosi telo svoga oca, obloženo mirom (mirha), i sahranjuje ga u hramu sunca.⁵⁷¹ Razlike u interpretaciji ovog mita su brojne, ali je koncepcija mita sačuvana kod svih, a to je da feniks živi 500 godina, duže od svih bića na svetu i kada mu dođe vreme za umiranje, gradi sebi pogrebnu lomaču, na njoj se spaljuje, i posle nekog vremena se ponovo rađa. Kako navodi F. McCulloch, prema nekim verzijama, zemlja iz koje ptica poleće je Indija, a svoja krila puni začinima

⁵⁶⁵ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 77.

⁵⁶⁶ NZ Iv 10, 17-18 [JB].

⁵⁶⁷ Curley, *Physiologus*, 13-14.

⁵⁶⁸ White, *The bestiary: a book of beasts*, 126-127.

⁵⁶⁹ Ovidije ovde navodi i druge egzotične biljke koje pojačavaju mirise i sadrže eterična ulja (koje mogu da gore). Cf. Ovid, *Metamorphoses*, XV, 389-414, 270.

⁵⁷⁰ Lucan, *The Pharsalia*, VI (674-681), 240.

⁵⁷¹ Herodotus, [*History*], Euterpe II, 122-123.

sa tamjanovog drveta. Ptica sleće na već spreman žrtvenik Heliopolisa, spaljuje se, a narednih dana pojavljuje se novi feniks.⁵⁷²

Prema navodima T. Whitea čini se da je feniks predstavljao sveti simbol *Benu*, korišćen u ritualu obožavanja sunca u Heliopolisu, i da je, možda, to bila roda ili čaplja. Simbol je predstavljao sunce, koje se svake večeri gasi i svakog jutra ponovo pojavljuje istočno od Egipta, u Arabiji. Benu je mogao značiti i palma, jer se feniks na grčkom jeziku može odnositi i na palmino drvo. Možda Benu i feniks, simboli boga sunca, predstavljaju crvenu čaplju (*Ardea purpurea*), što bi, u tom slučaju, značilo da su sveštenici Heliopolisa ceremonijalno žrtvovali purpurnu (crvenu) čaplju, na velikoj proslavi koja se održavala svakih petsto godina.⁵⁷³ Prema Horapolu (Horapollo), simbolika feniksa za Egipćane bila je vezana za dušu, jer je ovo biće živelo duže od svih stvorenja na svetu. Takođe je simbolizovao izlivanje Nila, zbog svoje povezanosti sa suncem, jer se prema verovanju, Nil izlivao zbog prevelike toplote.⁵⁷⁴ Horapollo, u delu *Hieroglyphica*, nudi i verziju o nastanku feniksa koja radikalno odstupa od klasične koncepcije: pred smrt feniks se povređuje i tečnost koja mu teče iz rane stvara mladog feniksa sa kojim leti u Heliopolis u Egiptu. Tamo, stara ptica umire, u svitanje, posle čega se mlada ptica vraća nazad.⁵⁷⁵

Predstava ove ptice je uklesana na brojnim grčkim i rimskim pogrebnim spomenicima, jer je gorući feniks postao simbol besmrtnosti i deo rimske prakse kremiranja pokojnika. Preciznije, feniks je postao simbol besmrtnosti Rimskog carstva i otiskivan je na novcu iz Konstantinovog vremena. Hrišćanski apologeti su ovaj simbol besmrtnosti kod Rimljana, prisvojili i preobrazili u simbol vaskrsenja Hrista i vaskrsenja vernika.⁵⁷⁶ Feniks i orao bili su blisko povezani u verovanjima starog sveta. Let prema suncu je aspekt ponašanja i orla i feniksa. U rimskoj umetnosti, feniks i orao bili su simboli carstva: orao koji je, prvenstveno, predstavljao moć carstva i pobedu u ratu, i feniks kao simbol besmrtnosti Rima.⁵⁷⁷

⁵⁷² McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 158.

⁵⁷³ White, *The bestiary: a book of beasts*, 125.

⁵⁷⁴ Rowland, *Birds with Human Souls*, 137.

⁵⁷⁵ Roelof van den Broek, *The myth of the phoenix: according to classical and early Christian traditions* (Leiden: Brill, 1971), 159.

⁵⁷⁶ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 72-73.

⁵⁷⁷ J. Holli Wheatcroft, „Classical Ideology in the Medieval Bestiary,” in *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig (New York: Garland Publishing, 1999), 149-150.

Feniks je ptica, poreklom iz Arabije, koja je naziv dobila, možda, po purpurnoj boji (*phoeniceus*) ili, po tome, što je jedinstvena na celom svetu, kako navodi Isidor, jer kod Arabljana *phoenix* znači jedinstven (odnosi se na *singular*). Ova dugovečna ptica, kad vidi da joj se bliži kraj, gradi pogrebnu lomaču od sakupljenih grančica aromatičnog bilja, tukući krilima pali vatru za samospaljivanje, da bi se posle ovog čina, ponovo rodila iz pepela.⁵⁷⁸ Bartolomej navodi da je feniks jedinstvena ptica u svetu, i po rečima filozofa živi trista ili petsto godina. Kako koja godina prolazi on biva sve slabiji i nemoćniji, pa pravi gnezdo od suvih aromatičnih štapića, koji se snažno razgore na suncu, uz pomoć zapadnog vetra. Ova ptica svojevolljno leže na lomaču i gori dok od nje ne ostane samo pepeo. Posle tri dana iz pepela se pomalja biće nalik na crva, koje vremenom dobija perje, pa se može prepoznati ptić koji će izrasti u feniksa. Ambrozije u *Hexameronu* navodi: da se iz pepela rađa ptica sa krilima i perjem koje podseća na paunovo. Takođe, spominje Alana, koji piše da je, dok je sveštenik Onyas iz Heliopolisa u Egiptu, palio vatru na žrtveniku, iznenada doletela ptica i spustila se usred plamena. Posle tri dana tu je, od prvobitno malog bića, nastala ptica i odletela u divljinu.⁵⁷⁹

Laktancijeva (Lactantius) poema, napisana u III veku, ukazuje nam na to kako je feniks, s lakoćom, prilagođen hrišćanskom simbolizmu. Feniks je za hrišćane bio Hrist, zbog okolnosti pod kojima je umro, zbog ponovnog rođenja, odnosno vaskrsenja i besmrtnosti. Najdetaljnije objašnjenje hrišćanske simbolike feniksa došlo je iz bestijara. Mirisi koji su ispunjavali krila feniksa simbolizovali su prijaznost božanske milosti, utkane u knjige Starog i Novog zaveta. Ovi mirisi su predstavljali dela pravednika koji su zaslužili večni život. Kao feniks, koji je mahanjem svojih krila razbuktao plamen, tako se i duša svetaca, kroz meditaciju, prosvetlila i obnovila kroz plamen Svetog Duha. Anglosaksonski pesnik iz VIII veka stvorio je i elaborirao alegoriju u kojoj feniks simbolizuje vaskrslog Hrista, ali i isposnike, koji su do nebeskog kraljevstva stizali kroz plamen pročišćenja. Propovednik Odo od Čeritona (Cheriton) uporedio je običaj feniksa da sakuplja začine sa čovekom, koji sve više čini dobra dela, kako se smrt bliži, da bi zaslužio besmrtnost. Kod drugih pisaca osobine ove ptice jedinstvenost, osamljivanje, bezgrešna samoreprodukcija, mogle su se smatrati odgovarajućim simbolom device

⁵⁷⁸ Isidore, *The Etymologies*, 265.

⁵⁷⁹ Alanus de Insulis, monah iz Kanterberija (Canterbury), početak XIII veka. Cf. Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 107-108.

Marije. Albert Veliki u *De Laudibus Beatae Mariae Virginis*, poredi Devicu sa feniksom, *quae est unica avis sine patre* (jedinstvenom pticom bez oca [tvorca]).⁵⁸⁰

U rukopisima bestijarima priču o feniksu najčešće prate dve ilustracije: u jednoj je prikazan kao ptica koja sakuplja grančice, a u drugoj je prikazana ptica koja gori u plamenu. Feniks, koji veoma podseća na pauna, prikazan je u rukopisu: Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 87v, f. 88; T. XVII/1: 35, 36). U pojedinim bestijarima: St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 61v; T. XVII: 14); London, Westmin., WAL, MS 22 (sl. 1; T. XVII/1: 40); Cambridge, Fitz., MS 254 (f. 27r; T. XVII/2: 58), feniks je prikazan u više boja ili sa raznobojnim prugama.⁵⁸¹

Simbolika kompozicije i pozicioniranje feniksa u nekoliko narativnih ilustracija odnosi se na prikaz Hristovog raspeća, sa kojim je, u tekstovima, feniks blisko identifikovan. Slike u bestijarima: Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 68; XVII/1: 30), i Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 55v; T. XVII: 18), mogu se alegorijski interpretirati kao predstave Hrista na krstu. Frontalni položaj tela ptice sa raširenim krilima i glavom okrenutom udesno (u profilu), stav koji, veoma podseća na Hristovo telo, a narandžasta zvezda iznad njegove glave koja simbolizuje sunce, ukazuje nam na simbolično prikazano raspeće. Predstava feniksa koji gori, na drugoj slici bestijara iz Aberdina (f. 56r; T. XVII: 19), može se simbolično tumačiti kao ideja pakla, iz kog je Hrist izašao kao pobednik.⁵⁸²

U priči o podmlađivanju orla u *Physiologusu*, obrađena su tri glavna motiva: njegov let ka suncu, pad i ponovo rođenje i fontana mladosti. Voda života je jedan od univerzalnih mitova, poteklih sa Bliskog istoka. Pad i vaskrsnuće, kod *Physiologusa* podmlađivanje, u smislu duhovnog vaskrsnuća, takođe, ima dugu istoriju na Istoku. Čitava ova ideja potekla je iz paganskog opredeljenja i verovanja o orlu, kao ptici koja može vaskrsnuti.⁵⁸³ Feniks bestijara je u alegorijskom smislu povezan sa orlom. U ranosrednjovekovnim predstavama, orao je preuzeo simboličku funkciju vaskrsnuća koju je feniks nasledio kasnije, u srednjovekovnoj umetnosti. Na brojnim predstavama karolinške umetnosti, u ovom kontekstu prikazani su orlovi, dok se feniks ne pojavljuje. U kasnijem periodu, orao koji, prema bestijarima, leti prema suncu kako bi povratio

⁵⁸⁰ Rowland, *Birds with Human Souls*, 135-136.

⁵⁸¹ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 77-78.

⁵⁸² Ibid., 74-75.

⁵⁸³ Rudolf Wittkower, "Eagle and Serpent. A Study in the Migration of Symbols," *Journal of the Warburg Institute* 2/4 (1939): 313-314, pristupljeno: 12. 07. 2016, <http://www.jstor.org/stable/750041>.

oslabljeni vid, a potom tri puta zaranja u vodu, ne predstavlja koncept vaskrsnuća, nego krštenja.⁵⁸⁴

17.1. Feniksi Istočne Azije

Fèng (鳳凰 kineski), fushichō (不死鳥 japanski);

Kineski *feng-huang* odnosno feniks, nema nikakve veze sa egipatskim i sa feniksom iz klasičnog perioda antike, osim činjenice, da je i on mitsko biće. Ovo biće se spominje u tekstovima iz II milenijuma pre n. e. i u komentarima *Prolećni i jesenji anali* iz IV veka pre n. e., gde se navodi da je mužjak feniksa (zajedno sa ženkom jednoroga i pet magičnih bića: belim tigrom, kornjačom, zelenim zmajem, crvenom pticom i crnim ratnikom) bio simbol dobre vladavine cara.⁵⁸⁵

Feng-huang, kineska verzija feniksa, je car svih ptica i vladar južnih krajeva neba. Pojava ove ptice vezuje se za vladavinu pravednih vladara i vladara koje krase vrline, kao što je bio legendarni car Yao. Postoji predanje da se *feng-huang* gnezdio u vrtu njegove palate. Često se poistovećuje sa drugim mitološkim bićem po imenu *zhuque*, crvenom pticom koja je simbol Juga i elementa vatre. Ipak, ovo dvoje su različita bića.⁵⁸⁶ Feng-huang je drugi po rang, od četiri čudesna stvorenja, i vladar onih, koji imaju perje. Prikazan sa zmajem simbolizuje caricu, jer zmaj simbolizuje cara. Ova simbolika je novijeg datuma, jer su brojni autori usaglašeni u mišljenju da je feng-huang, prvobitno, bio bog vetrova. Postoje, međutim, i mišljenja da se *feng* odnosi na muškog, a *huang* na ženskog feniksa tako da sapajanje ove dve reči simbolizuje seksualni čin. Ostala mišljenja su da ova ptica simbolizuje muški princip. Njegovo telo simbolizuje pet ljudskih osobina: glava – vrlinu, krila – osećaj dužnosti, leđa – ispravno ponašanje (ritualno), grudi – humanost, stomak – pouzdanost. Njegovo perje se, u skladu sa tim, javlja u pet boja. Neki tekstovi govore o cinober crvenom feniksu za koga se pretpostavlja da je rođen u pećinama cinabarita na Južnom polu, a na osnovu toga stvorenje je postalo poznato kao feniks iz cinabaritskih planina. Boja cinobera je boja Juga i to je osnovna supstanca koja se koristila u taoističkoj alhemiji.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 81-82.

⁵⁸⁵ Eberhard, *A dictionary of Chinese symbols*, 288-289.

⁵⁸⁶ Голијанин, *Религије Источне Азије*, 208-209.

⁵⁸⁷ Eberhard, *A dictionary of Chinese symbols*, 288-289.

Feniks je u Japanu poznat kao *hō-ō*. U budističkom učenju postao je simbol mudrosti i energije, jer svoje osobine duguje Budi u meditaciji, koji ga je zaštitio od demoni. Prema budistima ovo biće pripada raju koji se nalazi na Zapadu, gde su oblaci boje purpura, gde se javljaju velike vizije i gde se nadaju da će otići posle smrti.⁵⁸⁸ Poreklo ovog bića je nejasno pa se pretpostavlja da je možda nastalo po uzoru na pticu *roc* kod Arapa ili pticu *garuda* iz hinduizma.⁵⁸⁹

18. Salamandra (T. XVIII - T. XVIII/1)

Oblici imena: *stellio*, *salamandre*, *sylio*.⁵⁹⁰

Salamander je dobio ime zbog sposobnosti da kontroliše vatru. Od svih otrovnih stvorenja on je najopasniji, jer jednim udarcem može ubiti više njih. Obavijajući se oko drveta, truje njegove plodove, koji ubijaju one, koji ih jedu. Ako padne u bunar jačina njegovog otrova ubija one, koji piju vodu. Ta životinja živi u plamenu i vatra joj ne smeta.⁵⁹¹ U rukopisu MS Bodley 764 (Oxford, Bodl.), životinja se zove *dea*, na grčkom *salamander* ili *stellio* na latinskom.⁵⁹²

Salamander je možda najistaknutiji predstavnik gmizavaca – guštera u bestijarima, zbog svoje neobične prirode i jedinstvene ikonografske predstave u kojoj gori u plamenu. Postoje i druga bića koja bi se mogla uvrstiti u ovu porodicu, a u bestijarima ih opisuju kao guštere. *Lacertus*, koji se smatra rodonačelnikom, je vrsta reptila, tako nazvana zbog toga što ima ruke (*lacertus* – nadlaktica). Postoji mnogo vrsta guštera kao što su: *botrax*, *salamandra*, *saura*, *stellio*. *Saura* je gušter koji kad ostari, oslepi. Potom se zavlači u pukotinu okrenutu prema Istoku, koja propušta svetlo. Provlači se kroz nju da bi “primio” svetlost kada izlazi sunce. *Stellio* je ime dobio zbog svoje boje, jer na leđima ima sjajne pege koje liče na zvezde (*stella*). Ovidije u *Metamorfozama* (5.460) piše, da on ima ime koje odgovara njegovoj boji, sa različitim

⁵⁸⁸ Katherine M. Ball, *Animal Motifs in Asian Art: An Illustrated Guide to Their Meanings and Aesthetics* (New York: Dover Publications, 2004), 30.

⁵⁸⁹ Ball, *Animal Motifs in Asian Art*, 32.

⁵⁹⁰ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 161-162.

⁵⁹¹ White, *The bestiary: a book of beasts*, 182-184.

⁵⁹² Barber, *Bestiary: being an English version of the Bodleian Library*, 117; Albert Veliki navodi, citirajući Plinija i Solinusa, da je salamander isto što i kameleon “zemljani lav.” Prema opisu ima specifičnu glavu pola svinjsku, a pola majmunsku. Cf. Albert the Great, *Man and the beasts*, 409-410.

pegama na telu i izgleda kao da je posut zvezdama (*stellatus*). Ovo biće se smatra neprijateljem škorpija i kada ih vidi, uplaši se.⁵⁹³

Prema B-verziji *Physiologusa*, ovaj reptil se na grčkom zove *salamandra*, a na latinskom *stellio*. To je mali višebojni gušter, koji ima sposobnost da ugasi vatru. Aristotel je, takođe, verovao u ove njegove sposobnosti. U francuskim bestijarima se navodi da se od njega proizvodi neki materijal koji nema sličnosti sa poznatim materijalima, a čisti se tako, što se stavlja u vatru. Smatra se da je ova tkanina proizvedena u indijskoj pustinji. Načini prikazivanja ovog bića variraju od predstave guštera do krilate zmije. Efekti otrova koje, navodno, proizvodi, prikazani su u rukopisu: London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 68v; T. XVIII/11). U rukopisu: Paris, BNF, Français 1444 (f. 253v; T. XVIII/1: 23), naslikan je kao krilati pas.⁵⁹⁴ U rukopisu: Douai, BM, MS 711 (f. 43v), zmijolika bića su prikazana, najčešće, u plavim tonovima, pa je i salamander ponekad predstavljen kao plava zmija.

19. Satyrus (T. XIX)

U grčkoj i rimskoj mitologiji postoje brojna bića koja imaju odlike šumskih demoni. Spominje se Pan, Faun, Silvan, satiri, sileni, itd. Nedoslednost u prikazivanju ovih bića, kao i evolucija figura iznedrila je likove sa konjskim, kozjim ali i atributima majmuna. Bez obzira na svoju ulogu i poziciju u mitu i umetnosti, pre vremena cirkulacije rukopisa bestijara, raznovrsnim manifestacijama, pod različitim nazivima i uprkos bestijalnom ponašanju, ova bića su, prema ideji, u osnovi ljudska. Plinije, međutim u *Istoriji prirode*, kaže da satir nema druge čovekove karakteristike osim njegovog izgleda.⁵⁹⁵ Isidor piše: „Satiri su mali ljudi sa kukastim nosevima, rogovima na čelu i kozjim nogama. Neki ih nazivaju Faunima, opisujući ih kao divlje ljude...”⁵⁹⁶ U *Liber monstorum*, fauni su opisani kao stanovnici šuma sa ljudskim torzom, rogovima na glavi i kozjim nogama.⁵⁹⁷

Zanimljivu studiju o tome, u kojoj meri su pojedina mitološka bića iz naših bestijara zapravo ljudska, priložio je i A. Salisbury. On zapaža da su ljudi XII veka sve

⁵⁹³ Isidore, *The Etymologies*, 257; Citirano u: Clark, *A medieval book of beasts*, 200-201.

⁵⁹⁴ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 162.

⁵⁹⁵ Pliny, *Natural history*, vol. II: lib. III-VII, 253.

⁵⁹⁶ (Etim. XI. III.21). Cf. Isidore, *The Etymologies*, 245.

⁵⁹⁷ Rimljani su ih nazivali i Fauni ficarii. Cf. Simek, *Monster im Mittelalter*, 231.

više preokupirani pitanjima o ljudsko-životinjskim hibridima. Prelazak iz sigurne artikulacije vrsta na zbunjujuće zamagljene granice koje opisuje Gerald može se videti u naučnim i književnim izvorima. Jedan od načina za proučavanje ovih margina sveta ljudskih i životinjskih vrsta, jeste posmatranje stvorenja za koja se veruje da predstavljaju granicu među vrstama. U književnosti i umetnosti je zapaženo češće prikazivanje upravo "graničnih" stvorenja poput majmuna, kentaura, divljih ljudi, pa i čitavih "rasa", dakle bića koja su bila kombinacija izgleda i osobina ljudi i životinja. Ovaj trend je kulminirao sa metamorfozama, odnosno menjanjem oblika iz ljudskog u životinjski i obrnuto.⁵⁹⁸

U grčkoj mitologiji najpoznatije Hermesovo dete je Pan, čije je rođenje i karakteristike opisao Homer. Biće je imalo kozije noge, rogove i bradu. U starijim poemama Pan se pojavljuje kao planinsko biće, u društvu nimfi, prikazan kako juri životinje i svira na svojoj fruli. Ime Pan (Πάν – sav, sve) je dobio jer je postao miljenik bogova. Zapisi o ovom biću u arhaičnoj literaturi su retki, što bi moglo značiti da je njegovo poreklo nejasno. Eshil i Sofokle su o Panu govorili kao o generičkoj grupi, kao što su sileni i satiri, pa se ovaj koncept može smatrati najstarijim.⁵⁹⁹ Satiri (Σάτυροι) i sileni (Σίληνοι) su, možda, u početku bili različite figure, od kojih je jedan imao lično ime a drugi generičko, ili su oba imala generičko ime i označavala istovetno biće u različitim oblastima. Za satire nije poznat fizički opis u najranijem periodu, a prvo spominjanje silena pojavljuje se u Homerovom delu *Himna Afroditi*. Međutim, opet je izostao fizički opis, i ovo biće se ne pojavljuje u periodu VIII i VII veka pre n. e. U VI veku zabeležene su pojave u umetničkom prikazivanju i to u pratnji Dionisa. Prikazani su sa ušima, repovima i konjskim zadnjim nogama, mada se uveliko javljaju varijante sa ljudskim nogama i sl.⁶⁰⁰

U gustom šumi oblasti Korouda, u Indiji, Megasten je zapazio životinju, čije ime nije spomenuo: Životinja izgleda kao satir i potpuno je prekrivena dlakom. Ima rep, dugačak kao konjski i hrani se divljim voćem. Kreće se velikom brzinom i skače visoko pa ga lovci ne mogu uhvatiti. Kada se popne na uzvišeno mesto, gađa svoje progonitelje

⁵⁹⁸ Ljudsko biće počinje da se definiše na osnovu toga što nosi odeću i ponaša se razumno, za razliku od životinje, dok se „divlji čovek” smatra i čovekom i životinjom, koji se povremeno, svojim „postupcima,” može spustiti na nivo životinje. Cf. J. E. Salisbury, “Human Beasts and Bestial Humans in the Middle Ages,” in *Animal Acts: Configuring the Human in Western History*, ed. Jennifer Ham, Matthew Senior (New York: Routledge, 1997), 10-13, *passim*.

⁵⁹⁹ Gantz, *Early Greek myth*, 110-111.

⁶⁰⁰ Ibid., 135-137.

kamenjem.⁶⁰¹ Prema Pliniju, to je biće prilično blage prirode u odnosu na majmuna.⁶⁰² Figura satira je, izgleda, nastala po uzoru na egipatskog Anubisa, sa glavom šakala, jer njegova gestikulacija i kretanje, u *staccato* maniru, ukazuju na mogući prototip ovog bića u egipatskoj tradiciji. Način na koji ga prikazuju u društvu majmuna koji sedi, ukazuje na preteče u brojnim egipatskim primerima grupisanja dve figure.⁶⁰³

Širom starog Istoka poznati su likovi "divljeg čoveka," od kojih jedan, sa rogom na čelu, živi u pustinjama Indije. Međutim, ovaj rog je retko prikazivan. Živi u šumama zajedno sa drugim životinjama, bez odeće, osim ako ulovi životinju i odene se njenom kožom. Prikazan je kao zarastao i dlakav čovek, koji živi u divljini.⁶⁰⁴ Pustinjak Enkīdu iz *Epa o Gilgamešu*, o kome će kasnije biti reči, bi, prema nekim od svojih karakteristika, odgovarao liku satira. Međutim, njegov rog, kao što ćemo kasnije videti, povezuje ga sa idejom o jednorogu.

Jedna od figura u mesopotamskoj umetnosti koja, najverovatnije, predstavlja ikonografski izraz divljeg čoveka je *lahmu*. Slika prikazuje nagog bradatog čoveka, specifičnog po svojoj dugoj kosi sa ponekom kovrdžom i pletenicom. Ova figura je često postavljena u kontekstu scene sa životinjama. Povremeno je prikazan bez oružja, ali često drži štap. Ova figura, koja se pojavljuje širom Bliskog istoka, počevši od III milenijuma pre n. e., ima različite nazive, nagi heroj, heroj sa šest lokni, gospodar životinja, divlji čovek. Na osnovu relativno malo primera koji pokazuju sličnost između slike i teksta, pojedini autori sugerišu da je akademski naziv za ovo biće bio *lahmu*, odnosno dlakavi. *Lahmu* se mora posmatrati u kontekstu šire demonske i teratološke grupe u mesopotamskoj ikonografiji, koja uključuje i menažeriju tipa čovek-ptica, čovek-bik i druge *Mischwesen* figure. Dlakavi ili kosmati *lahmu* ima ambivalentni status. Njegove tekstualne reference ukazuju na demonsku ili monstroznu prirodu (*lahmu* je često prikazan u društvu čoveka-bika), dok su njegove fizičke karakteristike, potpuno ljudske, odnosno u skladu sa izgledom jedne herojske, viteške figure. U tom slučaju postavlja se pitanje, da li je *lahmu* homo sapiens, ili homo ferus? Etimologija termina "dlakav, kosmat", odnosno *lahmu*, zajedno sa ikonografskim kontekstom u kome su prikazane životinje i sa naglašavanjem fizičkih osobina nagosti i kosmatosti,

⁶⁰¹ Kalota, *India as described by Megasthenes*, 48.

⁶⁰² Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 151.

⁶⁰³ Wittkower, *Marvels of the East*, 172.

⁶⁰⁴ Francis Bond, *Wood carvings in English churches, Misericords*, 1 (London [u.a.]: Frowde [u.a.], 1910), 17.

jasno ukazuje na to da se ovo biće uklapa u širi horizont tradicije divljeg čoveka. U ritualnim tekstovima *lahmu* je apotropejski demon, koji najčešće čuva ulaze i kapije. Njegova prepoznatljiva frizura, brižljivo razdeljena i simetrično prepletena, ukazuje na izvestan nivo kulturne artificijelnosti, što bi nas dovelo do zaključka, da termin "divlji čovek" podrazumeva čitav spektar likova, a ne samo jedan, koji se ne menja.⁶⁰⁵

Kao jedno od ljudskih čuda u rukopisu iz Westminstera u Londonu, spominje se satir. Satiri su opisani kao "Homunciones," odnosno mali ljudi. Kod Jeronima se satiri, takođe, nabrajaju zajedno sa divljim ljudima. U svojim komentarima prorok Isaija (Isaiah XIII, 21, i XXXIV, 14), povezuje satire i Faune sa demonima, u predviđanju razaranja Vavilona. Jeronim komentariše: "dlakava stvorenja će plesati,... duhovi, ili satiri, ili šumski ljudi (*Silvestres homines*).." Ova kosmata bića naziva "pilosi." Druce navodi da se ova bića u rukopisima nazivaju satiri, jer po izgledu i ponašanju odgovaraju satirima iz klasičnog perioda. Pošto umetnik nije znao za drugi opis, a nije znao kako izgleda biće o kome je reč, on ga je naslikao kao satira. Ovo bi se moglo smatrati razlogom što su u rukopisima satiri prikazani kao nagi bradati ljudi sa rogovima, ljudi sa kozjim nogama i papcima, konjskim repom, koji drže različite predmete, toljage, tirs (thyrsus), granu, zmiju, vinski pehar, sekiru, štit itd.⁶⁰⁶

U posebnom poglavlju Druce analizira zapise o divljem čoveku, navodeći samo shvatanja klasičnih i srednjovekovnih autora, kao i ikonografske predstave na srednjovekovnim građevinama. Divlji čovek, predstavljen u rukopisima i rezbarijama, nag i zarastao, pokazuje velike sličnosti sa satirom.⁶⁰⁷ Ovakva kosmata i dlakava figura sive kože, koja odgovara generalnom opisu divljeg čoveka, nazvana je satir u rukopisu: Den Haag, Meermanno, 10.B.25 (f. 9r).

Varner nas podseća da su u srednjovekovnim romansama bića, slična divljem čoveku, bila opisana kao divovi, čuvari prirode a B. White potvrđuje da se ovaj prototip ponavlja *ad nauseam* od priče do priče – veliki i odbojan primitivac, prvobitni divlji pastir, čuvar zveri i teritorije čiji je pravi predak div *Humbaba* iz vavilonskog *Epa o Gilgamešu* – smrtonosni, zastrašujući vladar šume, sa ogromnim čeljustima, koji bljuje

⁶⁰⁵ Gregory Mobley, "The Wild Man in the Bible and the Ancient near East," *Journal of Biblical Literature* 116/2 (1997): 223-224, pristupljeno: 14. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3266221>.

⁶⁰⁶ Citirano u: G. C. Druce, "Some Abnormal and Composite Human Forms in English Church Architecture," *Archaeological Journal* 72/1 (1915): 152, 155-156, pristupljeno: 10. 12. 2016, DOI: 10.1080/00665983.1915.10853279; <http://dx.doi.org/10.1080/00665983.1915.10853279>.

⁶⁰⁷ Druce, Some Abnormal and Composite Human Forms, 165.

vatru.⁶⁰⁸ *Huwawa* (akadski Humbaba) pojavljuje se u *Epu o Gilgamešu* kao Enlilov čuvar kedrove šume. Opisan je kao div, zaštićen sa sedam slojeva zasrašujuće sjajne materije (melam), koga su ubili Gilgameš i Enkidu. Najčešće je prikazan kao čovek sa lavljim kandžama, monstroznom licem, dugom kosom i brkovima. U II i u I milenijumu pre n. e. na glinenim pločicama i pečatima prikazan je Humbaba (*Huwawa*), u scenama u kojima ga ubijaju Gilgameš i Enkidu. Vavilonski modeli ovog lika (od starovavilonskog do neovavilonskog perioda), povezani su sa proricanjem. Humbaba, možda, predstavlja formu elamitskog boga *Humbana*. Njegovo ime i uloga preneti su na *Kombabosa*, figuru čuvara u legendi iz helenističkog perioda severne Sirije.⁶⁰⁹ Humbaba je prema nekim opisima mešavina lava, guštera, jastreba, bika i zmije.⁶¹⁰

Satiri spadaju u prijatne likove čiji su pokreti neprekidna pantomima. *Callitrices* se od njih potpuno razlikuje, ima bradu i bujan rep. Nije ih teško uhvatiti, ali ih je teško pronaći. Žive samo u Etiopiji i to pod vedrim nebom. Ovaj mitološki pratilac Pana i *Bakhosa* (Βάκχος), pripada, takođe, vrsti majmuna.⁶¹¹ Možda je i *callitrix* neka vrsta majmuna. U rukopisima najčešće nije ilustrovan, ali satir ima njegovu bradu, tako da su dve zveri iz teksta fuzionisane u ilustraciji satira.⁶¹²

Satiri se spominju u *Bibliji* mnogo puta kao divlji jarci,⁶¹³ ili kao jarac sa jednim rogom u Danielovoj viziji.⁶¹⁴

U rukopisu Grgura Velikog (Grigorije), *Komentar Knjige o Jovu (Moralia in Job)*, rukopis iz Pariza, MS 173, BnF), kao deo dekorativnog inicijala "P" (sl. 11), među ostalim bićima, prikazan je i satir, koji drži štit. U divljoj borbi različitih kompozitnih bića nazire se simbolika, koja nam ukazuje na borbu protiv greha.⁶¹⁵

Satir se prvi put pojavljuje u prelaznom tipu bestijara i prisutan je u većini bestijara Druge familije. Prema opisu u tekstovima, satir je lepe spoljašnosti, ali

⁶⁰⁸ Varner, *Creatures in the Mist*, 74.

⁶⁰⁹ Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (London: British Museum Press, 1992), 106.

⁶¹⁰ Opis Humbabe, koji je ova autorka priložila u tabeli, glasi: "Trup je prekriven ljuskama. Na glavi ima rogove divljeg bika, na lavljim šapama jastrebove kandže, a rep i "ud rasplodnje" završavaju zmijskom glavom." Cf. Levanat-Peričić, Morfologija mitskog čudovišta, 533-534, 541.

⁶¹¹ White, *The bestiary: a book of beasts*, 36.

⁶¹² George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 93.

⁶¹³ Iz 34,12 [JB].

⁶¹⁴ Dn 8 [JB]; Borowski, *Animals in the Literatures of Syria-Palestine*, 306.

⁶¹⁵ Thomas E. A. Dale, "Monsters, corporeal deformities, and phantasms in the cloister of St-Michel-de-Cuxa," *The Art Bulletin* 83, no. 3 (New York: College Art Association, 2001): 428, pristupljeno: 10. 12. 2015, DOI:10.1080/00043079.2001.10786990.

nemirnog duha. Ilustracije satira su interesantnije od njegovog opisa u tekstu. Prikazuju ga kao bradato biće sa elegantnim repom. Drevni narodi su govorili da anadolski satir ima konjski rep, uši i kopita, a satir iz Arkadije u Grčkoj, ima kozje rogove, noge i papke. Pojedine ilustracije u bestijarima, prikazuju satira sa ljudskim nogama, ali sa svega tri prsta i, u većini slučajeva, liči na biće iz Anadolije, osim kada su u pitanju njegove noge. U bestijaru: Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 13r; T. XIX: 7), prikazan je sa rogovima. Satira prikazuju i kako nosi granu ili štap sa diskom na kraju, dok ponekad nosi i zmiju, kao u rukopisu: London, BL, Harley MS 3244 (f. 41v; T. XIX: 10). U ovom rukopisu prikazane su dve prilike ružičaste boje, sa rogovima, od kojih jedna nosi sekiru i štit, a druga zelenu zmiju u ruci.⁶¹⁶

20. Serra (T. XX – T. XX/1)

Oblici imena: *serre*, *sarce*,⁶¹⁷ *trozub*,⁶¹⁸ *prion*.⁶¹⁹

Među najvažnija morska stvorenja, opisana u bestijarima, spada biće pod nazivom serra, riba-testera ili sabljarka. Legenda o njoj je jednostavna, ali pitoreskna, i poslužila je za moralisanje. Priča je ispričana u većini verzija bestijara: grčkom, latinskom, francuskom, italijanskom, arapskom, etiopskom.⁶²⁰

Postoji životinja u moru, saznajemo od *Physiologusa*, po imenu *serra*, sa velikim krilima. Kada ugleda brodove, podiže krila kao jedra, imitirajući plovidbu. Kada se posle duge "plovidbe" umori, spušta krila i prepušta se talasima koji je nose na mesto sa kog je krenula. More predstavlja svet, brodovi su proroci i apostoli koji hode tim svetom bez straha da će neki "brodolom" poljuljati njihovu veru.... Ova riba simbolizuje one, koji ne mogu držati korak (sa problemima), nisu suzdržani, ili istrajni u namerama i dobročinstvima. Talasi simbolizuju sile koje će ih odneti u pakao...⁶²¹

Prema prevodu T. White, ova čudna životinja slična je ljudskim bićima. Brod simbolizuje pravednika, koji jedre kroz oluje i bure ovog sveta, bez opasnosti od brodoloma u svojoj veri. *Serra* je, naprotiv, čudovište koje ne može držati korak sa

⁶¹⁶ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 92-93.

⁶¹⁷ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 163.

⁶¹⁸ Лазич, Физиолог, 49.

⁶¹⁹ Dragojlović, *Fiziolog u Srba*, 11.

⁶²⁰ Druce, *The Legend of the Serra or Saw-Fish*, 3.

⁶²¹ Curley, *Physiologus*, 6-7; Clark, *A medieval book of beasts*, 206.

brodom pravednika. Ona simbolizuje ljude koji pokušavaju da se posvete činjenju dobrih dela, ali ne uspevaju u tome, već podležu različitim vrstama loših navika, vozeći se u jednom pravcu, prema paklu... Alegorija se odnosi na to da sam polazak ne vodi nikuda i da se do cilja može doći samo upornošću.⁶²²

U *H* i *B-is* verziji *Physiologusa* piše da *serra* ima nazubljenu krestu (*serrata crista*) i da pliva ispod brodova da bi ih isekla. Ovo ide u prilog navodima Isidora Seviljskog koji svoje tvrdnje zasniva na Plinijevom opisu sabljarke. Ovo biće, verovatno, ima najbrojnije varijante prikazivanja od svih fantastičnih životinja u bestijarima, od krilatih pasa do pernatih riba i od kreatura, sličnih harpiji, do sirena.⁶²³

U rukopisu: London, BL, Sloane MS 3544 (f. 42v, f. 43; T. XX: 15), prikazan je brod u kome sede dva muškarca sa kapuljačama i sa podignutim rukama i očigledno je u pitanju molitva. Pored broda je riba-testera, prikazana sa dve noge, kao krilati zmaj. Njena krila su podignuta kao jedra, i nazubljena, ali se nigde u opisu ovog bića ne spominje da je poput testere. Najranije prisustvo ovog bića zabeleženo je u rukopisu iz Brisela, MS 10074, iz druge polovine X veka.⁶²⁴

U rukopisu: New York, Morgan, MS M.832 (f. 5v, T. XX/1: 34), predstavljen je prazan brod pored koga stoji, u vodi, dvonožna životinja sa krilima i širokim repom. U *Dicta Chrysostomi*: London, BL, Sloane MS 278 (f. 51; T. XX/1: 32), prikazana je neobična ptica sa krestom nalik petlovoj i mrežom na nogama.⁶²⁵ Reč *crista* se, uglavnom, upotrebljava da označi petlovu krestu. Ovo je, izgleda, imao na umu i slikar ovog rukopisa koji je ribu-testeru naslikao kao pticu, sa raširenim krilima. Za nastanak rukopisa zaslužan je Hugo de Folieto. U pojedinim minijaturama, ova riba je prikazana kao ptica koja nadleće brod, kao u rukopisu Gijoma Normandijskog: Paris, BNF, Français 14970 (f. 4; T. XX: 20). Ovakav način prikazivanja možemo videti i u rukopisima: MS Bodl. 602, u kome je vodena ptica prikazana sa ribom u kljunu; Paris, BNF, Français 14969 (f. 8; T. XX/1: 23), Gijomova verzija, sa prikazom kompozitnog bića, između ptice i ribe, sa raširenim krilima, sa ribljim telom i repom i nogama sa plovnim kožicama, koje lebdi iznad mora; Paris, BNF, Français 1444 (f. 263v; T. XX/1: 21), Gijomova verzija, prikazuje ribu-testeru u letu, kao pola-ribu, pola-zmaja. Reč

⁶²² White, *The bestiary: a book of beasts*, 199-200.

⁶²³ Druce, *The Legend of the Serra or Saw-Fish*, 6.

⁶²⁴ *Ibid.*, 6.

⁶²⁵ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 163-165.

belua prirodno odgovara zmaju. U Taonovom bestijaru navodi se da riba-testera ima glavu kao lav i riblji rep. U rukopisu: Oxford, Merton, MS. 249 (f. 7r; T. XX: 18), prikazano je dvonogo stvorenje, nalik zmaju, sa glavom psa, ptičjim krilima, sa ribljim telom i repom. U bestijaru iz Sion Collegea riba-testera je još uvek sličnija zmaju, a u rukopisu: Paris, BNF, Français 14964 (f. 131; T. XX/1: 22), u Gijomovoj verziji, pojavljuje se na površini mora kao dlakavi dvonogi zmaj sa podignutim krilima.⁶²⁶

U srednjovekovnim bestijarima mnoga bića su povezana sa vodom. Veza između vode i zastrašujućih mitoloških hibrida evocira verovanja starih naroda na Bliskom istoku. Morski hibrid je centralna figura svih bliskoistočnih kosmogonija, koja je kasnije prerasla u figuru grčkog Ofiona, prvog gospodara sveta. U primordijalnom haosu, koji je prethodio stvaranju sveta, kaos je personifikovan kao žensko morsko čudovište. Jedna od vladarki haosa bila je i *Omorca* (Omoroca).⁶²⁷

21. Sirena (T.XXI – T.XXI/2)

Oblici imena: *sirena, serena, sereine*.⁶²⁸

U rukopisima bestijarima sirena ima brojne pojavne oblike. Relativna nekonzistentnost u vezi fizičkih karakteristika sirene i repertoara njenih navika je evidentna u njenom prikazivanju u bestijarima, u kojima tekst i slika retko korespondiraju. Većina sirena naslikana je kao pola žena, a pola riba, iako je u većini tekstova opisana kao pola žena a pola ptica. Drugi primer u bestijarima, gde slike ne odgovaraju tekstu, odnosi se na kentaura, odnosno onokentaura, čiji je opis često priključivan poglavlju o sireni. Takođe, u nekoliko rukopisa kentaur se pojavljuje i samostalno.⁶²⁹

Ptice sa ljudskim glavama potiču iz mesopotamske umetnosti i mitologije. Moramo se podsetiti na naše izlaganje o biću *Anzu*, u poglavlju o grifonu, koje je, u jednoj fazi razvoja mitološkog lika, izgledalo kao pola-čovjek, pola-ptica i kao orao sa glavom lava, čiji je naziv bio *Anzu* i *Zu*. Ova mitološka figura pod nazivom *Zu* potiče sa

⁶²⁶ Druce, *The Legend of the Serra or Saw-Fish*, 15-16.

⁶²⁷ Blossom Feinstein, "The Faerie Queene and Cosmogonies of the Near East", *Journal of the History of Ideas* 29/4 (1968): 535-536, pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2708292>.

⁶²⁸ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 166. U ovom poglavlju autorka analizira sirenu i onokentaura zajedno, jer se u bestijarima najčešće i prikazuju zajedno. U našem pregledu mitoloških životinja analizirani su pojedinačno.

⁶²⁹ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 105-106.

akadskih cilindričnih pečata. Karademir i Özdemir pretpostavljaju da je *Zu* bio jedan od bogova nižeg reda i jedan od bogova podzemnog sveta.⁶³⁰ Ptica *Zu*, koji je ukrala pločice sudbine, i *Labbu*, lav haosa, možda su fuzionisani, tvoreći *Imduguda*, orla sa lavljom glavom, koji se javlja kao simbol ili glasnik boga plodnosti. Na sličan način, krilati lav, krilati bik, krilati čovek i orao postali su, kasnije, povezani sa evanđelistima u hrišćanskoj umetnosti srednjeg veka.⁶³¹

Karademir i Özdemir nam ukazuju i na to da je boginja Ištar u umetnosti Hetita prikazivana sa krilima kao i u poznatom mesopotamskom mitu, koji govori o njenom odlasku i povratku iz podzemnog sveta. Budući da su Hetiti bili pod uticajem svojih jugozapadnih suseda iz Mesopotamije, posebno Hurita, opšte prihvaćeno stanovište je da su neki od bogova i Hetitski sistem verovanja, preuzeti direktno iz Mesopotamije, preko Hurijaca. U sistemu verovanja kod Grka, kao i u spomenutim kulturama, ptice, i ptice sa ljudskim glavama, dovodile su se u vezu sa smrću.⁶³² Povezanost sa smrću je, nesumnjivo, značila i povezanost sa dušom. Verovanje o duši, kao krilatom stvorenju ili ptici, je široko rasprostranjeno i vrlo staro verovanje. Ljudska duša preuzima oblik ptice, a možda i ptice uopšte, predstavljaju ljudske duše. Još su Egipćani u svom pismu, kao znak za dušu, prikazivali androkefalnu pticu.⁶³³ Na slikama u grobnicama često je, pored pokojnika, predstavljeno krilato biće. Od nekropole Memphis, ptice-duše lete ka skloništu i hrani na drvetu sikomora, koje raste na ivici pustinje. Sikomora predstavlja utelovljenu boginju-majku Hator. U *Knjizi mrtvih* ptica-duša lebdi iznad mumificiranog tela ilustrujući ponovno ujedinjenje duše sa mrtvim telom. Ova smirujuća kompozicija je u potpunoj suprotnosti sa vavilonskom vizijom duše, koju je zgrabio demon, sa lavljom glavom i orlovskim kandžama.⁶³⁴

Arap i Jevreji, takođe, predstavljaju dušu kao pticu koja lebdi oko tela i krešti. Osobenost ptica je u vezi sa njihovom sposobnošću da lete, odnosno sa njihovim krilima. Krila su uvek bila simbol uma, duha ili vazduha. Od najstarijih vremena krila su dodavana ljudskim predstavama, a najranije ideje o krilatim nebeskim bićima koja imaju ljudsko obličje, zabeležene su u umetničkim delima Egipta i Asirije. U egipatskoj

⁶³⁰ H. Karademir and B. Özdemir, "Sirens as Soul Bearers on Lycian Grave Reliefs in the Classical Period," *Cedrus* 1 (2013): 93, pristupljeno: 12. 02. 2017, DOI: 10.13113/CEDRUS/20131678.

⁶³¹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 36.

⁶³² Karademir and Özdemir, *Sirens as Soul Bearers*, 95.

⁶³³ Rowland, *Birds with human souls*, XIII-XIV.

⁶³⁴ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 35.

umetnosti, Neit (Neith) je bila predstavljena sa krilima, a u Starom zavetu opisan je Bog koji hoda na krilima vetra. Zbog toga su, prema svemu sudeći, krilate figure koje su čuvale portale asirskih palata i hramova simbolizovale spajanje duhovne mudrosti sa fizičkom snagom - prirodnim čuvarima religije i vlasti. Krilati prikazi asirskih spomenika imali su dubok smisao, stoga mnogi naučnici ističu sličnost između nekih od ovih simboličkih figura i onih koje je Jezekilj video u svojoj viziji.⁶³⁵

Sirena, pola-žena, pola-riba i muškarac sa likom sirene, potiču, najverovatnije, sa Bliskog istoka. Muškarac, u liku sirene *kulullû*, "merman," prisutan je u ikonografiji Mesopotamije od Akadskog perioda (oko 2330–2190 pre n. e.) do perioda vladavine Ahemenida (550–331 pre n. e.). Biće se pojavljuje i u periodu vladavine Seleukida (323–63 pre n. e.). Za vreme neoasirskog (930–612 pre n. e.) i neovavilonskog perioda (626–539 pre n. e.) ovo biće je imalo ljudsku glavu, ruke i torzo, a donji deo tela se završavao u vidu snažnog ribljeg repa.⁶³⁶

Prvi zapis o sireni-muškarcu je vezan za boga mora *Ea*, ili na grčkom (Oannes), u starom Vavilonu. U sačuvanim fragmentima dela Berosusa (Berossus), haldejskog sveštenika iz perioda oko 200. g. pre n. e., opisan je *Oannes*. U verziji *Polyhistora* navodi se da je iz Eritrejskog mora izronila životinja obdarena razumom. Biće je imalo telo kao riba, dve glave, jednom ispod riblje, i sa muškim nogama kao dodatkom ribljem repu. Glas mu je bio ljudski i artikulisan. Sva svoja znanja preneo je ljudima. Posle razgovora sa ljudima, uveče bi opet zaronio u dubine. Imao je ženu istog izgleda kao on i takav porod. Teško je utvrditi da li je u pitanju *Dagon*, filistejski bog sa ribljim repom, *Derceto* ili *Atargatis*, sirijska boginja sa ribljim repom.⁶³⁷ Prema analizi C. E. Gane, ovo mitološko biće, koje je pola čovek a pola riba i po stavu pripada bićima *apkallu* tipa, a poznato je kao *apkallu* u ribljoj koži. Predstavu ovog bića možemo videti

⁶³⁵ Maurice H. Farbridge, *Studies in biblical and Semitic symbolism* (London: K. Paul, Trench, Trubner & Co. [usw.], 1923), 59-60.

⁶³⁶ Gane, Composite Beings in Neo-Babylonian Art, 155-157.

⁶³⁷ Arthur Waugh, "The Folklore of the Merfolk," *Folklore* 71/2 (1960): 73-74, pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1258382>; Berosusovo delo *Babyloniaca*, je, najvećim delom sačuvao grčko-rimski pisac Cornelius Alexander Polyhistor iz I veka. Njegovo delo obrađuje dve oblasti, istoriju Vavilona i istoriju Asirije. Ni ovo delo nije sačuvano, a vekovima kasnije prepisivani su izvodi, sve do pojave Eusebijevog dela *Chronica* (Evsebij iz Cezareje). Berosusova *Babyloniaca* sadrži sažetak o geografiji Vavilonije, opis čoveka koji živi prema prirodnim zakonima, kao divlje životinje, zatim opis prve godine vladavine mitskog vladara Alorusa i pojave božanskog glasnika Oannesa, kao i njegovu komunikaciju sa ljudima. Cf. Stanley Mayer Burstein, "The Babyloniaca of Berossus," *Sources from the ancient Near East* 1/5 (1978): 148-149 (6-7), pristupljeno: 22. 12. 2016, <http://prajnaquest.fr/blog/wp-content/uploads/Babyloniaca-of-Berossus.pdf>.

na glinenim pločicama novovavilonskog perioda iz Uruka. Biće je ljudsko u celini, prikazano sa bradom, a ogrtač od riblje kože se proteže od vrha glave, duž celih leđa, do nogu. Njegove noge i stopala nekada su prikazane kao kozje a nekada kao volovske. Biće predstavlja amfibiju koja može boraviti na suvom i u vodi.

Apkallu se pojavljuje u ikonografiji Kasita, a najranije predstave ga prikazuju sa kapom i ogrtačem od riblje kože, dok se od IX veka pre n. e. spominje biće čije se telo završava ribljim repom koji počinje od struka nadole. Ova se predstava često menjala. Biće je imalo zaštitničku funkciju i nikada nije prikazano kao agresivno.⁶³⁸

McCulloch piše da je sirena uvek prikazivana sa onokentauirom u istom ili sledećem poglavlju u latinskim i francuskim bestijarima. Sirena je dodata *Physiologusu* nakon što je Jeronim upotrebio ovu reč u Vulgati. Najraniji pomen o sirenama nalazimo u Homerovoj *Odiseji*, međutim on nije naveo njihov fizički opis, već je samo aludirao na njihov smrtonosni šarm i primamljivost njihovih glasova. Ovidije u *Metamorfozama*, u grčko-orijentalnoj tradiciji, piše da one izgledaju kao ptice. Tek u XII veku u rukopisu Filipa de Taona, govori se o sirenama koje imaju donji deo tela kao riba.⁶³⁹

Pitanje odnosa Homerovih sirena sa ženama-pticama iz orijentalizirajućeg perioda Grčke umetnosti komplikuje postojanje bradatog muškarca-ptice, koji je dominantnija figura na ranijim predstavama. Sirene su, najverovatnije, u ove predstave uvrštene kasnije, a njihov izgled je usklađen sa izgledom spomenutih likova. Njihova posebna asocijacija sa muzikom je nastala jer su im doslikavali instrument harfu, ili zbog njihovog prikazivanja u kontekstu pira. Scene koje ilustruju ep o Odiseju su retke u umetnosti VII veka a najstarije poznate scene sa predstavom sirena pojavljuju se na crnofiguralnom korintskom aribalosu, koji je datovan u drugu četvrtinu VI veka pre n. e.⁶⁴⁰ U IV veku pre. n. e. Platon je detaljno opisao dušu sa krilima i perjem.⁶⁴¹

Višnu (Viṣṇu), jedno od najviše poštovanih božanstva hinduističkog panteona je ponekad prikazivan kao čovek-riba. Jedno od njegovih obličja je *Matsya*, riba koja je spasila čovečanstvo od potopa. Prema predanju, Višnu je, u liku ribe, rekao kralju Manu da će poplava nastupiti za sedam dana. Takođe je rekao kralju da sagradi brod, na koji će se ukrcati sedam mudraca ili isposnika, utovariti seme svih biljaka i po jedan

⁶³⁸ Gane, Composite Beings in Neo-Babylonian Art, 36-37.

⁶³⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 166-167.

⁶⁴⁰ J. R. T. Pollard, "Muses and Sirens," *The Classical Review*, n. s. 2/2 (1952), 62-63, pristupljeno: 07. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/705881>.

⁶⁴¹ Rowland, *Birds with human souls*, XIII-XIV.

primerak svake životinje. Kad je brod bio završen i utovaren, riba (Višnu) je rekla kralju da veže brod za nju. Kralj je kraljevskom zmijom Vasuki, koja je poslužila kao uže, vezao brod za veliku ribu. Riba je, potom, odvukla brod do planine Himavan dok se voda nije povukla. Svet je tada mogao biti ponovo obnovljen. *Matsya* je prva inkarnacija boga Višnua, kao zaštitnika i čuvara sveta.⁶⁴²

U *Physiologusu* piše da su sirene smrtonosne životinje koje žive u moru, koje imaju čudne glasove nalik na plač i donju polovinu tela kao ptica. Primamljivom pesmom mame mornare iz daleka, uspavljaju ih, da bi ih potom rastrgle. Tako neoprezni ljudi, koji se opuštaju, postaju "plen" poroka i životnih užitaka. Na sličan način i onokentauri obmanjuju ljude, kao i prevejani trgovci. Ovakve zveri simbolizuju đavole. U Curleyevom prevodu *Physiologusa*, sirene su predstavljene zajedno sa onokentaurima, što se može videti u većini rukopisa bestijara.⁶⁴³ T. White piše da prave sirene nisu živele u moru, navodeći mišljenje Aldrovandusa, da su to bili slavuji i da su, prema mitu, šarmirale Odiseja (Ulixes, *Ulysses*). Prema ovoj tvrdnji one su, u stvari, bile ptice sa ljudskim glavama koje su mogle reprodukovati ljudsku kadencu, zbog svog ljudskog toraksa. Alegorijski deo bi se onda odnosio na pomorce koji su slušali magičnu pesmu slavuja duž obale Mediterana i bili toliko zaneseni da nisu primetili stenje uz obalu na koje se brod nasukao.⁶⁴⁴

Sirene se spominju u Ovidijevim *Metamorfozama*: "Kćeri Aheloja (Ἀχελώος, Acheloides), zašto još uvek imate perje i ptičije noge, a devojački stas?"⁶⁴⁵

Sirene su povezane i sa drugim mitskim stvorenjima, Scilom (Skilom, Σκύλλη) i Gorgonom.⁶⁴⁶

Ljudi su zamišljali tri sirene koje su bile pola devojke, pola ptice, sa krilima i kandžama. Jedna od njih je pevala, druga svirala flautu, a treća liru. To su bile bludnice koje su pesmom privlačile mornare, izazivajući brodolom. Govorilo se da su živele među talasima, jer se u talasima rodila i Venera.⁶⁴⁷

U Arabiji žive zmije s krilima, koje nazivaju sirene; brže su od konja, ali se govori da mogu i da lete. Njihov otrov je toliko jak da onaj ko je ujedan, umire pre nego

⁶⁴² Varner, *Creatures in the Mist*, 14.

⁶⁴³ Curley, *Physiologus*, 23-24.

⁶⁴⁴ White, *The bestiary: a book of beasts*, 135.

⁶⁴⁵ Ovid, *Metamorphoses* (V, 551), 277.

⁶⁴⁶ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 113.

⁶⁴⁷ Isidore, *The Etymologies*, 245.

što oseti bol.⁶⁴⁸ Bartolomej piše: Sirena je morsko stvorenje neobičnog izgleda, koja mami mornare primamljivom pesmom. U biblijskim komentarima sirene su zmije sa krestom, dok drugi veruju da su morske ribe u ženskom obličju. Ima ljudi koji veruju da postoje tri sirene koje su jednim delom devojke, a drugim delom ptice sa kandžama i krilima. Jedna od njih peva, a druge dve sviraju na fruli i harfi, omamljujući mornare i na taj način uzrokujući brodolom. Dalje, Bartolomej spominje *Physiologusa*, prema čijem mišljenju su sirene morska bića neobičnog izgleda, od struka naviše - devojke, od struka naniže - ribe, koje svojom pesmom uspravaju mornare i onda ih rastrgnu.⁶⁴⁹

Kapitel stuba iz klaustara samostana *St-Michel-de-Cuxa*, dekorisan je sa četiri sirene, koje su na stubove postavljene da bi upozoravale na opasnost od telesnih užitaka. Rani hrišćanski pisci smatrali su sirene kurtizanama i simbolom telesnog uživanja, takođe, i simbolom obmane jer su svoj monstruozi repni završetak prikrivale torzom u ženskom obličju. U monaškim zapisima kasnog XI i XII veka, sirena je simbol poroka jer monahe dovode u iskušenje. Postojala je opasnost da bi se monasi mogli okrenuti čitanju paganske literature. Vladalo je mišljenje da su to žene sekularnih shvatanja i kao takve su, veoma često, pod uticajem sotone.⁶⁵⁰

Sirena se, u bestijarima, često, prikazuje kao riba-testera, sa kojom je najčešće i mešaju.⁶⁵¹ Slučajno ili s namerom, srednjovekovni slikar je ovu ribu u jednom trenutku prikazao kao zver, i od tada ona menja svoj izgled, pa je prikazuju kao krilatog psa, kao četvoronožno biće nalik na grifona, i sl. Konfuzija koja se javlja između imena *serra* i *sirena*, čemu su, verovatno, doprinele ilustracije mora, broda i posade u svakoj sceni, dovela je do toga da u nekoliko rukopisa nalazimo ribu-testeru, predstavljenu kao sirenu.⁶⁵²

Postoje tri glavna načina prikazivanja sirene kao žene sa ekstremitetima ptice, sa ribljim repom i kao hibrida ribe i ptice. U najstarijem ilustrovanom rukopisu iz Berna, Burger, Lat. 318 (f. 13v; T. XXI/3), navodi se da sirena ima ptičji rep, ali prema crtežu ima rep nalik zmijskom. Rukopis iz Brisela, BBB, MS 10074 (f. 146v; T. XXI/ 2), prikazuje dve sirene sa ptičjim repom koje cepaju odeću sa čoveka koji leži, dok treća

⁶⁴⁸ Ibid., 257.

⁶⁴⁹ Bartholomaeus, *Medieval Lore*, 135-136.

⁶⁵⁰ Samostan se nalazi u francuskom delu Pirineja. Cf. Dale, Monsters, corporeal deformities, and phantasms in the cloister of St-Michel-de-Cuxa, 419-420.

⁶⁵¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 168-169.

⁶⁵² Druce, The Legend of the Serra or Saw-Fish, 16.

drži žičani instrument. Rukopis: Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 10r; T. XXI/ 7), predstavlja čitavu kompoziciju sa sirenama i kentaurima.⁶⁵³ U pojedinim ilustracijama sirena drži ribu, u drugim drži ribu u jednoj ruci i češalj u drugoj. U rukopisu: London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 96v; T. XXI: 17), sirena drži ogledalo. Pojedini bestijari, određene dodatne informacije o sirenama prenose slikovito, a ne verbalno. Portreti sirena sadrže značajne detalje o kojima se ne raspravlja u tekstovima, ali funkcionišu kao vizuelni komentar koji doprinosi moralnim poukama u pričama o ovim bićima. U nekoliko portreta sirena je prikazana kako drži češalj ili ogledalo. Ogledalo se smatralo jednim od prilagođenih atributa Venere i tokom srednjeg veka simbolizovalo je požudu (luxuria), jednu od omiljenih đavoljih zamki.⁶⁵⁴ Pored ovog smrtnog greha, umetnik je imao na umu i druge grehove, jer su se češalj i ogledalo smatrali simbolima ženske taštine i ponosa.⁶⁵⁵

Određenu preokupiranost ženskom anatomijom sugerise naglašavanje, frontalno prikazane, nage sirene i u portretima i narativnim scenama. U odnosu na predstavu dabra (castor fiber) koji je, gotovo uvek, prikazan kako grize svoje testise, predstava sirene pruža savršenu priliku za predstavljanje genitalija. Međutim, ovo predstavljanje može se smatrati eksplicitnijim po tome što je prikazan ljudski ženski torzo, a ne ljudske genitalije priključene ili odvojene od četvoronožne životinje. Golotinja sirene, međutim, može imati i drugo značenje. Smatra se da je socijalno značenje nagosti na Zapadu bilo, uglavnom, negativno a golotinja znak nemoći i pasivnosti, asocirana sa robovima, prostitutkama, mentalnim bolesnicima i mrtvima. Ženska nagost se, pogotovo, smatrala grehom, seksualnom požudom i opasnim zlom.⁶⁵⁶

U rukopisima je istaknut njihov muzički talenat, a njih često prikazuju kako sviraju harfu: Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 167v; T. XXI: 5).⁶⁵⁷ Ilustracija sirena u *Northumberland* bestijaru: Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 14; T. XXI: 15), je posebna i neobična. U ovoj sceni su prikazane dve ženske figure sirena koje flankiraju treću, prikazanu kao muškarac. Prema klasičnim izvorima, to bi mogao biti Triton, jedan od

⁶⁵³ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 168-169.

⁶⁵⁴ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 107.

⁶⁵⁵ (Superbia). Cf. Carmen Brown, "Bestiary Lessons on Pride and Lust," in *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig (New York: Garland Publishing, 1999), 60.

⁶⁵⁶ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 108-109.

⁶⁵⁷ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 99-100.

likova iz Posejdonove pratnje, prikazan sa torzom muškarca i donjim delom tela kao riba.⁶⁵⁸

Pored sirene, u rukopisima bestijarima, pojavljuju se i tzv. sirene-zmije (siren-serpent): St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 87; T. XXIII: 1), London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 69r; T. XXIII: 2), New York, Morgan, MS M. 81 (f. 86r; T. XXIII: 3). Nije poznato iz kog razloga je ime sirene povezano sa krilatim zmijama. Ovu vrstu iz Arabije spominje i Isidor.⁶⁵⁹

U rukopisu MS Lat. 3630, Paris, BNF (T. XXI/1, f. 89) prikazano je biće (eng. merman), pola čovek pola ptica, koje drži ribu. Prema W. Clark, ovo je jedinstvena predstava sirene u II familiji bestijara.⁶⁶⁰ Slična predstava može se videti u rukopisu: Paris, BNF, Français 1444 (f. 259), ali znatno slabijeg kvaliteta.

22. Unicornis (T. XXII – T. XXII/3)

Oblici imena: *unicornis*, *monoceros*, *rinoceros*, *unicorne*.⁶⁶¹

Zanimljiva je primedba Godbeya da, u klasičnoj književnosti na latinskom jeziku, nema imenice "*unicorn*" (jedorog). Reč se ne može naći ni u jednom rečniku klasičnog latinskog jezika, kao ni u Forčelinijevom (Forcellini) leksikonu. Slična situacija je i sa rečnikom klasičnog grčkog jezika (Stephens) u kome se ne spominje reč *monokerôs*, kao imenica za bilo koju vrstu životinja. Ovaj naziv se ne spominje u predanjima mediteranskih oblasti drevne Evrope. U zapisima iz starog Egipta ne postoji "jedorog", ne postoji ni naziv za jednorogu životinju, a na glinenim pločicama iz Mesopotamije, takođe, nema zapisa o biću pod ovim imenom. Njegovo ime se ne spominje ni u svetim ni u magijskim knjigama Indije, Persije i Kine.⁶⁶²

Predanja o jednorogu su veoma obimna i raznolika, ne samo zbog velikog vremenskog raspona u kom postoje, već i zbog mnogo različitih oblasti znanja i raznovrsne literature, koja se bavi ovom temom.⁶⁶³

⁶⁵⁸ Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 106.

⁶⁵⁹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 170.

⁶⁶⁰ Clark, *A medieval book of beasts*, 246.

⁶⁶¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 179.

⁶⁶² Isti autor u daljem izlaganju napominje da se kod pojedinih antičkih pisaca spominje samo naziv *rhinoceros*. Cf. Godbey, *The Unicorn in the Old Testament*, 261-262.

⁶⁶³ Odell Shepard, *The lore of the unicorn* (London: Allen & Unwin, 1930), 2.

Bik jednorog iz Harappe, iz doline Inda, se, kao motiv, veoma često sreće na pečatima od steatita. Ovi jednorogi su uvek prikazani kao bikovi bez grbe, sa jednim vijugavim rogom, neprirodno postavljenim. Javljaju se sredinom i krajem III milenijuma pre n. e. Što se tiče ovih predstava jednorog je uvek prikazan bez grbe, dok se na pečatima javljaju i scene bikova sa grbom.⁶⁶⁴

Pre nego što je predstava jednoroga, koga je “namamila” devica, postala poznata na Zapadu, jevrejski naučnici već su predstavili jednoroga jevrejske *Biblije* u *Septuaginti*, kao životinju pod nazivom *re'em*. Pri tome se nisu rukovodili izveštajima o mesopotamskim predstavama bika kao jednoroga, nego su, očigledno, bili pod uticajem grčkih dela o prirodi od Ktezija, Megastena i Aristotela, u kojima se, opet, osećaju uticaji iranskih i vedskih izvora, koji se temelje na izveštajima o indijskom nosorogu. Njihov prevod je interpretacija izvedena iz mesijanske teologije. Plinije i Solin su u literaturi na latinskom jeziku, objavili tekstove o prirodi, grčkih autora i, pritom, naglasili razliku između *monoceros* i *rhinoceros*. Crkveni oci, u svojim komentarima u *Bibliji*, daju tumačenje o *monoceros-unicornisu* u alegorijskom, tropologijskom i anagogijskom smislu. Dokazano je da su tekstove poglavlja iz *Physiologusa* prvi koristili Pseudo-Evstatije (Pseudo-Eustathius), Grgur Veliki i Isidor. Jedan aleksandrijski pisac je, oko 200. g., indijsku priču o rogu gazele opisao u delu o lovu na jednoroga, uz svoje alegorijsko tumačenje.⁶⁶⁵

Za naziv *re'ēm* odlučujuće je bilo dešifrovanje klinastog pisma. Reč u hebrejskim tekstovima *r'em*, *re'ēm*, *ri'm* ili *rîm*, koja je prešla u aramejski kao *reimā*, u arapaski *ri'm*, Arapi sada koriste za *Oryx* antilopu. Tekstovi klinastog pisma su, tokom hiljadu i više godina unazad, više puta, ponavljali ovu reč, reljefi su prikazivali lov na ovu životinju, a asirski kraljevi je poredili sa gigantskim divljim bikom. Prema klinastom pismu, njegovo boravište bile su planine, ideogram za vola je bio volovska glava, pa se sa prikazom tri brda i volovskom glavom upućivalo na njegovo stanište u planinama. Međutim, to je bila i životinja iz nizija i močvara a drugi ideogram ukazuje na to da je boravila u asirskim ravnicama. Akadska trgovina i akadski, kao komercijalni i diplomatski jezik tzv. *lingua franca*, hiljadu i više godina pre izraelskog perioda, preneli su reč *re'ēm* u Palestinu, a tek kasnije su je prihvatili Izraelci. Arapi su još

⁶⁶⁴ Frenez and Vidale, Harappan Chimaeras, 108-109.

⁶⁶⁵ Jürgen W. Einhorn, *Spiritualis Unicornis: das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters* (München: Wilhelm Fink, 1976), 141.

kasnije reč dodelili *Oryx* antilopi. Odatle je i nastala fuzija, i konfuzija jer se ovaj naziv pripisivao različitim životinjama.⁶⁶⁶

U mnogim legendama o Budinom rođenju govori se o pustinjaku, antropomorfnom jednorogu, čija je životna priča bila usko povezana sa devojkom, bludnicom, princezom i sl. U *Mahabharati*, *Rsyasrnga* sa jednim rogom na glavi, rođen je kao sin pustinjaka i gazele, koja je bila ćerka bogova. Indijsko-mesopotamska tradicija zadržala se u poglavlju o jednorogu kod *Physiologusa*, a od pustinjaka sa rogom gazele nastala je jednoroga životinja koja liči na jarca.⁶⁶⁷ *Rsyasrnga* (Rṣyaśṛṅga) se, u novijoj verziji dela na sanskrtu, *Mahāvastu*, naziva Ekaśṛṅga, što znači jednorog.⁶⁶⁸ Postoji nekoliko verzija ovih legendi, među kojima se ističu priče o rođenju (Jātaka), a u njima je centralna figura Isisiṅga (asketa koji ima rog), koji je bio košutin sin.⁶⁶⁹ Ove, *Jataka* priče o prethodnim životima Bude, pripadaju grupi od 15 knjiga *Khuddaka Nikaya*, a nastale su u periodu između III veka pre n. e. i II veka n. e.⁶⁷⁰

Herodot spominje da u zapadnom delu Libije, u brdovitim i šumovitim predelima, žive različite zveri među kojima su i magarci s rogovima.⁶⁷¹ Ovo, mnogo kasnije, spominje Elijan, koji kaže da u Skitiji žive magarci sa rogovima i da se u njima čuva voda iz reke Stiks (Styx) u Arkadiji. Takođe, ova voda iz Stiksa, tzv. zmajevog potoka, ne može se čuvati u drugim posudama, osim u ovom magičnom rogu.⁶⁷² Ovaj rog je bio preteča roga *Unicornisa*.⁶⁷³

J. W. Einhorn, u studiji o jednorogu, u poglavlju o metodu navodi brojne razloge zbog kojih se, prilikom komparativne analize tekstova i likovnog prikaza ovog bića,

⁶⁶⁶ Godbey, *The Unicorn in the Old Testament*, 282.

⁶⁶⁷ Pustinjač Rsyasrnga = Rog gazele (Sanskrit: Ekaśṛṅga = jednorog, Pali-verzija: Isisinga = rožnati način, kineska verzija: To-kio-sien-jin = pustinjač jednorog). Cf. Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 44-46.

⁶⁶⁸ Antonio Panaino, "Between Mesopotamia and India. Some Remarks about the Unicorn Cycle in Iran," in *Mythology and Mythologies. Methodological approaches to intercultural influences*, Melammu Symposia 2, ed. R. M. Whiting (Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project 2001), 150, pristupljeno: 11. 10. 2015. <http://www.aakk1.helsinki.fi/melammu/>.

⁶⁶⁹ E. B. Cowell, ed. *The Jātaka, or Stories of the Buddha's Former Births: Translated from the Pāli by Various Hands*, trans. H. T. Francis, vol. V (Cambridge: University Press, 1905), 80 i dalje.

⁶⁷⁰ Pripadaju Pali književnom jeziku, Istočna Indija. Cf. Singh, *A history of ancient and early medieval India*, 24-25.

⁶⁷¹ Herodotus, [History], Melpomene IV, 301-302; Prema navodima Fontenrosea, jednorog verovatno ima svoje poreklo u nosorogu, čime se, možda, uspostavlja folkloristička veza između hippopotamusa ili svinje i konja. Cf. Fontenrose, *Python*, 186.

⁶⁷² Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. II, 335-336.

⁶⁷³ Elmer G. Suhr, "The Tripod," *Folklore* 82/3 (1971): 228, pristupljeno: 20. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1258404>.

mora biti oprezan.⁶⁷⁴ Već pomenuti Ktezije zaslužan je za prvo upoznavanje Grka sa kulturama u dolini Inda, u monografiji *Indika*. Među čudima, za koje je saznao iz priča trgovaca koji su posećivali persijski dvor, nalazio se i jednorog, pa u jednom pasusu tvrdi da je lično video kost zgloba ovog bića i da je boje cinobera.⁶⁷⁵ U opisu Ktezijevog bića stoji da u Indiji postoje divlji magarci, koji imaju telo bele boje i rog dugačak jedan i po lakat. Njihov rog je lekovit, pa bilo ko da pije iz njihovog roga, biće izlečen. Na ovaj način se mogla lečiti i božanska bolest (epilepsija). Da jednorog zaista postoji, Ktezije je naveo kao dokaz astragalos (zglob, crvene boje). Dalje navodi da se ova bića mogu ubiti samo pomoću luka (i strele) i koplja, a nikako se ne mogu uhvatiti živi. Njihovo meso nije jestivo zbog svoje gorčine...⁶⁷⁶ Prema Pliniju, najstrašnija životinja je jednorog čije telo podseća na telo konja, glava na jelensku glavu, noge na slonove noge, a rep podseća na rep vepa. Na sredini glave ima dug crni rog. Veruje se da ga je nemoguće uhvatiti živog.⁶⁷⁷

Među najstarije interpretacije ovog bića ubrajaju se navodi iz Aristotelovog dela *De animalibus*, nastalog u IV veku pre n. e.: samo nekoliko životinja ima čvrsta kopita (papke) i jedan rog, a među njima su indijski magarac i *Oryx*.⁶⁷⁸

Plinije piše, da se u Etiopiji mogu sresti, u velikom broju, sfinge, krilati konji naoružani rogom zvani *pegasi* i mnoga druga monstruoza bića.⁶⁷⁹

Megasten je mišljenja da je jednorog, najverovatnije, biće po imenu *kartazon*, koje pripada drugoj tradiciji, ima konjsko telo, žutu ili kestenjastu dlaku, rep kao svinja i rog crne boje. Slaže se sa Ktezijem da je jednoroga teško uhvatiti, ali se ne slaže sa njegovim mišljenjem, da rog jednoroga ima lekovita svojstva. Izrazito neslaganje se ogleda u tome da Megasten tvrdi da *kartazon* nema spojena stopala, odnosno zglobove, i time odbacuje tvrdnje Ktezija o astragalusu.⁶⁸⁰

Prema Elijanu, u Indiji postoji jedna rogata zver koju zovu *Cartazonus*. Veličine je odraslog konja, ima konjsku grivu, crvenkastu dlaku i vrlo je brza. Njegova stopala su, poput onih kod slona, nefleksibilna, a rep mu je kao kod svinje. Između obrva mu

⁶⁷⁴ Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 22-24.

⁶⁷⁵ Nichols, *Ctesias on India*, 23, 27.

⁶⁷⁶ Ibid., 128-135.

⁶⁷⁷ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 57.

⁶⁷⁸ Aristotle, *Aristotle's History of Animals*, knj. II, 27-28. Aristotel je ovaj opis verovatno preuzeo od Ktezija. Takođe, Megasten (Megasthenes), koji je pisao vek posle Ktezija, koristi njegove radove, najverovatnije da bi ih opovrgao. V.: Nichols, *Ctesias on India*, 29.

⁶⁷⁹ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 53.

⁶⁸⁰ Nichols, *Ctesias on India*, 23, 27, 30, *passim*.

raste potpuno prirodni spiralni rog, veoma oštar i crne boje. Ispušta disonantan zvuk i snažno se oglašava. Ne protivi se prisustvu drugih životinja, ali sa svojom vrstom se loše slaže. Sa rivalom se bori do smrti. Životinja je samotna ali u sezoni parenja menja ćud i blag je prema ženka...⁶⁸¹ U dva od tri poglavlja, koje je Elijan posvetio životinji pod nazivom *cartazonus*, čini se da je tekst adaptirana Ktezijina verzija, dok je u trećem poglavlju uključio dodatne informacije ne aludirajući na neki prethodni zapis.⁶⁸²

Pustinjak Enkidu iz Epa o Gilgamešu (fragment pločice sa nalazišta Sultantepe, tablet VIII, 3–4, standardne vavilonske verzije epa), bio je sin gazele (šabītu) i divljeg magarca (akkannu). A. Panaino ga naziva divljim čovekom i piše da ga je zavela naložnica (harimtu), oslabivši time njegovu snagu i vezu sa životinjama.⁶⁸³ W. Haug istražuje priču, datu u pet verzija, koju je ispričao pustinjak o rogu gazele. Priča se može naći u *Mahabharati*. Pustinjak *Rsyasrnga* rođen je kao sin jednog pustinjaka i gazele, koja je bila kćerka bogova, a na glavi ima samo jedan rog. On živi kao pustinjak u šumi i, sem svog oca, ne viđa ni jednog drugog čoveka. Kao i njegov otac, zbog svog života punog odricanja, i on je stekao moć nad Indrom a time i nad plodonosnom kišom. Bog kiše je kažnjen kada je kralj Lampāda od Aṅga (sanskrt: Varanasi) prevario jednog bramana sa dvora. Tibetanska verzija navodi kao povod za sušu, kletvu pustinjaka, zbog razbijenog krčaga za vodu...⁶⁸⁴ W. Haug je istraživao odnos između pojedinih verzija, ispitujući, koji mitski događaji čine osnov ovih priča. On dokazuje vidi u indijskom predanju da pojedine kraljevske loze potiču od bogova u obliku životinja, i u kulturnim delovanjima, traže s vremena na vreme, sjedinjavanje sa životinjom – saplemenikom. Sjedinjavanje kraljice sa partnerom, u liku jelena, prisutno je u ritualnoj simbolici lova: kralj lovi jelena i ubija ga. Susreće kraljicu, umotan u životinjsku kožu, kao ritualno prisutni predak. Pošto je bog kiše identičan pretku u obliku životinje, istovremeno se susreću neplodnost (jalovost) i suša sa plodnošću (rađanjem) i kišom, što ima dvostruko dejstvo na plodnost.⁶⁸⁵

Enkidu je jedna od najintragantnijih figura mesopotamske mitologije, kao arhetip necivilizovanog, divljeg čoveka, koji juri sa životinjama po stepi. Telo mu je pokriveno

⁶⁸¹ Aelian, *Aelian on the characteristics of animals*, vol. III, 289-291.

⁶⁸² Elyse Waters, "Zoological analysis of the Unicorn as described by classical authors," *Archeometria* Mühely X/3 (2013): 232, pristupljeno: 21. 02. 2016, http://www.rhinoresourcecenter.com/pdf_files/139/1395569839.pdf.

⁶⁸³ Panaino, *Between Mesopotamia and India*, 149-150.

⁶⁸⁴ *Citirano u Einhorn, Spiritalis Unicornis*, 44-45.

⁶⁸⁵ *Ibid.*, 44-45.

dlakom i raščupano, jede i pije sa životinjama u prirodi. Ovu harmoniju života u prirodi narušila je pojava bludnice koja ga je vratila "civilizaciji."⁶⁸⁶

Kirchmayer, savant iz XVII veka, u analizi jednoroga, piše: naziv je dobio po grčkoj reči *monos* što znači jedan, i *keras*, što znači rog. U latinskom jeziku unicorn odnosno onaj "koji ima samo jedan rog", ima isto značenje. Ostali nazivi predstavljaju varijacije ovog naziva.⁶⁸⁷

Snaga jednoroga i moć njegovog roga opisana je u *Bibliji*,⁶⁸⁸ što je preuzeo i *Physiologus*. U *Physiologusu* na latinskom, o jednorogu se kaže: *monoceros*, odnosno (unicornis) jednorog, je mala životinja veličine deteta, izuzetno prevejana, sa jednim rogom na glavi. Ne može se uloviti, jer je previše snažna, pa ga love samo kad spusti glavu u krilo device, koja ga smiruje. Opis jednoroga identičan je opisu nosoroga, pa se veruje da je tako nastala i legenda o njemu. Ktezije prvi spominje jednoroga nazivajući ga divljim magarcem. U Indiji je bio poznat po hitrim nogama i spiralnom rogu, koji je služio kao protivotrov.⁶⁸⁹ Ime nosoroga (*rhinoceros*, *rhinoceron*), kod Isidora Seviljskog, nastalo je iz grčkog naziva, dok na latinskom ima značenje "rog na nosu." Takođe može biti i *monoceron*, odnosno *unicornus*, jer na glavi ima dugačak rog, toliko snažan da može odbaciti u vazduh, sve što napadne. Može oboriti i probosti slona, sa kojim se često bori. To je biće velike snage, koje ne može uloviti nijedan lovac, ali kada spusti glavu u krilo device, tako smiren, može biti uhvaćen. I Isidor navodi da jednorog potiče iz Indije.⁶⁹⁰ Opis *monocerosa*, koji je poistovećen sa jednorogom, u rukopisu iz XII veka, glasi: to je monstrum, koji se užasno oglašava, sa telom konja, slonovskim stopalima i repom jelena. Rog mu se nalazi nasred čela i veoma je oštar. Nikad nije uhvaćen živ i ne može se uloviti, ali se može ubiti. Razlozi, zbog čega u ovom rukopisu postoje dva jednoroga, videli smo kod Elijana, a to su, da postoje dve vrste: jedna sa kopitama, veličine magarca, poistovećena sa magarcem iz Indije i druga vrsta sa

⁶⁸⁶ Leick, *A dictionary of ancient Near Eastern mythology*, 44.

⁶⁸⁷ G. C. Kirschmayer, "On the Unicorn," in *Un-natural history: or myths of ancient science; being a collection of curious tracts on the basilisk, unicorn, phoenix, behemoth or leviathan, dragon, giant spider, tarantula, chameleons, satyrs, homines caudati, &c.*, ed. Edmund Goldsmid, Vol. 1 (Edinburgh: Priv. print, 1886), 51-52.

⁶⁸⁸ 4 Moj. 23,22; 5 Moj. 33, 17, *Biblija ili Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Stari zavjet prev. Đura Daničić, Novi zavjet prev. Vuk Stefanović Karadžić (Beograd: Glas mira, 2008), 151. U radu je korišćeno više prevoda Biblije u zavisnosti od sadržaja.

⁶⁸⁹ Curley, *Physiologus*, XXXIII, 51, 86-87.

⁶⁹⁰ Isidore, *The Etymologies*, 252, 286.

papcima, poistovećena sa antilopom (*Oryx*).⁶⁹¹ Pored pretpostavke da je priča o jednorogu inspirisana posmatranjem realnih životinja: persijskog divljeg magarca kome je habitat u antici bio u centralnoj Aziji; indijske podvrste divljeg magarca pod nazivom *khur*, koji je živio u severozapadnoj Indiji, Pakistanu i centralnoj Aziji i najvećeg primerka divljeg magarca sa Tibetanskog platoa pod nazivom *kiang*, u literaturi je, generalno, prihvaćeno mišljenje da je indijski nosorog (*Rhinoceros unicornis*) poslužio kao osnova za Ktezijinog jednoroga.⁶⁹² Plinije takođe navodi Ktezija, koji kaže da u "Indiji žive volovi čvrstih nogu sa jednim rogom," verovatno nosorog koga mešaju sa antilopom.⁶⁹³ Sa pretpostavkom o poreklu životinje koja je poslužila kao uzor za predstavu jednoroga, slažu se: Nicols, koji navodi da je Ktezije u tekstu o Indiji, mislio na posebno područje u dolini Inda i severozapadnu Indiju, i Lavers, koji je proučavao životinje i koji je iz Elijanovog opisa analizirao oblasti koje odgovaraju relevantnim divljim životinjama, sa ciljem da definiše poreklo legende o jednorogu. Tibetanski plato je jedina lokacija koja je odgovarala ovim parametrima.⁶⁹⁴

Kirschmayer nam ukazuje na to da su i druga bića koja plivaju, lete, gmižu i sl., osim insekata, takođe, nazivana jednorogom.⁶⁹⁵ Rukopis *Der naturen bloeme*, sadrži ikonografske prikaze nekoliko "jedoroga": *unicornus* (f. 71r), prikazan kao suvozemna životinja, nalik na antilopu, *monocheros* (f. 63r), prikazan, takođe, kao suvozemna životinja sa glavom u krilu device i *monocheros* (f. 107v), biće sa telom ribe i rogom na glavi.⁶⁹⁶

⁶⁹¹ Rukopis MS II.4.26, Cambridge, UL. Rukopis sadrži i poglavlje o govečetu u kome se, između ostalog, spominje i jednorogi bik iz Indije. Cf. White, *The bestiary: a book of beasts*, 43-44.

⁶⁹² Nichols, *Ctesias on India*, 129.

⁶⁹³ Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 57; G. W. Briggs je mišljenja da je poreklo jednoroga nesumnjivo na Istoku, a da je najverovatnije inspirisan motivom rhinocerosa, odnosno nosoroga. Cf. George W. Briggs, "The Indian Rhinoceros as a Sacred Animal," *Journal of the American Oriental Society* 51/3 (1931): 278-279, pristupljeno: 10. 05. 2016, <http://www.jstor.org/stable/593451>.

⁶⁹⁴ Citirano u Waters, *Zoological analysis of the Unicorn*, 231-232.

⁶⁹⁵ Kirschmayer, *On the Unicorn*, 55.

⁶⁹⁶ Rukopis je na holadskom jeziku, a nastao je na klasičnim uzorima srednjovekovnih rukopisa ovakovog sadržaja, među kojima je najstariji *Physiologus*. Rukopis predstavlja adaptaciju dela *De natura rerum* Thomasa Cantimpratensis. U trinaest knjiga, govori se o čoveku, četvoronošcima, pticama, ribama i drugim morskim stvorenjima, gmizavcima i insektima, drveću, lekovitom bilju, draguljima i metalima. Redosled izlaganja pojmova je uglavnom alfabetski, prema latinskim nazivima. Cf. "*Der naturen bloeme*, Jacob van Maerlant," Koninklijke Bibliotheek, Nationale bibliotheek van Nederland, Den Haag, pristupljeno: 25. 12. 2015, <https://www.kb.nl/en/themes/middle-ages/der-naturen-bloeme-jacob-van-maerlant>.

Naučne polemike u vezi sa pretpostavkama o antilopi, kao uzoru za predstavu o jednorogu, nisu rezultirale opšteprihvaćenim stavovima, pa se može pretpostaviti da se jednorog, još uvek, nalazi „između vrsta.”

Predstava jednoroga našla se i u arapskom ćitabu *Kitab na't al-hayawtan*, koji je nastao početkom XIII veka (1220?). Ono što je posebno u ovom rukopisu je predstava jednoroga koji se, za razliku od ostalih životinja, pojavljuje čak tri puta.⁶⁹⁷

22. 1. Jednorogi istočne Azije

Qilin (麒麟 kineski), ikkakujuu (一角獣 japanski);

Polazeći od Cervida (jelen), kao životinje – pretka, predstava o jednorogoj gazeli koja leći (ima lekovito svojstvo) a koja je, očigledno, povezana sa iranskim jednorogim magarcem, mogla bi se naći u priči o jednorogu, koga je uhvatio lukavi pustinjač. Ova priča je dospela do Kine, Japana i do Zapada. Preko *Physiologusa* i islamski svet je upoznat sa pričom o jednorogu, koga je uhvatila devojka. U Kini, međutim, postoji predanje o jednoj jednorogoj životinji, koja je predstavljena delom kao nebeski konj, a delom kao jelen. U Indiji, kao i u Kini jednorog je, u samom početku, prikazan kao mitsko biće. Za svoje postojanje ne treba da zahvali bilo kakvim zapisima o vezi sa nosorogom koji stvarno postoji. Svakako treba pretpostaviti da još postoji veliko uvažavanje jednoroga zato što je njegov rog, kao i rog nosoroga (koji je smatran lekovitim), bio veoma tražen lovački trofej i omiljen trgovački artikal. Pokazalo se da su rimski autori Plinije i Solin, rogate životinje, jednoroga i nosoroga, opisali kao dve različite životinjske vrste. Tek su u sredjem veku izbrisane te razlike.⁶⁹⁸

Indijska tradicija i budizam doneli su u Kinu stvorenja iz indijske mašte i metafizička shvatanja indijskog uma, koja su oblikovala Kinesku religiju, književnost i filozofski diskurs sve do danas.⁶⁹⁹

Mitološko biće *qilin* (ch'i-lin, kilin), sličan je evropskom jednorogu, pošto ima telo jelena, konjska kopita i jedan ogroman rog na glavi. Taj rog je toliko moćan da

⁶⁹⁷ Book on the Characteristics of Animals, British Library, or. 2784, f. 197v; Anna Contadini, "A Bestiary Tale: Text and Image of the Unicorn in the Kitāb na't al-hayawān (British Library, or. 2784)," *Muqarnas* 20 (2003): 20-21, pristupljeno: 05. 01. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1523325>.

⁶⁹⁸ Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 52.

⁶⁹⁹ John Kieschnick, and Meir Shahar, eds., *India in the Chinese Imagination: myth, religion, and thought* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), 2.

može odagnati zle duhove i pomoći ljudima da gledaju u budućnost. U početku su *qilini* bili monstruoza bića, slična zmajevima, za koja se tvrdilo da mogu praviti razliku između pravednih i pokvarenih ljudi. Grešnike bi surovo kažnjavali, dok su pravednike ostavljali na miru. Kasnije, sa pojavom konfucijanizma i taoizma, a naročito sa dolaskom budizma, *qilin* postaje pitomiji. Po predanju, *qilin* se pojavio u dvorskom vrtu *Huang Dija*, tj. Žutog Cara. Sledbenici Konfucija tvrde da je *qilina* videla njegova majka pre nego što ga je rodila, a drugi put je tog istog *qilina* video sam Konfucije pred svoju smrt. Budisti su *qiline* još više pripitomili, predstavivši ih kao nežna stvorenja koja lebde iznad zemlje da ne bi povredila insekte i druge sitne životinje. Od XIII do XVII veka dešava se nova evolucija *qilina* koji se sada pretvara u nekoliko različitih bića. *Xiniu* je skoro komična vrsta *qilina*, slična kravi sa jednim rogom. Druga vrsta, *beize*, ima dva roga i mnoge karakteristike zmajeva.⁷⁰⁰

22. 2. Predstava jednoroga u bestijarima

Značajno mesto u književnosti i umetnosti ova životinja zauzima, upravo, zbog svog hibridnog porekla od indijskog magarca iz grčke umetnosti, konja iz grčke i rimske umetnosti, i od koze iz *Physiologusa*, sa osobinama nosoroga. Alegorijski se, uglavnom, sve verzije bestijara slažu, da je Hrist duhovni jednorog, koji potiče iz utrobe device, iz koje je inkarniran, pošto su ga uhvatili Jevreji i osudili na smrt. Njegov rog simbolizuje jedinstvo Hrista sa svojim ocem. Divlja priroda jednoroga simbolizuje nemoć pakla da ga zadrži. Njegova veličina (malo biće) ukazuje na Hristovu poniznost. Naruče device predstavlja crkvu, a poljubac spokoj.⁷⁰¹

U nekoliko bestijara ukazano je na antitetičku prirodu jednoroga, tako što su pojedina bića, ovakvih osobina, prikazana jedna za drugim, kao što je slučaj sa lisicom, iza čije predstave, često sledi predstava jednoroga. To se može uočiti u poretku životinja kod *Physiologusa* i u bestijarima Gijoma Normandijskog.⁷⁰²

⁷⁰⁰ Вѣдран Голијанин, *Религије Источне Азије*, 208.

⁷⁰¹ McCulloch, *Mediaeval latin and French Bestiaries*, 179-180.

⁷⁰² Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 70.

Jednorog je, zajedno sa lavom, imao hrišćansku simboliku, lav kao simbol vaskrsenja, a jednorog kao simbol raspeća. Zajedno sa panterom i lavom, jednorog je predstavljao jedan, od tri glavna aspekta Hristovog života.⁷⁰³

Nazivi *unicornis* i *monoceros* smenjuju se u većini bestijara I familije (*B-is*) i IV familije i prelaznog tipa bestijara. Najveći broj ilustracija jednoroga u bestijarima prikazuju priču o devici (Bogorodici). Jednorog stoji ili kleči sa glavom spuštenu na krilo devojke. Njegove prednje noge savijene su u klečećem položaju. Slikari bestijara mu ponekad dodaju kopita a nekad papke. Dugačak rog se, obično, nalazi na sredini čela, iznad ili između očiju.⁷⁰⁴

U nekoliko ilustracija rog je asimetričan u odnosu na glavu i izgleda kao da jedan nedostaje: London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 10v, f. 21r; T. XXII/1: 30, 31). Sa nazalnim rogom prikazan je u rukopisima: Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 4v; T. XXII/7) i Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 149v; T. XXII/8). Varijacije postoje i u dužini repa. U rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 22r; T. XXII/1: 40), prikazan je sa talasastom grivom. Prikazuju ga u bojama od crvene do plave, ali najčešće je bele boje. Rogovi jednoroga takođe se mogu javiti u više boja i to u zelenoj, plavoj, crvenoj: Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 4v; T. XXII: 7), žutoj, sa plavim tačkama kao u rukopisu: London, BL, MS Stowe 1067 (f. 2; T. XXII: 4) a kao najčešći, pojavljuje se beli rog.⁷⁰⁵

U većini ilustracija lovac kopljem probada jednoroga, dok je njegova glava u krilu devojke, on krvari, kao na ilustraciji iz rukopisa: London, BL, Harley MS 3244 (f. 38r; T. XXII/1: 26). U rukopisu: Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 14r; T. XXII: 6), scena je varvarska, prikazan je čovek s mačem i drugi kako se sprema da udari jednoroga sekirom. U bestijaru iz St. Petersburga, za lov na jednoroga koriste se i koplje i sekira: St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 13v; T. XXII: 15).

Većina bestijara ga prikazuje kao *Oryxa* (Arabija) kome nedostaje rog. Pretpostavlja se da bi *monoceros* mogao biti nosorog, koji je, iako ne liči na njega, obično prikazan kao zver, mnogo veća od jednoroga. U pojedinim rukopisima je prikazan u dve ilustracije i to, pod nazivom *unicornis*: Cambridge, Trinity, MS R.14.9

⁷⁰³ Ibid., 135, 162.

⁷⁰⁴ George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 86.

⁷⁰⁵ Ibid., 86-89.

(f. 90ar; T. XXII: 13) i pod nazivom *monoceros*, u istom rukopisu (f. 93v; T. XXII/14).⁷⁰⁶

VII MITOLOŠKE ŽIVOTINJE – dopunska razmatranja

U dosadašnjem izlaganju zapaža se da su sve naše mitološke životinje i hibridi direktni ili indirektni naslednici najstarijih praistorijskih ideja i predstava o ovim bićima sa Orijenta, odnosno Bliskog istoka. Većina ovih bića je u tesnoj vezi sa poimanjem o stvaranju sveta, koje je obeležila velika koncentracija raznovrsnih čudovišnih bića, u borbi između iskonskog mraka i haosa i svetlosti koja simbolizuje uspostavljeni poredak u svetu. Hrišćanstvo je prepoznalo ovaj simbolizam i utkalo ga u svoju dogmu.

Narodi Bliskog i Srednjeg istoka verovali su da je stvaranje sveta proces uspostavljanja reda u primordijalnom haosu, ali ga nisu posmatrali sa aspekta filozofije ili nauke. Personifikovali su i dramatizovali svaki sled događaja i po njihovim shvatanjima on je bio mitski obojen. Haos nije bio samo mračna ili vodena masa, ni zbrka kosmičkih elemenata, iako je bio i to. Ovi narodi su haos tumačili kao gigantsko i monstrozno biće, ponekad i kao dva bića, prvobitni par, muški i ženski (kao u vavilonskoj mitologiji). Ovom demonu nereda suprotstavili su nebesko božanstvo, koje će uspostaviti red, kada porazi ili ubije demona. Dakle, bog pobednik bio je ujedno i ubica zmaja i tvorac reda. Demon ili demoni haosa predstavljali su, ne samo iskonski haos, nego sve mračne sile, koje su povremeno ugrožavale svet: uragani, poplave, požari, vulkanske erupcije, zemljotresi, mrak, bolesti, glad, rat, zločini, smrt. Ovi stari narodi su zamišljali da su se demon ili njegovi potomci vraćali u život i obnavljali kosmičku borbu. Dakle, u ranoj mesopotamskoj mitologiji, Apsu, uprkos porazu opstaje kao akumulacija svežih voda ispod zemlje, a Tiamat ostaje okean slane vode koji okružuje zemlju. Apsu i Tiamat simbolizuju vode nad kojima ne sija svetlost i vlada večita tama, iz kojih vrebaju čudovišta i demoni. Vritra, velika zmija u indijskoj mitologiji, je vedski ekvivalent ovim božanstvima, Nun u egipatskoj mitologiji itd.⁷⁰⁷

Daljim razvojem ovih mitoloških shvatanja formirala su se brojna mitološka bića, čija je priroda, uglavnom, bila podeljena u skladu sa predstavom o večitoj borbi dobra i zla, sila svetla i tame i sl.

⁷⁰⁶ Ibid., 88-89.

⁷⁰⁷ Fontenrose, *Python*, 219-220.

Najstarije figuralne potvrde monstruma i hibrida pojavljuju se u Mesopotamiji. Fantastični mesopotamski likovi imaju relativno konstantan izgled, što nas navodi na pomisao da on ne odgovara efemernim živim bićima, nego, isključivo, monsturmima. Bestijar, osmišljen na Bliskom istoku u protoistorijskim epohama, raširio se po celom Mediteranu.⁷⁰⁸ Konceptija čudovišta koja su kombinacija različitih strašnih ili opasnih životinja, kao što su lav, orao ili zmija, prisutna je u najstarijim predstavama Bliskog istoka, dok je gotovo nemoguće utvrditi njihovo poreklo. Logički možemo pretpostaviti da su se, prilikom prikazivanja kompozitnih životinja, isticale njihove posebne osobine koje ih karakterišu: zastrašujuća snaga lava, brzina orla, mističnost i ubojitost zmije. U Mesopotamiji su ova stvorenja vrlo rano bila povezana sa božanstvima sa ciljem da istaknu kombinovane sposobnosti bogova, uključujući i životinjske atribute. Božanstva su često prikazivana sa svojim životinjama, koje jašu ili koje ih voze u kočijama. Ove predstave su se prenele i na bogove antičkog perioda. Pošto su u pitanju kompozitne životinje, možda je reč o spajanju ranih plemenskih verovanja, kada je svako pleme imalo svoju proto-totemsku životinju, od koje su nastale jednostavne forme hibrida, na primer, zmaja.⁷⁰⁹ Da bismo mogli analizirati naša kompozitna bića i utvrditi njihovo orijentalno poreklo, neophodno je pojedinačno posmatrati svaku životinju od koje su nastala. O impresivnim karakteristikama svake životinje ponaosob, postoje brojne studije, od kojih bismo izdvojili zanimljivu analizu B. A. Strawna, o predstavi lava u kulturama Bliskog istoka i njegovom metaforičkom značenju.⁷¹⁰ S obzirom na to da se atributi ove životinje veoma često kombinuju sa atributima drugih životinja, ona nesumnjivo spada, posle zmije, među najstarije ideje u formiranju verovanja o bićima sa posebnim ili nadnaravnim karakteristikama.

Religije Mesopotamije su, od perioda prekeramičkog neolita (oko 9500 pre n. e.) formirali brojni narodi, tokom nekoliko hiljada godina. Među njih se ubrajaju nesemitski Sumeri i semitski Akadani (oko 3800–2000 pre. n. e.), Asirci i Vavilonci (oko 2000–539 pre n. e.) i druge grupe kao što su Amoriti ili Amorićani (1810–1760 pre n. e.), Kasiti (1600–1000 pre n. e.) i Aramejci (od 1200 pre n. e.). Sa kasnijim

⁷⁰⁸ Ali Reza Taheri, "The "Man-Bull" and the «Master of Animals» in Mesopotamia and in Iran," *Intl. J. Humanities* 20/1 (2013): 14-15, pristupljeno: 02. 03. 2107, <http://eih.modares.ac.ir>.

⁷⁰⁹ Hornblower, 85. Early Dragon-Forms, 80.

⁷¹⁰ Autor raspravlja o teriomorfnoj simbolici koja je obeležila stari svet i dr. V. Brent A. Strawn, *What is stronger than a lion?: leonine image and metaphor in the Hebrew Bible and the ancient Near East* (Fribourg: Academic Press; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005), *passim*.

formiranjem gradova-država, mesopotamska religija postaje, uglavnom, lokalnog karaktera. U najstarijem periodu, njihova religija bila je ustrojena prema antropomorfnom konceptu božanstva, kome su podizali hramove, koje su smatrali božanskom kućom. S obzirom na to da je Mesopotamija imala centralnu geografsku poziciju na Bliskom istoku, nije neobično da su tokom istorijskog razvoja, mesopotamske religije imale značajno učešće u interkulturalnom dijalogu regiona. Dinamika kulturnih kontakata, kao i koegzistencija Sumera i Semita u južnoj Mesopotamiji, nametnula je kontinuiranu sistematizaciju lokalnih, regionalnih i supraregionalnih panteona, koja je rezultirala pojavom dvojezičnih i višejezičnih imena bogova.⁷¹¹

Mesopotamska religija je podrazumevala i kosmološka verovanja. Geografski kontrasti, između ravnica omeđenih rekama i planinskih regija, između stepa i pustinja, duboko su uticali na formiranje pogleda na svet mesopotamskog življa. Sumerske kosmogonije su posebno naglašavale tehnološka dostignuća kao što su irigacija, poljoprivreda i otkriće pisma, i sve produkte urbane kulture. Prema kosmogonijama, gradovi su bili centar sveta i božanskog stvaranja. Mesopotamski mitološki koncepti su predstavljali binarnu perspektivu odnosa centra i periferije, u kome je centar pod kontrolom antropomorfnih bogova, dok je periferija, tj. sve što se nalazilo izvan gradskih zidina, smatrana domom demoni.⁷¹²

Vavilonski mitovi potiču iz tekstova koji su pisani na akadskom jeziku tokom II milenijuma pre n. e. Većina ovih kompozicija sačuvana je na pločicama, pronađenim u neoasirskim i neovavilonskim arhivama u Ninivi, Uruku, Uru i Vavilonu. Periferne lokacije od sredine II milenijuma pre n. e., kao što su Amarna u Egiptu, Bogazköy u Anadoliji i Sultantepe u Siriji, takođe su bile od značaja za pružanje informacija o vavilonskom mitološkom materijalu, jer su i tamo nađene glinene pločice. Najstarije izdanje ovih zapisa datira iz starovavilonskog perioda. Za vreme vladavine Kasita (srednjovavilonski period), menjaju se žanrovi literature na klinastom pismu. U stare verzije se umeću novi tekstovi. Stari Vavilonci su nasledili tekstove od Sumera i kopirali ih, ali mnogo više uticaja su imali oni iz Sirije, ili oni amorićanski.⁷¹³

⁷¹¹ Beate Pongratz-Leisten, "Mesopotamia," in *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbetta Stanley Spaeth (New York: Cambridge University Press, 2013), 33-35, pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

⁷¹² Pongratz-Leisten, Mesopotamia, 38-40.

⁷¹³ Leick, *A dictionary of ancient Near Eastern mythology*, 23-24.

Kulture Inda postojale su istovremeno sa starim kulturama Mesopotamije u III milenijumu pre n. e. Razvijale su se u dolini Inda, od Pendžaba na severu i severozapadne granice Pakistana, uključujući Radžaputanu i dolinu Ganga. Glavni gradovi kulture doline Inda bili su Mohenjo-Daro na reci Indu i Harapa u Pendžabu. Kultura Inda počinje da se definiše sredinom III milenijuma pre n. e. Nije jednoglasno prihvaćeno stanovište, u literaturi, o nestanku ove civilizacije, ali je njena propast usledila u II milenijumu i poklopila se sa vremenom najeзде arijevacа između 1500 i 1200 pre n. e. Nalazi pečata pružaju najsveobuhvatniji dokaz za rekonstrukciju religije u Mohenjo-daro i rekonstrukciju njenih odnosa sa starim Bliskim istokom kao i modernim hinduizmom. Na brojnim pečatima prikazano je troglavo čudovište iz familije bovida, čiji se prikaz tumači kao uticaj stare mesopotamske legende o primordijalnom biku, praocu svih živih bića u životinjskom i biljnom svetu.⁷¹⁴

Egipat je tretiran kao posebna oblast, sa kojom se odvijala kulturna razmena, jer je on od davnina, imao komunikaciju sa kulturama Dvorečja i drugim kulturama Jugozapadne Azije. Poreklo egipatske religije je, uglavnom, nepoznato, jer je interval, između pojave kulture i prvih obrazaca verovanja, vrlo kratak (verovanje u zagrobni život, kultovi žrtvovanja, pogrebna praksa, odnos kralja i bogova). Počevši od perioda ranog Starog carstva, ova verovanja su se zadržala tokom 3000 godina dinastičkog perioda. U okviru ovih esencijalnih karakteristika, bilo je značajnih promena tokom vremena, posebno u razvoju kompleksnosti rituala i ikonografije. Njihova relativna geografska izolacija, uticala je na upliv stranih elemenata znatno kasnije, negde u periodu Novog carstva (1550–1070, 18–20 dinastija), kada su božanstva iz Zapadne Azije (Astarta, Anat, Baal i dr.) prodrli u egipatski panteon. Egipatski kultovi pristigli su u Evropu u periodu vladavine dinastije Ptolomeja. Do IV veka pre n. e. hramovi posvećeni Izidi, podignuti su na ostrvima Delos, Rodos, Kos, Samos, lezbos i Kipar, kao i u Efesu na teritoriji Male Azije. Razvoj ikonografskih predstava bogova nije u potpunosti jasan. Među prvim opisima se pojavljuju životinje (krava predstavlja božanstvo Bat, a bik Horusa) što se vidi na predinastičkim ceremonijalnim kamenim paletama. Ove životinje ukazuju na životinjsku snagu, svojstvenu samom bogu, a ne na svetost samih životinja, prema kojima su, ranije, kraljevi nazivani (King Scorpion). Životinjski, antropomorfni i mešoviti oblici javljaju se, otprilike, u isto vreme. Na

⁷¹⁴ Benjamin Rowland, *The art and architecture of India: Buddhist, Hindu, Jain* (Harmondsworth: Penguin Books, 1954), 11-12, 16.

primer, nalazi iz *Tell el-Farkha* uključuju figurine mačke, sa glavom sokola i zmije, sa ženskim licem. Jedan bog je mogao imati mnoštvo oblika (Tot, Toth), a neki nikada nisu prikazani u životinjskom obliku (Ptah). Svaka reprezentacija smatrana je jednako važnom u portretisanju božanstva.⁷¹⁵

Izraz „sirijsko-kananski“ (Kanaan) odnosi se na jezičke, kulturne i verske komplekse koji su zajednički grupi stanovništva, koje je živelo od III do I milenijuma pre n. e. u geografskom području savremene Sirije, Libana, Izraela, Jordana pa sve do delova Iraka i Turske. Važnije sirijsko-kananske grupe stanovništva uključuju Aramejce, Amorićane i Fenićane. Sačuvani tekstovi iz Eble, 2500–2400 pre n. e., pokazuju bliske odnose sa sumerskim gradovima Urom i Kišom, potvrde o trgovini sa Egiptom, kao i religijske afinitete prema mesopotamskim kulturama. Mari je bio drugi veći centar u vreme srednjeg bronzanog doba, dugo je bio pod vladavinom Amorićana, i o ovom periodu postoji veliki broj zapisa. Tekstovi iz *Tel Ras Shamra* (drevni grad Ugarit), predstavljaju najznačajnije dokumente za razumevanje religije ovog područja.⁷¹⁶

Religija Hetita mora se posmatrati zajedno sa verovanjima drugih naroda, sa kojima su dolazili u kontakt. Od perioda neolita na ovim prostorima preovlađuju motivi pojedinih životinja kao što su bikovi i jeleni, koji u vreme bronzanog doba postaju dominantni, zajedno sa solarnim božanstvima. Pod pojmom "religija Hetita" podrazumevamo mešavinu verskih uverenja i praksi koje dolaze iz različitih kulturnih tradicija a na koje je, iz bilo kojih razloga, uticala hetitska religija, u periodu od 1800 do oko 1200 pre n. e. Ovo podrazumeva indoevropske Hetite koji su stigli u Anadoliju u III milenijumu pre n. e., autohtona plemena Hata, koje su zatekli po dolasku, Luvijce, koji su naseljavali zapadnu i južnu Anadoliju i Hurijce koji su svojim verovanjima preneli apsorbovane sirijske i vavilonske mitološke koncepte. Njihovi kontakti sa Grčkom uticali su na to da pojedina božanstva iz Anadolije dobiju grčke ekvivalente i obrnuto.⁷¹⁷

⁷¹⁵ Emily Teeter, „Egypt,“ in *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbetta Stanley Spaeth (New York: Cambridge University Press, 2013), 13-15, pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

⁷¹⁶ Shawna Dolansky, "Syria-Canaan," in *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbetta Stanley Spaeth (New York: Cambridge University Press, 2013), 55-56, pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

⁷¹⁷ Billie Jean Collins, "Anatolia," in *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbetta Stanley Spaeth (New York: Cambridge University Press, 2013), 95-97, pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

Kao i u Mesopotamiji, sirio-kananci verovali su u panteon kojim vlada jedan, ili grupa bogova. Posle invazije Hiksa na Egipat, u panteonu je zabeleženo prisustvo kananskih božanstava, pa se pojedina i identifikuju sa domaćim božanstvima. Kasnije urbane adaptacije odrazile su se na sadržaj tekstova, natpisa i ikonografiju, organizujući hijerarhiju bogova prema ljudskim, porodičnim i društvenim strukturama. U tekstovima i ikonografiji bogovi su predstavljani u ljudskom obličju, poneki i identifikovani sa životinjama. El i Baal se poistovećuju sa bikom, a rogovi postaju božanski simbol na antropomorfnim predstavama. Ikonografija se menja u periodu gvozdenog doba, pa se bogovi često prikazuju u liku životinje ili drugih simbola.⁷¹⁸

Sagledavši prostore Jugozapadne Azije, moramo se vratiti na konkretne primere razvoja mitoloških predstava na ovim prostorima. Najstariji umetnički izraz, kao što smo već videli, u kome su već jasno definisane životinje i mitološka bića u kompozicijama, obeležio je kulturu Sumera, zapažen je na već spomenutim cilindričnim pečatima, na kojima preovlađuju scene mitskog sadržaja, ali prilično realistično prikazane. Ovakav stil svojstven je Uruk fazi koja je obeležila prostore Mesopotamije u periodu između 4000–3100. pre n. e. Nadaleko poznati sumerski dizajn iz Uruk faze hramovskih stada i borbe sa zverima Sumera u Uruk fazi, menja se u periodu *Jemdet Nasr* i u ranodinastičkom periodu. Na cilindričnim pečatima pojavljuju se neobični motivi u obliku točka, menjaju se predstave životinja, preovlađuju prepleti figura i sl. Ove promene došle su kao posledica invazije varvara u periodu Jemdet Nasr. Ovaj varvarski stil se potom pojavio u planinama Luristana u Zapadnoj Persiji. Prvi tragovi ovih osvajanja pripisuju se Kasitima, koji su se na području Vavilona zadržali do oko 1200 g. pre n. e. Figure postaju groteskne, heroj u borbi sa zverima postaje jedno monstrozno telo sa više glava i više ekstremiteta. Ova regresija u umetničkom izrazu, i pored toga ima svoje paralele u varvarskoj umetnosti Zapadne Evrope u ranom srednjem veku.⁷¹⁹ Kasiti su bili poznati kao uzgajivači konja i kao ratnici. Bronzu za oružje i nakit dobavljali su iz transkavkaskih krajeva. Nalazište *Tepe-Hisar* u gorju Elburs pokazuje, u svojim plastičnim prikazima životinja, veliku sličnost ne samo s luristanskim nalazima, nego i s onima iz kavkaskih kultura. Takođe, u fantastičnim prikazima životinja na kineskim bronzanim predmetima mogu se uočiti neke mesopotamske karakteristike, a ne isključuje se, čak, ni mogućnost da je kineski zmaj

⁷¹⁸ Dolansky, Syria-Canaan, 57-59.

⁷¹⁹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 95-96.

nastao pod evroazijskim i iransko-sibirsko-pontskim uticajima. Luristanska sitna plastika „*životinjskog stila*” pripisuje se Kasitima, koji su verovatno imali udela u njenom nastajanju.⁷²⁰ Kao što smo videli, bronzani predmeti povezuju umetnost Mesopotamije i Irana sa severnim nomadima koji su se tuda kretali u I milenijumu pre n. e., preko ogromnog prostranstva od Karpata do Mandžurije i Sibira. U umetnosti ovih nomadskih plemena i naroda, najčešći motiv bio je severni jelen, jer je originalna inspiracija za ovu umetnost nastala prema lovnim životinjama koje su živele na subarktičkoj finskoj i sibirskoj klimi još od neolita, ili čak mezolita. Ovi skitsko-sibirski motivi su se potom mešali sa mesopotamskim, grčkim, maloazijskim i drugim motivima. Zlatan jelen iz kraljevske grobnice Kostromskaya u oblasti Kubana (VI vek pre. n. e.), sa širokim rogovima celom dužinom leđa i drugi jelen iz Melitopolja u oblasti Dnjepra, prikazan sa rogovima koji mu se spuštaju u talasima niz leđa, karakteristični su motivi ove umetnosti.⁷²¹

Pastoralni nomadi, koji su lutali evroazijskim stepama, tokom I milenijuma pre n. e., preko nepreglednih prostranstava koja su se protezala od Sibira do Skitije, stvorili su umetnost, koja pokazuje izuzetnu homogenost i možda odražava sličnosti sa njihovim načinom života u njihovom prirodnom okruženju. Od početka I milenijuma, kada je pastoralni nomadizam počeo da se širi među narodima koji su naseljavali evroazijske stepe, do V veka pre n. e., ovi narodi su postigli visok stepen materijalnog blagostanja, što je dovelo do procvata umetničkog stila nomadskih evroazijskih zajednica. Naša znanja o ranim nomadima proizlaze iz dva izvora. Prvi izvor: zapisi antičkih pisaca, posebno grčkih, zapisi iz vremena Ahemenida u Persiji i kineski zapisi. Drugi izvor: arheološka istraživanja, uglavnom kurgana – drevnih grobnica. Nazivi, po kojima su poznati nomadski narodi, preuzeti su iz antičkih izvora. U V veku pre n. e., Herodot je pisao o nomadima Skitima, koji su naseljavali severne obale Crnog mora poznate kao Skitija, a zna se da su bili u bliskim kontaktima sa Grcima. Natpisi iz vremena Ahemenida govore o nomadima pod nazivom Saka, kako su ih nazivali Iranci, a rani kineski tekstovi beleže imena različitih nomadskih plemena na severnoj granici

⁷²⁰ Zdenko Vinski, "Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bjelih Hrvata," *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s., XXVI-XXVII/1 (1994): 71.

⁷²¹ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 97; Tzv. *životinjski stil*, pomešanih uticaja, obeležio je kulturu Skita. Ovaj stil, sa pojedinim novinama, kasnije su preuzeli Sarmati, a širom evrope proneli su ga Goti, da bi se mnogo kasnije našao u anglosaksonskoj umetnosti. Cf. Hornblower, 85. Early Dragon-Forms, 83;

Kine. U II veku pre n. e., istoričar Sima Qian piše o Xiongnu (Hsiung-nu), možda ujedinjenim nomadskim plemenima, koja su boravila u blizini Velikog zida.⁷²² Među zapaženije predstavnike „životinjskog stila” čiji su nosioci bili ovi evroazijski nomadi, spadaju predstave i figure jelena.⁷²³

Umetnost ovih nomadskih plemena, zadržala je dugo svoj autentičan izraz, ne apsorbujući grčke motive u onoj meri u kojoj je prihvatila orijentalne, opstajući do kasnog rimskog perioda. Skitski „životinjski stil” uticao je i na razvoj kineske umetnosti, umetnosti Kelta, prvih varvarskih umetnika u Centralnoj i Severozapadnoj Evropi.⁷²⁴

Iz brojnih primera, pri pojedinačnoj analizi naših mitoloških bića, može se videti da je jedan od glavnih pravaca prenošenja uticaja sa Istoka išao preko teritorija stare Grčke i posredstvom starogrčke kulture. Veoma iscrpnu analizu uticaja sa Bliskog istoka na kulturu Grčke, uradio je S. B. Noegel, osvrnuvši se na tumačenja brojnih autora koji su se bavili ovim pitanjima. On napominje da se kulturna razmena odvijala u oba pravca, a da se za polazište ovih istraživanja mora uzeti u obzir analiza mitova, rituala, kultova itd. Uprkos tome, u nekim slučajevima mitološke paralele su toliko geografski i vremenski široke da je gotovo nemoguće sa preciznošću utvrditi njihovo kretanje prema Zapadu. Takav je slučaj sa pričama o potopu, koje su potvrđene u nekoliko sumerskih, akadskih, grčkih i indijskih izvora i, naravno, u biblijskoj priči o Noji (Genesis 6-9). Drugi slučaj bi predstavljala bitka između boga ili heroja i mnogoglave zmije koja simbolizuje kaos. Ova tema je zabeležena u mitološkim tekstovima iz Anadolije, Egipta, Ugarita i Izraela.⁷²⁵

Nastanak kosmogonijskih mitova na Bliskom istoku vezuje se za period oko III milenijuma pre n. e., dok su stari Grci tek kasnije stvorili svoju kosmogoniju. U Grčkoj

⁷²² Emma C. Bunker, James C. Y. Watt and Zhixin Sun, *Nomadic art of the Eastern Eurasian steppes: the Eugene V. Thaw and other New York collections* [issued in conjunction with the Exhibition "Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes: the Eugene V. Thaw and Other New York Collections", held at the Metropolitan Museum of Art, New York, October 1, 2002 - January 5, 2003] (New York: Metropolitan Museum of Art, 2002), 3-4.

⁷²³ Ann Farkas, "Filippovka and the Art of the steppes," in Joan Aruz, ed., *The golden deer of Eurasia: Scythian and Sarmatian treasures from the Russian steppes*, [Catalogue of an exhibition, Metropolitan Museum of Art, New York, October 2000-Feb. 2001], eds. Joan Aruz, Ann Farkas, Andrei Alekseev, and Elena Korolkova (New York; Yale: Metropolitan Museum of Art (New York): Yale University Press, 2000), *passim*.

⁷²⁴ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 99.

⁷²⁵ Scott B. Noegel, "Greek Religion and the Ancient Near East" in *A companion to Greek religion*, ed. Daniel Ogden (Malden, MA: Blackwell Pub, 2007), 21-24.

su, prema lokalnim shvatanjima, verovali u mogućnost postojanja antropogonija, dok se podrazumevao početak sveta i njegovo stvaranje. U VIII veku pre n. e., Grci su uspostavili kontakte sa Bliskim istokom i njihovi pesnici su, kroz "pozajmice" iz tamošnje mitologije počeli da popunjavaju ovu prazninu.⁷²⁶

Prema navodima Herodota, Hesiod i Homer su stvorili genealogiju grčkih bogova i dali im nadimke, podelili im zaduženja, počasti i oblikovali njihove likove. Rimski autori Mucije Scevola (*Mucius Scaevola*) i Varon (*Varro*) u I veku pre n. e., napravili su razliku između poetske mitološke teologije, državne političke teologije, i fizičke ili metafizičke filozofske teologije.⁷²⁷

Hesiodova lista fantastičnih zveri i bića ima mnogo nedostataka (nedostaje kentaur), a kao tipična manjkavost njegove sinteze, pojavljuje se uvođenje stvorenja različitog porekla, izvučenih iz različitih tradicija, koja ujedinjuje u familiju. Moglo bi se reći, da su ova bića bila dobro poznata u grčkoj umetnosti i legendama da bi se izostavila, tako da je Hesiod smatrao obavezom da ih negde smesti u svojoj poemi. Važno je napomenuti da se proliferacija čudovišta u umetnosti, u periodu dominacije *orijentalizirajućeg* stila, možda, odvijala istovremeno sa nastankom Hesiodovog dela.⁷²⁸

Kontakti starih Grka sa nomadskim kulturama Centralne Azije započeli su u VII veku pre. n. e. Zajedno sa egzotičnim ponudama koje su stizale iz Centralne Azije, pronosila su se i narodna predanja o dalekim zemljama Istoka i njihovim stanovnicima. Prvi pisani pomen o azijskim stvorenjima, grifonima i Arimaspima, pojavio se u Grčkoj, upravo u ovom periodu. Grifon je već bio poznat u umetnosti Bliskog istoka. Prema skitskim verovanjima koja su zabeležili grčki i rimski pisci, Arimaspi su bili povezani sa zlatom.⁷²⁹

U najnovijim istraživanjima difuzije umetničkih motiva u bronzanom dobu, navedene su sledeće karakteristike koje se pojavljuju u mikenskoj umetnosti, a koje su ranije potvrđene na Istoku (neki uticaji su preneti posredstvom minojske umetnosti): poseban repertoar heraldičkih poza; antitetičko grupisanje ljudi ili životinja oko

⁷²⁶ Jan N. Bremmer, *Greek religion and culture, the Bible, and the ancient Near East*, Jerusalem studies in religion and culture 8 (Leiden; Boston: Brill, 2008), 1-2.

⁷²⁷ Hans-Josef Klauck, *The religious context of early Christianity: a guide to Graeco-Roman religion*, transl. Brian McNeil, Studies of the New Testament and its world (Minneapolis: Fortress Press, 2003), 26.

⁷²⁸ Jenny Strauss Clay, "The Generation of Monsters in Hesiod," *Classical Philology* 88/2 (1993): 105, pristupljeno: 12. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/269890>.

⁷²⁹ Mayor and Heaney, *Griffins and Arimaspeans*, 40.

centralne figure; simetrija kompozicije oko zamišljene centralne linije; heroj koji se bori sa lavom ili bikom; gospodar ili gospodarica životinja (heroj, bog ili boginja između dve životinje, postavljene antitetički); sfinge, grifoni; demon sa glavom hippopotamusa (iz Egipta preko Krita); sveto drvo u fokusu (kao *axis mundi*) u antitetičkoj kompoziciji ili kao objekt u sceni zalivanja; palmino drvo ili palmeta; biljka papirusa; rozete; motivi krljušti; konvencionalno predstavljanje ljudske figure u profilu; razlike u boji kože kod muških i ženskih figura; scene lova.⁷³⁰

Grci su sublimirali mnoge instinktivne strahove kroz čudovišta iz svoje mitologije, satire i kentaure, sirene i harpije, ali i racionalizovali su te strahove u drugim, nereligijskim oblicima sa uvođenjem novih monstruoznih rasa i životinja za koje su mislili da žive na velikoj udaljenosti, na Istoku, pre svega u Indiji. "Čuda istoka" uobličavala su zapadnjačku ideju o Istoku skoro 2000 godina, zaodena u pseudonaučni plašt, prokrčila su svoj put u prirodne nauke i geografiju, enciklopedije i kosmografije, romanse i istoriju, u mape, minijature i skulpture.⁷³¹

Uticaji sa Istoka bivali su sve snažniji od III veka pre n. e. pa nadalje, šireći se posredstvom različitih kultova misterija, što je zapaženo u pojavi imena bogova sa tih prostora: Kibele (Cybele) i Atisa iz Male Azije, Izide iz Egipta, Mitre iz Persije itd.⁷³² Orijentalna božanstva i kultovi koji su prihvaćeni od strane Rimljana, bili su, uglavnom, u vezi sa prirodom. Prva orijentalna religija koju su Rimljani usvojili bila je ona koju je predstavljala boginja Frigije. Nju su obožavali ljudi iz *Pessinusa* i sa planine Ide, a na Zapadu je bila poznata kao *Magna Mater deum Idea*. Boginja zemlje, zvana Mâ ili Kibela, bila je poštovana kao majka svih stvari, "gospodarica divljih zveri" koje naseljavaju šumu.⁷³³ Aleksandrijska božanstva Izida i Serapis su u latinskom svetu obožavani više od pet vekova. Sjedinjena sa rimskim i grčkim božanstvima, orijentalna božanstva su, kao što se može videti na primeru Izide, identifikovana sa domaćim, postavši panteistička moć, koja je bila sve u jednom, *una quae est omnia*.⁷³⁴ U II veku pre n. e. kultovi Izide i Serapisa se šire Italijom, dok nešto kasnije, započinje širenje semitskih kultova iz Sirije (Baal). Persijske misterije i obožavanje Mitre, poslednja su i

⁷³⁰ West, *The east face of Helicon*, 10.

⁷³¹ Wittkower, *Marvels of the East*, 159.

⁷³² Klauck, *The religious context of early Christianity*, 89.

⁷³³ Franz Cumont, *The oriental religions in Roman paganism* (Chicago London: The Open Court Publishing Company; Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1911), 46, 48.

⁷³⁴ Cumont, *The oriental religions*, 85, 89.

najviša manifestacija drevnog paganizma, koji prodire na Zapad, predstavljajući svet kao scenu na kojoj se odvija večita borba između dobra i zla.⁷³⁵

U prenošenju uticaja sa Istoka, nekada su bili dovoljni fragmentovani predmeti sa ikonografskom predstavom, zapisi i sl., da uzburkaju maštu učenih monaha i umetnika, da bi se u nekoj formi našli u rukopisima, skulpturi i slikarstvu i poslužili hrišćanskoj dogmi u širenju svog uticaja. Od početka svog širenja Evropom, hrišćanstvo je koristilo paganske motive, hibridna rimska božanstva čija je prvobitna priroda polako bleдела sa formiranjem dvojnih i trojnih božanstava pod uticajem Kelta i drugih plemena, u čijoj tradiciji su se davno uvrežili elementi materijalne i duhovne kulture, poreklom sa Istoka. Hrišćanska simbolika svoje korene ima u kulturama Mediterana i Bliskog istoka, pa i šire, u kulturama ranijih vekova. Prihvatanje i asimilacija stranih uticaja bila je znak integrativne snage hrišćanske vere, koja je, uprkos svojim tvrdim dogmatskim principima, bila sposobna za spajanje različitih elemenata u jednu celinu.⁷³⁶ Mitter ovo objašnjava činjenicom da srednji vek nikada nije prekinuo kontakte sa antikom i preuzeo je veliki broj fantastičnih bića iz antičkog nasleđa. Dalje navodi, da ovo možemo videti kod Isidora, koji je uspostavio kompromis između klasične i hrišćanske ideje o neprirodnim bićima, epitomizirajući kompletnu srednjovekovnu enciklopedijsku tradiciju. Isidorovi monstrumi su uglavnom bili klasičnog porekla, a tek u XIII veku Zapad upoznaje nova bića, poreklom iz Indije, sa više ruku i sl.⁷³⁷

Kao što je već spomenuto literarni izvori *Physiologusa* ukazuju na orijentalnu književnost.⁷³⁸ *Physiologus* je predstavljao pokušaj da se redefiniše prirodni svet i prilagodi hrišćanskoj terminologiji. Građa za bestijare je preuzimana iz onovremenskih dela različitog sadržaja, naučne i poetske interpretacije sveta prirode, bazirane na opservaciji grčkih filozofa i njihovih rimskih sledbenika. Prema mišljenju R. Barbera, jednorog je verovatno nastao kao proizvod pogrešnog tumačenja persijskih skulptura od strane grčkih putnika, koje su oni videli u Persepolisu, gde su bikovi i druge rogate životinje predstavljene u plitkom reljefu, ali u striktno dvodimenzionalnoj perspektivi,

⁷³⁵ Ibid., 198-199.

⁷³⁶ Klauck, *The religious context of early Christianity*, 5-6.

⁷³⁷ U starijem periodu hrišćanske crkve važno je mišljenje da je paganske religije izumeo đavo, da su paganski bogovi demoni, koji su još uvek prisutni u hrišćanskom sublunarnom svetu, sa zadatkom da napadaju i iskušavaju duše vernika, itd. Redukcijom značaja paganskih bogova i njihovim svođenjem na demone otvorile su se nove mogućnosti u eksploataciji njihovih atributa u književnosti, umetnosti i sl. Cf. Mitter, *Much maligned monsters*, 7-9.

⁷³⁸ Dragojlović, *Fiziolog u Srba*, 313.

tako da su dva roga izgledala kao jedan. Druge fantastične životinje su odjeci simbolizma iz orijentalne umetnosti: krilati lavovi su se razvili u grifone, zver sa glavom čoveka iz persijske umetnosti prerasla je u mantikoru, a drvo *parijata* prerasta u *perindens*. Kod drugih bića, stvarna navika, možda pogrešno protumačena, dovela je do razvoja imaginarnog bića. Savremeni naučnici su uočili tzv. *anting* fenomen kod ptica, za vreme kog ptice dolaze skoro do zapaljenja ali ostaju nepovređene, kao feniks.⁷³⁹

Kao kuriozitet, nametnula se činjenica da tokom celog srednjeg veka „cirkulišu“ ovi fantastični životinjski motivi, koji su proizvod paganskih religija. Oni su zastupljeni u svim segmentima života, pojavljuju se u arhitekturi, slikarstvu, na predmetima za svakodnevnu upotrebu i na novcu. Motivi na novcu su takođe mogli služiti u propagandne i didaktičke svrhe. Eksploatacija potencijala kovanog novca kao propagandnog sredstva, seže do antičkih vremena i morala je biti poznata i Anglosaksoncima. Da li su motivi na novcu predstavljali tendencioznu manipulaciju javnog mnjenja u političke ili religiozne svrhe i da li su bili ključni za prenošenje hrišćanskih poruka, možemo analizirati i na predstavama novca, iz perioda VI–VIII veka, u Britaniji sa motivima fantastičnih i drugih životinja. A. Gannon razmatra da li su predstave na novcu inspirisale i druga umetnička dela.⁷⁴⁰ Kao što smo do sada videli, vreme pojave naših bestijara možemo smestiti u VIII/IX vek, iako su već, uveliko, bila poznata dela *Physiologusa* i drugih radova čija su tema bile životinje.

U srednjem veku mitologija je pomogla u objašnjenju Svetog pisma,⁷⁴¹ a D. Dragojlović, navodi da je prema pojedinim autorima *Physiologus* neka vrsta biblijske knjige o životinjama.⁷⁴²

Fantastična bića, na primer, tipa pola čovek, pola životinja, u bestijarima su, potpuno poistovećena sa životinjama, jer se njihove negativne osobine, suprotstavljene moralnim uzorima prema kojima je religija formirala čovečiji lik, dovode u vezu sa animalnim i na kraju neprirodnim. Mit, koji ova hibridna bića čini privlačnim, privlači i čitaoca, koji nesvesno prima i druge vrste poruka kroz njega. Nepismeni posmatrač ilustracije, ako mu se ne predoči tekst, ne može anticipirati ni mit, ni priču o moralu, pa će ova bića za njega predstavljati samo zastrašujuće pojave o kojima će zaključke

⁷³⁹ Barber, *Bestiary: being an English version of the Bodleian Library*, 9.

⁷⁴⁰ Gannon, *The iconography of early Anglo-Saxon coinage*, 2-3.

⁷⁴¹ Travis, *Of Sirens and Onocentaurs*, 36.

⁷⁴² Karus i Kolof. *Citirano u Dragojlović, Fiziolog u Srba*, 14.

izvesti njegova maštovitost. Dakle, bestijari srednjeg veka su, samo kao celina, odnosno kombinacija teksta (mita) i slike, mogli uticati na formiranje moralne svesti, prema hrišćanskim postulatima. Moglo bi se pretpostaviti da je jedan od razloga za gomilanje izvoda iz drugih pisanih ostvarenja srednjovekovne literature i sl., bio i prepoznavanje mogućnosti da se na jednostavan i nenametljiv način objasni neko suvoparno dogmatsko delo.

U vizantijskoj umetnosti, za razliku od zapadnoevropske, bila je izražena težnja za povratkom na uzore iz starohrišćanske umetnosti. Spomenici X-XII veka često su bili replika dela nastalih u periodu V-VI veka. U Vizantiji oživljava orijentalno-helenistički naturalizam s religioznim sadržajem, ali sa izrazito alegorijskom i simboličkom tendencijom. Zoomorfne predstave, orijentalnog porekla, ulaze u vizantijsku umetnost sa simboličkom sadržinom, koja se mogla naći u *Physiologusu*.⁷⁴³

1. Podela mitoloških životinja

Stvorenja iz prirode, slonovi, vukovi, orlovi i leopardi pojavljuju se u bestijarama zajedno sa mitskim zverima, kao što su jednorozzi, sirene, satiri i zmajevi. Linija između čudovišta i realnih životinja u bestijarima je zamagljena, pošto su mnogim "stvarnim" stvorenjima pripisane monstruozne moći, a mnoga od ovih čudovišta nastala su po uzoru na "obične životinje," poput zmija i guštera. Prisustvo svakodnevnih životinja, kao što su ovce, koze i svinje, možda obezbeđuju verodostojnost nekim izuzetnim ili nepoznatim stvorenjima. Takođe, čoveku srednjeg veka kitovi i lavovi mogli su izgledati jednako neverovatni kao grifoni i sirene.⁷⁴⁴

U bestijarima nije bilo pokušaja sistematskog grupisanja životinja. Počevši od Plinija, mi imamo enciklopedijske kolekcije bazirane na činjenicama i fantaziji, koje često imaju moralni prizvuk. Glavne knjige, koje se bave zoologijom u Plinijevoj *Naturalis historia*, su knjige VIII–XI, koje obrađuju četiri kategorije: kopnene životinje, vodene životinje, ptice i insekte. Plinije neselektivno pristupa informacijama, ali se suzdržava od iznošenja svog mišljenja o istinitosti priče.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Dragojlović, *Fiziolog u Srba*, 326-327.

⁷⁴⁴ Bovey, *Monsters and grotesques*, 21-22.

⁷⁴⁵ Cynthia M. Pyle, "The Art and Science of Renaissance Natural History: Thomas of Cantimpre, Pier Candido Decembrio, Conrad Gessner, and Teodoro Ghisi in Vatican Library MS Urb. Lat. 276," *Viator*

Kod srednjovekovnih pisaca životinje su, uglavnom, klasifikovane prema njihovim najopštijim karakteristikama: ptice su pripadale vazduhu, kitovi vodi i sl. Monstruoza bića, kao što su zmajevi, prelazila su ove granice, jer su predstavljala kombinaciju više elemenata u telu jednog stvorenja.⁷⁴⁶ Alexander Neckam, u XII veku, napisao je *De naturis rerum*, delo zasnovano na radovima Aristotela, Plinija, Solina i Kasiodora. Posle poglavlja o vazduhu, piše o životinjama, odnosno prvoj kategoriji – pticama, u kojoj, na prvom mestu, opisuje orla. U drugoj knjizi piše o elementu vodi i o ribama, a posle toga o elementu zemlji i kopnenim životinjama.⁷⁴⁷ Uopšteno govoreći, četvoronožne životinje, ptice, gmizavci i ribe grupisani su zajedno i predstavljeni tim redom. Pojedina bića, kao što su pčele, sirena i šišmiš, ponekad se pojavljuju u, naizgled, nelogičnim kategorijama, iz ugla savremene taksonomske perspektive. Većinu novih životinja, uvedenih u bestijare, posebno ribe i insekte, prate izvodi iz Isidorove *Etimologije* bez moralne potke, što ukazuje na to, da je interesovanje za nabranje i definisanje životinja veće nego za razmenu moralnih lekcija. To bi, u stvari, značilo da su bestijari u periodu promena, u XIII veku, funkcionisali, jednim delom, kao veliki indeksi životinjskih naziva.⁷⁴⁸ U *Physiologusu*, kome su dodati brojni izvodi od Ambrozija, Isidora i drugih, sukcesija životinja se razlikuje u zavisnosti od verzije rukopisa i, uglavnom, odgovara njihovoj simboličkoj nameni. Do kraja XII veka, autori rukopisa o životinjama počinju da koriste zoološku klasifikaciju životinjskog sveta. Neki delovi iz *Etimologiae*, na primer, su preuređeni, spojeni ili pomešani s poglavljima *Physiologusa* i drugih rukopisa. Ali, u suštini, ipak su se pridržavali Isidorove podele životinja na: zveri (*bestiae*), goveda (*pecorae et jumentae*), male životinje (*minuta animalia*), ptice (*Aves*), ribe (*pisces*), reptile (*reptiliae*) i zmije (*Serpentes*). Daljoj transformaciji *Physiologusa* doprineli su fragmenti iz radova Plinija, Solina, Isidora, Ambrozija, Grgura Velikog, Rabana Maura i Honorija Avgustodunskog (*Honorius Augustodunensis*). Sa nestankom pojedinih poglavlja, kao onog o kamenu, i dopunom

27 (1996): 272-273, pristupljeno: 25. 01. 2017, http://www.academia.edu/download/37994005/PYLE1996VIATOR27Art_SciRenNatHist265-321.pdf.

⁷⁴⁶ Aleksander Pluskowski, "Narwhals or unicorns? Exotic animals as material culture in medieval Europe," *European Journal of Archaeology* 7/3 (2004): 292, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.910.3267&rep=rep1&type=pdf>.

⁷⁴⁷ Alexander Neckam, *Alexandri Neckam De naturis rerum libri duo: with the poem of the same author, De laudibus divinae sapientiae*, ed. Thomas Wright, *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 34 (London: Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, 1863), XX-XXI, XXVI, XXX.

⁷⁴⁸ Hassig, *Medieval bestiaries: text, image, ideology*, 173.

fantastičnih bića novim, *Physiologus* je prerastao u ono, što danas u literaturi nazivamo bestijarima.⁷⁴⁹

Sledeća velika kompilacija je Tome (Tomasa) od Kantimprea *Liber de natura rerum*, nastala oko 1240. Ovo je bio glavni izvor za dva poznata dela iz XIII veka, o Istoriji prirode: *De animalibus*, Alberta Velikog, i druge verzije *Speculum naturale*, Vensana de Bovea (knjiga 1, njegovog dela *Speculum maius*). Takođe, iz XIII veka imamo monografsko delo *De arte venandi cum avibus* od vladara iz dinastije *Hohenstaufen*, Frederika II (1194–1250), delo u kome dominiraju opisi sokolova. Toma od Kantimprea je u svojim knjigama o životinjama usvojio kategorije slične Isidorovim: *Quadrupedes*, *Aves*, *Monstra manna* (čuda iz dubina), *Pisces*, *Serpentes* i *Vermes* (prema prevodu C. M. Pyle: niža bića). Albert (knjige 22.2–26) sledi ova grupisanja, spojivši treću i četvrtu kategoriju vodenih životinja. Vensan de Bove, međutim, grupiše njegova stvorenja prema danima stvaranja, pa se životinje pojavljuju petog (*volatilia*, *natatiles*) i šestog (*pecores*, *bestiae*, *reptiles*, *Vermes*) dana (*Speculum naturale* 16–20). Sunderi, čija klasifikacija predstavlja problem, čak i danas, pojavljuju se trećeg dana, sa stvaranjem voda. Decembrio (Pier Candido Decembrio, 1392–1477) deli životinje na: *Animalia terrestris et quadrupedes* (f. 5), *Aves* (ili *Volucres*, f. 62v), *Belvae Maritimae et pisces maris et fluminum* (f. 121, 142v), *Serpentes et Vermes* (f. 168, 184), *Res memoria et annotatione dignae* (f. 204v).⁷⁵⁰

U arapskim rukopisima, koji su nastali prema Aristotelovom delu o životinjama, koncepcija rukopisa je slična rukopisima, bestijarima, s tim što se, u prvom delu poglavlja, tekst odnosi na reference Aristotela, a drugi deo je pisao arapski pisac. Najstariji sačuvani bestijar na arapskom (oko 1220) *Kitāb na't al-hayawān*, sadrži poglavlja koja je napisao Ibn Bakhtishu' (Jibra'il ibn Bakhtishu' ibn Jurjis). Različiti rukopisi uvek počinju sa poglavljima o muškarcu i ženi, zatim slede četvoronošci, domaće životinje i zveri, domaće i divlje ptice grabljivice, ribe, reptili i na kraju insekti. Prosečan broj životinja je, uglavnom, oko devedeset a najveća kategorija su četvoronošci, pa posle njih ptice. Poglavlja koja opisuju pojedine četvoronošce, poznate

⁷⁴⁹ Muratova, *The Medieval Bestiary*, 15-16, 18; Prema navodima C. M. Pyle, u Isidorovoj (Isidore, 560-636) knjizi XII ima osam kategorija životinja: *Pecores et iumentes*, *Bestiae*, *Minuta animalia* (lasice, itd.), *Serpentes*, *Vermes* (pauci, larve insekata, pijavice i dr.), *Pisces* (uključujući i žabe), *Aves i Minuti volatiles* (pčele, ose i dr.). Cf. Pyle, *The Art and Science of Renaissance Natural History*, 272-273.

⁷⁵⁰ Pyle, *The Art and Science of Renaissance Natural History*, 272-273.

ptice i ribe su nešto duža, dok su ona, koja opisuju insekte, uglavnom, kraća po sadržaju.⁷⁵¹

Stowe Philips u svojoj tipologiji bića koja se javljaju predstavljena na vitražima, životinje deli na kopnene, vazdušne, morske (vodene) i imaginarne, s tim što u poslednjoj kategoriji izdvaja podgrupu kompozitnih bića.⁷⁵²

Posmatrajući do sada predložene klasifikacije, jasno je da je najnezahvalnije sistematizovati mitološke životinje, jer su, u većini slučajeva, to kompozitna bića koja prema svojim osobinama, mogu pripadati različitim kategorijama. Prema svom izgledu ova bića se mogu razvrstati u više kategorija, a da bismo to izbegli, opredelili smo se za jednu od njihovih osobenosti, na osnovu koje smo utvrdili pripadnost konkretnog imaginarnog stvorenja određenoj grupi. S tim u vezi, za naša mitološka bića, predlažemo klasifikaciju prema tipu glave i to:

1. *Bića sa glavom ribe* – Aspidochelone, Serra
2. *Bića sa glavom gmizavca* – Amphisbaena, Aspis, Basiliscus, Draco, Hydrus, Jaculus, Salamandra
3. *Bića sa glavom ptice* – Caladrius, Cinammologus, Phoenix, Gryphus, Sirena
4. *Bića sa glavama bovida, ekvida i cervida* – Bonnacon, Eale, Parandrus, Leucrota, Unicornis
5. *Bića sa ljudskom glavom* – Centaur (i Onocentaur), Manticora, Satyrus, Sirena⁷⁵³

Serra, odnosno riba testera, u pojedinim rukopisima prikazana je sa glavom ptice i može pripadati, prema ikonografskom prikazu, grupi bića sa glavom ptice. Sirena spada u imaginarna bića koja, prema razvoju i upotrebi mitoloških koncepcija i ikonografskog motiva sa njenim likom u srednjovekovnim bestijarima, mogu biti uvrštena u dve kategorije: među bića sa glavom ptice ili među bića sa ljudskom glavom. Takođe, kod bića sa glavama bovida, cervida i ekvida (*Bovidae*, *Cervidae*, *Equidae*), najveći deo tela pripada četvoronošcima (*quadrupedes*), pa se oni mogu i na ovaj način grupisati. U ovu grupu bi se mogla uvrstiti i bića sa glavom koze, antilope i sl. Harpija

⁷⁵¹ Contadini, A Bestiary Tale, 19-20.

⁷⁵² Stowell Phillips, *Animal visual culture*, 92-94.

⁷⁵³ Naša klasifikacija mitoloških bića zasnovana je na predstavama iz bestijara i bićima koja su predmet našeg istraživanja. Sličnu podelu mitoloških bića predložio je H. Mode (*Fabulous Beasts and Demons*, London: Phaidon Press, 1975), ali su u njegovu klasifikaciju uvrštena i bića kao što su Minotaur, kiklopi i sl. Citirano u Raluca, In Search for Chimeras, 142-143.

(Harpyia) je prikazana u malom broju rukopisa, ali, prema opisu, može se svrstati među bića sa ljudskim licem. Opis *leucrote* se razlikuje prema izvorima podataka, prema jednom ima konjsku glavu, a prema drugom glavu jazavca.⁷⁵⁴ Kod nas je uvrštena u kategoriju kojoj odgovara njena konjska glava. Ove varijacije bi mogle uticati i na formiranje podgrupa mitoloških životinja sa naznakom da, u odnosu na originalnu zamisao, postoje druge brojne varijante i sl.

Problem pri klasifikaciji mitoloških bića u bestijarima, su velika odstupanja u opisu i ilustrovanju, ali prema svojim generalnim karakteristikama, mogu se razvrstati u najšire kategorije. Zato je predložena klasifikacija prilagođena potrebama našeg istraživanja, posebno poglavlju u kome dopunjujemo naše izlaganje. Ilustracije u dopunskim razmatranjima, pripadaju drugim umetničkim izrazima i srednjovekovnim rukopisima drugačijeg sadržaja, u kojima su korišćene naše mitološke životinje. Mitološki likovi iz bestijara se najčešće mogu sresti u Bibliji, medicinskim, enciklopedijskim rukopisima i drugim rukopisima kompilacijama.

1. 1. Bića sa glavom ribe

Aspidochelone, Serra

Aspidochelone (još i *aspedohelon, cetus, balena*). Kitovi su đavolja stvorenja i simbol đavolje obmane u hrišćanstvu.⁷⁵⁵ Ostrva koja nestaju poznata su u odeljku *Talmuda* kao *Rabha b. b. Hana* legende (*Hagadah*, na kraju prvog dela, *I Traktat Baba Bathra*), u kojima se spominju brojna čuda koja je video Rabha. Priča je verovatno inspirisana indijskim predanjem o magičnom ostrvu na kome nestaju svi koji su na njega kročili. Pa i pripreme za obrok, paljenje vatre i bol čudovišta zbog opekotina, javljaju se u potpuno drugačijem okruženju, u himnama *Zend-Avestae*, u kojima se aludira na avanturu junaka *Keresâspa*.⁷⁵⁶ Priče *Rabha b. b. Hana* pojavile su se u različitim varijacijama, u radovima arapskog pisca El-Kazweene (Al-Kazwini), pod nazivom *Svetska čuda*. On govori o velikim ribama u vodama na Istoku, u Kineskom moru i ostrvu *Wák-Wák*. Priča o velikoj ribi koja guta ljude, koji je na kraju

⁷⁵⁴ Kod Solina (*Collectanea*) je konjska glava. Citirano u Clark, *A medieval Book of beasts*, 139; Kod Plinija je glava jazavca. Cf. Pliny, *Natural history*, vol. III: lib. VIII-XI, 55.

⁷⁵⁵ Bruce Ross, "The Old English Physiologus," *The Explicator* 42/1 (1983): 4, pristupljeno: 10. 05. 2016, DOI: 10.1080/00144940.1983.9939366; <http://dx.doi.org/10.1080/00144940.1983.9939366>.

⁷⁵⁶ Coulter, "The Great Fish", 34-35.

raspore, stara je kao i prethodne priče. U jednoj od njih spominje se Herakle.⁷⁵⁷ U srednjem veku, kitovi su često asocirani sa đavolom,⁷⁵⁸ kao što je i vođeno biće *hydros*. *Usta pakla* (Agonija, užasi pakla), prikazana u biblijskim scenama u rukopisima, pripadaju Levijatanu, zmaju, odnosno vodenom biću. Napad hidrusa na krokodila se, dakle, može dovesti u vezu sa ovom biblijskom scenom, kada je Hrist srušio vrata pakla kako bi spasio Adama i Evu.⁷⁵⁹

Aspedohelon se retko prikazuje na mizerikordijama, ali zabeleženo je nekoliko primera, kao što je kompozicija na katedrali u Riponu (sl. 1). Ova scena ilustruje priču o Joni.⁷⁶⁰ Enciklopedijsko delo *Liber de natura rerum*, MS 320 (f. 111v) (Toma od Kantimprea), pored drugih morskih bića, predstavlja i kita (sl. 2).⁷⁶¹

Sl. 1. *Aspidochelone, cetus*. Mizerikordija. Ripon Cathedral (North Yorkshire, UK), XV vek (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 39); sl. 2. *Balena*. MS 320 (f. 111v), XIII vek, Bibliothèque municipale de Valenciennes; sl. 3. *Serra*. Oxford, Bodley, MS Douce 308 (f. 101v), prva četvrtina XIV veka.

Serra. W. George i B. Yapp, u pokušaju identifikacije mitoloških životinja sa onima iz prirode, pišu da osim nekih preterivanja, opis *serrae* je veoma dobar opis leteće ribe *Exocoetusa*, koja živi u toplim morima, uključujući i one u Europi. To su male ribe i ne mogu preletati površinu vode u dužini, većoj od 400 metara. Ako pretpostavimo da se radi o ovoj vrsti, krila ove ribe su obično prikazana veća, nego što zaista jesu. I pored svega navedenog, serra se obično naziva sabljarka.⁷⁶² Ako

⁷⁵⁷ Ibid., 36, 41-43.

⁷⁵⁸ Damien Kempf and Maria L. Gilbert, *Medieval monsters* (London: British Library, 2015), 34.

⁷⁵⁹ G. C. Druce, "The symbolism of the crocodile in the Middle Ages," *Archaeological Journal* 66/1 (1909): passim, pristupljeno: 21. 05. 2017, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/2207/1/Druce_The_symbolism_of_the%20crocodile_in_the_Middle_Ages_1909.pdf; Bovey, *Monsters and grotesques*, 22.

⁷⁶⁰ Bond, *Wood carvings in English churches*, 39.

⁷⁶¹ "Patrimoine numérique," Bibliothèque municipale de Valenciennes, pristupljeno: 12. 03. 2017, <https://bibliotheque.ville-valenciennes.fr/iguana/www.main.cls?surl=home>.

⁷⁶² George and Yapp, *The Naming of the Beasts*, 205.

uporedimo ribu-testeru i sabljarku, videćemo da predstavama u bestijarima više odgovara sabljarka zbog svog izraženog leđnog peraja, koje je moglo podsećati na krestu. S druge strane, riba-testera iz familije raža ima izdužen nos (*rostrum*, kjun)⁷⁶³ na čijim se krajevima nalaze zupci nalik na testeru, tako da bi i ova vrsta odgovarala opisu u bestijarima. Leteća riba, koju su izabrali George i Yapp, takođe se, prema svojim osobinama, može vezati za predstave i opis u bestijarima, ako je posmatramo morfološki, jer ima krila, odgovarajuću brzinu za trku sa brodovima, a često je prikazuju kako preleće plovilo, što se dešava i u realnosti. U rukopisima MS J. 20, bestijar Gijoma Normandijskog (Fitzwilliam Museum, Cambridge) i MS 22 (Westminster Abbey Library, London),⁷⁶⁴ prikazana je sa produženim nosom koji podseća na kljun.

Serra, sabljarka ili riba testera, koja se takmiči sa brodovima u jedrenju, pojavljuje se i u katalonskim verzijama bestijara, koje pripadaju prilično poznom razdoblju, vremenu od XIV do XVI veka, kada su u ostalim delovima Evrope, bestijari već odavno bili u optičaju. Naziv za ovo biće *virgilia*, pojavljuje se samo u katalonskim i toskanskim verzijama bestijara, i njegovo poreklo nije poznato. Brinet Latini (Brunetto Latini) upoređuje ribu-testeru sa delfinima i napominje da ovo biće spada u sisare, što je bilo prilično neuobičajeno otkriće za ono vreme. Nedostatak znanja o ovim životinjama doveo je do toga da se ovo biće, sve češće, prikazuje kao monstrum sa krilima ptice, sa krestom, sa lavljom glavom i ribljim repom. Ovako prikazana *serra* pojavljuje se u španskim tekstovima pod nazivom *rocho*.⁷⁶⁵ U rukopisu Oxford, Bodley, MS Douce 308, prikazana je sabljarka koja ne može da održi korak u trci sa brodom i vraća se u dubine (sl. 3). Rukopis se pripisuje Rišaru de Furnivalu (Le Bestiaire d'amour) i nastao je u oblasti Lorraine (Metz).⁷⁶⁶

⁷⁶³ Nazivi za ovo biće u literaturi, još nisu usaglašeni. Mi smo se opredelili za sabljarku, kao osnovnu ideju prema kojoj je formiran mitološki koncept, zbog njenih prirodnih karakteristika od kojih je, možda, najzančanija brzina kretanja, odnosno plivanja. Cf. Barbara Jayne Palko, Grant L. Beardsley, and William Joseph Richards, "Synopsis of the biology of the swordfish, *Xiphias gladius* Linnaeus," *NOAA Technical Report* 441 (1981), *passim*, pristupljeno: 10. 03. 2017, <http://www.fao.org/docrep/017/ap932e/ap932e.pdf>.

⁷⁶⁴ "The Medieval Bestiary," Badke, <http://bestiary.ca/index.html>; Rukopis MS 20 (J. 20), *Miscellany* (u stihu i prozi). Poreklo: Flandrija, Gent ili Pariz, Francuska, prva četvrtina XIV veka. *Guillaume le Clerc, Bestiare divin* (u stihu) (f. 45v – 73r); *Brunetto Latini, Livre du Tresor* (f. 143r – 153r). Cf. "Illuminated Manuscript," The Fitzwilliam Museum, Cambridge, UK, pristupljeno: 24. 03. 2017, <http://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/object/169648>.

⁷⁶⁵ Martin, Aquatic animals in the Catalan Bestiari, 137.

⁷⁶⁶ Luna, link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>.

1.2. Bića sa glavom gmizavca

Amphisbaena, Aspis, Basiliscus, Draco, Hydrus, Jaculus, Salamandra

Ova grupa mitoloških životinja u srednjem veku, kako nam objašnjava G. Druce, uglavnom je simbolizovala đavola.⁷⁶⁷

Drevna književnost i umetnost obiluju prikazima različitih vrsta ogromnih zmija. Određene sličnosti među tim zmijama, javljaju se u mnogim kulturama. Ovakva zmija je mogla biti zemaljska ili vodena, benevolentna ili malevolentna prema ljudima. Pretpostavlja se da su tri glavna izvora informacija iz antike mogla doprineti formiranju srednjovekovne slike zmije: praistorijski mitovi, antička tumačenja fosilnih, praistorijskih životinja i antičke opservacije retkih životinja.⁷⁶⁸

Sl. 4. *Amphisbaena*. Mizerikordija. St Mary's (Limerick) Cathedral (Ireland), XV vek (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 64); sl. 5. *Amphisbaena*. Detalj scene sa arhitek. luka. Languedoc-Rousillon (*Narbonne arch*), Francuska, oko 1150–75, The Metropolitan Museum of Art, NY; sl. 6. *Aspis*. Oxford, Bodley, MS Douce 308 (f. 92r), prva četvrtina XIV veka.

Amhisbaena, o kojoj je već bilo reči, nekad se u rukopisima naziva i *draco* i simbolizuje đavola. U XIII veku, Albert Veliki navodi da je to zmija koju Arapi i Avicena nazivaju *auksimem*.⁷⁶⁹ Otrovnne osobine dvoglave "zmije" pomešale su se sa osobinama zmaja i njen rep sa drugom glavom postao je deo njegove opreme. Zmajev rep je, verovatno, trebalo da ukaže na to, da ima moć da nanese povrede, i stoga je bio privlačan, kao motiv, umetnicima rukopisa. Zmajevi sa repom koji se završava glavom, simbolizuju amfivenu, ali i đavola, i prisutni su u rukopisima, skulpturi i slikarstvu.

⁷⁶⁷ Druce, *The amphisbaena*, 285.

⁷⁶⁸ Stothers, "Ancient Scientific Basis of the "Great Serpent", 220-221.

⁷⁶⁹ Druce, *The amphisbaena*, 285, 293-294.

Zmaj sa repom na kome je glava, kao simbol đavola, pojavio se u rukopisima srednjeg veka veoma rano, i to, prikazan kao veliki crveni zmaj Apokalipse.⁷⁷⁰

Bestijar, koji se čuva u Bibliotheque Nationale (Pariz), čije su crteže objavili Cahier i Martin, sadrži ilustraciju krilatog zmaja sa izuvijanim repom na čijem se završetku nalazi druga glava. Obe glave su prikazane sa otvorenim ustima i ovo je jedinstven primer prikazivanja zmaja u rukopisima, bestijarima.⁷⁷¹

Prototip boga Hermesa bio je ekstrahovan iz vavilonskog božanstva koje je u vezi sa zmijom, i pre završene antropomorfizacije, verovatno je bio zamišljen kao zmija. Kerikeon ili kaducej (štap), kako navodi A. L. Frothingham, je iz tog razloga bio atribut ovog boga. Međutim, pre nego što je postao simbol boga, štap je i sam predstavljao božanstvo. Prema ovom autoru, ideja o kerikeonu je orijentalnog porekla, i datira iz perioda oko IV milenijuma pre n. e. sa prostora Zapadne Azije, odnosno sa nalaza cilindričnih pečata. Predstava dve zmijske glave koje „izrastaju“ iz zajedničke baze – vertikalnog stuba (drške),⁷⁷² veoma podseća na jedno zmijsko telo sa dve glave na krajevima.

B. Mundkur spominje da se dvoglave zmijske glave često pojavljuju u egipatskoj umetnosti. Portreti zmija sa glavom na svakom kraju tela su, prema njegovom pisanju, stvorenja mašte, uobičajene u kulturama i umetnosti zapadne hemisfere, jer nemaju prirodnih prototipova.⁷⁷³

Amphisbaena, predstavljena na mizerikordiji katedrale u Limeriku (St Mary, Ireland) iz XV veka, pokazuje velike sličnosti sa predstavama u rukopisima (sl. 4).⁷⁷⁴ Arhitektonski luk, sa skulpturama mitoloških životinja iz bestijara, iz mesta Languedoc-Rousillon u Francuskoj, odgovara periodu produkcije bestijara (sl. 5).⁷⁷⁵

Aspis (*Asp*) (sl. 6). L. Bodson smatra da bi se *aspis* u starogrčkom i latinskom odnosio samo na egipatsku i indijsku kobru.⁷⁷⁶ U većini naših bestijara ovaj naziv bi odgovarao opisu Isidora Seviljskog.⁷⁷⁷

⁷⁷⁰ Ibid., 285.

⁷⁷¹ Ibid., 305-307.

⁷⁷² Vavilonski kaduceji prema W. H. Wardu. Cf. A. L. Frothingham, "Babylonian Origin of Hermes the Snake-God, and of the Caduceus I," *American Journal of Archaeology* 20/2 (1916): 175-176, 180, pristupljeno: 25. 05. 2017, doi:10.2307/497115.

⁷⁷³ Mundkur, *The cult of the serpent*, 80.

⁷⁷⁴ Bond, *Wood carvings in English churches*, 64.

⁷⁷⁵ The Metropolitan Museum of Art, NY, <http://www.metmuseum.org/art/collection/search/473682>.

⁷⁷⁶ Liliane Bodson, "Naming the exotic animals in ancient Greek and Latin," in *Animal names* [proceedings of the conference "Animal names - I nomi degli animali", Venezia, 2003 October 2-4 /

U starom Rimu, zmije su, uglavnom, uživale ugled. Njih su držali kao kućne ljubimce, verovali su da su povezane sa plodnošću i lečenjem, da imaju proročke moći, i da su otelotvoreni dobronamerni duhovi mrtvih. Ova poslednja asocijacija formirala je ključni uticaj na sliku zmije u *Physiologusu* iz Berna. U klasičnoj umetnosti, zmija, kao duh mrtvih, bila je prikazana uz druge figure, pokojnika i omiljenih božanstava ili kako leži pored oltara na kome je prikazano jedno, ili više jaja. U ovakvim kompozicijama, zmija je predstavljala pretka, začetnika porodice ili druge pretke.⁷⁷⁸ Kao što je prikazano u *Physiologusu*, mnoga stvorenja imaju dvojnu prirodu, i pozitivnu i negativnu. Ovaj koncept dualiteta je, takođe, prisutan u klasičnoj ideologiji, u kojoj je zmija predstavljala ova dva principa.⁷⁷⁹

Čini se da su zmije u bestijarima imale sasvim drugu ulogu. One simbolizuju sve nepoznate i nepredvidive opasnosti sveta prirode – sve nesreće ili bolesti koje mogu uništiti ljudsko telo, brzo i neizbežno. Njihova asocijacija sa nepoznatim, delimično je izražena u misterioznim oblastima, u kojima obitavaju, u zemljama Istoka – Arabija, Arkadija, pustinski predeli, obale Nila, a delimično u njihovom pokušaju da iskušaju, pa i prevare ljudsko opažanje: neke se kriju, neke se kreću veoma brzo, a neke su toliko male da se jedva mogu uočiti.⁷⁸⁰

Životinje povezane sa porokom, ili nečiste životinje, u bestijarima su često prikazivane pod zemljom, tako i *asp*, skrivajući se u svojoj rupi, izbegava slušanje muzike. Skrovište u rupi pod zemljom, u ovom slučaju, simbolizuje fizičke nagone, a pesma (muzika) od koje se zmija krije, nebeski zov. Podzemna staništa snažno su povezana sa grehom i nečistotom, tako da su životinje koje u prirodi ne žive pod zemljom, ponekad u scenama tu postavljene, zbog loših osobina koje poseduju, ili koje su im dodeljene.⁷⁸¹

Basiliscus, sa glavom petla i repom zmije, prikazan je u sceni ispod skulpture Hrista “le beau Dieu,” na glavnom ulazu katedrale u Amijenu (Francuska) iz XIII

organized by the Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti], ed. A. Minelli, G. Ortalli, G. Sanga (Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2005), 461-462.

⁷⁷⁷ Isidore, *The Etymologies*, 256.

⁷⁷⁸ Wheatcroft, *Classical Ideology in the Medieval Bestiary*, 144-145.

⁷⁷⁹ Ibid., 147-148.

⁷⁸⁰ Yamamoto, *The Boundaries of the human*, 26.

⁷⁸¹ Ibid., 28-29.

veka.⁷⁸² Émile Mâle piše da su na fasadama katedrala u Francuskoj, uglavnom, uklesani prizori iz poznatog dela *Speculum naturale* Vensana de Bovea. Iako je delo nastalo po uzoru na brojne prethodnike, koje smo ranije već spomenuli, značajno je zbog očuvanja tradicije proučavanja prirode.⁷⁸³ Do XIII veka bazilisk je prikazivan kao zmija, koja je otrovna, ali nije predstavljan kao strašno čudovište.⁷⁸⁴ *Basiliscus* i *asp* u duborezu mizerikordije iz katedrale St. Peter, Exeter (Devon, UK), iz XIII veka (sl. 7), spadaju među najstarije rezbarije sa predstavama, po ugledu na bestijare.⁷⁸⁵

Sl. 7. *Basiliscus, Asp*. Mizerikordija. St. Peter, Exeter Cathedral (Devon, UK), XIII vek. (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 56); sl. 8. *Draco*. Harley MS 4972 (Apocalypse), BL, London, (f. 23r), 1275–1325; sl. 9. *Draco*. Ulaz crkve, kapitel stuba, Kilpeck (Herefordshire), XII vek (prema: Ron Baxter, "St Mary, Kilpeck, Herefordshire").

Draco. U poglavlju o zmaju, videli smo da je ovo biće, odnosno najstarija ideja o njemu nastala u praistorijskim kulturama Istoka. G. Elliot Smith navodi da najstarija poznata ikonografska predstava zmaja predstavlja spoj boga sunca u vidu sokola ili orla, i boginje majke u vidu lavice a potiče sa Bliskog istoka. U Egiptu, priroda zmaja se mogla prepoznati u nekim osobinama Ozirisa i Horusa, odnosno u njihovim božanskim kompetencijama.⁷⁸⁶ Prema pojedinim starijim autorima japanski zmaj je postojao pre nego što je Japan bio pod uticajem Indije. Drugi autori su mišljenja da je tzv. *wani*, ili krokodil, koji je u Kinu i Japan „stigao“ iz Indonezije, preko Indije, pravi predak ovih zmajeva.⁷⁸⁷

⁷⁸² Émile Mâle, *The Gothic image: religious art in France of the thirteenth century*, trans. Dora Nussey ([Boulder, CO]: Westview Press, 1972), 44-45.

⁷⁸³ Mâle, *The Gothic image*, 27.

⁷⁸⁴ Clair, *Unnatural History*, 189-190.

⁷⁸⁵ Bond, *Wood carvings in English churches*, 56.

⁷⁸⁶ Oziris koji je u vezi sa vodom mogao je uticati i na prirodne katastrofe, a Horusov soko je simbolizovao kaos itd. Cf. G. Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon* (Manchester u.a.: University Press, 1919), 102-107.

⁷⁸⁷ Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon*, 102-107.

Zmaj je prisutan u kineskom mitu o *Nezhai*. Ovaj mit je usko povezan sa verovanjima u Indiji. Božanski *Nezha* kao i *Kṛṣṇa*, pojavljuje se u liku deteta. Priča o njemu svodi se na lik iza koga se krije veliki bog. Ova božanska deca, *Kṛṣṇa* i *Nezha*, u mitu ubijaju zmaja (sanskrt: *nāga*). *Kṛṣṇa*, kao dete (*Bāla-Kṛṣṇa*) je jedan od najvažnijih indijskih bogova. Inkarnacija *Viṣṇua*, u vidu deteta, bila je predmet velikog broja književnih i vizuelnih umetničkih dela, i ovaj ciklus u kome se *Kṛṣṇa* prikazuje kao dete, nastao je nezavisno od figure boga *Viṣṇua*, još u I milenijumu pre n. e. Međutim, do I veka n. e. ove legende su se ispreplitale. *Harivaṃśa* (dopuna *Mahabharatae*), sadrži glavne podvige božanskog deteta, uključujući i pokornost zmaja *Kāliya*. Priča vremenom dobija nove dodatke, kao u *Viṣṇu Purāṇa* (oko V veka). *Nezha* i *Kṛṣṇa* su povezani istim podvigom – savladavanje vodenog čudovišta. U slučaju *Nezhae* to je kralj zmajeva, a kod *Kṛṣṇae* to je *nāga Kāliya*, koja naseljava deo reke *Yamunā*. Sanskrtski termin *nāga* označava čitavu klasu zmija, a na kineski jezik je preveden kao *long*, što je ujedno i ime mitske životinje koju je pokorio *Nezha*. Tako su dva božanska deteta savladala isto vodeno čudovište, odnosno zmaja (prema zapadnim interpretacijama kineskog pojma). Kineska i indijska, božanstva infanti, ostvarila su svoje kosmičke pobeđe nad zmajem.⁷⁸⁸ Prema pojedinim autorima, praiskonski zmaj je izjednačen sa izvorom i potokom. On prerasta u reku, koja se širi, izazivajući poplavu. Kada su nebeski izvori u pitanju, zmaj postaje oblak, koji nosi oluje, pustošeći polja. Vulkanski krater je izvor vatre, pa zmaj može biti i vatreni, koji pušta lavu. Kroz sve njegove protejske manifestacije, on predstavlja principe zavisti i razdora, mračni gnev telurnih sila.⁷⁸⁹

U srednjem veku na Zapadu su ulagali velike napore da sistematizuju sve stvari. Krajem XI veka, sistem makrokosmosa i mikrokosmosa, koji se zasnivao na četiri elementa ukazao je na korelacije između četiri elementa i boja, zemlje, vode, vazduha i vatre, četiri godišnja doba i četiri strane sveta. Kroz simboličko značenje i boje elemenata, možemo shvatiti kako su ljudi razmišljali, dolazili do ideja i kako se

⁷⁸⁸ Indijski mit koji je prenet u Kinu, pripada vremenu širenja tantričkog budizma. Cf. Meir Shahrar, „Indian Mythology and the Chinese Imagination: Nezha, Nalakūbara, and Kṛṣṇa,” in *India in the Chinese Imagination: Myth, Religion, and Thought*, ed. J. Kieschnick and M. Shahrar (Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press, 2014): 36-38, pristupljeno: 24. 05. 2016, http://www.degruyter.com/search?f_0=isbnissn&q_0=9780812208924&searchTitles=true.

⁷⁸⁹ Fontenrose, *Python*, 545-546.

razvijala kultura u odnosu na elemente u prirodi.⁷⁹⁰ Prema nekim verovanjima u Aziji, zemlja je simbolizovala Sever, voda Zapad, vazduh Istok i vatra Jug. Mongoli su, prilikom prinošenja žrtve, prolivali tečnost iz svojih pehara na četiri strane sveta. Položaj sazvežđa *Veliki medved*, u odnosu na sve četiri strane sveta, označavao je narodima Azije godišnja doba. Kada rep Velikog medveda pokazuje istok, na celom svetu vlada proleće; kada pokazuje jug, onda je leto; ako je okrenut prema zapadu, tada je jesen, a kada je rep usmeren prema severu, na celom svetu vlada zima. Prema verovanjima u Srednjoj Aziji, svaka strana sveta ima svoju boju: južna je plava, zapadna je crvena, severna je žuta, a istočna bela. Strane sveta su mogle simbolizovati i životinje. Kod pojedinih naroda crvena boja je simbolizovala istok, Kinezi su istok poistovećivali sa plavim zmajem i sl.⁷⁹¹

Zmaj, krilata zmija, zmija i svi njihovi bliski i daleki srodnici, kao što smo do sada videli, borave na svim stranama sveta i u tesnoj vezi su sa osnovnim elementima na kojima su zasnovana kosmologijska verovanja u mnogim kulturama. Zmaj leti kroz vazduh, boravi u vodi i pod zemljom (u pećini) i bljuje vatru. Prikazuje se u svim bojama i često se, hibridna bića, koja se sastoje od više životinja, nazivaju zmajem. Na osnovu ovoga možemo zaključiti, da su predstave zmaja vezane za prirodu i da predstavljaju originalne tvorevine u svim kulturama. Možemo slobodno reći da je zmaj entitet koji je povezao i objasnio prirodne pojave kroz pojam i lik mitološkog bića.

Zmaj na Istoku predstavlja moć prirode, naročito u asocijaciji sa vodenim elementima i, iako je ponekad kapriciozan, u suštini je dobronamerno čudovište, dok je na Zapadu zmaj primer zla, na šta nam ukazuju brojne legende o junacima koji se bore protiv njega. Ipak, i pored svojih nedostataka zmaj je posmatran kao simbol snage i moći. Srednjovekovnoj književnosti Zapadne Evrope predstavili su ga pesnici Grčke i Rima i od tog vremena njegov lik ne prestaje da se menja.⁷⁹²

Mesopotamski zmajevi pikazani su na sl. 10 i sl. 11.⁷⁹³ U rukopisu Harley MS 4972, u scenama Apokalipse, BL, London, (f. 23r), 1275–1325 (sl. 8), zmaj je prikazan

⁷⁹⁰ Young-In Kim, Color and symbolic meaning of elements in nature, 342-343.

⁷⁹¹ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola*, 642-643; O plavoj boji, simbolu Istoka i najjačeg među zmajevima, plavom zmaju, v. Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon*, 109.

⁷⁹² Autor navodi da je zmaj često opisivao kao veliki crv (eng. *worm*), i upoređuje sa nemačkom reči *Wurm*, što znači reptil. Cf. Clair, *Unnatural History*, 176-178, i dalje.

⁷⁹³ The Metropolitan Museum of Art, NY. "West Asia, 2000–1000 B. C.," pristupljeno: 07. 08. 2016, <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/1985.45/>; Pergamonmuseum, Staatliche Museen zu Berlin,

po uzoru na bestijare.⁷⁹⁴ Zmaj na kapitelu stuba ulaza u Crkvu Kilpeck (Herefordshire) iz XII veka, pokazuje uticaje bestijara (sl. 9).⁷⁹⁵ Zmaj iz rukopisa Add MS 62925 sa rogom na čelu (sl. 12), pripada sceni iz kompozitnog rukopisa, tzv. *Rutland psaltira*.⁷⁹⁶

Sl. 10. *Draco*. Mušhuššu (Mesopotamija), oko 1156–1025 pre n. e., The Metropolitan Museum of Art, NY; sl. 11. *Draco*. Mušhuššu. Kapija boginje Ištar. Vavilon, 604–562 pre n. e. Pergamonmuseum, Berlin; sl. 12. *Draco*. Add MS 62925, *Volvelle compass*, dodatak iz XV veka (f. 91r), BL, London.

Hydrus, hydra. U sumerskim verzijama mita o Ninurtinim podvizima, Ningirsu/Ninurta je povezan sa mitskim zmajem. Ogromna zmija, zmija bogova *muš-mah*, identifikovana je kao hidra.⁷⁹⁷ Brojna svedočanstva sa Bliskog i Srednjeg istoka potvrđuju prisustvo motiva hidre na ovim prostorima u praistoriji. Još iz vremena sargonida (Tell Asmar) datiraju predstave heroja u borbi sa višeglavom hidrom, što smo spomenuli u prethodnom izlaganju o hidri.⁷⁹⁸ Indrina borba sa sedmoglavom zmijom koja je nameravala da popije vode života, ukazuje na prisustvo mita o ovom biću u dolini Inda. Prirodno je da je ovo verovanje nastalo u Indiji, gde je bog kiše, pogubivši zmiju, spasio svet od suše, tako da ovi tekstovi mogu predstavljati izvorni oblik legende.⁷⁹⁹ Prema drugim, mlađim autorima, možda je oktopod inspirisao lik hidre.⁸⁰⁰

DE, pristupljeno: 08. 08. 2016, <http://www.smb.museum/en/museums-institutions/pergamonmuseum/home.html>;

⁷⁹⁴ "Digitised manuscripts," British Library, London, UK, pristupljeno: 12. 03. 2015, <https://www.bl.uk/manuscripts/>.

⁷⁹⁵ Ron Baxter, "St Mary, Kilpeck, Herefordshire," *The Corpus of Romanesque Sculpture in Britain and Ireland*, pristupljeno: 20. 06. 2016. <http://www.crsbi.ac.uk>.

⁷⁹⁶ BL, London. Dostupno na: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=add_ms_62925.

⁷⁹⁷ Ningirsu ili Ninurta prema nekim izvorima, je Enlilov sin. Cf. Alberto R.W. Green, *The storm-god in the ancient Near East*, Biblical and Judaic studies from the University of California, San Diego, v. 8 (Winona Lake, Ind : Eisenbrauns, 2003), 45-46.

⁷⁹⁸ H. Frankfort, "Gods and Myths on Sargonid Seals", *Iraq* 1/1 (1934): 8, pristupljeno: 21. 04. 2017, <http://www.jstor.org/stable/4241554>.

⁷⁹⁹ Levy, *The Oriental Origin of Herakles*, 49-50.

⁸⁰⁰ Clair, *Unnatural History*, 212.

U srednjovekovnim bestijarima lik hidrusa je, prema navodima G. C. Drucea, bio vodena zmija i krilati zmaj. Problemi oko identifikacije ovog bića, uglavnom su nastali kao posledica mešanja naziva i opisa kod klasičnih autora.⁸⁰¹

Salamandra. Salamander je prema mišljenju antičkih autora, bio biće koje se nije moglo videti kada je lepo vreme, već samo u vreme velike kiše. U srednjem veku, verovalo se da, pored otrova koji izlučuje, ima i korisnu namenu, a to je da se od njega mogu napraviti tkanine koje štite od vatre.⁸⁰²

U rukopisu MS Ashmole 1511 (Bodl., Oxford) salamander je predstavljen pored Jesejevog stabla, zajedno sa čovekom koji leži, a koji je, po svemu sudeći, otrovan (f. 83).⁸⁰³

1.3. Bića sa glavom ptice

Caladrius, Cinnamoligus, Gryphus, Phoenix

Caladrius, (sl. 15) iz *Ljubavnog bestijara* Rišara de Furnivala, prikazan je u zelenoj boji što predstavlja retkost u bestijarima, ali s obzirom na kontekst ove vrste bestijara, on je mogao imati sasvim drugačiju simboliku, od one koju je imao u latinskim bestijarima.

U bestijaru Gijoma Le Klerka (BnF, MS fr. 14969, f. 9) *caladrius* i zmija su spojeni u monstrozno biće sa telom ptice i zmijskim repom, simbolizujući dvojnju prirodu božanstva – da leči i da sudi.⁸⁰⁴ Ova zmija je tzv. bronzana zmija, koju je napravio Mojsije kako bi iscelio narod od zmijskog ujeda.

⁸⁰¹ Druce, The symbolism of the crocodile, 320-323.

⁸⁰² Verovalo se da je salamander neka vrsta crva, koji može izlučiti niti kao i crv svilene bube. Cf. Frederick Edward Hulme, *Natural history lore and legend, being some few examples of quaint and by-gone beliefs gathered in from divers authorities, ancient and mediaeval, of varying degrees of reliability* (London: B. Quaritch, 1895), 290-293.

⁸⁰³ Hassig, Beauty in the Beasts, 138.

⁸⁰⁴ H. L. Kessler, "Christ the Magic Dragon," *Gesta* 48/2 (2009): 122-123, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/29764903>.

Sl. 13. *Gryphus, Sphinx*. Cilindrični pečat, Mesopotamija, XIV vek pre n. e. The Morgan Library & Museum, NY; sl. 14. *Gryphus*. Zidna slika prostorije sa tronom u Knososu, Krit, 1700–1450 pre n. e. The Metropolitan Museum of Art, NY (prema: A. Evans).⁸⁰⁵ sl. 15. *Caladrius*. Oxford, Bodley, MS Douce 308 (f. 91v), prva četvrtina XIV veka.

Sl. 16. *Gryphus*. Ulaz crkve, timpanon, Charney Bassett (Oxfordshire), XI–XII vek (prema: Arthur H. Collins, *Symbolism of animals* (sl. 16b); sl. 17. *Gryphus?* Ulaz crkve, drugi red arhivolti, Dalmeny (Škotska), XII vek (prema: A. H. Collins, *Some Twelfth-Century Animal Carvings* (sl. 6); sl. 18. *Gryphus*. MS Add MS 42130 (The Luttrell Psalter), BL, London, (f. 160v), 1325–1340.

Gryphus, iz rukopisa MS Add MS 42130 (The Luttrell Psalter), BL, London, (f. 160v), 1325–1340 (sl. 18), rađen je po istoj šemi kao grifoni u bestijarima.⁸⁰⁶ Stilu bestijara pripadaju: grifoni na ulazu u crkvu Charney Bassett (Oxfordshire) (sl. 16),⁸⁰⁷ i grifon na ulazu crkve, drugi red arhivolti, Dalmeny (St Cuthbert's Church, Škotska) iz XII veka (sl. 17).⁸⁰⁸ Na marginama rukopisa "*Ruskin Hours*" (Časoslov), nastalog u severoistočnoj Francuskoj, oko 1300. g., prikazan je grifon u tradiciji bestijara, veoma sličan onom, iz *Northumberland bestijara*.⁸⁰⁹ Prema verovanju, postojale su dve vrste grifona *hippogriff* i orijentalni *simurg*. Hipogrif je bio krilati konj koji je nastao kao spoj

⁸⁰⁵ A. Evans, *The Palace of Minos. A comparative account of the successive stages of the early Cretan civilization as illustrated by the discoveries at Knossos*, Vol. 1-4, London: Macmillan, 1921 – 1936.

⁸⁰⁶ "Digitised manuscripts," British Library, London, UK, pristupljeno: 12. 03. 2015, <https://www.bl.uk/manuscripts/>.

⁸⁰⁷ Arthur H. Collins, *Symbolism of animals and birds represented in English church architecture* (London: Pitman, 1913), 90, sl. 16b.

⁸⁰⁸ "St Cuthbert, Dalmeny," pristupljeno: 12. 04. 2017, <http://www.crsbi.ac.uk>; Collins, *Some Twelfth-Century Animal Carvings*, sl. 6.

⁸⁰⁹ MS Ludwig IX 3 (f. 98v) i MS 100 (f. 26), Getty Museum, LA. Cf. Nishimura, *Images in the Margins*, 44-45.

grifona i ždrebece, a simurg se spominje u epskim poemama persijskih pisaca Saadija i Ferdusija.⁸¹⁰

Brojne su pretpostavke o postojanju drevne ptice i njenih simbolika, među kojima se izdvaja astralna simbolika. Prema O. O. Poljakovoj slika grifona u sazvežđu je možda nastala po uzoru na demonskog mesopotamskog Nergala. Moguća je međutim, i druga pretpostavka, da je ova slika nastala, nezavisno od tradicije Mesopotamije, mnogo ranije, kada su zvezde iz sazvežđa Labud već simbolizovale "krila" nekih mitskih stvorenja i potvrđivale da su u starom svetu bila široko rasprostranjena verovanja u astralne simbole. Takva krilata mitska bića, simbolizovala su plodnost i blagostanje kod mnogih evroazijskih naroda. Međutim, kada je u pitanju grifon, nekoliko istraživača je naglašavalo njegovu negativnu simboliku.⁸¹¹

Phoenix. Tokom antičkog perioda, Epikurejci i stoici smatrali su ljudska bića superiornijim, uglavnom, zbog osećaja za pravdu, što ih razlikuje od zveri. Stoici su verovali da su životinje stvorene za dobrobit ljudi. Zagovornici učenja o metempsihozi, imali su drugačiju viziju odnosa između ljudi i životinja. Prema ideologiji koju su zastupali Pitagora i njegovi sledbenici, koju se kasnije razvili Platon i Plotin (Plotinus), ljudi i životinje imaju zajednički duh, i domaćini su istim dušama, koje transmigriraju od ljudi prema životinjama i obrnuto. Jedna od potvrda ovog verovanja je bila stroga zabrana konzumiranja životinjskog mesa, koja je smatrana kanibalizmom.⁸¹² Rani hrišćani na Istoku težili su da zadrže verovanja povezana sa stoicima i helenističkim kultovima misterija, vjerujući u besmrtnost duše i njeno odvajanje od tela u trenutku smrti. U ranom hrišćanstvu, preovladavalo je verovanje u besmrtnost duše, dok je mogućnost telesnog vaskrsenja bilo nepoželjno i neprihvaćeno.⁸¹³ Međutim, ubrzo se pokazalo da je verovanje u fizičko vaskrsnuće svrsishodnije od duhovnog, Hristovog vaskrsenja, a samim tim ovo učenje je više prihvatljivo neobrazovanoj masi. Kasniji pisci, stoga su pokušali da dokažu fizičku prirodu vaskrsnuća. Među prirodnim fenomenima predloženi su mesečno vaskrsnuće meseca, svakodnevni izlazak i zalazak

⁸¹⁰ Clair, *Unnatural History*, 102.

⁸¹¹ Ольга Олеговна Полякова, "Грифон и герой-олень в космологической композиции на Пазырыкском ковре (в В. До НЭ) как практическая модель общественного развития древних обществ," *Теория и практика общественного развития* 9 (2013): 56 i dalje, pristupljeno: 02. 05. 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/grifon-i-geroy-olen-v-kosmologicheskoy-kompozitsii-na-pazyrykskom-kovre-v-v-do-n-e-kak-prakticheskaya-model-obschestvennogo-razvitiya>.

⁸¹² Hassig, *Medieval Bestiaries: text, image, ideology*, 169.

⁸¹³ Valerie Jones, "The Phoenix and the Resurrection," in *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig (New York: Garland Publishing, 1999), 100.

sunca i vaskrsenje feniksa iz mrtvih.⁸¹⁴ Otuda su se dva mita o feniksu našla u cirkulaciji u literaturi i ikonografiji srednjeg veka, sa simbolikom koju je ovo biće, u manje-više izmenjenom obliku, zadržalo do danas.

Upotreba začina u ritualu sahranjivanja nije srednjovekovni izum, već drevna tradicija. Začini su se koristili u pripremi odra, groba ili lomače, a njihove količine su ukazivale na značaj pokojnika i porodično bogatstvo. Prijatan miris ovih začina simbolizovao je trijumf života nad smrću.⁸¹⁵ Sa izuzetkom Artemidora (Artemidorus), koji navodi samo biljke senu i miru, svi autori koji spominju plamen lomače, u kojoj gori feniks, kao gorivo spominju čisti cimet (Cinnamomum). Preimućstvo cimetu, u odnosu na druge biljke, daje i Laktancije. Cimet se smatrao neophodnom biljkom u mitu o feniksu, prema kome on sagoreva na lomači. Ova veza feniksa i cimeta prisutna je i bez njegovog spaljivanja, jer je on prema legendi, donosio cimet iz nepoznatih krajeva. Aristotel i Elijan nazivaju ptice, koje nose ovu biljku, *Cinnamomum*, a Plinije i Solin, *Cinnamolga*. Ali kada Plinije govori o aromatičnim biljkama on navodi da se one mogu naći u ptičijim gnezdima, posebno u feniksovom. Sa ovim tvrdnjama Plinije podržava Herodota i Aristotela, koji su bili mišljenja da je ptica koja donosi ljudima cimet, feniks. Važno je spomenuti da u raspravi o feniksu, Plinije ne spominje *Cinnamomum* i da ne poistovećuje *cinnamolga* sa feniksom. Avienus, u latinskoj verziji *Periegesis* (Dionysiusa Periegetesa), spominje jedan od vanrednih događaja koji prati rođenje Dionisa, a to je dolazak ptica koje su donele lišće cimeta sa nepoznatih ostrva. Avienus, kao i Plinije, poistovetio je ptice, koje su donele cimet, sa feniksom.⁸¹⁶

Feniks je, neprikosnoven, simbol sunca i simbol svetlosti što se može videti u različitim jarkim kontrastima boja njegovih krila, kao što su zlatna i crvena. Noge su mu boje purpura, ima plameni oreol iznad glave i ćubu koja sija sunčevom svetlošću. Njegova pojava podseća na upečatljivi izgled grčke palate boga sunca na planini, na Istoku. U Kini, feniks ima svoje mesto u vrhu kosmičkog poretka, zajedno sa još tri svete životinje, jednorogom, zmajem i kornjačom sa kojima utiče na uspostavljanje reda u kosmosu. Njegova pojava uvek se vezuje za vreme blagostanja a ptica je smatraja pozitivnim znamenjem, odnosno nikada se nije pojavljivala za vreme suše i u vreme

⁸¹⁴ Jones, *The Phoenix and the Resurrection*, 102.

⁸¹⁵ Wheatcroft, *Classical Ideology in the Medieval Bestiary*, 148; U hrišćanstvu je ovaj prijatan miris označavao svetost. Cf. Ross, *The Old English Physiologus*, 5.

⁸¹⁶ Broek, *The myth of the phoenix*, 165-168. Ovaj autor analizira i vezu ove ptice sa suncem, itd.

haranja bolesti.⁸¹⁷ Feniks je, nesumnjivo, bio i plamena ptica, i legenda o njemu predstavlja kombinaciju zametaka svih religijskih verovanja koja su vladala u prearijevskom svetu. Ona nam otkriva obožavanje sunca i žrtvu koja se, kroz vatru, prinosila velikom božanstvu, a istovremeno nam otkriva i verovanje o jajetu i crvu odnosno zmiji, visoko cenjenoj legendi širom antičkog sveta. Mit o feniksu se može pratiti do asirskog *Nisrocka* koji u ruci drži mirtino (smirna) jaje, koje podseća na šiškarku i sasvim je moguće da je Višnuov Garuda, predstavljen kao polu-čovjek, polu-ptica, ponekad prikazan sa crvenom krestom i kljunom, nastao po uzoru na ovo biće.⁸¹⁸ U Indiji, uopšteno govoreći, feniks nije bio poznat po imenu i bio je doživljavan kao neko biće nalik paunu, pa je tema priče o revitalizaciji, odnosno rođenju iz pepela, posle smrti, dobila drugi oblik, kao tema o pomračenju Sunca.⁸¹⁹

F. Lecocq smatra da feniks predstavlja simbiozu dva imaginarna stvorenja: ptice koja se pojavljuje u astronomskim ciklusima Istoka (možda petao), i ptice psihopompa pod nazivom *Benu*, koja pripada egipatskoj kosmogoniji. Ova retka ptica, čudo sveta, prilagodila se svim literarnim nivoima, dok je njena slika postala simbol rimskog kovanja i hrišćanske ikonografije.⁸²⁰

1.4. Bića sa glavama bovida, ekvida i cervida

Bonnacon, Eale, Leucrota, Parandrus, Unicornis

Bonnacon (*bonasus*). Varner navodi u svojoj studiji o komparativnoj mitologiji: "Možda najstariji koncept boga je onaj, o rogatom stvorenju." On nam ukazuje na veliki značaj rogatih stvorenja od vremena čovekovog otkrivanja prirode. Od najranijih vremena životinjski rogovi su imali istaknut značaj u ritualima a među prva imaginarna kompozitna bića ubrajaju se ona, koja predstavljaju čoveka sa rogovima i sl. Divlja stoka koja je živela u Mesopotamiji do neoasirskog perioda bila je krupna i

⁸¹⁷ Elmer G. Suhr, "The Phoenix," *Folklore* 87/1 (1976): 29-30, pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1259496>.

⁸¹⁸ Skulpture iz Ninive i Vavilona, na kojima je predstavljen *Nisrock* koji sedi na svetom drvetu, mogu se povezati i sa kineskim mitom o mudracu koji je ugledao pticu na drvetu, koja je kljućanjem izazvala požar. Cf. A. W. Buckland, "Mythological Birds Ethnologically Considered," *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 4 (1875): 290-291, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/2841232>.

⁸¹⁹ Suhr, *The Phoenix*, 33-34.

⁸²⁰ Françoise Lecocq, "Inventing the Phoenix. A Myth in the making through Words and Images" in *Animals in Greek and Roman Religion and Myth*, ed. Patricia A. Johnston, Attilio Mastrocinque and Sophia Papaioannou (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2016), 449.

visoka, sa masivnim, široko razgrnutim rogovima. Rogovi životinja su imali naročitu simboliku, jer su bili smatrani božanskim atributom. Rogove su nosili bogovi, boginje, duhovi, smrtnici i druge životinje kojima prirodno ne rastu. Jedna od starijih predstava je vavilonski čovek-bik, koji se u umetnosti pojavljuje oko III milenijuma pre n. e.⁸²¹ U proto-elamitskoj umetnosti Irana (Suza, Persija), na predmetima iz perioda III milenijuma pre n. e., motiv "borbe" predstavljen je u vrlo prepoznatljivom stilu, koji prikazuje životinje u ljudskom stavu. Figure protivnika lava i bika, predstavljene su sa obe strane centralne božanske (herojske) figure. U ovom slučaju lav i bik simbolizuju beskonačnu borbu između dualističkih sila prirode, koja se manifestuje u smenjivanju dana i noći, godišnjih doba, leta i zime. Lav je gospodar dana, a bik, čiji rogov ga povezuju sa polumesecom i mesecom, je vladar noćnog neba. Kao sunce i mesec, ili dan i noć, lav i bik su ujedno mogli biti personifikacija i drugih antitetičkih kosmičkih sila, kao što su toplota i hladnoća, vatra i voda, svetlost i tama, život i smrt.⁸²² U mesopotamskoj umetnosti, u neoasirskom periodu, IX–VII vek pre n. e., bovidi su uživali veliko poštovanje i često su prikazivani na reljefima vladara.⁸²³

Bos primigenius je dokumentovan u Mesopotamiji 3000. pre n. e., u *Epu o Gilgamešu*. Njegovo postojanje zabeleženo je i u umetnosti Egipta oko 1000. pre n. e. Ovu životinju spominje Aristotel kao evropskog bizona (*Bison bonasus*), ali ne spominje tura (divlje goveče). Na rimskim mozaicima u mestu *Leptis Magna* u Libiji, koja je u periodu od I do IV veka bila centar trgovine egzotičnim životinjama, prikazane su scene borbe i lova na tura. Iz srednjovekovnih izvora saznajemo da ova životinja pruža žestok otpor kada je zarobljena ili kada se lovi.⁸²⁴ Pružanje žestokog otpora, možda je u našim rukopisima predstavljeno na simboličan način, izbacivanjem izmeta, jer slikanje krvavih scena borbe bika i lovaca, ne bi bilo u skladu sa sadržajem teksta bestijara. U lovu je uvek učestvovalo, pored aristokratije, mnogo običnih ljudi, koji su služili kao ispomoć u raznim fazama lova. Njihov strah od nekog monstruma, morao je na neki način biti ublažen. Možda, poreklo našeg mitološkog bića nije izričito

⁸²¹ Varner, *Creatures in the Mist*, 83-84.

⁸²² Askó Parpola, *Deciphering the Indus script* (Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 1994), 247.

⁸²³ V. Atač, *The mythology of kingship*, 68-69, *passim*.

⁸²⁴ Carl Beierkuhnlein, "Bos primigenius in Ancient Egyptian art—historical evidence for the continuity of occurrence and ecology of an extinct key species," *Frontiers of Biogeography* 7/3 (2015): 109-110, pristupljeno: 24. 03. 2017, <http://escholarship.org/uc/item/2cc00316>.

naglašeno, ali simbolika zakrivljenih rogova u vidu voluta, može ukazivati na dekorativni motiv veoma popularan na Istoku, ali i na drugim mestima.⁸²⁵

Rogovi bonakona neodoljivo podsećaju na motiv volute koja je bila omiljen ukras na Bliskom istoku.⁸²⁶ Spirale i/ili volute vode poreklo iz praistorijskih kultura. Njihova upotreba u svim kulturama, otežava identifikaciju njihovog porekla. Međutim, njihova primena u dekorativnoj umetnosti i njihov simbolizam nesumnjivo su podržali trajanje ovih simbola više milenijuma. U dekorativnoj umetnosti Mikene, simbolizam spirale i volute je povezan sa oktopodom. Korišćenje voluta, kao dekoracije na egipatskim skarabejima i tračkim statuetama nage boginje iz starijeg perioda, ukazuje na to da je ovaj simbol predstavljao život. Prema ovom autoru, egipatski bog Amon je identifikovan sa ovnom, a njegov spiralno zakrivljeni rog postao je simbol Gromovnika u zemljama Mediterana. Ovaj se uticaj proširio i na druge kontinente.⁸²⁷

Bonakon sa spiralnim (volutastim) rogovima može se videti na scenama u rukopisima: Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 26v); St. Petersburg, Ross, MS Q.v.V.1 (f. 38); New York, Morgan, M. 81 (f. 37r) itd.

Eale (Yale). Prema pisanju W. Georgea, veoma je teško utvrditi da li je *eale* ili *yale* bio inspirisan životinjom koja je predstavljala spoj konja i antilope, antilopu, nosoroga, kozu ili neko drugo goveče. Od I veka do danas, pošto je *eale*, kao motiv, nastavio da "živi" u heraldici, iako je u prirodnjačkim rukopisima spominjan samo do XVII veka, većina autora se slaže po pitanju njegovog uzora. To je verovatno bila neka životinja dugih rogova koja je živela u Etiopiji ili Indiji, ili na oba mesta. Jedinu nejasnoću pri identifikaciji predstavlja deo opisa, koji se odnosi na njušku vepra, ali i to

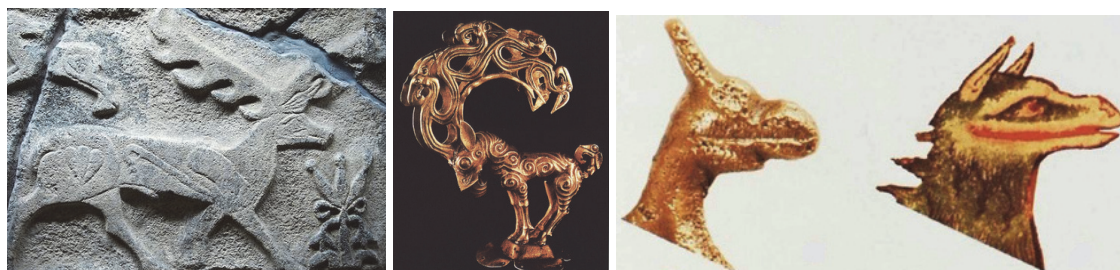
⁸²⁵ Poznato je da motiv volute potiče iz praistorijskih vremena, kao varijanta brojnih spiralnih ukrasa. Treba spomenuti navode A. Cooka da su, asirske motive koji se ponavljaju, povezane krivim linijama i koji se završavaju spiralnim volutama, unapredili Grci. U daljem izlaganju ovaj autor analizira brojne primere upotrebe ovog motiva. Cf. Theodore Andrea Cook, *The Curves of life, being an account of spiral formations and their application to growth in nature, to science and to art; with special reference to the manuscripts of Leonardo da Vinci* (London: Constable, 1914), 266 i dalje, 277 i dalje.

⁸²⁶ Volute su prepoznatljivo obeležje jonskog kapitela stuba i drugih arhitektonskih ukrasa. Pored toga *capital* je izveden od latinske reči (*capit, caput*) koja označava glavu. Mišljenje o poreklu jonskog kapitela stuba u Mesopotamiji je generalno prihvaćeno, a do njega se došlo nakon što su otkriveni kamen iz Sipara (Sippar), iz vremena oko 880 g. pre n. e., neki asirski predmeti od slonovače, nastali u periodu između VIII i VII veka pre n. e. i nekoliko bareljefa mlađeg perioda iz Khorsabada i Koyundjika. Cf. A. L. Frothingham, "A Proto-Ionic Capital, and Bird-Worship, Represented on an Oriental Seal," *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 3, no. 1/2 (1887): 57, pristupljeno: 10. 07. 2017, doi:10.2307/496378.

⁸²⁷ Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon*, 176-178.

je, kasnije, u tekstovima i ilustracijama zamenjeno kozjom gubicom.⁸²⁸ Veću popularnost ovo biće stiče zahvaljujući korišćenju njegove figure u heraldici tokom XV i XVI veka.⁸²⁹

Leucrota. Jedan od najprepoznatljivijih karakteristika *Liv* (Letonija, Latvija) kulture je korišćenje zoomorfnih privezaka, koji su tradicionalno smatrani paganskim simbolima. Ovi simboli su, takođe, u širokoj upotrebi u hrišćanstvu i javljaju se u vremenu od XI veka. Pojedini privesci u obliku konja „Smolensk-tipa“, pokazuju velike sličnosti sa našom leukrotom (sl. 21). Pojava ovih privezaka može se povezati sa dolaskom hrišćanskih misionara na Istočni Baltik.⁸³⁰

Sl. 19. *Scena iz lova na jelena.* Ortostat reljef. Alaca Höyük, kasno bronzano doba (prema: B. J. Collins, *On the Trail of the Deer: Hittite Kurala*, 75); sl. 20. *Konj-monstrum?* Severozapadna Kina, provincija *Shaanxi*, IV vek pre n. e. (prema: Farkas, 2000, sl. 6); sl. 21. *Leucrota.* privezak iz humka Ikškiles Kābeles (oblast reke Daugava) i predstava leucrota iz Bestijara, XII vek (prema: P. Спиргис, 503, sl. 8).

Parandrus. Po svemu sudeći, on pripada jelenima (*tarandrus*, *tarandus*). Na reljefu ortostata sa lokaliteta *Alaca Höyük* (Anadolija) iz kasnog bronzanog doba, prikazana je scena lova na jelena (sl. 19).⁸³¹ Međutim, u rukopisima se jelen pojavljuje u posebnom poglavlju. Prikazan je sa rogovima koji po veličini, uglavnom, odgovaraju rogovima životinje iz prirode. Rogovi kod *parandrusa* ukazuju na to da je ova mitološka životinja, možda, nastala po uzoru na nekog četvoronošca, najverovatnije jelena (losa i sl.), ili na neku vrstu koja živi u severnim oblastima. Figure jelena poznate su na prostorima Evroazije. Jelen je kod Sarmata predstavljao plemenske pretke. U nomadskoj umetnosti Sibira, jelen je, možda, predstavljao žensko božanstvo. Figura iz

⁸²⁸ George, *The Yale*, 426.

⁸²⁹ Clair, *Unnatural History*, 92.

⁸³⁰ P. Спиргис, „Средневековый bestiарий как источник по интерпретации ливских зооморфных подвесок,” у *Археология и история Пскова и Псковской земли*, Семинар имени академика В. В. Седова: Материалы 59-го заседания, Вып. 29 (Москва; Псков; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014), 402, 503 (za ilustraciju leukrote).

⁸³¹ Collins, *On the Trail of the Deer: Hittite Kurala*, 75.

severozapadne Kine (sl. 20), provincija *Shaanxi*, više podseća na konja sa rogovima, nego na jelena.⁸³²

Predstave rogatih životinja, kao motiv, potiču još iz kamenog doba, a sreću se na prostranstvima Evrope, Azije, Afrike. Njihova povezanost sa određenim mitološkim konceptima varirala je u zavisnosti od toga kojoj su kulturi pripadali. Ako pretpostavimo da je parandrus nastao po uzoru na jelena ili antilopu, možemo ovo biće dovesti u vezu sa prostorima Evrope, ali i sa dalekim prauzorima na prostorima Azije, jer je prirodni polumesečasti oblik rogova *ibexa* bio idealni lunarni simbol na Bliskom istoku još 5000 god. pre n. e.⁸³³

U svom članku "*The Snake-Eating Stag in the East*" Richard Ettinghausen traga za drevnim umetničkim motivom poznatim i na Istoku i na Zapadu. On nam ukazuje na to kako je tema "jelen koji ubija i jede zmiju" bila popularna u vreme Plinija, Marcijala i Lukrecija, i kako je kasnije postala religiozni motiv u hrišćanstvu: jelen koji simbolizuje Hrista uništava zmiju koja simbolizuje đavola. Ako zanemarimo predstavu u kojoj se bori protiv zmijske, jelen se može pojaviti u predstavama čak kao planinska koza ili neka druga rogata životinja, uključujući *ibexa*.⁸³⁴

Jedna od karakteristika zmaja, prema navodima Elliot Smitha su jelenski rogovi. Oni su sastavni deo opreme zmajeva u Kini i Japanu. Rogovi drugih životinja, takođe se pojavljuju kao simbol zmaja. U Vavilonu, Ea i Marduk, blisko su povezani sa antilopom ili gazelom, i prikazani u kombinaciji: glava antilope (u nekim slučajevima sa glavom koze) i telo ribe. U Egiptu su Oziris i Horus ponekad dovođeni u vezu sa gazelom ili antilopom, a još češće je na ovaj način predstavljan njihov neprijatelj Set. Iz tog razloga, u nekim delovima Afrike, posebno na zapadu, antilopa igra ulogu zmaja u azijskim pričama.⁸³⁵

Nejasna morfološka slika parandrusa u rukopisima bestijarima, mogla bi biti posledica difuzije likova rogatih životinja.

Unicornis. W. Haug iscrpno objašnjava ponovo pojavljivanje na Zapadu, indijsko-mesopotamskog kompleksnog motiva pustinjaka "rog gazele" (*gazellenhorn*) –

⁸³² Farkas, Filippovka and the Art of the steppes, 8, 13.

⁸³³ Richard Dibon-Smith, "The Horn in Antiquity," *History of Religions* 3 (1963): 32, pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.dibonsmith.com/horn.pdf>.

⁸³⁴ U Kurt Weitzmann (ed.), *Late classical and mediaeval studies in honor of Albert Mathias Friend, jr.*, (Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1955), 272-286. Citirano u Richard Dibon-Smith, *The Horn in Antiquity*, 40-41.

⁸³⁵ Elliot Smith, *The Evolution of the Dragon*, 130.

Enkidua, u legendi biskupa Jovana Hrizostoma, koji je podlegao čarima lukave kraljeve kćeri Sesilije a potom se pokajao. Ova legenda, koja se na romanskom Zapadu, može pratiti unazad do XIII veka, potpuno se podudara sa mohamedanskim legendama o isposniku po imenu Barsisa, Harutu i Marutu. Bajkovita, delom novelistička priča o Merlinovom zarobljavanju sadrži motiv nadmudrivanja, a ima govora i o njegovom proročkom smehu. Razlog za prihvatanje takvih kretanja i promena motiva je činjenica da, počev od Darija, opstaju trgovački i kulturni kontakti između Orijenta i Okcidenta. U rukopisima crkvenih otaca mogu se dokazati budistički elementi, a od naročitog značaja je što *Physiologus* pokazuje, pre svega, različite tragove indijskog porekla, i to u poglavljima o haradriji (*caladriusu*), o biseru, indijskom kamenu, kitu, slonu, jelenu, feniksu i pupavcu (*hoopoe*). Nakon svega, može se zaključiti da je indijsko-mesopotamska priča, takođe, ušla u poglavlje o jednorogu. Od pustinjaka “*roga gazele*” nastala je jednoroga životinja u obliku jarčića. Lukava devojka postala je devica koja je presrela životinju, da bi je namamila da uskoči u njeno krilo i da je, potom, odvede u kraljevsku palatu.⁸³⁶

Predstava jednoroga u kripti bazilike San Savino (Piacenza, oko 1107. g.) na podnom mozaiku okružena je scenom, u kojoj je prikazano dvanaest znakova zodijskih (sl. 23). Scena sa jednorogom i devicom ukazuje na uticaj *Physiologusa*. Ovde jednorog više podseća na kozu, zbog svojih ušiju, nego na konja, osim što ima konjski rep. Devicu, koja se, nikada ne prikazuje pored jednoroga u vizantijskim mozaicima, ovde je teško identifikovati.⁸³⁷ Prikaz jednoroga u rukopisu: Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 149v), iz druge četvrtine XII veka, po svom izgledu, podseća na predstavu na mozaiku (sl. 24).

⁸³⁶ Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 45-46.

⁸³⁷ Francesca Tagliatesta, “Iconography of the Unicorn from India to the Italian Middle Ages,” *East and West* 57/1/4 (2007): 181, pristupljeno: 04. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/29757727>.

Sl. 22. *Unicornis*. Harappa, III mil. pre n. e. (prema: Frenez and Vidale, *Harappan Chimaeras*, 109, sl. 2); sl. 23. *Unicornis*. Bazilika San Savino (Italia), XII vek (prema: Francesca Tagliatesta, "Iconography of the Unicorn", fig. 2); sl. 24. *Unicornis*. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 149v), XII vek.

Jednorog, u mozaičkoj kompoziciji manastira *Santa Maria del Patir*, ima bradu i, veoma, nalikuje na kozu.⁸³⁸ Jednorog iz rukopisa MS Add MS 42130 (The Luttrell Psalter), BL, London, (f. 15r), 1325–1340 (sl. 25), pokazuje velike sličnosti sa jednorozima u bestijarima.⁸³⁹ Mizerikordija u katedralnoj crkvi *Christ and the Blessed Virgin Mary* (Chester, UK) iz XIV veka prema kompoziciji u kojoj ubijaju jednoroga, odgovara predstavama u bestijarima (sl. 26).⁸⁴⁰

Prikazi jednoroga u Pjaćenci, Parmi i Otrantu pokazuju, da su dotični rukopisi *Physiologus* i Psaltir, izvršili širi uticaj. U mozaiku (medaljonu) iz Otranta nalazi se, kako izgleda, slikovna potvrda o tome, da je sveštenik Pantaleone za svoj umetnički portret koristio Davidov slikovni obrazac. Biblijska komponenta motiva prikazana je na kompleksnom psaltiru, knjigama o Jovu i Danielu, tipološkim ciklusima, Judaici, Hristu, đavolu i hibridu. Između ostalog, može se dokazati da je stari orijentalni slikovni obrazac pobjednika (onog koji je savladao životinju), u langobardskim reljefima, prenet na Hrista. U tipološkim ciklusima primer lova na jednoroga, kao predskazanje Hristove inkarnacije, ima isti značaj kao i onaj, koji je pridavan starozavetnim tipovima. Polivalentnost motiva o jednorogu najviše dolazi do izražaja u tome, što se Hrist može prikazati kao spiritualni jednorog "duhovni jednorog", a đavo se može prikazati kao *terrenus princeps* (bibl. Fürsten dieser Welt (gospodar sveta) – Sotona).⁸⁴¹

Sl. 25. *Unicornis*. MS Add MS 42130 (The Luttrell Psalter), BL, London, (f. 15r), 1325–1340; sl. 26. *Unicornis*. Mizerikordija, katedrala u Chesteru (UK), XIV vek (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 50); sl. 27. *Unicornis*. Oxford, Bodley, MS Douce 308 (f. 94r), prva četvrtina XIV veka.

⁸³⁸ Tagliatesta, *Iconography of the Unicorn*, 182.

⁸³⁹ "Digitised manuscripts," British Library, London, UK, pristupljeno: 12. 03. 2015, <https://www.bl.uk/manuscripts/>.

⁸⁴⁰ Bond, *Wood carvings in English churches*, 50.

⁸⁴¹ Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 143.

Motiv životinje u krilu žene, i životinje oslonjene na prednje noge, dobro je poznat u grčkoj tradiciji slikanja. W. Haug se, pre svega, bavio tumačenjem teksta na grčkom jeziku, iz kog se nije moglo jasno shvatiti, da li je jednorog, izvorno, prikazan kao pitom, ili kao nemirni divlji jarčić. Ipak, najvažniji argumenti govore u prilog blagosti. Isto tako teško je odrediti da li će životinja iz izvornog teksta, zauzeti mesto u krilu, ili će se priviti na grudi žene (*lactacio*, laktacija). Jednoznačnost prevladava u kasnijim latinskim verzijama, nastalim pod Gregorovim i Isidorovim uticajem, u kojima je životinja, kao u antičkoj književnosti, previše velika, da bi mogla da se smesti u krilu. Za datiranje vremena nastanka latinske verzije B, predložen je *terminus post quem* oko 400.g. Analiza ilustracija u rukopisima pokazuje da vizantijski rukopisi, *Physiologus* i Psaltir, ne poznaju prikazivanje životinje u krilu žene (ili u naručju), nego pred njom stoji životinja, veličine jelena. Samo u milanskom grčko-italijanskom *Physiologusu* i vatikanskom *Codexu* (1927) životinja ima oblik jarčića (jareta – tj. male životinje). Na milanskom crtežu on se oslanja na prednje noge.⁸⁴²

Najstariji sačuvani sirijsko-libijsko-egipatski prikazi koji, možda, potiču od ilustracija u *Physiologusu*, nastali su u V i VI veku. Krilata jednoroga životinja, za koju nije prihvatljiva tradicija *Physiologusa*, prikazana je na mozaiku iz Konstantinopolja (V vek). Prikaz lovaca pored devojke i jednoroga, nije potvrđen u vizantijskim spomenicima. On je ipak originalna tvorevina svih postkarolinških shvatanja i očigledno je ponovo obnovljen i ponovo se razvio na Zapadu. Takođe, prvo se u zapadnim rukopisima pojavio motiv ranjavanja i ubijanja životinja i to u tumačenju teksta samo u alegorijskom smislu, dok je ilustracija bila uobičajeni prikaz scene iz prirode. Premeštanje alegorije u prikaz pojma u vidu slike, pokušano je samo u latinskim rukopisima u Briselskom *Physiologusu* (Hrist i učenici). U grčkim rukopisima alegorija se može sresti u *Physiologusu* iz Smirne (Blagovesti) i u *psaltirima* (Marija sa detetom). Dok se prikazi jednoroga na tipološkim minijaturama iz Averbodea, Floreffea i Stammheima i rukopisi iz Milana i Reuna (Rein, Austr.), iz grupe latinskih rukopisa *Dicta Chrysostomi*, povezuju sa obrascima slika grčkog rukopisa iz Milana, dotle se prikazi rukopisa *Physiologusa* iz Brisela i Berna vraćaju na obrasce slika, zastupljene u Smirni i odatle preuzimaju motiv *lactatio*. Zaključak je da se veza između rukopisa iz

⁸⁴² Einhorn, *Spiritualis Unicornis*, 142.

Berna, Utrehta i Štutgarta bazira na jednom latinskom *psaltiru*, nastalom oko 400 g. On bi trebalo da predstavlja najranije dokaze o prikazivanju jednoroga na Zapadu.⁸⁴³ S druge strane sveta, predstava jednoroga na pečatu iz Harappa kulture, iz doline Inda, pripada možda najstarijim predstavama ovog bića na Istoku (sl. 22).⁸⁴⁴

U religioznim bestijarima jednorog je bio povezan sa Devicom Marijom kao simbolom bezgrešnog koncepta. Do kraja srednjeg veka jednorog postaje simbol i nebeske i zemaljske ljubavi.⁸⁴⁵

1.5. Bića sa ljudskom glavom

Centaurus, Onocentaurus, Manticora, Satyrus, Sirena

Centaurus, onocentaurus. Čini se da o poreklu motiva kenatura ne postoji konzistencija u najstarijem prikazivanju ovog bića u Grčkoj. Na nekim pitosima javlja se predstava Meduze u liku ženskog kentaura, odnosno kao kentaura.⁸⁴⁶ Poznato je, da hibridi konja i ljudi potiču sa Istoka. U bliskoistočnoj umetnosti zabeleženi su u periodu koji je prethodio pojavi u grčkoj kulturi (druga polovina X veka pre n. e.). Prvi pisani trag, koji se odnosi na konja, pojavljuje se u sumerskom tekstu, gde je upotrebljena reč, *Anse Kur*, strani magarac ili planinski magarac, što ukazuje na nesvakidašnjost pojave ove životinje u ranom Sumeru. Grčki kentaur predstavlja primer ikonografske transpozicije sa Istoka na Zapad, a nije posebno grčki izum, iako mu se može dozvoliti neki stepen lokalne adaptacije. Prema Homeru, kentauri nemaju konjske attribute, ali treba imati u vidu da je Homer više fantastičnih elemenata o ovoj životinji crpeo iz oralnog predanja i folklora. Kod njega su i sirene bile ljudska bića kod kojih je samo nagoveštena smrtonosna priroda. Stoga bi grčki kentaur, u suštini, predstavljao lokalnu adaptaciju koncepta koji je potekao iz kultura Bliskog istoka, predstavljen grčkom svetu kao vučna životinja, oko sredine II milenijuma pre n. e. Kentaur je, verovatno, orijentalni uvoz, iako je moguće, da su kentauri, koji se pojavljuju u umetnosti ranog

⁸⁴³ Ibid., 142.

⁸⁴⁴ Prema: M-18 u: Jagat Pati Joshi and Asko Parpola, *Corpus of Indus Seals and Inscriptions: 1. Collections in India*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1987. Citirano u Frenz and Vidale, *Harappan Chimaeras*, 109 (sl. 2).

⁸⁴⁵ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 463.

⁸⁴⁶ Gantz, *Early Greek myth*, 145, 304.

perioda severozapadne Indije, grčki uvoz prenet posredstvom grčkih umetnika postaleksandrijskog kraljevstva Baktrije.⁸⁴⁷

Priča o kentauru Hironu, najpoznatijem kentauru stare Grčke, slična je asirskoj legendi o čudnom stvorenju *Hea-bani*, koji je prikazivan kao pola čovek, pola bik, sa telom, licem i rukama čoveka i rogovima, nogama, kopitama i repom bika. Kao i Hiron, bio je poznat po svojoj mudrosti i na kraju je ubijen, slučajno, tokom borbe između *Gizdhubara* i *Khumbabe* (Humababa).⁸⁴⁸

Figura kentaura od terakote sa nalazišta Lefkandi, Eubeja (λευκαντί, Εύβοια), datovana je u period oko 900. g. pre n. e.⁸⁴⁹

Onocentaurus je prikazan u rukopisu *De Proprietatibus rerum* Bartolomeja Engleza, na latinskom i italijanskom (Mantova, Italija) (sl. 30).⁸⁵⁰

Sl. 28. *Centaurus*. Manastir Santa Maria del Patir, Rossano Calabro (Cosenza), XII vek (prema: Francesca Tagliatesta, "Iconography of the Unicorn", fig. 3); sl. 29. *Centaurus*. Cotton MS Vitellius A XV, (f. 102v), X/XI vek, BL, London; sl. 30. *Onocentaurus*. Add MS 8785, BL, London, 1300-1310.g. (f. 294r).

Kompozitni rukopis, Cotton MS Vitellius A XV, poznat i kao *Beowulf manuscript*, nastao u Engleskoj, sadrži i knjigu „*Čuda istoka*“ (f. 98v–106v). Na (sl. 29) prikazan je *centaur* sa narukvicama. Rukopis je nastao krajem X i početkom XI veka. Pojedine scene iz bestijara i „*Čuda istoka*“ prikazane su na stranicama *Rutland psaltira* nastalog oko 1260. g. (Add MS 62925, BL, London).⁸⁵¹

Nedaleko od mesta Rosano (Kalabrija), nalazi se manastir *Santa Maria del Patir*, poznatiji kao *Patire*, koji je osnovao otac Bartolomej. Sredinom XII veka, opat

⁸⁴⁷ Scobie, The Origins of "Centaurs," 145-146.

⁸⁴⁸ Clair, *Unnatural History*, 83.

⁸⁴⁹ Gantz, *Early Greek myth*, 144.

⁸⁵⁰ Book XVIII: On animals. "Digitised manuscripts," British Library, London, UK.

⁸⁵¹ "Digitised manuscripts," British Library, London, UK.

manastira *Blasio* izrađuje mozaik, danas samo delimično sačuvan. Na glavnom ulazu nalazi se mozaik sa predstavama: *centaura* (sl. 28), jednoroga, grifona i mačke. Pored ulaza na severoistočnoj strani nalaze se takođe predstave životinja. Kontekst u kome su prikazana ova bića i njihov izgled, jasno ukazuje na susret dve tradicije, na klasičnu i tradiciju *Physiologusa*.⁸⁵²

Heraldička predstava kentaura bila je jedan od mnogih popularnih motiva u srednjem veku u Evropi i šire. Stil rukopisa bestijara Klingender naziva heraldičkim, a prema njegovom izveštavanju kentaur je, u srednjem veku, bio povezan sa astrologijom kao Strelac (Sagittarius) i simbolizovao je hrabrost u borbi. Njegova asocijacija sa ratnicima možda je inspirisana strahom još od prvih arijevske ratnika na konju.⁸⁵³

***Manticora*.** Mantikore prikazane na ulazu crkve (sl. 31) iz XII veka, Kilpeck (Herefordshire), i na mizerikordiji u Katedrali St. Mary (Limerick) (sl. 32), pripadaju stilu bestijara koji je u ovom periodu bio veoma popularan.⁸⁵⁴ Mantikora je hibridno biće sa ljudskom glavom, koje smo već spominjali. Međutim, *antikora* je možda izvedenica od sansketskog *antakara* (ubica), odnosno antropofag (ljudožder), a to bi se moglo odnositi na tigra.⁸⁵⁵

Sl. 31. *Manticora*. Ulaz crkve, deo timpanona, Kilpeck (Herefordshire), XII vek (prema: Ron Baxter, "St Mary, Kilpeck, Herefordshire;" sl. 15); sl. 32. *Manticora*. Mizerikordija. St Mary's (Limerick) Cathedral (Ireland), XV vek (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 64); sl. 33. *Satyrus*. Mizerikordija, Kings Lynn katedrala, (Norfolk, UK), XIV–XV vek (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 17);

⁸⁵² Tagliatesta, *Iconography of the Unicorn*, 182.

⁸⁵³ Klingender, *Animals in Art and Thought*, 427, 456, *passim*.

⁸⁵⁴ A. H. Collins, "Some Twelfth-Century Animal Carvings and Their Sources in the Bestiaries," *The Connoisseur* 106/472 (1940): 242, (sl. 15), pristupljeno: 10. 08. 2016, <http://bestiary.ca/etexts/collins1940/collins1940.htm>; Ron Baxter, "St Mary, Kilpeck, Herefordshire."

⁸⁵⁵ De Gubernatis, *Zoological mythology*, 160; Ova verovanja zadržala su se i u kasnijim interpretacijama mantikore, npr. kod Topsella, 1607. g. V. Clair, *Unnatural History*, 90-91.

Satyrus. Ova itifalična figura u rukopisima je prikazana naga, što je bio i najčešći manir u prikazivanju ovog bića u klasičnom periodu. Takođe, satiri su u rukopisima najčešće prikazani u pokretu, kao u kompozicijama iz perioda grčke i rimske umetnosti. Figure satira i silena često se dovode u vezu sa figurama egipatskog boga Besa. Ove figure su bile popularne u periodu vladavine XXVI dinastije u Egiptu, najčešće prikazane u igri, a podsećale su na satire i silene sa grčkih vaza.⁸⁵⁶ Njegove animalne komponente – rogovi i uši, kozje noge i sl. povezale su ga sa đavolom u hrišćanstvu. Demon koji nalikuje satiru, spominje se i u hebrejskoj tradiciji.⁸⁵⁷

Predstava satira sa mizerikordije Kings Lynn katedrale, ranije crkve St. Margaret (Norfolk, UK), pripada periodu XIV–XV veka (sl. 33).⁸⁵⁸ Predstavu satira u srednjem veku, u nešto modifikovanom obliku, preuzela je figura divljeg čoveka. Rasprostranjenost predstava divljeg čoveka ukazuje nam na njegovu povezanost sa bićima iz dela *Čuda istoka*. U stvorenja koja su, kao i satiri, dovođena u vezu sa divljim čovekom, ubrajaju se kinocefali (*cynocephali*, ljudska bića sa psećom glavom), *panotii* (ljudska bića sa izuzetno velikim ušima), kiklopi, sciapodi (ljudska bića sa samo jednom nogom), pigmeji, bezglava ljudska bića, giganti, ljudska bića bez usta, muškarci sa petama okrenutim napred i sl. Predstave divljeg čoveka ili satira, bile su omiljen motiv u arhitektonskoj dekoraciji.⁸⁵⁹

Sirena. Među stvorenja koja se pojavljuju u više varijeteta ubraja se i sirena koja je na starom Istoku bila zamišljena kao muškarac, kao žena-ptica u staroj Grčkoj i sl. Sirena-muškarac je prikazan na monumentalnom kamenom reljefu (sl. 34) na kraljevskoj palati asirskog kralja Sargona II (vlad. 721–705 pre n. e.) u Dūr Šarkēnu (Khorsabad).⁸⁶⁰ U verovanjima mnogih naroda na Bliskom istoku prisutno je vođeno božanstvo koje je prikazano kao pola čovek pola riba. Atargatis, sirijsku boginju nalik sireni, obožavali su Grci pod imenom Derketo, za koju pojedini autori veruju da je u

⁸⁵⁶ Matthew Hanrahan, "The Relations between Greece and Egypt during the VIIth and VIIIth Centuries B.C.: Part II," *University Review* Vol. 2/7 (1961): 33-45, pristupljeno: 10. 05. 2017, <http://www.jstor.org/stable/25510075>.

⁸⁵⁷ Alexander Kulik, "How the Devil Got His Hooves and Horns: The Origin of the Motif and the Implied Demonology of 3 Baruch 1," *Numen* 60/2-3 (2013): 226, *passim*, pristupljeno: 20. 04. 2017, DOI: 10.1163/15685276-12341263.

⁸⁵⁸ Bond, *Wood carvings in English churches*, 17.

⁸⁵⁹ Ukrasi na crkvi Notre-Dame, Semur-en-Auxois (Cote d'Or), Burgundija i dr. Cf. John Tchalenko, "Earliest wild-man sculptures in France," *Journal of Medieval History* 16/3 (1990): 226, *passim*, pristupljeno 20. 04. 2017, [http://dx.doi.org/10.1016/0304-4181\(90\)90003-J](http://dx.doi.org/10.1016/0304-4181(90)90003-J).

⁸⁶⁰ Black and Green, *Gods, demons and symbols of ancient Mesopotamia*, 131.

pitanju Astarta. Inspirisani idejom o ljudima-ribama stari Grci su, potom, osmislili brojna fantastična bića: Tritona, Nereide i sl.⁸⁶¹

Pored sirena, koje odgovaraju opisu požudnih bića privlačne spoljašnosti, Albert Veliki spominje i sirene koje su, prema legendi, monstruozne zmije slične sirenama koje žive u moru. One ispuštaju baršunaste zvuke, kreću se veoma brzo, a pojedine mogu i da lete. Njihov otrov je toliko snažan da smrt nastupa pre nego što ugriženi oseti bol.⁸⁶²

Sl. 34. *Merman*. Kameni reljef. Kraljevska palata (Dūr Šarkēn, Khorsabad), VIII vek pre n. e. (Prema: Black and Green, 1992, sl. 107); sl. 35. *Siren*. Mizerikordija, Katedrala u Karlajlu (Carlisle, UK), oko 1400 g. (prema: Bond, *Wood carvings in English churches*, 8); sl. 36. *Sirenes*. Harley MS 4972 (Apocalypse), BL, London, (f. 20r), 1275–1325.

Rukopis, sa temom Apokalipsa, sadrži ilustracije u istom stilu kao i bestijari: Harley MS 4972, BL, London, (f. 20r), 1275–1325 (sl. 36). Sirene su prikazane po uzoru na naše rukopise.⁸⁶³ Ovaj prelazni tip sirene, sa ribljim repom (sl. 35) kandžama i perjem, predstavljen je na mizerikordiji u katedrali u Karlajlu (Carlisle, UK), a prikazan je i u pojedinim bestijarima.⁸⁶⁴

Verovanje u sirene, prem Hulmeu, bilo je za naše pretke kao verovanje u bilo koju drugu životinju, koja živi u moru, vazduhu ili na kopnu. On citira *Physiologusa*, prema kome je ona definisana vrlo jednostavno, kao životinja koja živi u moru. Spominjući antičke vizije o sireni, on ih poredi sa srednjovekovnim shvatanjima, i to, posebno sa piscima koji su bili pobornici mišljenja da ovo biće ima mitsko poreklo ili poetsku dimenziju.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Clair, *Unnatural History*, 219.

⁸⁶² Albert the Great, *Man and the beasts*, 412.

⁸⁶³ "Digitised manuscripts," British Library, London, UK, pristupljeno: 12. 03. 2015, <https://www.bl.uk/manuscripts/>.

⁸⁶⁴ Waugh, *The Folklore of the Merfolk*, 77.

⁸⁶⁵ Hulme, *Natural history lore and legend*, 79 i dalje.

Narodi koji žive uz obale mora vekovima su ispredali legende o ovom biću, nastale su i brojne narodne pesme i balade u Nemačkoj, Danskoj i Škotskoj. Na mnoge od njih su uticale, upravo, crkvene rezbarije, arhitektonski ukrasi i dr.⁸⁶⁶

Bestijari su nesumnjivo bili najinteresantniji od simboličkih dela posvećenih prirodi, jer su u njima paganizam i hrišćanstvo neraskidivo isprepletani. Basne o životinjama koje su prikupili Ktezije, Plinije, Elijan i dr. stoje neposredno uz zapise sa mističkim komentarima koje su pridodali rani hrišćani. Slavni *Physiologus*, simbolički bestijar, potiče iz vremena kada je hrišćanska religija bila u začetku, i razvijajući se gotovo uporedo s njom, bio je poznat čitavom hrišćanskom svetu. Pomešavši orijentalne koncepte shvatanja sveta sa biblijskom egzegezom, srednji vek je prisvojio orijentalnog *Physiologusa*.⁸⁶⁷

Mitološke likove Orijenta, sa veoma dugom genezom definisanja u kulturnom, ideološkom i ikonografskom pogledu, hrišćanstvo je sačuvalo od zaborava, iako su mnogi od njih izmenjeni do neprepoznatljivosti u odnosu na njihovu prvobitnu zamisao. Većina naših likova nije izgubila svoje atribute moćnog, dobrog ili zlog bića, pa i ambivalentnost, koju su mnogi od njih stekli ili zadržali. Transformacija koju su doživeli naši likovi, rezultat je prilagođavanja shvatanjima i potrebama nove religije. Ovakvim pristupom hrišćanstvo je na nenametljiv način iskoristilo ove relikte paganskih tvorevina, dodelivši im nove uloge.

⁸⁶⁶Ibid., 82-83, *passim*.

⁸⁶⁷Mâle, *The Gothic image*, 33-34.

ZAKLJUČAK

Srednjovekovni rukopisi bestijari obeležili su period od XII–XIII veka Zapadne Evrope. Vreme njihove produkcije je znatno duže, kako se pretpostavlja, jer najraniji primerak datira iz VIII-IX veka, a poslednji poznati primerci mogli bi biti iz perioda XIV i ranog XV veka. Rukopisna baština, ovakvog i sličnog sadržaja, dugo se u literaturi nazivala jedinstvenim imenom i posle predložene definicije i klasifikacije M. R. Jamesa, pa su bestijari označavali enciklopedijska dela, različite prirodoslove, knjige o životinjama i sl. Temeljnim proučavanjem, istraživači XX veka definisali su bestijare, kao rukopise hrišćanskog moralno-didaktičkog sadržaja, nastale na tradicijama *Physiologusa*, sa izraženom egzegetskom komponentom. Dela antičkih autora, koja se bave proučavanjem istorije prirode, uobličavala su, nekoliko vekova, shvatanja srednjovekovnog čoveka o životinjama, realnim i imaginarnim. Takođe, na osnovu pisanja i slikanja monaha i slikara, možemo sagledati shvatanja srednjovekovnih ljudi o prirodi. Hrišćanska dogma je, zahvaljujući klasičnim autorima koji su nam preneli znanja o ovim složenim likovima, našla put do svojih sledbenika. Što nije bilo razumljivo u tekstu, bilo da je to usled nedostatka obrazovanja ili nepismenosti, nadoknađeno je umetanjem veoma raznovrsnih i maštovitih ilustracija, koje su ukazivale na pozitivne ili negativne primere, na ispravne i pogrešne postupke, na vrline i mane, na dobro i zlo. Imaginarna mitološka bića rukopisa bestijara, ili barem pojedina od njih, nastala su kao ideja, začeta u praistorijskim vremenima, koja je, vremenom, evoluirala i menjala se sa kulturnom interakcijom. Mitološke koncepcije starog Istoka proistekle su iz veoma dugotrajnog posmatranja prirode i sveta, pa nije slučajno što je većina naših mitoloških bića potekla, upravo, iz ovih delova sveta. U radu smo pokušali da pojedina mitološka bića identifikujemo sa njihovim prauzorima u starim kulturama, da sagledamo njihovo kretanje putevima kultura, koje su uspešno prelazili u veoma dugom vremenskom periodu, ponekad, bez posebno utvrđenih itinerara. Takođe, prateći genezu ovih mitoloških bića, pokušali smo da identifikujemo njihovo nekadašnje simboličko značenje, izgled, osobine i funkcije, koji su doživeli brojne promene i povučemo paralele sa drugim kulturnim fundusima. Dakle, pojedine mitološke životinje

u bestijarima, analizirali smo sa više aspekata, između ostalog i sa aspekta komparativne mitologije, u pokušaju da ukažemo na njihovo istočno poreklo.

Kolevkom fantastičnih bića i krilatih stvorenja, najčešće kompozitnih, smatrao se Bliski istok. Mnoga od ovih bića spominju se u kosmogonijskim mitovima poteklim iz Mesopotamije koji su inspirisali starogrčku kulturu. Veliku ulogu u prenošenju ovih formi na Zapad odigrala je grčka kultura i njeni kreativni pesnici i hroničari, Homer, Hesiod, Herodot itd. Najpouzdaniji izvori koji svedoče o ovim kontaktima, mogu se prepoznati u mitovima o potopu, o velikoj zmiji, o heroju koji se bori sa čudovištem itd. Prema mišljenju najvećeg broja autora, dela koja nedvosmisleno ukazuju na to da su ovi kontakti ostvareni su Hesiodova *Teogonija*, *Ep o Gilgamešu* itd.

Mnogi mitološki likovi imali su zajednički prototip, kao što je slučaj sa satirom, jednorogom i kentaustom, koji su svoj daleki odraz imali u divljim ljudima sa Bliskog istoka, „gospodarima životinja“, šumskim demonima i u posebnim narodima kao što je slučaj sa kentaurima i onokentaurima itd. Oni su se, „putujući“ kroz druge kulture, u trajanju od nekoliko milenijuma, održali sve do danas. Za sirenu, takođe, postoje pretpostavke, koje ukazuju da je potekla od različitih orijentalnih predaka. Najmaglovitija slika potekla odnosi se na zmaja, odnosno zmiju, ili više njih, koja je najverovatnije njegov prauzor. Mit o velikoj zmiji, iz koje su se razvila mnoga druga bića, zadržao se do danas, kao i mit o jednorogu i feniksu. Tu se zatim nižu likovi gmizavaca i drugih životinja, među kojima se izdvaja krokodil koga su pojedini autori smatrali pretečom zmaja. Zahvaljujući kulturnim interakcijama između Istoka i Zapada, mitološki lik zmaja nastavlja da se razvija i u postsrednjovekovnom periodu. Stoga se naš zmaj može smatrati najrasprostranjenijom i najdugovečnijom mitološkom figurom.

Specifičnost našeg istraživanja se ogleda u tome, da smo pažnju usmerili na traganje za idejom o nastanku mitološkog bića iz bestijara, budući da ih ne možemo sa sigurnošću dovesti u vezu sa izvorom. Veoma nezahvalno je bilo i apstrakovati sve elemente koji su našim mitološkim životinjama dodeljeni u srednjem veku, i „razotkriti“ naša bića unazad do arhajskog perioda Grčke i do starijih orijentalnih kultura. A najodgovornije u našem radu je predstavljalo prepoznavanje pojedinih orijentalnih karakteristika, i to onih, koji su nastali u praistorijskim vremenima na Bliskom istoku i šire, na prostorima Srednje i Južne Azije.

Shodno tome, možemo zaključiti da su naša imaginarna bića, kao ideja, začeta u kulturama širokog prostranstva Azije, a razvijala su se i uobličavala tokom veoma dugog vremenskog perioda. Sinkretizam orijentalnih mitoloških bića i onih iz grčke i rimske kulture, obezbedio im je preživljavanje u novom obličju. U srednjem veku u Evropu su stigla u formi i sa simboličkim sadržajem, veoma pogodnim za dalju modifikaciju, sačuvavši, u svojoj literarnoj i umetničkoj prezentaciji, kodove prema kojima smo mogli identifikovati njihove preteče. Pseudo-nauka im je dodelila novi značaj, izgled i ugled.

Srednjovekovnu prezentaciju naših mitoloških životinja bilo je veoma teško apstrakovati i doći do osnovnog modela prema kom su nastala. Pretrpevši brojne promene koje su podržane sasvim novim kontekstom i simbolikom, mnoga od ovih bića su izgubila vezu sa svojim prauzorom. Analiza svakog mitološkog bića iz bestijara pojedinačno, donela bi kompletniju sliku o njihovom poreklu. Značajan broj autora je prepoznao ovakav pristup, pa postoji veliki broj radova koji se bave tumačenjem svakog mitološkog lika ponaosob. Kao najsveobuhvatnije studije izdvajaju se: ona o jednorogu *Spiritualis Unicornis* Jirgena Ajnhorna, one o zmaju *The Evolution of the Dragon* Eliota Smita, *Dragons and dragon lore* Ernesta Ingersola itd.

Srednjovekovni rukopisi bestijari, nastali su na tradicijama grčkog teksta *Physiologusa*, sačuvanog u latinskoj verziji i, po pravilu, sadrže njegov osnovni tekst u manjoj ili većoj meri. Pretpostavlja se da je *Physiologus* zamišljen kao knjiga o životinjama, čiji je prigodni sadržaj prepoznalo hrišćanstvo i, vekovima posle njegovog nastanka, prilagođavalo ga svom učenju. Brojna dela o istoriji prirode ili prirodnoj istoriji, takođe su se „umešala“ u svet *Physiologusa*. Ovako nastali bestijari, koji sadrže brojne preuređene dodatke i izvode iz dela antičkih i srednjovekovnih pisaca, bili su nosioci i biblijskih poruka i znanja o mnogim mitskim bićima. U skladu sa tim, izdvajaju se brojne verzije, prema kojima je danas izvršena njihova klasifikacija. Granice između realnih životinja i imaginarnih bića, gotovo da više i ne postoje, jer životinje u rukopisima prerastaju u simbole. Njihova priroda se prilagođava tekstu koji, u najvećoj meri, sadrži didaktičke i moralne instrukcije prema hrišćanskim teološkim shvatanjima. Njihova vizuelna prezentacija takođe se razdvojila od njihove prvobitne prirode i davno zaboravljenog mitološkog koncepta. Hrišćanska alegorija prestaje, u jednom trenutku, da održava dominaciju nad slikarom rukopisa bestijara, pa on kreira

sopstveni svet shvatanja o ovim bićima, koji nije samo pogrešno shvaćena predstava o životinji koju nije video u prirodi.

Iz prirode koja nas okružuje od davnina, dobijamo poruke, tumačeći ih pomoću simbola koje smo sami definisali. Jarke boje širokog spektra, oduvek su predstavljale opasnost, pa su bića ovakvog kolorita zapamćena kao nepristupačna i opasna. Ovu ideju su imali i tvorci rukopisa bestijara kako bi pojačali efekat upozorenja na opasnost, samu po sebi, te su dodavali životinjama boje koje imaju ili nemaju u prirodi. Neobične forme, od najranijih vremena su, takođe, izazivale podozrenje i dobile odliku monstroznog. Boje, mirisi, neobične forme i sl., ljude srednjeg veka asocirali su na Istok. Naše mitološke životinje, među kojima mnoge, najverovatnije, potiču sa Istoka, a neke predstavljaju neobične kompilacije sa pojedinim karakteristikama, koje takođe možemo pripisati ovim uticajima, nesumnjivo su se našle u funkciji odvrćanja i onog malog broja kolebljivaca, znatiželjnika i avanturista koje bi ovakva egzotika privukla.

Međutim, postavlja se pitanje, kako to da kroz toliko vreme, te nakazne forme nisu izazvale zgražavanje, nego divljenje do te mere, da su pojedine predstave kultura, nadživele i zasenile prirodne, uobičajene i očekivane predstave životinja. Ovo pitanje može se analizirati u posebnom izlaganju o likovima mitoloških životinja iz bestijara, jer u razvijanju ljudskog duha nikad ne učestvuje samo iskustvo, nego, najvećim delom, mašta. U starim kulturama razvile su se ideje i likovi formirajući jedinstvene mitologije, koje nisu bile statične, nego se razvijale, usvajale i dopuđavale novim uticajima iz različitih kultura, prilagođavajući novine svojim shvatanjima. Mitološki koncepti koji su ušli u široku upotrebu, u osnovi su potekli od ideja začetih u shvatanjima različitih naroda i, tako osveženi, najduže su se održali.

Bestijari su uticali na mnoge segmente kulture srednjeg veka, književnost i literaturu, rukopise biblijskog sadržaja i druge, arhitekturu i skulpturu, slikarstvo, duborez, mozaike, heraldiku i dr. i na kraju, na najvažniji segment, na ljudska verovanja i shvatanja. Bez obzira na svoju prvobitnu namenu, prilagođenu hrišćanskom učenju, sačuvali su mitološke životinjske likove od zaborava i preneli ih u novi, složeniji svet verovanja, mnogih evropskih naroda. Tragovi ovih predstava u, manje ili više, izmenjenom obliku i danas se mogu nazreti u mitološkim likovima evropskog folklora.

Skraćenice uz rukopise:

Apostolica	Vatican, Biblioteca Apostolica
Arsenal	Paris, Bibliothèque de l'Arsenal
BBB	Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique
BIM	Montpellier, Bibliothèque interuniversitaire, Section Médecine
BL	London, British Library
BMC	Chalon-sur-Saône (F), Bibliothèque Municipale
BMD	Douai (F), Bibliothèque Municipale
BML	Lyon, Bibliothèque Municipale
BMV	Valenciennes, Bibliothèque Municipale
BNF	Paris, Bibliothèque nationale de France
Bodl.	Oxford, Bodleian Library
BSB	München, Bayerische Staatsbibliothek
Burger	Bern, Burgerbibliothek
CCCC	Cambridge, Corpus Christi College
Fitz.	Cambridge, Fitzwilliam Museum
Getty	Los Angeles, CA., J. Paul Getty Museum
Houghton	Cambridge, MA, Harvard University, Houghton Library
KK	København, Det Kongelige Bibliotek
Meermann	Den Haag, Meermann–Westreenianum Museum
Medicine	Montpellier, Bibliothèque de la Faculté de Médecine
Merton	Oxford, Merton College
Morgan	New York, Pierpont Morgan Library, The Morgan Library and Museum
Ross	Санкт–Петербург, Российская национальная библиотека
SSS	Cambridge, Sidney Sussex College
Trinity	Cambridge, Trinity College
UBT	Tübingen (De), Universitätsbibliothek
ULA	Aberdeen, University Library
WAL	London, Westminster Abbey Library

PREGLED RUKOPISA:

Pregled (katalog) je zasnovan na digitalizovanim formatima rukopisa i na osnovu *online*–kataloga institucija u kojima se čuvaju. Pored toga, za dopunu podataka iz kataloškog opisa pojedinih rukopisa koristili smo publikacije u kojima su rukopisi objavljeni. U *Pregled* su uključeni svi identifikovani rukopisi, ali su detaljnije prikazani samo ilustrovani i dostupni rukopisi.

Pregled je ustrojen prema Familijama bestijara (verzije, tipovi i sl.), sa napomenama o odstupanjima i specifičnostima rukopisa. Rukopisi su označeni rednim brojem od 1 do 180.

Svaki rukopis sadrži podatke o mestu i instituciji u kojoj se čuva, signaturu, zemlju ili oblast porekla, vreme nastanka (datum). Nismo naveli detaljne kodikološke podatke i kompletne podatke o sadržaju rukopisa (naslove pridruženih rukopisa). U osnovnom tekstu rada analizirane su analogije, dekoracija, ikonografija, i sl. U okviru rubrike bestijar, za ilustrovane, digitalizovane i dostupne rukopise, naveli smo nazive mitoloških životinja koje se odnose na našu studiju i oznake stranice (folijacije) originalnog rukopisa. Nazive pojedinih životinja naveli smo prema originalnim natpisima ispod ilustracija u manuskriptu. U polju napomena, u skraćenoj formi, naveli smo izvore, korišćene za formiranje *Pregleda* i značajnije podatke o rukopisu. Rukopisi, dostupni *online*, sadrže web adresu.

Podaci su preuzeti iz pojedinih bibliotečkih ili muzejskih kataloga ili iz relevantne literature. Za formiranje *Pregleda*, korišćeni su podaci: James, *The Bestiary*, 1928; McCulloch, *Mediaeval Latin and French Bestiaries*, 1962; Clark and McMunn, eds. *Beasts and birds of the Middle Ages*, 1989; Clark, *The Medieval book of birds*, 1992; Clark, *A medieval book of beasts*, 2006; Dines, *The Bestiary in British Library*, 2014, a potpuno citiranje je navedeno u Literaturi (Bibliografiji), na kraju rada.

Pregled prate ilustracije sa podacima o mestu i instituciji u kojoj se čuvaju, signaturom i oznakom folije (ilustracije).

*Najstarije verzije Physiologusa*⁸⁶⁸

1. Bern, Burgerbibliothek, Lat. 318 (Cod. 318)

IX vek, oko 830 (Kat. Burg. bib.)

Naslov: *Physiologus latinus*; Poreklo: Okol. Remsa, Franc.; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 7r–22v): Caladrius (f. 8v); Sirene, onocentaur (f. 13v); Unicornis (f. 16v);

Napomene: C–verz., *Physiologus*, James, 1928: 5; McCulloch, 1962: 24;

Link: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/bbb/0318>

2. Bern, Burgerbibliothek, Lat. 233

VIII–IX vek

Napomene: B–verz., *Physiologus*, James, 1928: 5; McCulloch, 1962: 25; Varij. Cod. 233; Nije ilustr.

3. Bern, Burgerbibliothek, Lat. 611

VIII–IX vek

Napomene: Y(3)–verz., *Physiologus*; Carmody, 1933–44: 98; McCulloch, 1962: 22–24; Varij. Cod. 611; Nije ilustr.

4. Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique, MS 10074 (MS 10066–77)

X vek

Tekst: Lat.

Bestijar (f. 140v–156v): Sirene (f. 142r); Caladrius (f. 142v, f. 143r); Phoenix (f. 145r); Sirenis, centaur (f. 146v); Unicornis, 2 illus. (f. 147r);

Napomene: A–verz., *Physiologus*, James, 1928: 5; McCulloch, 1962: 23;

Link: http://images.kbr.be/multi/KBR_10066-77Viewer/imageViewer.html

5. München, Bayerische Staatsbibliothek, Lat. 19417

IX vek

Napomene: Y–verz., *Physiologus*; Carmody, 1933–44: 98; McCulloch, 1962: 22–23; Varij. clm 19417; Nije ilustr.

6. München, Bayerische Staatsbibliothek, Lat. 14388

⁸⁶⁸ Najstarija latinska verzija *Physiologusa* (Y-verzija), nastala je po uzoru na grčki original i, između ostalog, sadržavala je citate iz *Biblije* (Vetus Latina), starije od *Biblije Vulgate*. Pored nje tu spadaju verzije: *A* (Brussels, Bibl. Roy. 10074, koji se dugo smatrao najstarijim ilustrovanim *Physiologusom*) i *C* (prevod *Physiologusa* sa grčkog na latinski, prilično iskvaren, sa većinom poglavlja, sličnih etiopskim tekstovima) i *B* (ova verzija i njene varijante, uticale su na razvoj velikog broja latinskih bestijara Zapadne Evrope). Budući da se među njima nalazi prvi ilustrovani *Physiologus*, i da im je koncepcija predstava kao i kod rukopisa bestijara, uvrstili smo ih u naše istraživanje. Pored navedenih rukopisa, McCulloch spominje skraćenu verziju *Physiologusa*, alfabetski koncipirane fragmente, bez alegorijske interpretacije, tzv. *Glossary of Ansileubus*. Cf. McCulloch, *Medieval Latin and French Bestiaries*, 22 i dalje; Francis J. Carmody, "Physiologus Latinus Versio Y," *University of California Publications in Classical Philology*, XII (1933–44): 98; *Vidi i*: F. Sbordone, "La tradizione manoscritta del Physiologus latino," *Athenaeum* n. s. 27 (1949): 246–280.

IX–X vek

Napomene: Y(2)–verz., Physiologus; Carmody, 1933–44: 98; McCulloch, 1962: 22–23; Varij. clm 14388; Nije ilustr.

7. Oxford, Bodleian Library, Auct. T.2.23

IX vek, X vek

Napomene: B–verz., Physiologus; Carmody, 1933–44: 98; McCulloch, 1962: 25; Varij. MS. Auctarium T.2.23.

I familija bestijara (B–Is verzija)

8. Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique, MS 8536–43

oko 1250

Naslov: *Bestiarium* (f. 98–116); Poreklo: Severna Francuska (?), Južna Flandrija; Tekst: Lat.;

Napomene: I fam., *BIs* verz., Dines, 2014: 2; Sa praznim poljima za ilustracije; Sadrži *Aviarius* (f. 73–98), Clark, 1992: 272–273.

9. Cambridge, Corpus Christi College, MS 22

XII vek, XIV vek

Naslov: Isidori Etymologiae et Synonyma. Bestiarius etc.; Tekst: Lat.; Poreklo: Engleska, severni deo;

Bestijar (f. 162r–169v): 1. Unicornis (f. 162r); 2. Hydrus (f. 162r); 3. Draco (f. 164r); 4. *Sarra* (f. 166r); 5. Phoenix (f. 166v); 6. Sirenes (f. 167v); 7. Aspidochelone (f. 168r); 8. Mandragora, Peridexion arbor (?), Draco (f. 169r);

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962: 28–30; Wilma George and William Brunsdon Yapp, *The Naming of the Beasts* (London: Gerald Duckworth & Co Ltd., 1991), XII–XIV; Cat. Cambridge, CCCC; Parker Library; Hassig, 1995;

Link: https://parker.stanford.edu/parker/actions/page_turner.do?ms_no=22;

http://dms.stanford.edu/catalog/CCC022_keywords

10. London, British Library, Cotton MS. Vitellius D. 1

Tekst: Lat.

Napomene: I fam., *BIs* verz., Dines, 2014: 2.

11. London, British Library, Royal MS 2.C.xii

XII vek

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962: 29; Dines, 2014; Nije ilustr.

12. London, British Library, Stowe MS 1067

rani XII vek

Naslov: *Historia Animalium*; Tekst: Lat.; Poreklo: Engleska;

Bestijar: 1. Onocentaur (f. 1v); 2. Hydrus (f. 2v); 3. Unicorn (f. 2);

Napomene: Cat. London, BL; I fam., James, 1928; B–Is verzija, McCulloch, 1962; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=7715>

13. Los Angeles, CA., J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 3

oko 1270

Poreklo: Théroutanne (?), Francuska (Flandrija); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–100v): Phoenix (f. 38); Phoenix (f. 74v); Sirena, centaur (f. 78); Hydrus (f. 84v); Draco (f. 89); Aspidochelone (f. 89v); Salamandra (f. 95v); Draco, peridexion arbor (f. 98);

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962; Cat. Getty; Ranije vlasništvo: (Sion College, L 40.2/L28); Sadrži *Aviarium* (f. 1–45), *Bestiarium* (f. 67–102v), Clark, 1992: 290–292;

Link: <http://www.getty.edu/art/collection/objects/1436/unknown-hugo-of-fouilloy-bestiarium-franco-flemish-about-1270/>;

J. Paul Getty Museum, Los Angeles, CA <http://www.getty.edu/art/collection/>

14. Los Angeles, CA., J. Paul Getty Museum, MS Ludwig XV 4

poslednja četvrtina XIII veka (posle 1277. g.)

Naslov: De Natura Avium; De Pastoribus et Ovibus; Bestiarium; Mirabilia Mundi; Philosophia Mundi; On the Soul;

Poreklo: Théroutanne(?), Francuska (Flandrija); Tekst: Lat.;

Bestijar: Phoenix (f. 46); Serra (f. 73v); Phoenix (f. 77v); Sirena, centaur (f. 81v); Unicornis (f. 85v); Hydrus (f. 88v); Draco (f. 94); Salamandra (f. 100v); Draco, peridexion (f. 103);

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962; Cat. Getty, ranije: Dyson Perrins; Sadrži *Aviarium* (f. 1–54), *Bestiarium* (f. 110–12v, 73–104v), Clark, 1992: 292–293;

Link: <http://www.getty.edu/art/collection/objects/1437/unknown-hugo-of-fouilloy-and-william-of-conches-de-natura-avium-de-pastoribus-et-ovibus-bestiarium-mirabilia-mundi-philosophia-mundi-on-the-soul-franco-flemish-fourth-quarter-of-13th-century-after-1277/>

15. Oxford, Bodleian Library, MS Bodley 602

kasni XII vek (McCulloch, 1962); 1240–1250. g. (Clark, 1992)

Poreklo: St. Alban's(?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1v–66): Caladrius (f. 1v); Sirenes, centaur (f. 10r); Unicornis (f. 14r); Satyrus, simia (f. 18v); Aspis (f. 24v); Salamandra (f. 27v);

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962; Sadrži *Aviarium* (f. 36v–65v), Clark, 1992: 297; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: LUNA, Luna Imaging, Inc., Los Angeles, CA. <http://bodley30.bodleian.ox.ac.uk:8180/luna/servlet>

16. Oxford, Bodleian Library, MS Douce 167

treća četvrtina XIII veka

Poreklo: Engleska (?); Tekst: Lat.;

Bestijar: Unicornis (f. 4v); Draco (f. 7v); Aspidochelone (f. 7v); Aspis (f. 8v); Draco, elephas (f. 10r); Draco, columba (f. 10r);

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: LUNA, Luna Imaging, Inc., Los Angeles, CA.
<http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/view/search?QuickSearchA=QuickSearchA&q=douce+167&sort=Shelfmark&search=Search>

17. Oxford, Bodleian Library, MS Laud Misc. 247

rani XII vek

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (139v–168v): Serra (f. 141v); Caladrius (f. 142r); Phoenix (f. 144r); Syrene, onocentaurus (f. 147r); Unicornis (f. 149v); Hydrus (f. 152v); Draco, pantera (f. 154v); Aspidochelone (f. 157r); Aspis (f. 158v); Salamandra (f. 161r); Draco, peridexion arbor (f. 162v); Draco, elephas (f. 163v);

Napomene: I fam., B–Is verzija, James, 1928: 7; McCulloch, 1962; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: LUNA, Luna Imaging, Inc., Los Angeles, CA.
<http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet>.

18. Paris, Bibliothèque Nationale Nouv. acq. lat. 873

XII/XIII vek

Poreklo: Canterbury, Kent (Benedictine abbey of St Augustine); Tekst: Lat.;

Bestijar:

Napomene: I fam., BIs verz., Dines, 2014: 2.

19. Tours, Bibliothèque Municipale, MS 312

Napomene: I fam., BIs verz., Dines, 2014: 2; McCulloch, 1962: 67; Nije ilustr.

20. Vatican, Biblioteca Apostolica, Cod. Palat. lat. 1074

X vek

Napomene: I fam., B–Is verzija, McCulloch, 1962; Varij. Pal. Lat. 1074; Nije ilustr.;

Link: <http://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/helios/digi/handschriften.html>

21. Vatican, Biblioteca Apostolica, MS Reg. Lat. 258

1201–1300. g.

Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 8–42v): Draco (sl. 16); Unicornis (sl. 16); Salamandra (sl. 22); Sirene, centaur(?) (sl. 24); aspidochelone (sl. 24); Belua, serra (?) (sl. 39); Onocentaur (sl. 39); Hydrus (sl. 43);

Napomene: Opis DVL (Digivatlib); BIs verzija, Dines, 2014: 2; Hassig, 1995;

Link: http://digi.vatlib.it/view/MSS_Reg.lat.258

*Dicta Chrysostomi*⁸⁶⁹

22. Bad Windsheim, Ratsbibl., Cod. 28

⁸⁶⁹ Glavni izvori za DH su preuzeti od: McCulloch, *Medieval Latin and French Bestiaries*, 42; Clark and McMunn, *Beasts and birds of the Middle Ages*, 198–199. Prema klasifikaciji Clark i McMunn, *Dicta* su smešteni posle BIs verzije, dok kod McCulloch slede posle Treće i Četvrte fam. i metričkog Theobaldusovog *Physiologusa*.

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

23. Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique, 18421–29

oko 1200. g.

Naslov: Bestiarium (f. 63–70v), Aviarium (f. 42–63);

Poreklo: Južna Flandrija;

Napomene: Clark, 1992: 273; Clark and McMunn, 1989.

24. Chicago, Newberry Library, MS 31.1

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

25. Epinal, Bibliothèque Municipale 58 (209)

XII vek

Napomene: Bestijar (f. 70v–75), McCulloch, 1962.

26. Göttweg, Stiftsbibl., Cod. Ms. 154

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

27. Göttweg, Stiftsbibl., Cod. ms. 200

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

28. Cambridge, MA, Harvard University, Houghton Library, MS Typ 101

oko 1230–1250. g.

Naslov: *De bestiis et aliis rebus*; Tekst: Lat.; Poreklo: Pariz, Francuska(?);

Bestijar (f. 1r–14v): Caladrius (f. 7v); Phoenix (f. 7v); Phoenix (f. 8); Unicornis (f. 9); Draco, peridexion arbor (f. 9); Onoentaurus (f. 9v); Hydrus (f. 9v); Sirene (f. 9v); Aspis (f. 10); Serra (f. 11v); Salamandra (f. 14); Basiliscus (f. 14v);

Napomene: Dicta Chrysostomi, Clark and McMunn, 1989; Sadrž: *Aviarium*, Clark, 1992: 275–276; Cat. rec. Harvard Library; "Hofer Bestiary";

Link: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:FHCL.HOUGH:26563635>

29. Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека, MS lat. Q.v.III,1

1230–1240. g.

Poreklo: Pariz;

Bestijar (f. 37–54v): ilustr.;

Napomene: ranije Gos. Publ. Biblioteka Saltykova-Shchedrina; Sadrž: *Aviarium* (f. 1–36v), Clark, 1992: 285–286; Clark and McMunn, 1989.

30. Leipzig, Universitätsbibliothek, Paul. fol. 351

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

31. Leipzig, Universitätsbibliothek, Paul. 4° 1305

Napomene: Clark and McMunn.

32. Linz, Studienbibliothek, Cod. ms. Cc.II.15

oko 1100–1200. g.

Napomene: sada *Landesbibliothek*, Sig. 178, Cc II 15, 33; Die digitale Landesbibliothek Oberösterreich; Nije ilustr.;

Link: urn:nbn:at:AT-OOeLB-1678165

33. London, British Library, Sloane MS 278

XIII vek

Poreklo: Severna Francuska (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 44r–57r): Caladrius (f. 34v); Sirena, Onocentaur (f. 47); Draco (f. 48v); Serra (f. 51);

Napomene: McCulloch, 1962: 42; Sadržaj *Aviariium* (f. 1–43v), Clark, 1992: 289–290; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Cat. rec. British Library;

Link: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6512>

34. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 536

1143–1145. g.

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Kat. BSB; Nije ilustr.;

Link: urn:nbn:de:bvb:12-bsb00007208-3

35. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 2655

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

36. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 3221

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

37. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 5613

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

38. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 5921

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

39. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 6908

XIV vek

Naslov: *Tractatus de naturis Animalium*;

Poreklo: Fürstenfeld; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 78–85v): Pantera, draco (sl. 161); Unicornis (sl. 163); Hydrus (sl. 163); Onocentaur (sl. 164); Sirene (sl. 164); Draco, elephas (sl. 165); Serra (sl. 167); Caladrius (sl. 174); Phoenix (sl. 175); Salamandra (s. 175);

Napomene: McCulloch, 1962: 42; Kat. BSB; Varij. lat. 6908;

Link: <https://www.digitale-sammlungen.de/index.html?c=startseite&l=de>

40. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 9600

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

41. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 14216

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.;

Link: urn:nbn:de:bvb:12-bsb00036075-3

42. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 14348

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.;

Link: urn:nbn:de:bvb:12-bsb00046577-4

43. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 14693

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.;

Link: urn:nbn:de:bvb:12-bsb00093773-2

44. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 16189

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

45. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 19648

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

46. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 23787

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

47. New York, Morgan Library, MS M.832

sredina XII veka

Poreklo: blizu Kremsa, Gornja Austrija; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 2–10v): Unicornis (f. 3r); Hydrus (f. 3v); Sirene (f. 3v); Centaur (f. 4r); Serra (f. 5v); Caladrius (f. 10r); Phoenix (f. 10v);

Napomene: ranije Gottweig 101, McCulloch, 1962: 42; Cat. *CORSAIR*, PMLB;

Link: <http://corsair.themorgan.org>

48. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, lat. 394

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

49. Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 10448

XIII vek

Poreklo: Bavarska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 118v–121v): Unicornis (118v); Hydrus (f. 118v); Onocentaurus (f. 119); Sirene (f. 119v); Serra (f. 119v);

Napomene: McCulloch, 1962; Varij. Latin 10448;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

50. Uppsala, Universitetsbibliotek, C 145

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

51. Uppsala, Universitetsbibliotek, C 415

Napomena: McCulloch, 1962; Nije ilustr.

52. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 303

Napomene: Dostupan kat. opis; Varij. Cod. 303;

Link: <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=13732>

53. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1010

Napomene: Dostupan kat. opis; Varij. lat. 1010;

Link: <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=14444>

54. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 2511

Napomene: Dostupan kat. opis;

Link: <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=16092>

55. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 4609

Napomene: Dostupan kat. opis;

Link: <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=17958>

56. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 13378

Napomene: Dostupan kat. opis;

Link: <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=21959>

57. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 35a Helmstedt

oko 1340–1350. g.

Naslov: *Physiologus*

Poreklo: Austrija; Tekst: Lat.;

Bestijar: Serra (f. 1v);

Napomene: Cod. Guelf. 35a Helmst.; Kat. HABW;

Link: <http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=35a-helmst&lang=en>

I familija bestijara (H–verzija)

58. Cambridge, Sidney Sussex College, MS 100

XIII vek, 1230–1250. g.

Poreklo: Pariz; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 27r–42v): Centaur (f. 27v); Salamandra (f. 29r); Draco, elephas (f. 33v);
Aspis (f. 37v); Sirene (f. 38v); Aspidochelone (f. 42 v);

Napomene: I fam., H–verzija, McCulloch, 1962; Sadrži *Aviarium*, Clark, 1992: 277–278; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link:

http://iconographic.warburg.sas.ac.uk/vpc/VPC_search/results_advanced_search.php?p=1&loc=3464&msn=873

59. Chalon-sur-Saône, Bibliothèque Municipale, MS 14 (11)

XIII vek (1280. g.)

Naslov: Hugo de Folieto, Claustro animae (De); Hugo de Sancto Victore; Ambrosius, Epistulae; Bestiis et aliis rebus (De); etc.;

Poreklo: La Ferté-sur-Grosne, Francuska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 55–89): Caladrius (f. 68v); Phoenix (f. 69); Hydrus (f. 79); Salamandra (f. 83v); *Sarra* (f. 88); Draco, pantera (f. 88v); Aspidochelone (f. 89v);

Napomene: I fam., H–verz., McCulloch, 1962: 32; Sadrži *Aviarium* (f. 55–77v), Clark, 1992: 278–279; Varij. MS. 0014;

Link: http://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?REPRODUCTION_ID=12742

http://bvmm.irht.cnrs.fr/resultRecherche/resultRecherche.php?COMPOSITION_ID=7506

60. Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2495A

Kraj XII veka (McCulloch, 1962: 211); Druga čet. XIII veka (Clark, 1992: 302);
Naslov: Hugo de Folieto, De avibus, et Hugo de Sancto Victore (?), De bestiis et aliis
rebus; Poreklo: Pariz, Sev. Francuska (?). Foucarmont Abbey (Cist.); Tekst: Lat.
Napomene: I fam., H-verz., McCulloch, 1962; Sadržaji *Aviarius*, Clark, 1992: 302–303;
Fragmentovan, oštećen; Varij. Latin 2495 A;
Link:
<http://mandragore.bnf.fr/jsp/switchExpert.jsp?division=Mix&desc=serpent&idDesc=404>

61. Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 2495B

oko 1230. g.
Naslov: Hugo de Folieto et Hugo de Sancto Victore (?), De bestiis et aliis rebus...;
Poreklo: Francuska, Pariz (?); Tekst: Lat.;
Sadržaji: H–bestiarium I, f. 1–4v; *Aviarius*, f. 5–27; H–bestijar II, f. 29v–47; B–Is
bestiarium, f. 28–29v; Hugo de Folieto, De medicina animae, f. 47v–57;
Bestijar: Caladrius (f. 26); Phoenix (fol. 26); Unicorn (f. 31v); Hydrus (f. 32);
Salamandra (f. 35); Serra (f. 38); Draco, elephas (f. 39v); Draco, mandragore, elephas
(f. 40); Caladrius (f. 43v); Sirene (f. 44); Aspidochelone (f. 46v);
Napomene: I fam., H-verz., McCulloch, 1962; Sadržaji *Aviarius*, Clark, 1992: 302–303;
Varij. Latin 2495 B;
Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>.
<http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore>

62. Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 3638A

druga polovina XIII veka
Naslov: Fugo de Folieto, *Aviarius*; Tekst: Lat.;
Napomene: I fam., H-verz., McCulloch, 1962; Varij. Latin 3638 A;
Link:
<http://mandragore.bnf.fr/jsp/switchExpert.jsp?division=Mix&desc=serpent&idDesc=404>

63. Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 14429

XIII vek, oko 1250–1260. g.
Naslov: Hugo de Folieto, *Aviarius*; Poreklo: France, Paris, Abbey of St. Victor (?);
Tekst: Lat.;
Bestijar (f. 109v–118v): Caladrius (f. 106v); Phoenix (f. 107); Onocentaurus (f. 110);
Unicornis (f. 110v); Hydrus (f. 110v); Salamandra (f. 112); Serra (f. 113v); Draco,
elephas (f. 114v); Aspis (f. 116); Caladrius (f. 116v); Sirene (f. 116v); Centaurus (f.
116v); Aspidochelone (f. 118);
Napomene: I fam., H-verz., McCulloch, 1962; Sadržaji *Aviarius* (f. 96–109v), Clark,
1992: 304; Varij. Latin 14429;
Link:
<http://mandragore.bnf.fr/jsp/switchExpert.jsp?division=Mix&desc=serpent&idDesc=404>

64. Valenciennes, Bibliothèque Municipale, MS 101

XIII vek
Poreklo: Francuska, Abbaye de Saint-Amand (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 189–200v): Phoenix (f. 185); Centaurus (f. 189v); Monoceros (f. 190); Hydrus (f. 190v); Salamandra (f. 192v); Draco (f. 195v); Aspis (f. 197v); Sirene (f. 198); Aspidochelone (f. 200v);

Napomene: I fam., H-verz, McCulloch, 1962; Sadrži *Aviarius* (f. 171–189), Clark, 1992: 309; *Patrimoine* num., Ms 0101;

Link:

http://patrimoine-numerique.ville-valenciennes.fr/ark:/29755/B_596066101_MS_0101/

<http://patrimoine-numerique.ville-valenciennes.fr/in/collections/manuscripts>

Prelazna verzija (tip)

65. Cambridge, Gonville and Caius College MS 384/604

oko 1280–1300. g.

Poreklo: Francuska (?); Tekst: Lat.; Bestijar: (f. 167–200v);

Napomene: prelazni tip, I. Dines, "The problem of the Transitional Family of bestiaries," *Reinardus* 24, no. 1 (2012): 36 i dalje.; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

66. Cambridge, Trinity College, MS R.14.9

sredina XIII veka

Naslov: *Bestiarium*; Poreklo: Najverovatnije iz: Horsham St Faith's. Norfolk, Benedictine Alien Priory; XII–XV vek; Bestijar: XIII vek; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 89–108): Serra (f. 89v); Phoenix (f. 89ar); Sirena (f. 90r); Aspidochelone (f. 92v); Unicornis (f. 90ar); Hydrus (f. 90av); Draco (f. 92v); Aspis (f. 93v); Unicornis (f. 93v); Salamandra (f. 94v); Draco, peridexion arbor (f. 95r); Anguis (f. 95r); Anguis (crtež na marginama) (f. 95r); Gryphus (f. 96r); 18. Bonnacon (f. 96r); Satyrus (f. 96r); Leucrota (f. 96v); Manticora (f. 97r); Eale (f. 97r); Cinnomolgus (f. 101r); Basiliscus (f. 103r); Amphisbaena (f. 103v);

Napomene: Prelazna verz., McCulloch, 1962; Prema Clark (2006: 252) pripada i prelaznoj verz. i II familiji, sa izvodima; Kat. no. 884, James, 1928: 12; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: <http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/james/viewpage.php?index=1159>

[http://trin-sites-](http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/R_14_9/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=1)

[pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/R_14_9/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=1](http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/manuscripts/R_14_9/manuscript.php?fullpage=1&startingpage=1)

67. London, The British Library, Royal MS 2 B VII

1310–1320. g.

"The Queen Mary Psalter"

Poreklo: England (London/Westminster, ili East Anglia ?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 85v–130): Serra (f. 88v); Serra (f. 89); Caladrius (f. 89v); 4. Phoenix (f. 93v); 5. Sirenes (f. 96v); 6. Draco, elephas (f. 118v); 7. Unicorn (f. 101); 8. Hydrus (f. 104);

Napomene: Rukopis je možda napisan za englesku kraljicu Izabelu (Isabella of France, 1295–1358), suprugu Edvarda II (Edward). Rukopis je kasnije poklonjen Mary I (1516–1558); Prelazna verz., McCulloch, 1962; Cat. BL, London; Varij. Royal 2 B. VII; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6467;>
<http://www.bl.uk/manuscripts/>

68. London, British Library, Royal MS 12 C XIX

kasni XII vek (McCulloch, 1962), 1200–1210. g.

Poreklo: Severna ili centralna Engleska; Tekst: Lat., starofrancuski;

Bestijar (f. 1–100): Centaurus (f. 8v); Unicornis (f. 9v); Hydrus (f. 12v); Hydra (f. 13r); Satyrus (f. 15v); Manticora (f. 29v); Parandrus (f. 30r); Eale (f. 30r); Leucrota (f. 37v); Caladrius (f. 47v); Phoenix (f. 49v); Draco, elephas (f. 62r); Basiliscus (f. 63r); Regulus (f. 63r); Aspis (f. 65v); Hydrus (f. 67v); Salamandra (f. 68v); Jaculus (f. 69r);

Napomene: Cat. BL, London; Prelazna verz., James, 1928; McCulloch, 1962; Varij. Royal 12 C. xix; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link rukopisa:

http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Royal_MS_12_c_xix

69. Los Angeles, The J. Paul Getty Museum, MS 100

"Northumberland bestiary"

"Alnwick Castle Bestiary"

sredina XIII veka, 1250–1260. g.

Naslov: Bestiarum; Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.

Bestijar: Monocentaurus (f. 9v); Unicornis (f. 11); Hydrus (f. 13); Hydra (f. 13); Sirene (f. 14); Satyrus (f. 16); Gryphus (f. 26); Bonnacon (f. 26v); Manticora (f. 27v); Parandrus (f. 28); Eale (f. 28); Leucrota (f. 33v); Phoenix (f. 41v); Serra (f. 46v); Aspidochelone (f. 47); Draco, elephas (f. 54); Basiliscus (f. 54v); Basiliscus (f. 55); Aspis (f. 56); Hydrus (f. 57v); Amphisbaena (f. 58v); Iaculus (f. 59); Sirena serpens (f. 59);

Napomene: Prelazna verz., McCulloch, 1962;

Link: <http://www.getty.edu/art/collection/objects/240115/unknown-maker-northumberland-bestiary-english-about-1250-1260/>

70. München, Bayerische Staatsbibliothek, gall. 16

XIV vek, 1303–1308. g.

"Queen Isabella's Psalter" (Psalter der Königin Isabella von England)

Poreklo: Engleska (York), možda Augustinian priory, Nottingham?; Tekst: Lat., franc. (Anglo-Norman);

Bestijar (f. 9–64): Unicornis (sl. 31); Hydrus (sl. 37); Sirenes (sl. 39); Gryphus (sl. 65); Bonnacon (sl. 69); Eale (sl. 79); Leucrota (sl. 93); Draco, peridexion arbor (sl. 129); Aspidochelone (sl. 131);

Napomene: BSB i *World Digital Library*; Prelazna verz., McCulloch, 1962; Verovatno poklon engleskog kralja Edvarda II (1284–1327) supruzi Izabeli franc. (1292/96–1358); Varij. BSB Cod.gall. 16; Hassig, 1995;

Link: [http://daten.digital-](http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00056556/images/index.html?seite=00001&l=de)

[sammlungen.de/~db/0005/bsb00056556/images/index.html?seite=00001&l=de](http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0005/bsb00056556/images/index.html?seite=00001&l=de)

WDL: <http://hdl.loc.gov/loc.wdl/demnbsb.8957>

71. New York, Pierpont Morgan Library, MS M. 81

kasni XII vek, 1185. g.

"Workshop bestiary"

Naslov: Bestiarum; Poreklo: Engleska, verovatno Lincoln ili York; Tekst: Lat.
Bestijar (f. 2–117): Centaurs (f. 10v); Unicornis (f. 12v); Hydrus (f. 15v); Hydra (f. 16r); Sirenes (f. 17r); Satyrus (f. 20v); Gryphus (f. 36v); Bonnacon (f. 37r); Manticora (f. 38v); Parandrus (f. 39r); Eale (f. 39r); Leucrota (f. 47v); Cinnomolgus (f. 52r); Caladrius (f. 60v); Phoenix (f. 62v); Serra (?) (f. 69r); Draco, elephas (f. 78r); Basiliscus (f. 79r); Regulus (f. 79r); Hydrus (f. 83v); Salamandra (f. 84v); Amphisbaena (f. 85v); Jaculus (f. 86r);

Napomene: *CORSAIR Online Collection Catalog*, The Morgan Library & Museum; Prelazna verz., McCulloch, 1962; Varij. Morgan 81, M.0081; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link:

<http://ica.themorgan.org/manuscript/thumbs/77019>

<http://corsair.themorgan.org/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?BBID=77019>

72. Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека, MS Q.v.V.1

kasni XII vek

Naslov: Bestiarium; Poreklo: Engleska (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–88v): Onocentaurus (f. 11v); Unicornis (f. 13v); Hydra, Hydrus (f. 16v; f. 17; f. 84v); Sirenes (f. 18); Satyrus, Callitrix (f. 21v); Gryphus (f. 37v); Bonnacon (f. 38); Manticora (f. 39v); Eale (f. 40); Parandrus (f. 40); Leucrota (f. 46v); Cinnamolgus (f. 51); Caladrius (f. 59v); Phoenix (f. 61v); Draco, peridexion arbor (f. 67v); Serra (f. 70); Aspidochelone (f. 71); Draco, elephas (f. 79); Basiliscus (f. 80); Amphisbaena (f. 86v);

Napomene: ranije: Leningrad, Rossiiskaia natsional'naia biblioteka; Prelazna verz., McCulloch, 1962; Muratova, 1984: 55; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: <http://vivaldi.nlr.ru/ob0000000053/open>.

<http://cultureru.com/category/the-medieval-bestiary/>

II familija bestijara

73. Aberdeen, University Library, MS 24

oko 1200. g.

"Aberdeen Bestiary"

Naslov: Bestiarium, Aviarium ; Poreklo: Južna Engleska (?) (Canterbury ?); Tekst: Lat.
Bestijar (f. 1– 96): Bonnacon (f. 12r); Satyrus (f. 13r); Monoceros (f. 15r); Leucrota (f. 15v); Eale (f. 16v); Phoenix (f. 55v); Phoenix (f. 56r); Caladrius (f. 57r); Draco, perindens arbor (f. 65r); Draco, elephas (f. 65v); Basiliscus (f. 66r); Aspis (f. 67v); *Anphivena* (f. 68v); Hydrus, (ydro) (f. 68v); Salamandra (f. 70r);

Napomene: Sadrži *Aviarium* (25v–63), Clark, 1992: 267–269; Clark, 2006; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24>

74. Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. II.1.2° 109

1401–1415. g.

Poreklo: Južna Nemačka; Tekst: Lat; Bestijar (f. 128v–153v);

Napomene: Crteži na papiru; Kasno izdanje; Clark, 2006: 253; Wasserzeichen-informationssystem;

Link: [http://www.wasserzeichen-](http://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur_quellen.php?ccode=DE&locid=398&depoid=398&signidsource=1508&quellentyp=0)

[online.de/wzis/struktur_quellen.php?ccode=DE&locid=398&depoid=398&signidsource=1508&quellentyp=0](http://www.wasserzeichen-online.de/wzis/struktur_quellen.php?ccode=DE&locid=398&depoid=398&signidsource=1508&quellentyp=0)

75. Buckinghamshire, UK, Wormsley Library (Bucks.) MS BM 3747

oko 1240. g.

Poreklo: Verov. Pariz; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–30): Grypes (f. 4r); Draco, *perindens* arbor (f. 20);

Napomene: Clark, 2006: 249; Ilustracije: I. Dines and J. Dines, 2007: 37–47.

76. Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique, Hs 8827–42

Tekst: Lat.

Napomene: Subfamily IIB (1170–1330. g.), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Badke, *The Medieval Bestiary* (Last full update January 15, 2011);

Link: http://bestiary.ca/articles/family/mf_latin.htm;

77. Bruxelles, Belgica, Bibliothèque royale de Belgique, 8340

XIV vek, oko 1300. g.

Naslov: Bestiarium, "...Liber de naturis Animalium..."; Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 182v–249);

Napomene: Clark, 2006: 226.

78. Cambridge, Corpus Christi College, MS 53

rani XIV vek, oko 1300. g.

"The Peterborough Psalter"

Poreklo: Južna Engleska (Clark, 2006); Peterborough Abbey (?); Tekst: Lat., Anglo-Norman;

Bestijar (f. 189–210): Unicornis (f. 190v); Gryphus (f. 190v); Manticora (f. 193v); Parandrus (f. 193v); Leucrota (f. 193v); Eale (f. 193v); Draco, *peridexion* arbor (f. 204v); Draco (f. 204v);

Napomene: Clark, 2006: 226; Parker Library; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

Link: https://parker.stanford.edu/parker/actions/page_turner.do?ms_no=53

79. Cambridge, Fitzwilliam Museum, MS 379

"Fitzwilliam bestiary"

oko 1300. g.

Naslov: Bestiarium (f. 9–27); *Lapidary de novo compilatum* (f. 31–65v) Vincent of Beauvais; Poreklo: Engleska (East Anglia ?); Tekst: Lat.; Bestijar (f. 9–30v);

Napomene: Clark, 2006: 227; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

80. Cambridge, Gonville and Caius College, MS 109/178

XIII vek (McCulloch, 1962) oko 1300. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.; Bestijar (f. 110–134v), 5 neuokvirenih crteža;

Napomene: Clark, 2006: 227; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

81. Cambridge, Gonville and Caius College, MS 372/621

pozni XIII vek

Naslov: *Bestiarius*; Poreklo: Južna Engleska (?); Tekst: Lat.; Bestijar (f. 1–126): ilustr.; Napomene: Sadrži *Aviarium*, Clark, 1992: 276–277; Clark, 2006: 228–229; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

82. Cambridge, St. John's College, MS A15

druga pol. XIII veka

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; Clark, 2006: 249.

83. Cambridge, St. John's College, MS C12

druga pol. XIII veka.

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

84. Cambridge, University Library, MS Dd.12.50

prva pol. XIII veka

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

85. Cambridge, University Library, MS Ii.4.26

"Cambridge Bestiary"

XII vek (McCulloch, 1962); oko 1220. g. (Clark, 2006)

Naslov: *Bestiarius* (f. 1–74v); Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Napomene: Clark, 2006: 229; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

86. Canterbury, Cathedral Library, MS Lit. D.10

oko 1290–1300. g.

"Canterbury Bestiary "

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.; Bestijar (f. 1–30v);

Napomene: Clark, 2006: 230; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

87. Chartres, Bibliothèque Municipale 63 (125)

X–XI vek

Naslov: *Ambrosii, Isidori et aliorum opuscula*; Tekst: Lat.; Bestijar: od f. 67;

Napomene: *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Tome XI, Chartres. Ministère de l'instruction publique et des beaux arts. Réd. H. Omont, E. Molinier, C. Couderc [et al.] (Paris: E. Plon, Nourrit et cie, 1890), 30–32).*

88. Den Haag, Meermannno-Westreenianum Museum, 10 B 25

oko 1450. g.

"Hague Bestiary"

Poreklo: Severozapadna Francuska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–63v): Unicornis (f. 4v); Gryphus (f. 5r); Bonnacon (f. 8r); Satyrus (f. 9r); Monoceros (f. 11v); Leucrota (f. 12v); Manticora (f. 13r); Parandrus (f. 13v); Eale (f. 14r); Caladrius (f. 28v); Phoenix (f. 30v); Phoenix (f. 31r); Sirene (f. 32v); Draco, perindens arbor (f. 38v); Draco (f. 39r); Basiliscus (f. 39v); Aspis (f. 41r); Amphisbaena (f. 41v); Hydrus (f. 42r); Iaculus (f. 42v);

Napomene: Clark, 2006: 231; Varij. 10.B.25;

Link: <http://bestiary.ca/manuscripts/manugallery2002.htm>

<http://bestiary.ca/manuscripts/manugallery2002.htm>; <http://manuscripts.kb.nl>

89. Douai, Bibliothèque Municipale, MS 711

kasni XIII vek, oko 1270–1275. g.

"Douai Bestiary"

Naslov: *De natura animalium*; Poreklo: Flandrija (Francuski deo); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–169): Unicornis (f. 4); Gryphus (f. 5); Bonnacon (f. 8); Satyrus (f. 8); Monoceros (f. 10v); Leucrota (f. 11v); Manticora (f. 12); Parandrus (f. 12v); Eale (f. 13); Caladrius (f. 27); Phoenix, 2 ilus. (f. 30); Cinnomolgus (f. 31); Sirene (f. 32); Draco, perindens arbor (f. 38v); Basiliscus (f. 39v); Aspis (f. 41); Amphisbaena (f. 42); Hydrus (f. 42v); Iaculus (f. 42v);

Napomene: Clark, 2006: 230; Dat. prema BVMM;

Link: <http://bvmm.irht.cnrs.fr/consult/consult.php?reproductionId=11233>

90. Durham, University Library, MS Cosin V.II.5

XIV vek

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

91. København, Kongelige Bibliotek, MS Gl. Kgl. 1633 4°

XIV vek (McCulloch, 1962), prva pol. XV veka (Clark, 2006)

"Copenhagen Bestiary"

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–76): Unicornis (f. 5v); Gryphus (f. 8r); Bonnacon (f. 10r); Monoceros (f. 13r); Leucrota (f. 14v); Manticora (f. 15v); Parandrus (f. 15v); Eale (f. 16v); Caladrius (f. 33v); Phoenix, 2 ilus. (f. 37r, f. 37v); Cinnomolgus (f. 38v); Sirene (f. 40v); Draco, peridexion arbor (f. 49r); Basiliscus (f. 51r); Regulus (f. 51r); Aspis (f. 53r); Amphisbaena (f. 54r); Hydra (?) (f. 54r); Iaculus (f. 54v); Salamandra (f. 55v); Sirene (?) (f. 60r); Hydrus (f. 61v);

Napomene: Clark, 2006: 230;

Link: <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/221/eng/>

92. Le Mans, Bibliothèque Municipale, MS 84

druga četvrtina XIII veka

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

93. London, British Library, Additional MS 11283

rani XII vek (McCulloch, 1962), oko 1180. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1r–41r): Leucrota (f. 7v); Manticora (f. 8r); cinomolgus (f. 19v); Sirena (f. 20v);

Napomene: Clark, 2006: 232; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995; Varij. Add. 11283.

94. London, British Library, Additional MS 22041

oko 1240. g.

Naslov: *Liber de naturis avium et animalium* (naziv rubrike); Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Napomene: Fragmentovani tekstovi o životinjama; Sadrži neilustrovani *Aviarius*, Clark, 1992: 312; Izvodi; Clark, 2006.

95. London, British Library MS Burney 327

oko 1210–1215. g.

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; Clark, 2006: 250.

96. London, British Library, Harley MS 3244

rani XIII vek (McCulloch, 1962), oko 1240. g. (Clark, 2006)

Naslov: *Liber de natura bestiarum*; Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.

Bestijar (f. 36–70v): Unicornis (f. 38r); Gryphus (f. 38v); Draco, elephas (f. 39v); Bonnacon i Crocote (f. 41r); Satyri (f. 41v); Monoceros (f. 42v); Manticora (f. 43v); Parandrus (f. 43v); Eale (f. 44r); Caladrius (f. 52r); Phoenix, 2 ilus. (f. 53v); Cinnomolgus (f. 54r); Sirene (f. 55r); Draco, perindens arbor (f. 58v); Draco (f. 59r); Basiliscus (f. 59v); Aspidochelone (f. 60v); Aspis (f. 61v); Amphisbaena (f. 62r); Hydrus (f. 62r); Jaculus (f. 62v); Salamandra (f. 63r); Serra (f. 65r);

Napomene: Clark, 2006: 232–233; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_3244

97. London, British Library, Harley MS 4751

kasni XII vek (McCulloch, 1962), oko 1230–1240. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Salisbury (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–74v): Unicornis (f. 6v); *Griphes* (f. 7v); Bonnacon (f. 11); Satyrus (?) (f. 11v); Monoceros (f. 15); Salamandra (f. 33v); Caladrius (f. 40); Phoenix, 2 ilus. (f. 45); Sirene (f. 47v); Draco, elephas (f. 58v); Basiliscus (f. 59); Aspis (f. 61); *Anphivena* (f. 62); Hydrus (f. 62v); Aspidochelone (f. 69);

Napomene: Sadrži *Aviarius*, Clark, 1992: 288–289; Clark, 2006: 234–235; Subfamily IIC (1230–1250), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

Link:

<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8797&CollID=8&NStart=4751>

98. London, British Library, Royal MS 12.F.xiii

XII–XIII vek (McCulloch, 1962); 1210–1220. g., ilustr.: 1230–1240. g. (Clark, 2006)

"Rochester Bestiary"

Poreklo: Jugoistočna Engleska, Rochester (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 3–141v): Unicornis (f. 10v); *Griffes* (f. 11r); Bonnacon (f. 16r); Satyrus (f. 17v); Monoceros (f. 21r); Leucrota (f. 23r); Manticora (f. 24v); Parandrus (f. 25r); Eale (f. 27r);

Napomene: Deo bestijara nije ilustrovan; Clark, 2006: 235–237; Subfamily IID (1230), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;
Varij. MS Royal 12.F.13, Royal MS 12 F XIII;
Link: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Royal_MS_12_f_xiii

99. London, British Library, Sloane MS 3544

XIII vek (McCulloch, 1962), oko 1300. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar: Unicornis (f. 4); Satyrus (f. 8); Monoceros (f. 9v); Eale (f. 12r); Caladrius (f. 24); Phoenix (f. 26v); Sirene (f. 28v); Draco, *perindens* arbor (f. 34v); Aspis (f. 37); Amhisbaena (f. 38); Hydrus (f. 38); Serra (f. 42v, f. 43?);

Napomene: Clark, 2006: 237–238; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6510>

100. Los Angeles, Getty Museum, MS L.84.MR.110

Wormsley Library (Bucks.) MS BM 3731

"Salvatorberg Bestiary"

kasni XIV vek (Clark, 2006)

Poreklo: Nemačka; Tekst: Lat.; Bestijar (f. 1–50);

Napomene: Clark, 2006: 238.

101. Nîmes, Bibliothèque Municipale MS 82 (13777)

rani XVI vek

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

102. New Haven, Conn., Yale University, Beinecke Library, MS 851

sredina XIII veka (Clark, 2006)

Napomene: Fragmentovani tekstovi o životinjama, izvodi; Clark, 2006: 253; *BIs* verzija: Dines, 2014: 2.

103. New York, J. Pierpont Morgan Library, MS M. 890

XIV vek (McCulloch, 1962), poslednja čet. XIV veka (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–18v): Gryphus (f. 2r); Unicornis (f. 2r); Satyrus, (f. 3v); Bonnacon (f. 3v); Monoceros (f. 4v); Eale (f. 6r); Manticora (f. 6r); Parandrus (f. 6r); Cinnomolgus (f. 10v); Phoenix (f. 10v); Sirene (f. 11v); Caladrius (f. 12r); Draco, *peridexion* arbor (f. 15v); Draco (f. 15v); Basiliscus (f. 16r); Aspis (f. 17r); Amphisbaena (f. 17r); Hydrus (f. 17r); Hydra (?) (f. 17r); Iaculus (f. 17v);

Napomene: Clark, 2006: 239.

104. Oxford, Bodleian Library, MS Ashmole 1511

kasni XII vek (McCulloch, 1962), oko 1210. g. (Clark, 2006)

"Ashmole Bestiary"

Poreklo: verov. Južna Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 4–104): Unicornis (f. 14v); Griffes (f. 15v); Bonnacon (f. 18r); Manticora (f. 22v); Sirene (f. 65v); Phoenix (f. 68); Caladrius (f. 69r); Aspis (f. 80v); Aspidochelone (f. 86v);

Napomene: Sadrži *Aviaryum*, Clark, 1992: 296; Clark, 2006: 239–240; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link:

[http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/view/search?q=Shelfmark="MS.%20Ashmole%201511"](http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/view/search?q=Shelfmark=)

105. Oxford, Bodleian Library, MS Bodley 91

sred. XIV veka

Napomene: Clark, 2006: 251; Nije ilustr.

106. Oxford, Bodleian Library, MS Bodley 533

XIII vek (McCulloch, 1962), sredina XIII veka (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar: Unicornis (f. 3r); Bonnacon (f. 5r); Monoceros (f. 6v); Leucrota (f. 7r); Manticora (f. 7r); Eale (f. 7v); Parandrus (f. 7v); Caladrius (f. 15v); Phoenix, 2 ilus. (f. 17r); *Cinnomologus* (f. 17v); *Draco, peredixion* (?) arbor (f. 22r);

Napomene: Clark, 2006: 241; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

107. Oxford, Bodleian Library, MS Bodley 764

kasni XII vek (McCulloch, 1962), 1230–1240. g. (Clark, 1992);

Poreklo: Južna Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–137): Unicornis (f. 10v); Griffes (f. 11v); Bonnacon (f. 16r); Monoceros (f. 22r); Manticora (f. 25r); Basiliscus (f. 51v); Salamandra (f. 55r); Caladrius (f. 63v); Phoenix (f. 70r); Phoenix (f. 70v); Cinnomolgus (f. 71v); Syrene (f. 74v); *Draco, perindens arbor* (f. 91v); *Aspis* (f. 96r); *Aspidochelone* (f. 107r); Leucrota (st.60);

Napomene: Clark, 2006: 241–242; Subfamily IIC (1230–1250), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995;

Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

108. Oxford, Bodleian Library, MS Douce 88 A (sa Douce B, E)

kasni XIII vek (McCulloch, 1962), oko 1270. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar za MS Douce 88 A i E: Unicornis (f. 7v); Bonnacon (f. 10r); Caladrius (f. 18r); Sirene (f. 21v); *Draco, perindens arbor* (f. 22r); *Draco* (f. 22v); Basiliscus (f. 23r); *Aspidochelone* (f. 28r); *Pantera, Draco* (f. 84v); Unicornis (f. 86r); Gryphus (f. 87r); Manticora (f. 88v); Bonnacon (f. 92v); Caladrius (f. 100r); *Ipocentaurus* (f. 115r); Sirenes (f. 138r); Sirenes (f. 138v);

Napomene: Rukopis sadrži tekstove Druge i Treće familije bestijara, pa smo objedinili ilustracije koje pripadaju rukopisu MS Douce 88 E i MS Douce 88 B; Clark, 2006: 242–243; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Vidi MS Douce 88 E;

Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

109. Oxford, Bodleian Library, MS Douce 151

XIV vek

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–84v): Unicornis (f. 10v); Griffes (f. 11v); Monoceros (f. 17r); Manticora (f. 18v); Caladrius (f. 63r); Draco, perindens arbor (f. 71v); Aspidochelone (f. 80v);
Napomene: Sadrži *Aviarium*, Clark, 1992: 298; Clark, 2006: 243; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;
Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

110. Oxford, Bodleian Library, MS Rawl. C77

sred. XIII veka

Napomene: Izvodi; Clark, 2006: 253.

111. Oxford, Bodleian Library, MS Tanner 110

sred. XIII veka

Napomene: Clark, 2006: 252; Nije ilustr.

112. Oxford, St. John's College, MS 61

XIII vek (McCulloch, 1962) oko 1220. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1v–103): Draco, elephas (f. 61);

Napomene: Clark, 2006: 243–244; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

113. Oxford, St. John's College, MS 178

kasni XIII vek (McCulloch, 1962), oko 1300. g. (Clark, 2006)

Naslov: *Primus liber de naturis bestiarum*; Poreklo: Engleska; Tekst: Lat., franc.;

Bestijar (f. 157–220);

Napomene: Clark, 2006: 244–246; Subfamily IIB (1170–1330), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991, Hassig, 1995.

114. Oxford, Bodleian Library, University College, MS 120

XIII–XIV vek (McCulloch, 1962), rani XIV vek (Clark, 1992)

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–70): Manticora (sl. 1); Sirene (sl. 2); Aspidochelone (sl. 3);

Napomene: Sadrži *Aviarium*, Clark, 1992: 299–300; Clark, 2006: 246; Subfamily IIA (1200–1325), W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

Link ilustr.: <http://www.univ.ox.ac.uk/content/ms-120-bestiary>

115. Paris, Bibliothèque nationale de France, MS lat. 3630

XIV vek (McCulloch, 1962) kraj XIII veka (Clark, 2006)

Poreklo: Verovatno Engleska; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 75–96): Unicornis (f. 76v); Gryphus (f. 77); Bonnacon (f. 78); Satyrus (f. 78v); Monoceros (f. 79); Leucrota (f. 79v); Manticora (f. 80); Parandrus (f. 80); Eale (f. 80v); Caladrius (f. 86v); Phoenix (f. 87v); Phoenix (f. 88); Cinnamoligus (f. 88); Sirena (čovek–ptica) (f. 89); Draco, peridexion arbor (f. 92v); Draco, elephas (f. 93); Basiliscus (f. 93); Aspis (f. 93v); Amphisbaena (f. 94); Hydra (f. 94); Iaculus (f. 94v);

Napomene: Clark, 2006: 246; Varij. Latin 3630;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExpertise.jsp>

116. Paris, Bibliothèque nationale de France, MS lat. 6838B

sredina XIII veka

Poreklo: Severna Francuska; Tekst: Lat.;

Bestiarium (f. 1–42v): Unicornis (f. 3v); Gryphus (f. 4); Draco, elephas (f. 4v); Bonnacon (f. 6v); Satyrus (f. 7v); Monoceros (f. 8v); Leucrota (f. 9v); Manticora (f. 10); Parandrus (f. 10); Eale (f. 10v); Caladrius (f. 21v); Phoenix (f. 23v); Phoenix (f. 24); Cinnomolgus (f. 24v); Sirene (f. 25v); *Vespertilio* (Slepi miš) kao Gryphus (f. 26v); Draco, perindens arbor (f. 30v); Basiliscus (f. 31); Aspis (f. 32); Amphisbaena (f. 32v); Hydrus (f. 33); Hydra (f. 33); Jaculus (f. 33v); Salamandra (f. 34v);

Napomene: Pojedine morske životinje u rukopisu su na oštećenim stranama; Clark, 2006: 247; Varij. Latin 6838 B;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

117. Paris, Bibliothèque nationale de France, MS lat. 11207

XIII vek (McCulloch, 1962), oko 1220–1230. g. (Clark, 2006)

Poreklo: Francuska, Pariz; Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–54): Bonnacon (f. 5v); *Monoceros* (f. 8); Leucrota (f. 8v); Manticora (f. 9v); Parandrus (f. 9v); Eale (f. 10); Phoenix (f. 22v); Cinnomolgus (f. 23v); Sirene (f. 24); Draco (f. 32); Basiliscus (f. 32v); Hydra(?) (f. 33v);

Napomene: Clark, 2006: 247–248; Varij. Latin 11207;

Link: <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Mandragore>

118. Paris, Bibliothèque nationale de France, MS lat. 14297

oko 1220–1230. g.

Napomene: Clark, 2006: 252; Nije ilustr.

119. Paris, Bibliothèque Mazarine, MS 742 (1115)

oko 1220–1230. g.

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; Clark, 2006: 250.

120. Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека, MS Q.v.15

1485. g.

Poreklo: Verovatno Severna Francuska; Tekst: Lat.; Bestijar (f. 1–77);

Napomene: Rukopis na papiru; Kasno izdanje; Clark, 2006: 253.

121. Tübingen, Universitätsbibliothek, MS Mc 365

treća četvr. XIII veka

Poreklo: Engleska (?); Tekst: Lat.;

Bestijar (s. 1–30): Unicornis (sl. 2); *Anfivena* (sl. 22); Hydrus (Hydra) (sl. 22); Iaculus (sl. 23); Sirene (sl. 23); Salamandra (sl. 24);

Napomene: Clark, 2006: 248–249;

Link: <http://idb.ub.uni-tuebingen.de/diglit/Mc365>

122. Vatican, Biblioteca Apostolica, MS lat. 2770

oko 1220. g.

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; Clark, 2006: 251.

III familija bestijara

123. Cambridge, Fitzwilliam Museum, MS 254

rani XIII vek

Tekst: Lat.;

Bestijar (f. 1–45): Unicornis (f. 17r); Caladrius (f. 27r); Phoenix (f. 27r);

Napomene: III fam., McCulloch, 1962: 38–40; 1230–1250, W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Sadrži jedinu *Mapamundi*, v. Chet Van Duzer and I. Dines, "The Only Mappamundi in a Bestiary Context: Cambridge, MS Fitzwilliam 254," *Imago Mundi* 58/1 (2006): 7, pristupljeno: 15. 04. 2016, DOI: 10.1080/03085690500362256

124. Cambridge, University Library, MS Kk.4.25

XIII vek

Tekst: Lat.; Bestijar (f. 51v–100v);

Napomene: III fam., McCulloch, 1962: 38–40; 1230–1250, W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

125. London, Westminster Abbey Library, MS 22

XIII vek

Poreklo: Engleska; Tekst: Lat., Franc.;

Bestijar (f. 1–54): Phoenix (sl. 1); Gryphus (f. 25v); Manticora (f. 27v); Bonnacon (f. 31r); Chimera (f. 59v);

Napomene: III fam., McCulloch, 1962: 38–40; 1230–1250, W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Hassig, 1995.

126. Oxford, Bodleian Library, MS e Musaeo 136

XIII vek

Tekst: Lat.;

Bestijar: Unicornis (f. 18v); Unicornis (f. 18r); Gryphus (f. 19r); Manticora (f. 20v); Bonnacon (f. 24r);

Napomene: III fam., McCulloch, 1962: 38–40; 1230–1250, W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991; Varij. MS. e Mus. 136;

Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

127. Oxford, Bodleian Library, MS Douce 88 E

kasni XIII vek

Vidi: MS Douce 88 A;

Napomene: III fam., McCulloch, 1962: 38–40; W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991;

Link: <http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

IV familija bestijara

128. Cambridge, University Library, Gg.6.5

XV vek (McCulloch, 1962)

Bestijar (f. 1–100 ?);

Napomene: McCulloch, 1962: 39; 1450, W. George and W. Brunsdon Yapp, 1991.

***Francuske verzije bestijara*⁸⁷⁰**

Philippe de Thaon

129. København, Kongelige Bibliotek, 3466 8°

"Ann Walshe"

XIV vek, oko 1300

Poreklo: Engleska (?); Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 3–51): Unicornis (f. 15); Pantera, darco (f. 18); Hydrus (f. 21); Centaur (f. 29); Salamandra (f. 36); Sirene (f. 37); Aspis (f. 39); Serra (f. 44);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Kat. Kongelige Bib.; Varij. GKS 3466 8°;

Link: <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/225/eng/>

130. London, British Library, Cotton Nero A. v

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Cotton Nero A V.

131. Oxford, Merton College, 249

XIII vek

Poreklo: Engleska (?); Tekst: Franc.;

Bestijar (1r–10v): Unicornis (f. 3r); Monoceros (f. 3r); Hydrus (f. 4r); Onocentaur (f. 5v); Sirene (?) (f. 6r); Aspis, 2 ilus. (f. 7r); Serra, 2 ilus. (f. 7r); Phoenix (f. 8v); Caladrius (f. 8v);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Kat. Merton Coll.; Varij. MS. 249;

Link: <http://image.ox.ac.uk/show?collection=merton&manuscript=ms249>

Gervaise

132. London, British Library, Add. 28260

Druga pol. XIII veka (McCulloch, 1962), rani XIII vek (Clark and McMunn, 1989)

Naslov: *Li livres des bestes*; Poreklo: Severna Francuska; Tekst: Franc., lat.;

Bestijar (f. 84–100v): Unicornis (f. 88v); Sirene (f. 89v);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Cat. BL; Varij. Additional 28260 ili Add MS;

Link: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?index=0&ref=Add_MS_28260

Guillaume le Clerc

⁸⁷⁰ *Ljubavni bestijar* (Le bestiaire d'amour), Rišara de Furnivala (Richard de Fournival), iz XIII veka nije uključen u *Pregled*, jer su ga iz klasifikacije isključili autori koji su je predložili.

133. Cambridge, Fitzwilliam Museum, McLean 123

Nuneaton book

Oko 1280–1300. g.

Poreklo : Engleska

Bestijar : (f. 30–65v) ;

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; McClean; Hassig, 1995.

134. Cambridge, Fitzwilliam Museum, J.20

Napomene: Ranije: Hamilton 273, Berlin; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989;

135. Cambridge, Trinity College, 0.2.14 (2)

XIII vek

Naslov: *Liber Physiologi de natura animalium et bestiarum pergameno*; Tekst: Franc., lat.;

Bestijar (f. 32v–61v): Serra (f. 35v); Caladrius (f. 36v); Phoenix (f. 39r); Sirene (f. 41v); Unicornis (f. 44v); Hydrus (f. 46v); Satyrus (?), Singe (f. 49r); Aspidochelone (f. 52r); Salamandra (f. 57r); Draco, peridexion arbor (f. 57v); Draco, elephas (f. 60r);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Cat. TCC; Varij. O.2.14;

Link: <http://trin-sites-pub.trin.cam.ac.uk/james/viewpage.php?index=634>

136. London, British Library, Cott. Vesp. A.vii

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Cotton MS Vespasian A VII;

137. London, British Library, Egerton 613

sred. XIII veka

Poreklo: Engleska (?); Tekst: Franc., lat.;

Bestijar (f. 31v–58r): Caladrius (f. 34r); Serra (f. 33v); Phoenix (f. 36r); Sirene (f. 38r); Unicornis (f. 40v); Draco, peridexion arbor (f. 51r);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Cat. BL;

Link: http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?index=6&ref=Egerton_MS_613

138. London, British Library, Roy. i6.E.viii

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. 16 E. VIII; Nestao.

139. Lyon, Palais des Arts 78

XIII vek

Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 36–58): Caladrius (f. 36); Phoenix (f. 38); Draco (f. 45v); Salamandra (ista sl. kao feniks (f. 50); Draco, peridexion arbor (f. 51); Draco, elephas (f. 52v); Unicornis (f. 55);

Napomene: Lyon, Bibliothèque municipale, P.A. 078; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989;

Link: <http://bvmm.irht.cnrs.fr>

http://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_02ENL01001MsPA786416

140. Oxford, Bodleian Library, Douce 132

XIV vek

Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 63–81v): Caladrius (f. 65a,v); Unicornis (f. 70r);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989;

Link: <http://bodley30.bodleian.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

141. Oxford, Bodleian Library, Douce 912

XIV vek

Tekst: Franc.;

Bestijar: Draco, peridexion arbor (f. 11r);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. MS Bodley 912;

Link: <http://bodley30.bodleian.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/>

142. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, 2691

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989.

143. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 902

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

144. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 1444

kraj XIII veka, 1201–1300. g. (Cat. BnF)

Poreklo: Severna Franc.; Tekst: Franc.;

Bestijar: Serra, f. 242; Caladrius (f. 242v); Phoenix (f. 244); Sirene (f. 245v); Unicornis (f. 246v); Hydrus (f. 248); Draco (f. 249v); Draco (f. 250v); Aspidochelone (f. 250v); Salamandra (f. 253v); Draco, peridexion arbor (f. 254); Draco (f. 258); Aspis (f. 259); Sirene, 3 ilus. (f. 259); Caladrius (f. 259); Unicornis (f. 260v); Hydrus, 2 ilus. (f. 262v); Serra (f. 263v); Draco, 2 ilus. (f. 265);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Français 1444;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

145. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 2168

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

146. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 14964

kraj XIII veka

Poreklo: Severna Francuska; Tekst: Franc.;

Bestijar: Caladrius (f. 126v); Serra (f. 131); Hydrus (f. 148); Salamandra (f. 165); Draco (f. 166);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Français 14964;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

147. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 14969

XIII vek

Poreklo: Engleska; Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 1–72v): Serra (f. 8); Caladrius (f. 10); Phoenix (f. 14v); Sirene (f. 21); Unicornis (f. 26v); Hydrus (f. 31); Salamandra (f. 53); Draco, peridexion arbor (f. 54v); Draco, elephas (f. 60);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Français 14969; Hassig, 1995;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

148. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 14970

XIII vek

Poreklo: Hainaut, Belgija; Tekst: Franc.;

Bestijar: Serra (f. 4); Caladrius (f. 4v); Phoenix (f. 7); Sirene (f. 9v); Unicornis (f. 12v); Hydrus (f. 15);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Français 14970;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

149. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 20046

XIV vek

Tekst: Franc.;

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Français 20046.

150. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 24428

XIII vek

Poreklo: Verovatno Pariz; Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 53–78v): Serra (f. 56); Caladrius (f. 56v); Phoenix (f. 58v); Sirene (f. 61); Unicornis (f. 63v); Hydrus (f. 65v); Aspis (f. 70v); Salamandra (f. 74);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Sadržaj *Aviarium*, Clark, 1992: 300–301; Varij. Français 24428; Hassig, 1995.

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

151. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 25406

Napomene: Sa praznim poljima za ilustracije; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989.

152. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 25408

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

153. Paris, Bibliothèque nationale de France, Rothschild IV.2.24

Napomene: Ex-Phillipps Coll. 4156; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

154. Vatican, Biblioteca Apostolica, Regina 1682

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

Pierre de Beauvais (Pierre le Picard)

155. Malines, Bibliothèque du Grand Séminaire, 32

(Bibliotheek van het Grootseminarie, Mechelen)

Napomene: Kraća verzija; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989.

156. Montpellier, Bibliothèque de la Faculte de Medicine, H.437

XIV vek

Naslov: *La Création du monde et L'Image du monde de Gossuin de Metz; Bestiaire de Pierre de Beauvais*; Poreklo: Severna Francuska; Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 195–250): Gryphes (f. 85, Im. du Monde); Unicornis (f. 93v, Im. du Monde); Basiliscus (f. 98v, Im. du Monde); Serra (f. 197v); Caladrius (f. 199); Hydrus (f. 200); Harpyia (f. 207); Phoenix (f. 215v); Basiliscus (f. 223v); Unicornis (f. 226); Gryphes (f. 227); Hydrus (f. 229); Eale (f. 230v); Salamandra (f. 241v);

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Cat. *Calames*; Varij. Bibliothèque interuniversitaire. Section Médecine, H 437;

Link: <http://bvmm.irht.cnrs.fr/>

<http://www.biu-montpellier.fr/florabium/jsp>

157. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, fr. 3516

XIII vek

Poreklo: Severna Francuska; Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 198v–212v): Serra (f. 199); Caladrius (f. 199v); Aspis (f. 201); Harpyia (f. 201v); Sirene (f. 202v); Phoenix (f. 203); Basiliscus (f. 204v); Unicornis (f. 205v); Gryphus (f. 205v); Hydrus (f. 206); Basiliscus (f. 206v); Salamandra (f. 208v); Draco, elephas (f. 209v); Centaurs (f. 210v);

Napomene: Ranije Phillipps 6739; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Varij. Arsenal 3516;

Link: <http://mandragore.bnf.fr/jsp/rechercheExperte.jsp>

158. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 834

Napomene: Kraća verzija; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

159. Paris, Bibliothèque nationale de France, fr. 944

Napomene: Kraća verzija; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

160. Paris, Bibliothèque nationale de France, Nouv. acq. 13251

(NAF 13521)

XIII vek

Tekst: Franc.;

Bestijar (f. 22r–31): Serra (f. 22v); Caladrius (f. 23r); Phoenix (f. 23v); Sirene (f. 24r); Unicornis (f. 25); Basiliscus (?) (f. 25v); Salamandra (f. 28v); Draco (f. 29);

Napomene: ranije La Clayette MS; Kraća verzija; McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989;

Link: <http://gallica.bnf.fr> (NAF 13521)

<http://noss1.demo.logilab.fr/biblissima/id/Manuscript/Mandragore/5850>

161. Vatican, Biblioteca Apostolica, Reg. 1323

Napomene: McCulloch, 1962; Clark and McMunn, 1989.

Srednjoengleske verzije bestijara

162. London, British Library, Arundel 292

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.

Italijanske verzije bestijara

163. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. plut. LXXXX Inf. Cod. 47

Napomene: Bibl. Gadd.; Clark and McMunn, 1989.

164. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Cod. Ashb. 649

Napomene: Clark and McMunn, 1989;

165. Firenze, Biblioteca Nazionale, Cod. Magliabechiano II.8.33

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

166. Firenze, Biblioteca Nazionale, cl. XII Cod. Strozz. Magliabechiano 135

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

167. Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 1357 P.III.4

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

168. Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 2183 R.IV 4 Nr. 2260

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

169. Firenze, Biblioteca Riccardiana, Cod. 2281

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

170. Napoli, Biblioteca Nazionale, XII.E.n

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

171. Padova, Museo Civico di Padova (Bibl. Comun.), Cod. C.R.M.248

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

172. Paris, Bibliothèque nationale de France, ital. 450

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Varij. Italien 450.

173. Roma, Biblioteca Corsini, 44.G.27

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

Katalonske verzije bestijara

174. Barcelona, Biblioteca universitaria, 75

Druga polovina XV veka

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Nije ilustr.; Barcelona University Library, Llúcia Martín, 2009.

175. Barcelona, Biblioteca universitaria, 82

Verovatno XVI vek

Napomene: Barcelona University Library, Llúcia Martín, 2009.

176. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 87

Između 1501 i 1550. g.

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Barcelona, Catalonia National Library, Llúcia Martín, 2009.

177. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 310 (Ms. 310/5)

prva trećina XV veka

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Barcelona, Catalonia National Library, Llúcia Martín, 2009.

178. Vic, Biblioteca Capitular, 228

Između 1350 i 1400. g. (fragmentovan)

Napomene: Llúcia Martín, 2009.

179. Vic, Biblioteca Capitular, 229

Između 1350 i 1400. g. (fragmentovan)

Napomene: Clark and McMunn, 1989; Vic Chapter archive, Llúcia Martín, 2009.

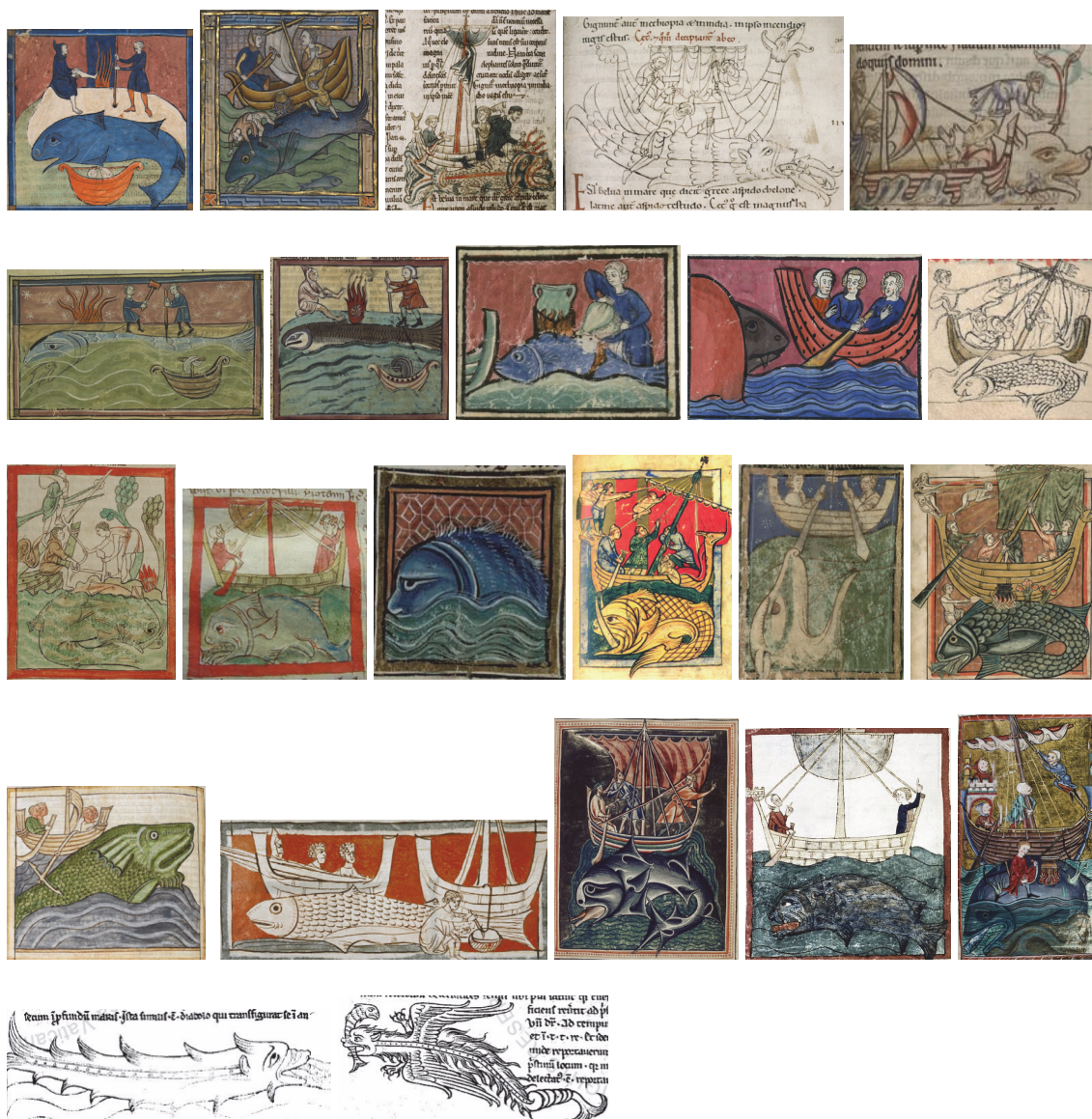
180. Vic, Biblioteca Capitular, 1354

Napomene: Clark and McMunn, 1989.

ILUSTRACIJE

T. I. Amphisbaena. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 58v); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 103v); 3. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 86v); 4. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 85v); 5. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 68v); 6. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 54r); 7. Douai, BMD, MS 711 (f. 42); 8. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 38); 9. London, BL, Harley MS 4751 (f. 62); 10. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 17r); 11. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 32v); 12. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 41v); 13. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94); 14. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 22); 15. London, BL, Harley MS 3244 (f. 62r);

T. II. Aspidochelone. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 42v); 2. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 89v); 3. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 7v); 4. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 157r); 5. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 168r); 6. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 89v); 7. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 46v); 8. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 118); 9. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 200v); 10. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 131); 11. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 47); 12. Oxford, Bodl., University College, MS 120 (sl. 3); 13. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 92v); 14. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 71); 15. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 52r); 16. London, BL, Harley MS 4751 (f. 69); 17. London, BL, Harley MS 3244 (f. 60v); 18. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 28r); 19. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 86v); 20. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 80v); 21. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 107r); 22. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 24); 23. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 39);

T. III. *Aspis. Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 56); 2. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 37v); 3. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 24v); 4. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 8v); 5. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 158v); 6. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 65v); 7. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 197v); 8. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 116); 9. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 67v); 10. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 93v); 11. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 53r); 12. Douai, BMD, MS 711 (f. 41); 13. London, BL, Harley MS 3244 (f. 61v); 14. London, BL, Harley MS 4751 (f. 61); 15. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 37); 16. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 17r); 17. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 80v); 18. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 96r); 19. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 93v); 20. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 32); 21. København, KK, GKS 3466 8° (f. 39); 22. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 7r);

T. III/1. *Aspis. Sleva nadesno, odozgo nadole*: 23. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 7r); 24. Paris, BNF, Français 1444 (f. 259); 25. Paris, BNF, Français 24428 (f. 70v); 26. Paris, Arsenal, 3516 (f. 201); 27. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 10); 28. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 41r); 29. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 95r, anguis); 29a. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 95r);

T. IV. Basiliscus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 54v); 2. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 55); 3. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 103r); 4. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 63r); 5. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 80); 6. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 79r); 7. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 66r); 8. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 51r); 9. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 79r); 10. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 63r); 11. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 51r); 12. Douai, BMD, MS 711 (f. 39v); 13. London, BL, Harley MS 3244 (f. 59v); 14. London, BL, Harley MS 4751 (f. 59); 15. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 16r); 16. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 23r); 17. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 93); 18. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 31);

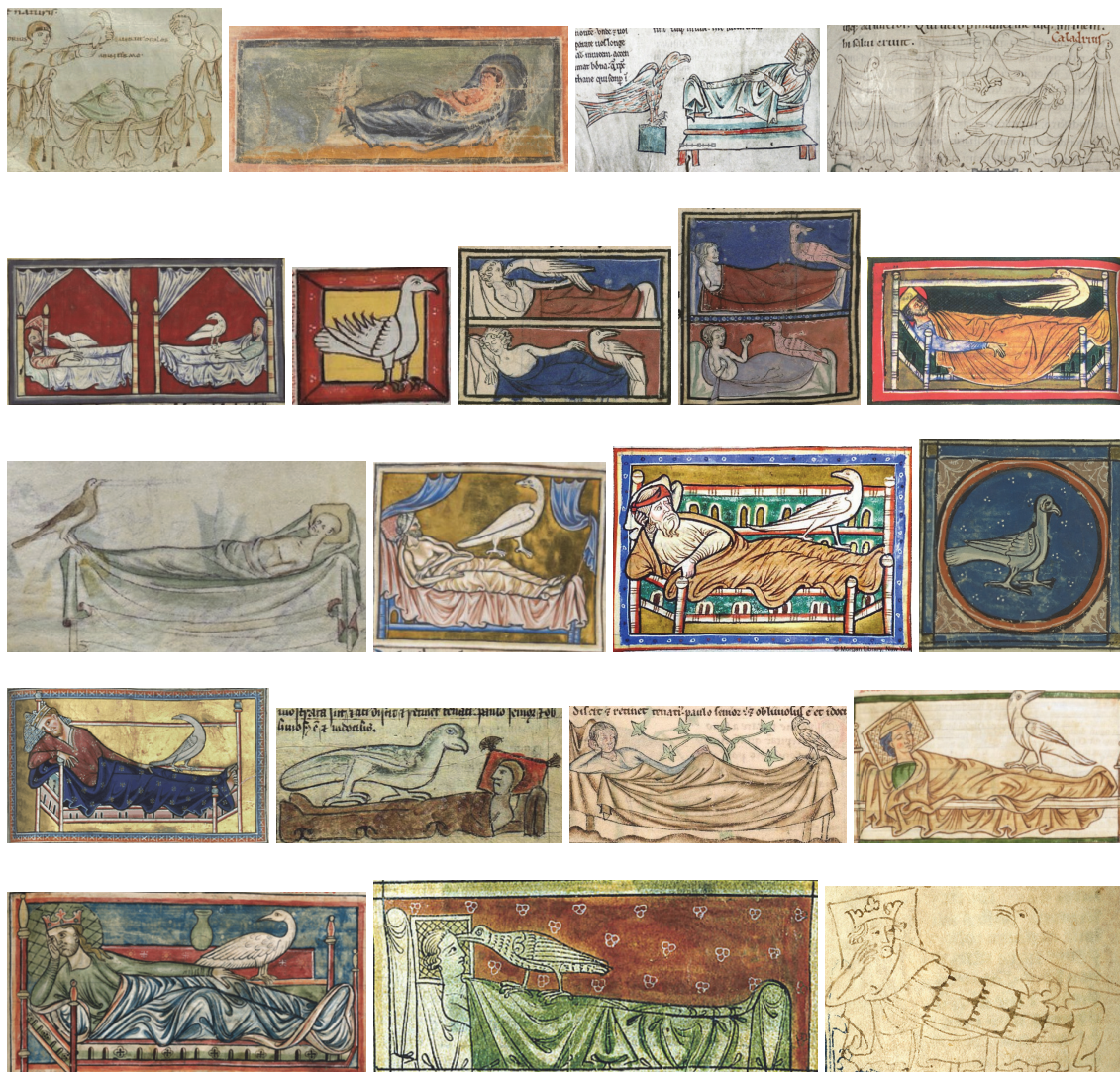
T. IV/1. Basiliscus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 19. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 32v); 20. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 98v, Im. du Monde); 21. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 223v); 22. Paris, Arsenal, 3516 (f. 204v); 23. Paris, BNF, 13521 (f. 25v); 24. Paris, Arsenal, 3516 (f. 206v); 25. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 14v); 26. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 51v); 27. Den Haag, Meermann, 10.B.25 (f. 39v);

T. V. Bonnacon. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 26v); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 96r); 3. St. Petersburg, Ross, MS Q.v.V.1 (f. 38); 4. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 69); 5. New York, Morgan, M. 81 (f. 37r); 6. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 12r); 7. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 10r); 8. Douai, BMD, MS 711 (f. 8); 9. London, BL, Harley MS 3244 (f. 41r); 10. London, BL, Harley MS 4751 (f. 11); 11. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 16r); 12. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 3v); 13. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 18r); 14. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 5r); 15. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 16r); 16. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 92v); 17. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 78); 18. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 6v); 19. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 5v); 20. Oxford, Bodl., MS e Musaeo 136 (f. 24r);

T. V/1. Bonnacon. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 21. Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 10r); 22. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 8r); 23. London, WAL, MS 22 (f. 31r);

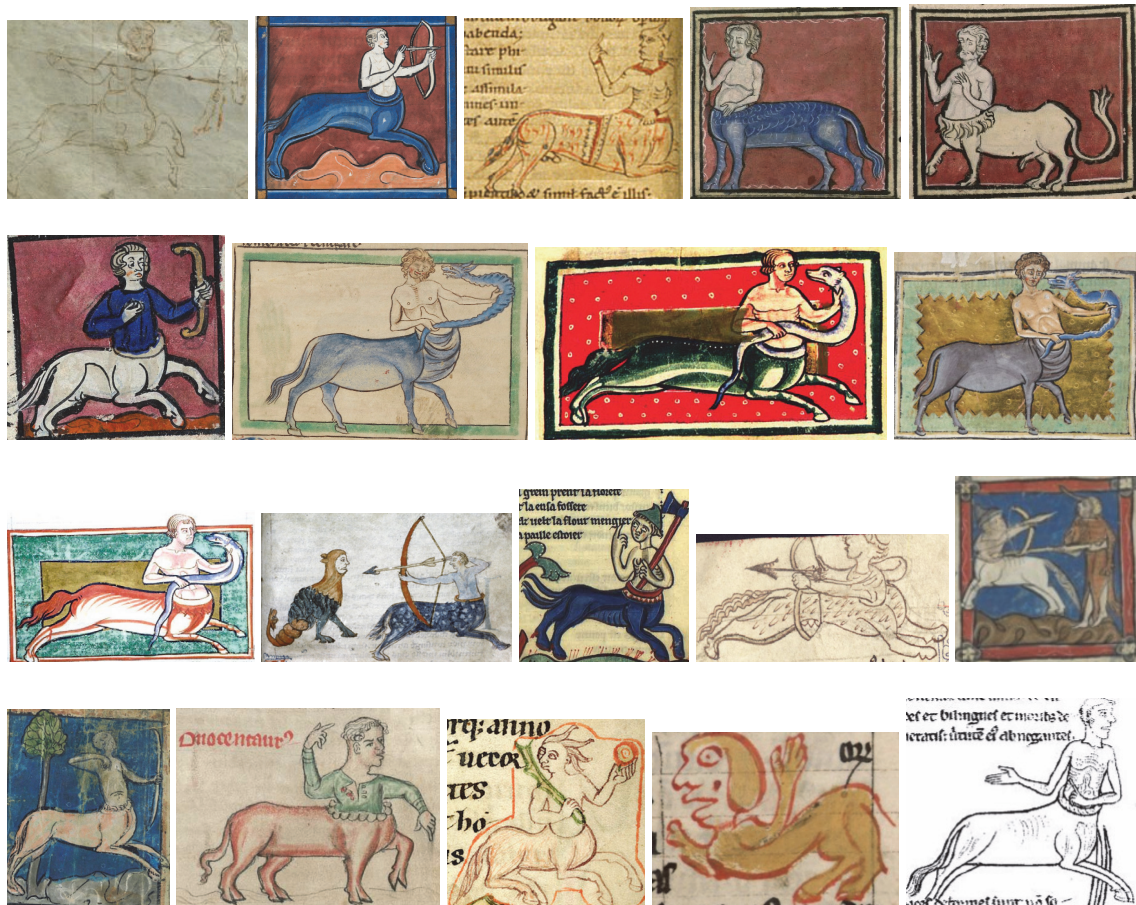
T. VI. Caladrius. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 142v); 2. Bern, Burger, Lat. 318 (f. 8v); 3. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 1v); 4. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 142r); 5. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 43v); 6. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 26); 7. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 116v); 8. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 106v); 9. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 59 v); 10. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 89v); 11. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 47v); 12. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 60v); 13. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 68v); 14. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 57r); 15. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 33v); 16. Douai, BMD, MS 711 (f. 27); 17. London, BL, Harley MS 3244 (f. 52r); 18. London, BL, Harley MS 4751 (f. 40); 19. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 24); 20. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 12r);

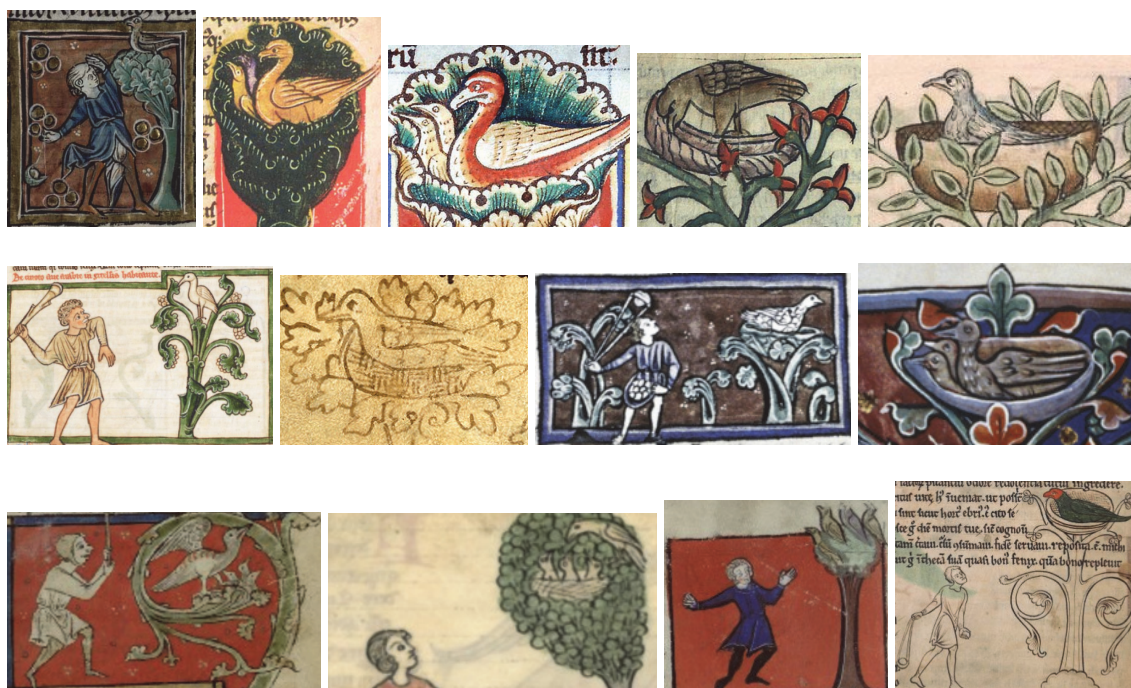
T. VI/1. Caladrius. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 21. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 69r); 22. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 15v); 23. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 63v); 24. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 18r); 25. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 100r); 26. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 63r); 27. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 86v); 28. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 21v); 29. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 8v); 30. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 36v); 31. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 36); 32. Oxford, Bodl., MS Douce 132 (f. 65a,v); 33. Paris, BNF, Français 1444 (f. 242v); 34. Paris, BNF, Français 1444 (f. 259); 35. Paris, BNF, Français 14964 (f. 126v); 36. Paris, BNF, Français 14969 (f. 10); 37. Paris, BNF, Français 14970 (f. 4v); 38. Paris, BNF, Français 24428 (f. 56v); 39. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 199); 40. Paris, Arsenal, 3516 (f. 199v); 41. Paris, BNF, 13521 (f. 23r);

T. VI/2. Caladrius. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 42. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 7v); 43. London, BL, Sloane MS 278 (f. 34v); 44. München, BSB, clm 6908 (im. 174); 45. London, BL, Egerton MS 613 (f. 34r); 46. New York, Morgan, MS M.832 (f. 10r); 47. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 28v); 48. Cambridge, Fitz., MS 254 (f. 27r);

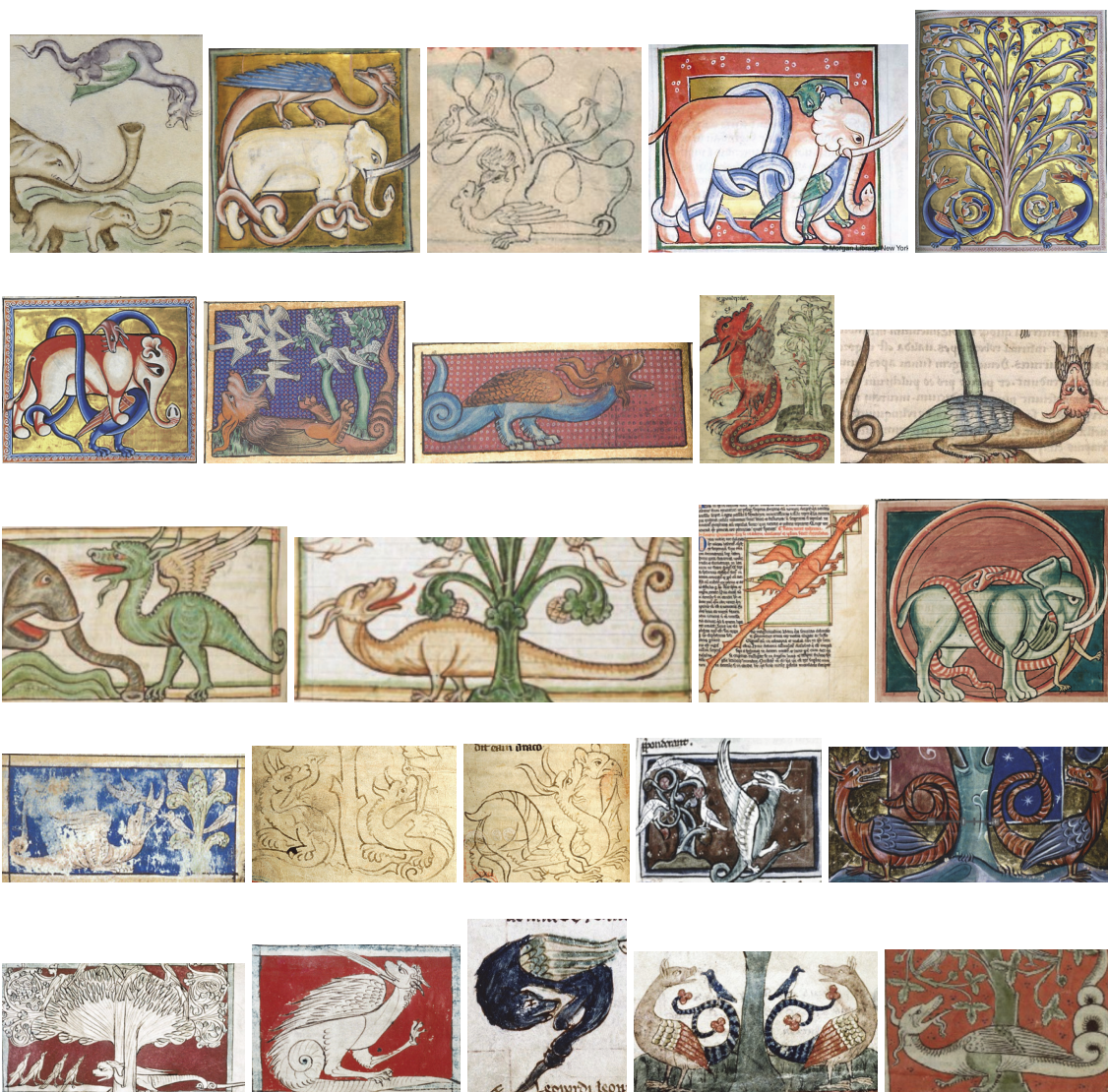
T. VII. Centaurus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 146v); 2. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 27v); 3. London, BL, Stowe MS 1067 (f. 1v); 4. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 110); 5. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 116v); 6. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 189v); 7. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 9v); 8. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 11v); 9. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 8v); 10. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 10v); 11. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 115r); 12. København, KK, GKS 3466 8° (f. 29); 13. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 5v); 14. Paris, Arsenal, 3516 (f. 210v); 15. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 9v); 16. München, BSB, clm 6908 (im. 164); 17. New York, Morgan, MS M.832 (f. 4r); 18. Paris, BNF, lat. 10448 (f. 119); 19. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 39);

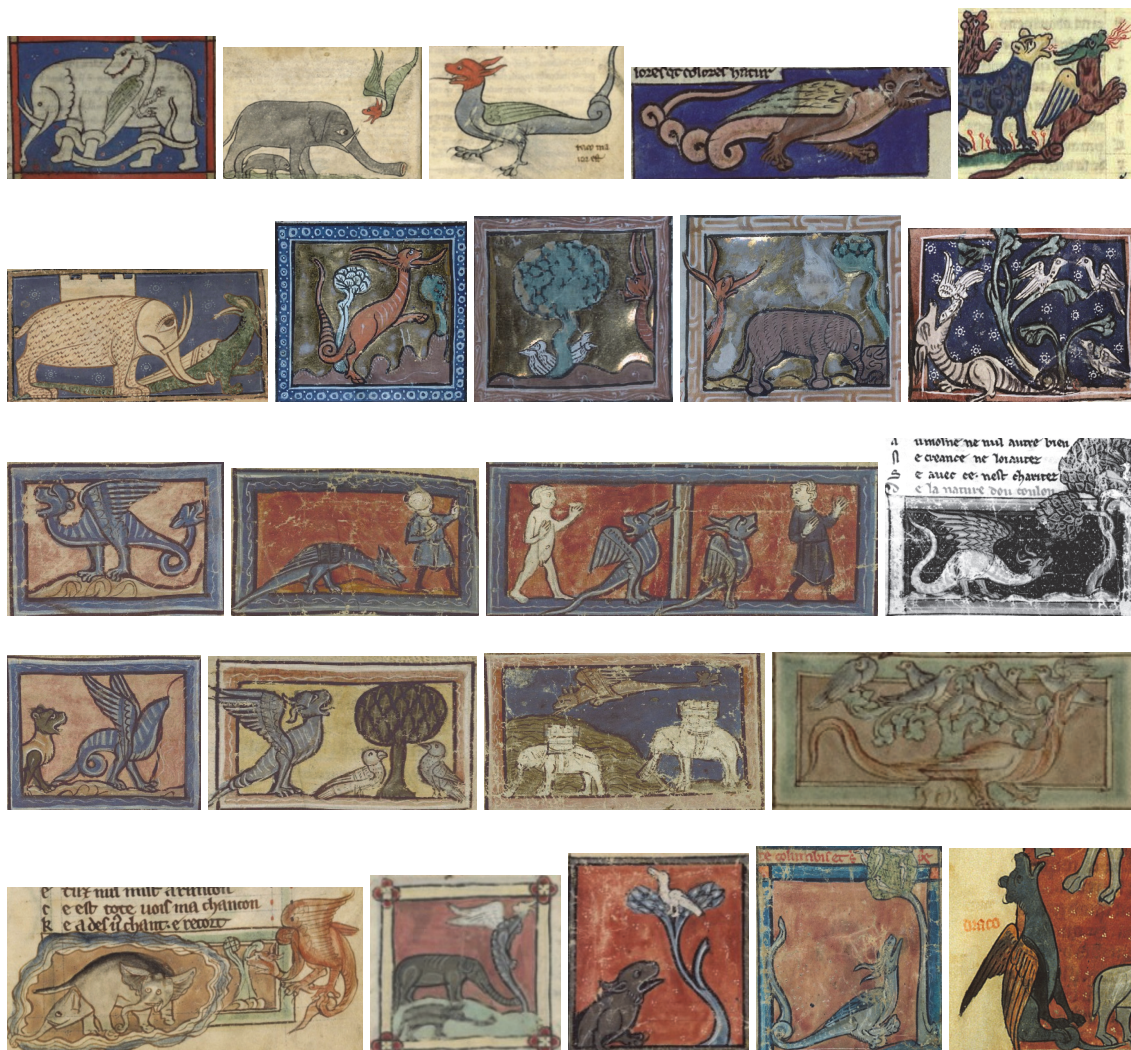
T. VIII. Cinnamolgus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 101r); 2. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 51); 3. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 52r); 4. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 38v); 5. Douai, BMD, MS 711 (f. 31); 6. London, BL, Harley MS 3244 (f. 54r); 7. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 10v); 8. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 17v); 9. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 71v); 10. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 88); 11. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 24v); 12. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 23v); 13. London, BL, Add MS 11283 (f. 19v);

T. IX. Draco. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 33v); 2. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 164r); 3. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 169r); 4. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 98); 5. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 89); 6. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 103); 7. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 94); 8. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 7v); 9. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 10r); 10. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 10r); 11. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 154v); 12. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 162v); 13. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 163v); 14. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 88v); 15. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 39v); 16. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 40); 17. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 114v); 18. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 195v); 19. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 54); 20. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 92v); 21. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 95r); 22. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 79); 23. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 67v);

T. IX/1. Draco. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 24. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 118v); 25. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 62r); 26. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 129); 27. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 78r); 28. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 65r); 29. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 65v); 30. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 204v); 31. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 204v); 32. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 49r); 33. Douai, BMD, MS 711 (f. 38v); 34. London, BL, Harley MS 3244 (f. 39v); 35. London, BL, Harley MS 3244 (f. 58v); 36. London, BL, Harley MS 3244 (f. 59r); 37. London, BL, Harley MS 4751 (f. 58v); 38. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 34v); 39. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 15v); 40. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 15v); 41. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 22r); 42. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 91v); 43. Oxford, Bodl., MS Douce 88 B-C (f. 22r); 44. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 22v); 45. Oxford, Bodl., MS Douce 88 (f. 84v); 46. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 71v); 47. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 92v);

T. IX/2. Draco. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 48. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 93); 49. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 4v); 50. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 30v); 51. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 32); 52. København, KK, GKS 3466 8° (f. 18); 53. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 60r); 54. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 45v); 55. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 51); 56. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 52v); 57. Oxford, Bodl., MS Bodley 912 (f. 11r); 58. Paris, BNF, Français 1444 (f. 250v); 59. Paris, BNF, Français 1444 (f. 265); 60. Paris, BNF, Français 1444 (f. 258); 61. Paris, BNF, Français 14964 (f. 166); 62. Paris, BNF, Français 1444 (f. 249v); 63. Paris, BNF, Français 1444 (f. 254); 64. Paris, BNF, Français 1444 (f. 265); 65. Paris, BNF, Français 14969 (f. 54v); 66. Paris, BNF, Français 14969 (f. 60); 67. Paris, Arsenal, 3516 (f. 209v); 68. Paris, BNF, 13521 (f. 29); 69. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 9); 70. London, BL, Sloane MS 278 (f. 48v);

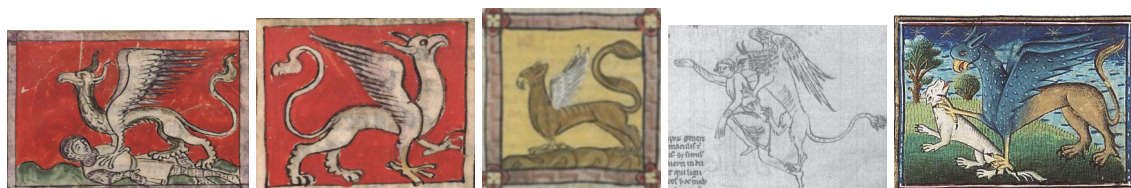
T. IX/3. Draco. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 71. München, BSB, clm 6908 (im. 161); 72. München, BSB, clm 6908 (im. 165); 73. Bucks., Wormsley Library, MS BM 3747 (f. 20r); 74. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 38v); 75. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 39r); 76. Oxford, St. John's College, M 61 (f. 61); 77. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 16); 78. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 57v); 79. London, BL, Egerton MS 613 (f. 51r);

T. X. Eale. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 28); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 97r); 3. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 40); 4. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 30r); 5. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 79); 6. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 39r); 7. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 16v); 8. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 193v); 9. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 16v); 10. Douai, BMD, MS 711 (f. 13); 11. London, BL, Harley MS 3244 (f. 44r); 12. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 27r); 13. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 6r); 14. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7v); 15. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 80v); 16. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 10v); 17. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 10); 18. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 230v); 19. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 14r); 20. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 12r);

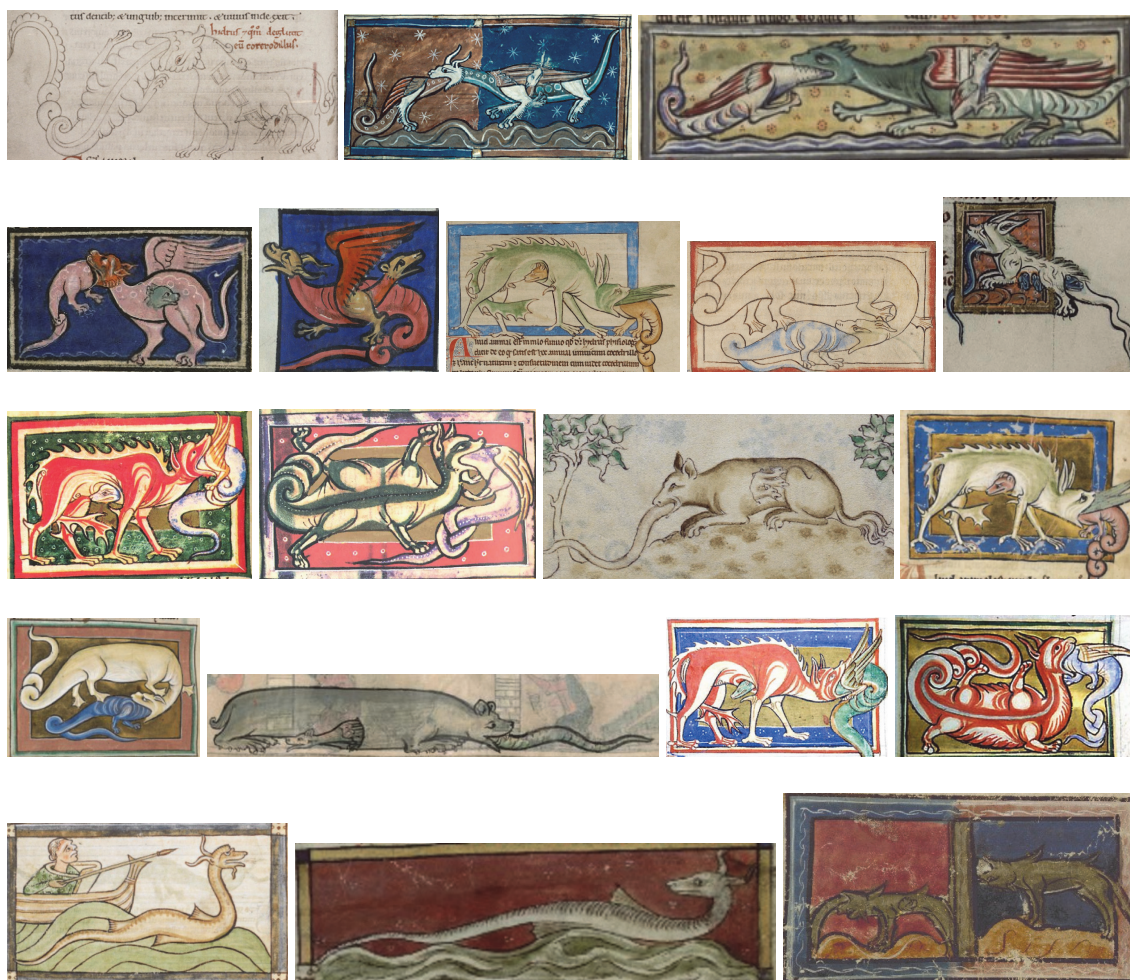
T. XI. Gryphus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 26); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 96r); 3. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 37v); 4. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 65); 5. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 190v); 6. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 36v); 7. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 8r); 8. Douai, BMD, MS 711 (f. 5); 9. London, BL, Harley MS 3244 (f. 38v); 10. London, BL, Harley MS 4751 (f. 7v); 11. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 11r); 12. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 26v); 13. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 2r); 14. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 15v); 15. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 11v); 16. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 11v); 17. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 4); 18. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 77); 19. Oxford, Bodl., MS e Musaeo 136 (f. 19r); 20. Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 87r); 21. London, WAL, MS 22 (f. 25v);

T. XI/1. Gryphus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 22. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 85, Im. du Monde); 23. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 227); 24. Paris, Arsenal, 3516 (f. 205v); 25. Bucks., Wormsley Library, MS BM 3747 (f.4r); 26. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 5r);

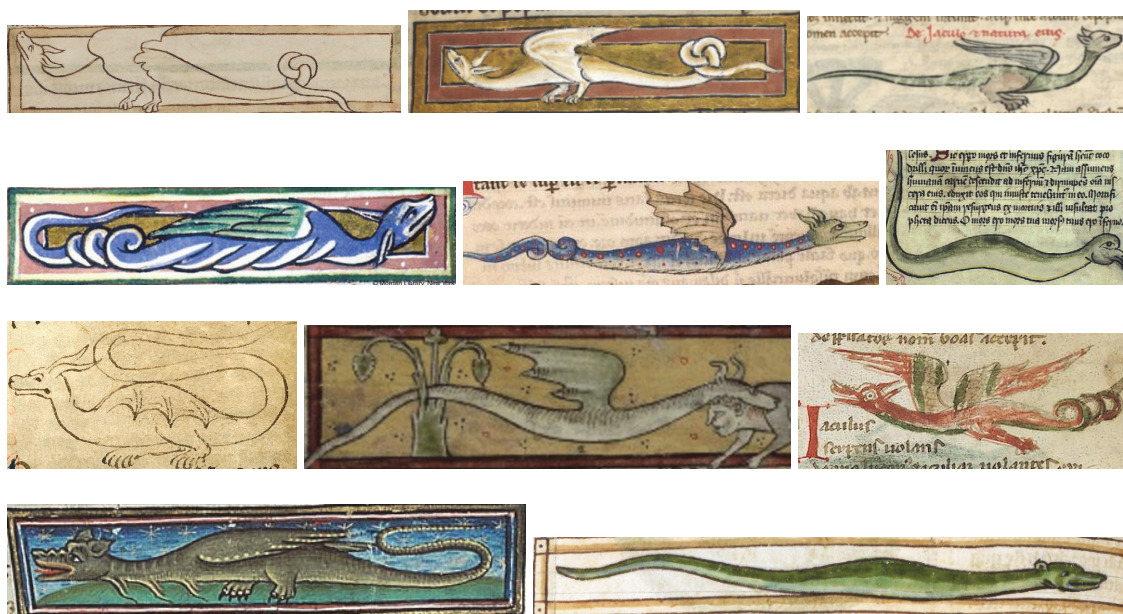
T. XII. Hydrus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 13); 2. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 17); 3. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 13r); 4. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 33v); 5. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 16r); 6. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 22); 7. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 17v); 8. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 33); 9. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 68v); 10. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 61v); 11. Douai, BMD, MS 711 (f. 42v); 12. London, BL, Harley MS 4751 (f. 62v); 13. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 38); 14. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 17r); 15. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 162r); 16. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 33); 16. London, BL, Stowe MS 1067 (f. 2v); 17. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 84v); 18. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 88v); 19. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 54r);

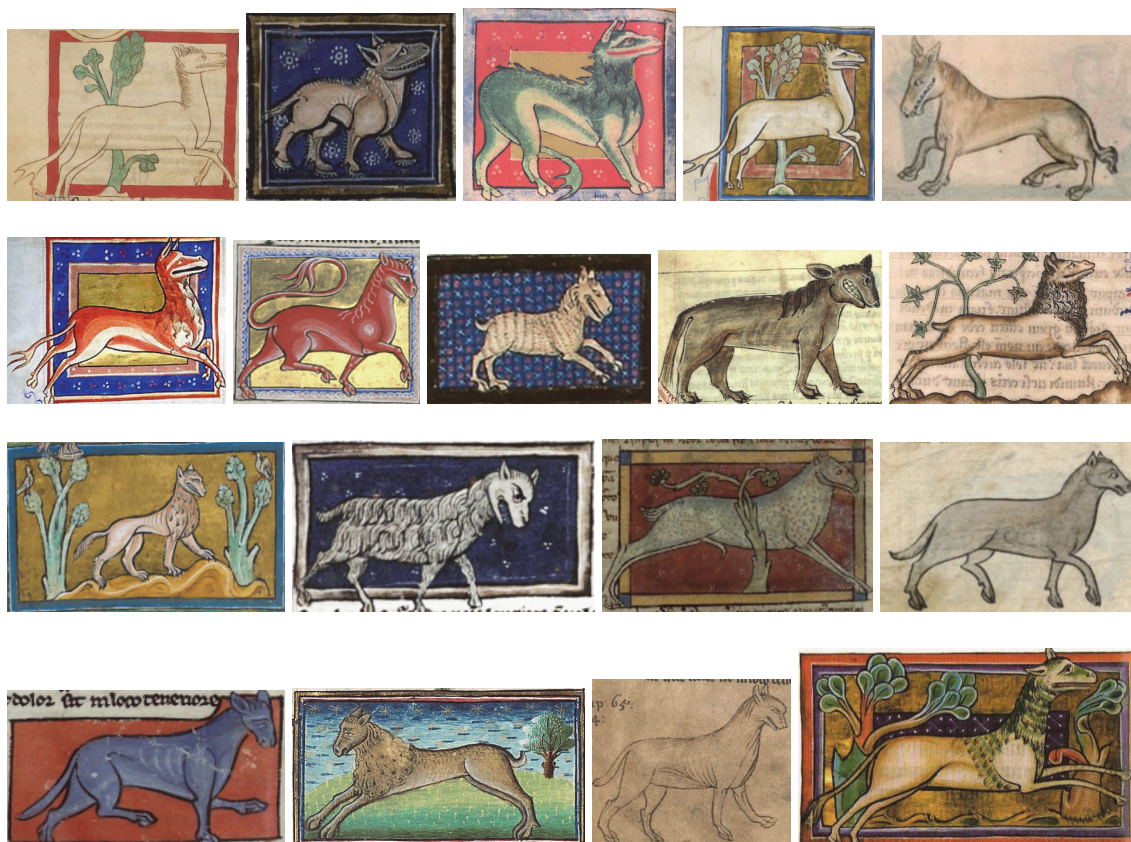
T. XII/1. Hydrus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 20. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 152v); 21. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 79); 22. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 32); 23. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 110v); 24. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 190v); 25. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 13); 26. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 57v); 27. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 90av); 28. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 16v); 29. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 84v); 30. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 104); 31. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 12v); 32. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 67v); 33. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 37); 34. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 15v); 35. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 83v); 36. London, BL, Harley MS 3244 (f. 62r); 37. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94); 38. Paris, BNF, Français 1444 (f. 262v);

T. XII/2. Hydrus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 39. København, KK, GKS 3466 8° (f. 21); 40. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 4r); 41. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 46v); 42. Paris, BNF, Français 14964 (f. 148); 43. Paris, BNF, Français 1444 (f. 262v); 44. Paris, BNF, Français 1444 (f. 248); 45. New York, Morgan, MS M.832 (f. 3v); 46. Paris, BNF, Français 14969 (f. 31); 47. Paris, BNF, Français 14970 (f. 15); 48. Paris, BNF, Français 24428 (f. 65v); 49. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 200); 50. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 229); 51. Paris, Arsenal, 3516 (f. 206); 52. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 43); 53. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 9v); 54. München, BSB, clm 6908 (im. 163); 55. Paris, BNF, lat. 10448 (f. 118v); 56. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 42r);

T. XIII. Jaculus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 59); 2. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 69r); 3. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 33v); 4. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 86r); 5. Douai, BMD, MS 711 (f. 42v); 6. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 54v); 7. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 17v); 8. f. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94v); 9. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 23); 10. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 42v); 11. London, BL, Harley MS 3244 (f. 62v);

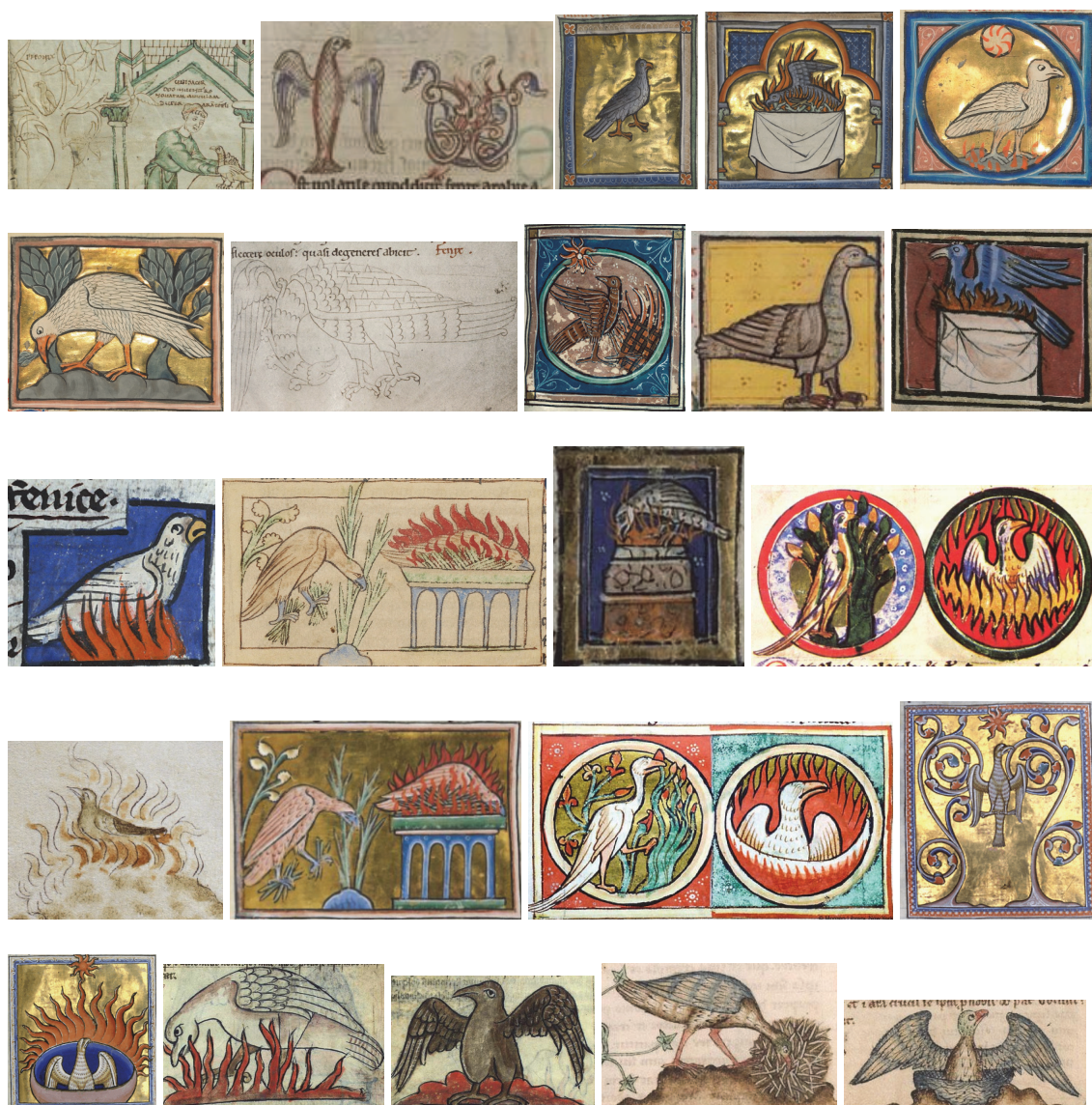
T. XIV. Leucrota. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 33v); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 96v); 3. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 46 v); 4. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 37v); 5. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 93); 6. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 47v); 7. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 15v); 8. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 193v); 9. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 14v); 10. Douai, BMD, MS 711 (f. 11v); 11. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 23r); 12. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7r); 13. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 79v); 14. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 9v); 15. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 8v); 16. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 12v); 17. London, BL, Add MS 11283 (f. 7v); 18. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (st. 60);

T. XV. Manticora. *Sleua nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 27v); 2. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 97r); 3. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 39v); 4. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 29v); 5. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 38v); 6. Cambridge, CCC, MS 53 (f. 193v); 7. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 15v); 8. Douai, BMD, MS 711 (f. 12); 9. London, BL, Harley MS 3244 (f. 43v); 10. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 24v); 11. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 6r); 12. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 22v); 13. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7r); 14. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 25r); 15. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 18v); 16. Oxford, Bodl., University College, MS 120 (sl. 1); 17. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 80); 18. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 10); 19. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 9v); 20. Oxford, Bodl., MS e Musaeo 136 (f. 20v); 21. Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 88v); 22. London, WAL, MS 22 (f. 27v); 23. Den Haag, Meermann, 10.B.25 (f. 13r); 24. London, BL, Add MS 11283 (f. 8r);

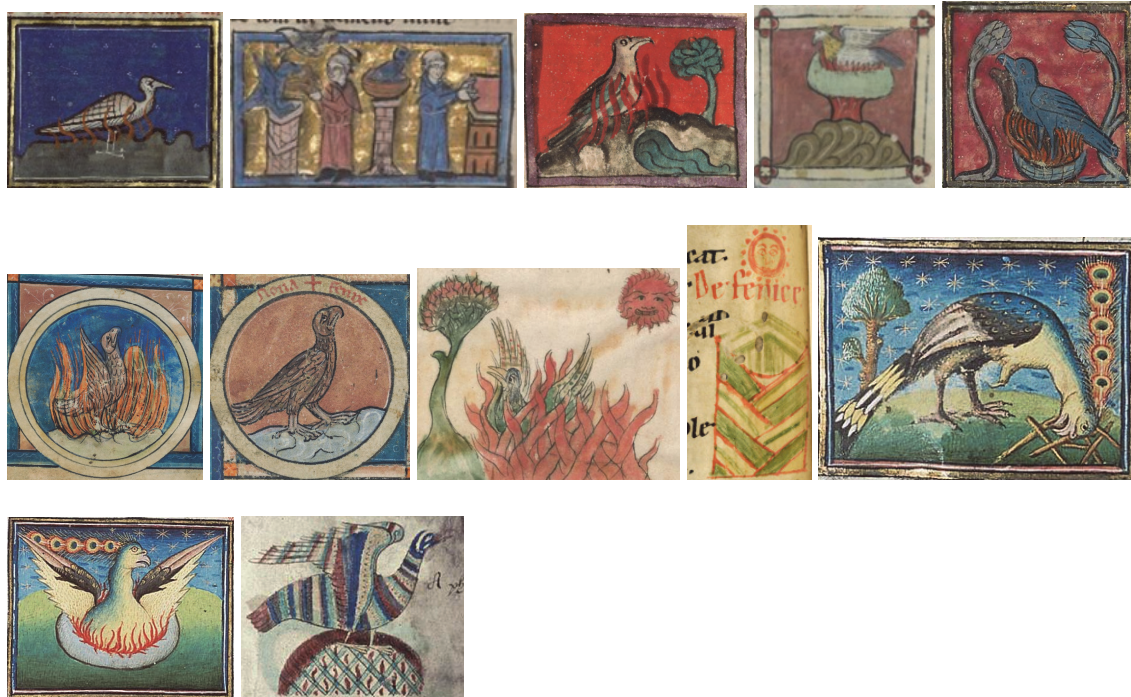
T. XVI. Parandrus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 28); 2. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 40); 3. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 30r); 4. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 39r); 5. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 193v); 6. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 15v); 7. Douai, BMD, MS 711 (f. 12v); 8. London, BL, Harley MS 3244 (f. 43v); 9. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 25r); 10. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 6r); 11. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 7v); 12. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 80); 13. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 10); 14. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 9v); 15. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 13v);

T. XVII. Phoenix. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 145r); 2. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 166v); 3. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 38); 4. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 74v); 5. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 46); 6. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 77v); 7. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 144r); 8. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 69); 9. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 26); 10. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 107); 11. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 185); 12. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 41v); 13. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 89 r); 14. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 61v); 15. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 93v); 16. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 49v); 17. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 62v); 18. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 55v); 19. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 56r); 20. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 37r); 21. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 37v); 22. Douai, BMD, MS 711 (f. 30); 23. Douai, BMD, MS 711 (f. 30);

T. XVII/1. Phoenix. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 24. London, BL, Harley MS 3244 (f. 53v); 25. London, BL, Harley MS 3244 (f. 53v); 26. London, BL, Harley MS 4751 (f. 45); 27. London, BL, Harley MS 4751 (f. 45); 28. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 26v); 29. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 10v); 30. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 68); 31. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 17r); 32. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 17r); 33. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 70r); 34. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 70v); 35. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 87v); 36. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 88); 37. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 23v); 38. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 24); 39. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 22v); 40. London, WAL, MS 22 (sl. 1); 41. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 8v); 42. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 39r); 43. London, BL, Egerton MS 613 (f. 36r); 44. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 38); 45. Paris, BNF, Français 1444 (f. 244); 46. Paris, BNF, Français 14969 (f. 14v);

T. XVII/2. Phoenix. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 47. Paris, BNF, Français 14970 (f. 7); 48. Paris, BNF, Français 24428 (f. 58v); 49. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 215v); 50. Paris, Arsenal, 3516 (f. 203); 51. Paris, BNF, 13521 (f. 23v); 52. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 7v); 53. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 8); 54. München, BSB, clm 6908 (im. 175); 55. New York, Morgan, MS M.832 (f. 10v); 56. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 30v); 57. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 31r); 58. Cambridge, Fitz., MS 254 (f. 27r);

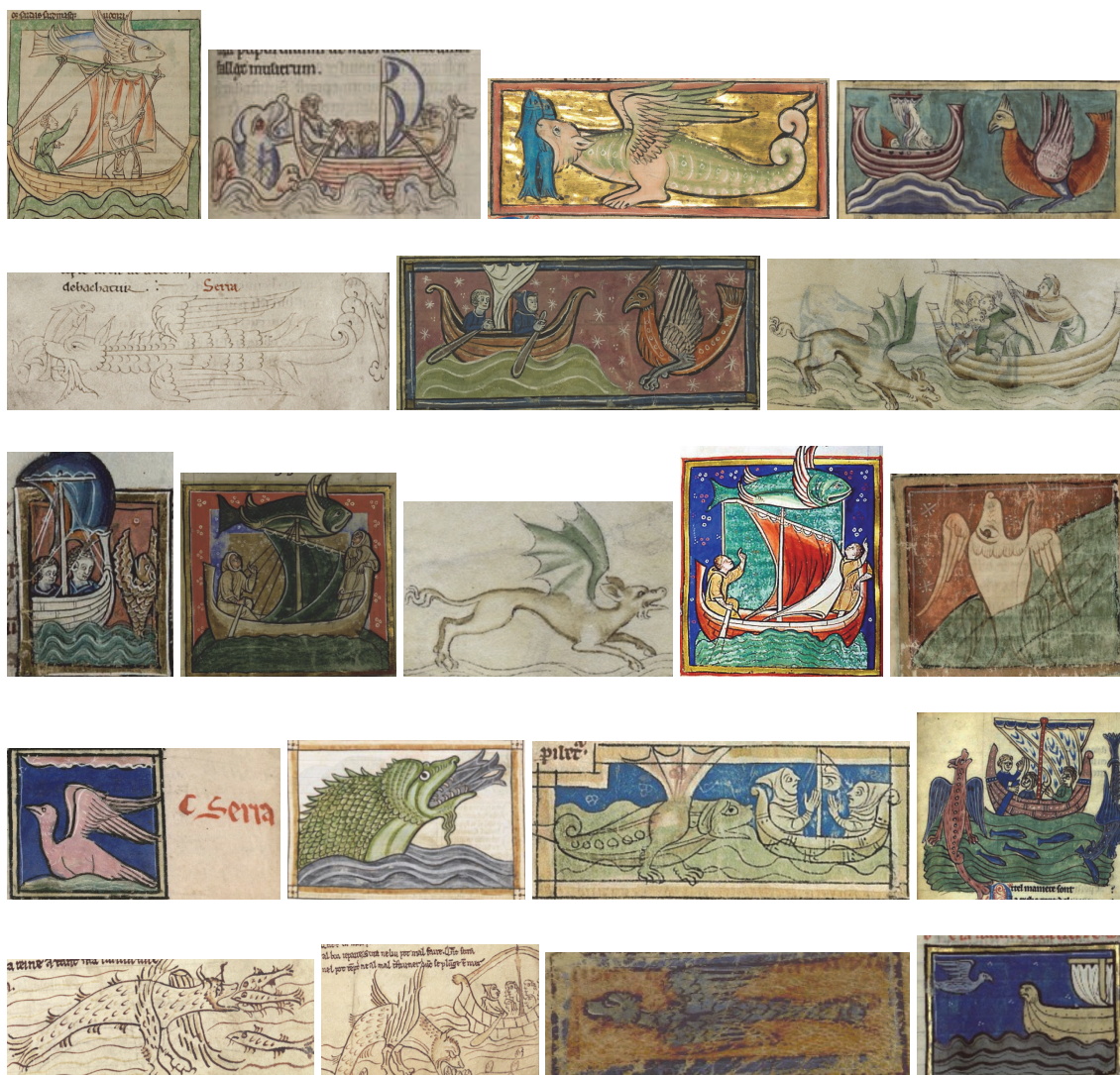
T. XVIII. Salamandra. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 29r); 2. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 95v); 3. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 100v); 4. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 27v); 5. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 83v); 6. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 161r); 7. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 35); 8. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 112); 9. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 192v); 10. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 94v); 11. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 68v); 12. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 84v); 13. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 70r); 14. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 55r); 15. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 55v); 16. London, BL, Harley MS 3244 (f. 63r); 17. London, BL, Harley MS 4751 (f. 33v); 18. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 50); 19. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 34v); 20. København, KK, GKS 3466 8° (f. 36); 21. Paris, BNF, Français 14969 (f. 53); 22. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 57r);

T. XVIII/1. Salamandra. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 23. Paris, BNF, Français 1444 (f. 253v); 24. Paris, BNF, Français 14964 (f. 165); 25. Paris, BNF, Français 24428 (f. 74); 26. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 241v); 27. Paris, Arsenal, 3516 (f. 208v); 28. Paris, BNF, 13521 (f. 28v); 29. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 14); 30. München, BSB, clm 6908 (im. 175); 31. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 24); Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 22);

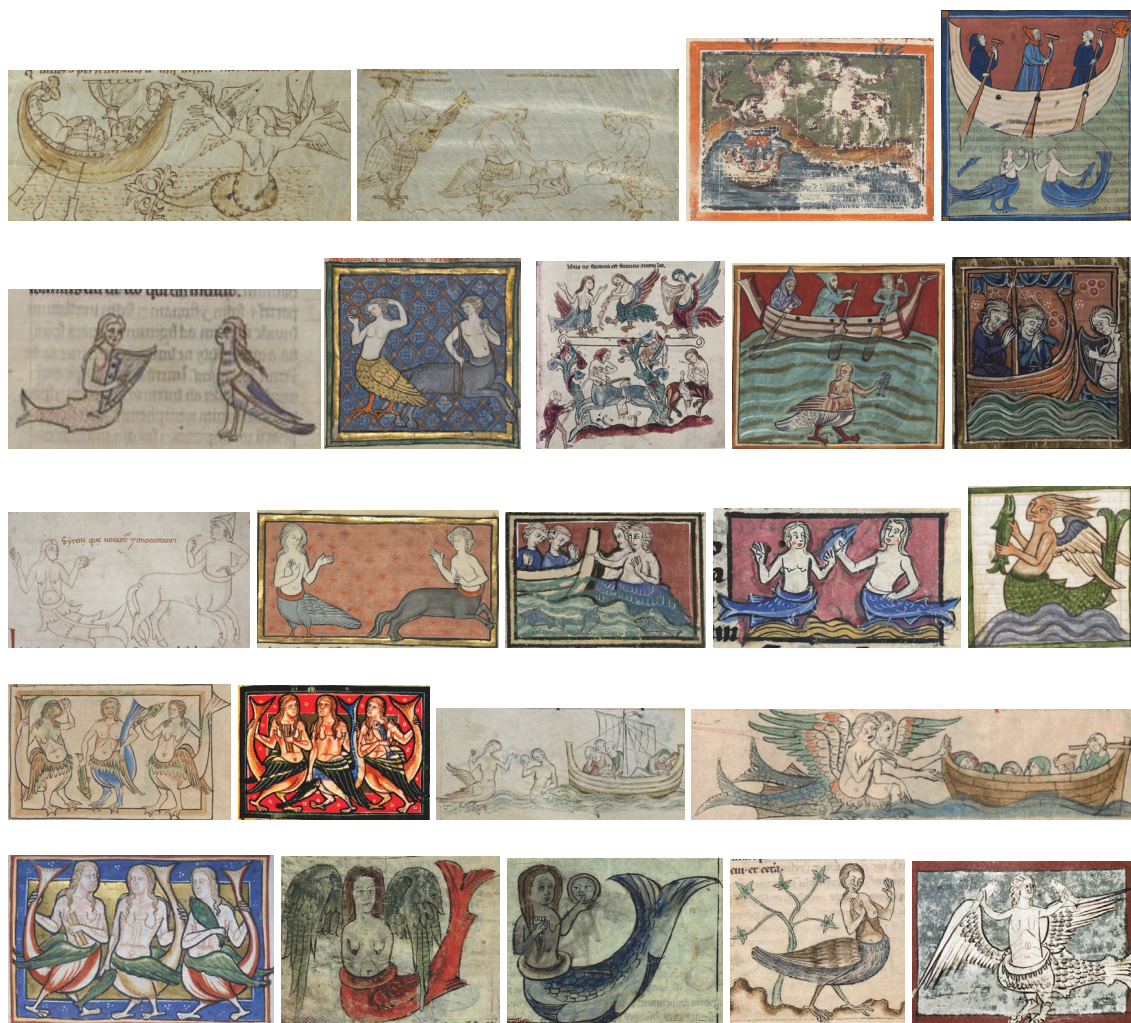
T. XIX. Satyrus. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 18v); 2. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 16); 3. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 96r); 4. St. Petersburg, Ross, MS Q.v.V.1 (f. 21 v); 5. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 15v); 6. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 20v); 7. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 13r); 8. Douai, BMD, MS 711 (f. 8); 9. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 9r); 10. London, BL, Harley MS 3244 (f. 41v); 11. London, BL, Harley MS 4751 (f. 11v); 12. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 17v); 13. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 8); 14. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 3v); 15. Paris, BNF, Lat. 3630 (f. 78v); 16. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 7v); 17. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 49r);

T. XX. Serra. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 46v); 2. Cambridge, CCC, MS 22 (f. 166r); 3. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 73v); 4. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 38); 5. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 141v); 6. Chalon-sur-Saône, BMC, MS 14 (f. 88); 7. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 89); 8. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 89v); 9. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 70); 10. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 88v); 11. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 69r); 12. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 35v); 13. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 113v); 14. London, BL, Harley MS 3244 (f. 65r); 15. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 42v, f. 43); 16. København, KK, GKS 3466 8° (f. 44); 17. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 7r); 18. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 7r); 19. Paris, BNF, Français 1444 (f. 242); 20. Paris, BNF, Français 14970 (f. 4);

T. XX/1. Serra. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 21. Paris, BNF, Français 1444 (f. 263v); 22. Paris, BNF, Français 14964 (f. 131); 23. Paris, BNF, Français 14969 (f. 8); 24. Paris, BNF, Français 24428 (f. 56); 25. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 197v); 26. Paris, Arsenal, 3516 (f. 199); 27. Paris, BNF, 13521 (f. 22v); 28. Paris, BNF, lat. 10448 (f. 119v); 29. London, BL, Egerton MS 613 (f. 33v); 30. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 35a Helmst. (f. 1v); 31. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 11v); 32. London, BL, Sloane MS 278 (f. 51); 33. München, BSB, clm 6908 (im. 167); 34. New York, Morgan, MS M.832 (f. 5v);

T. XXI. Sirena. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 142r); 2. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 146v); 3. Bern, Burger, Lat. 318 (f. 13v); 4. Cambridge, SSS, MS 100 (f. 38v); 5. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 167v); 6. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 81v); 7. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 10r); 8. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 44); 9. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 90r); 10. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 147r); 11. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 3 (f. 78); 12. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 116v); 13. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 198); 14. London, BL, Harley MS 3244 (f. 55r); 15. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 14); 16. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 18); 17. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 96v); 18. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 39); 19. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 17r); 20. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 40v); 21. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 60r); 22. Douai, BMD, MS 711 (f. 32); 23. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 21v);

T. XXI/1. Sirena. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 24. London, BL, Harley MS 4751 (f. 47v); 25. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 28v); 26. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 11v); 27. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 65v); 28. Oxford, Bodl., University College, MS 120 (sl. 2); 29. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 74v); 30. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 89); 31. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 25v); 32. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 24); 33. København, KK, GKS 3466 8° (f. 37); 34. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 138r); 35. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 138v); 36. London, BL, Add. 28260 (f. 89v); 37. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 6r); 38. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 41v); 39. London, BL, Egerton MS 613 (f. 38r); 40. Paris, BNF, Français 1444 (f. 259); 41. Paris, BNF, 13521 (f. 24r); 42. Paris, BNF, Français 1444 (f. 259); 43. Paris, BNF, Français 1444 (f. 245v); 44. Paris, BNF, Français 1444 (f. 259);

T. XXI/2. Sirena. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 45. Paris, BNF, Français 14969 (f. 21); 46. Paris, BNF, Français 14970 (f. 9v); 47. Paris, BNF, Français 24428 (f. 61); 48. Paris, Arsenal, 3516 (f. 202v); 49. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 32v); 50. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 9v); 51. London, BL, Sloane MS 278 (f. 47); 52. München, BSB, clm 6908 (im. 164); 53. New York, Morgan, MS M.832 (f. 3v); 54. Paris, BNF, lat. 10448 (f. 119); 55. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 23); 56. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 24); 57. London, BL, Add MS 11283 (f. 20v); 58. Reykjavík, Ísland, Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, *Physiologus*, AM 673 a I 4to (f. 1v);

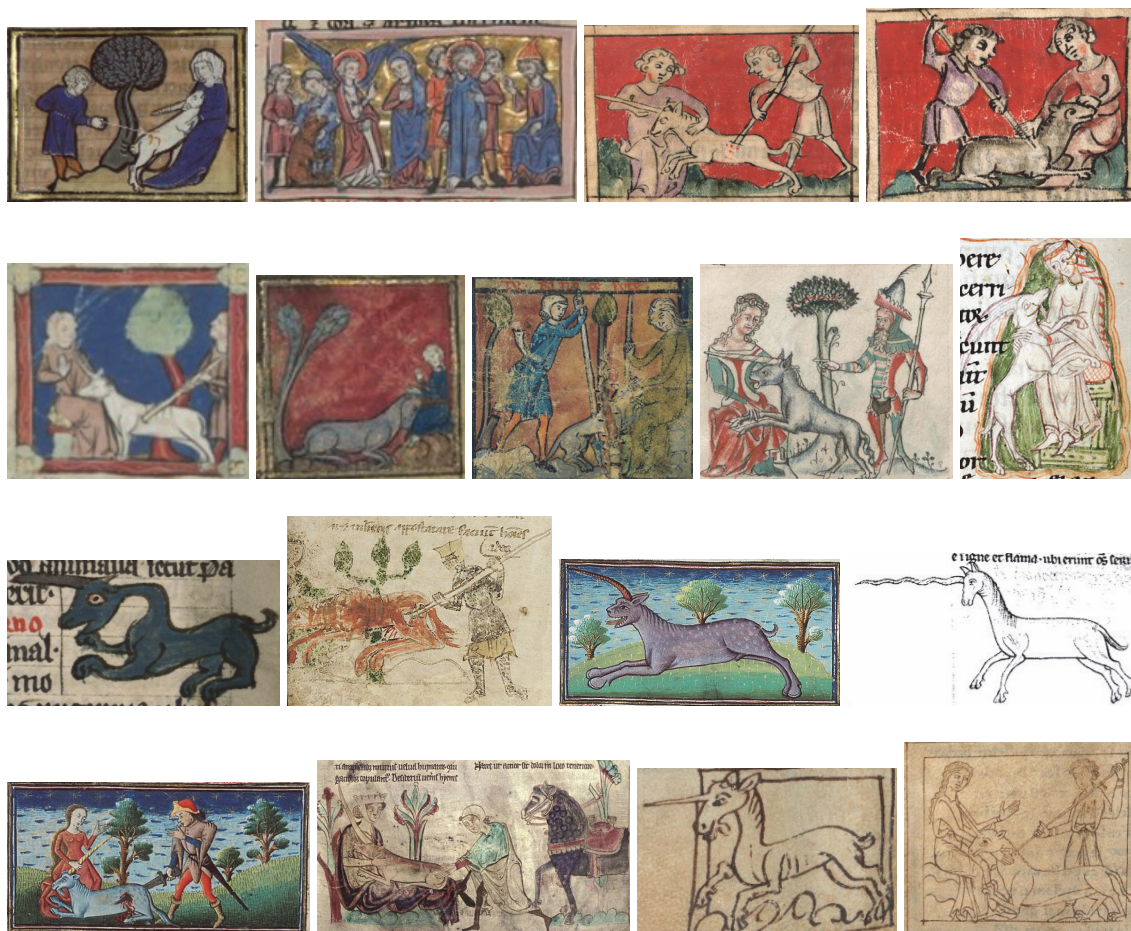
T. XXII. Unicornis. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. Bruxelles, BBB, MS 10074 (f. 147r); 2. Bern, Burger, Lat. 318 (f. 16v); 3. Cambridge, CCCC, MS 22 (f. 162r); 4. London, BL, MS Stowe 1067 (f. 2); 5. Los Angeles, Getty, MS Ludwig XV 4 (f. 85v); 6. Oxford, Bodl., MS Bodley 602 (f. 14r); 7. Oxford, Bodl., MS Douce 167 (f. 4v); 8. Oxford, Bodl., MS Laud Misc. 247 (f. 149v); 9. Paris, BNF, MS Latin 2495 B (f. 31v); 10. Paris, BNF, lat. 14429 (f. 110v); 11. Valenciennes, BMV, MS 101 (f. 190); 12. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 11); 13. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 90ar); 14. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 93v); 15. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 13v); 16. London, BL, Royal MS 2 B VII (f. 101); 17. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 9v); 18. München, BSB, Cod.gall. 16 (sl. 31); 19. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 12v); 20. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 15r); 21. Cambridge, CCCC, MS 53 (f. 190v);

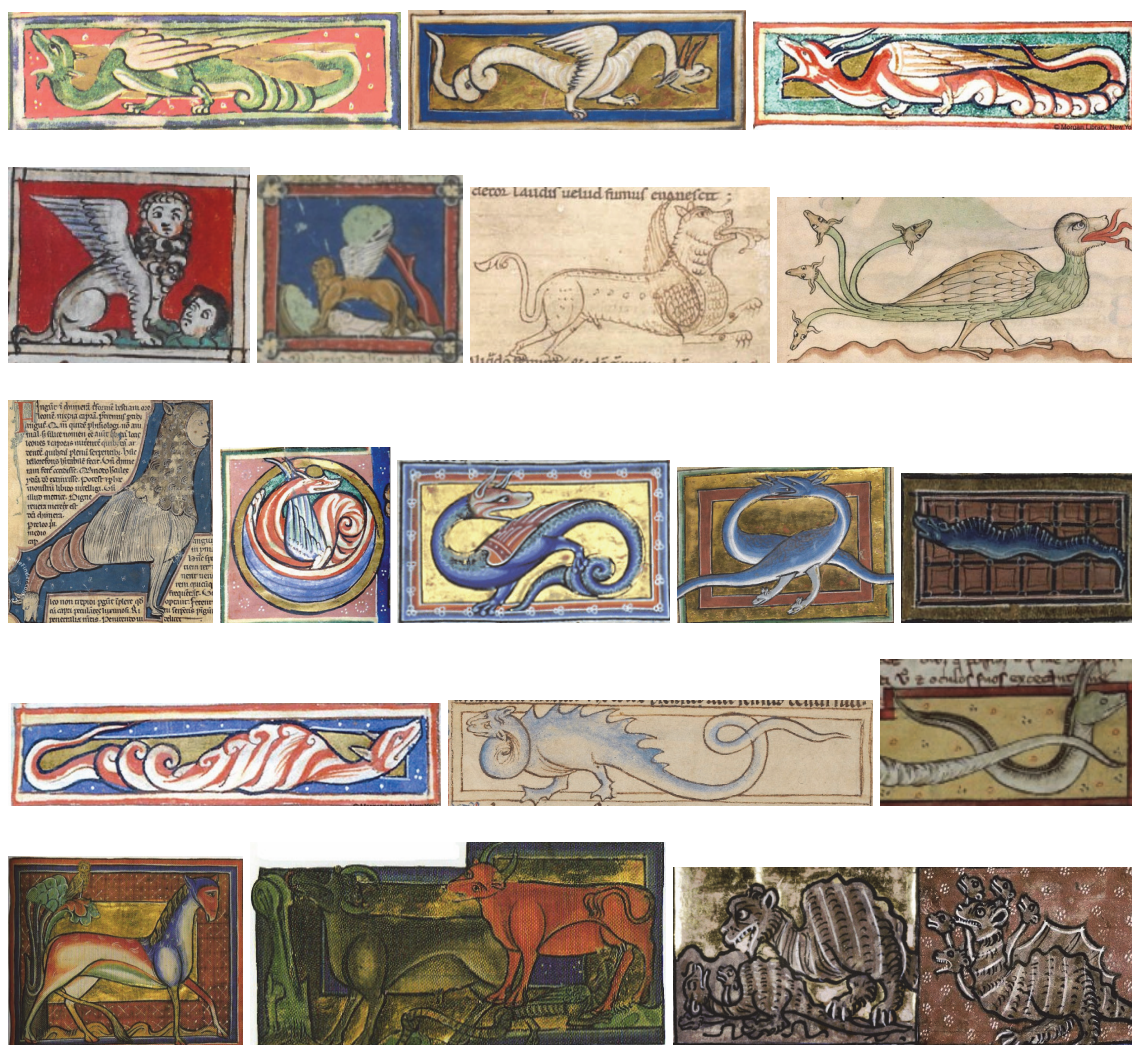
T. XXII/1. Unicornis. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 22. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 5v); 23. København, KK, Gl. Kgl. 1633 4° (f. 13r); 24. Douai, BMD, MS 711 (f. 4); 25. Douai, BMD, MS 711 (f. 10v); 26. London, BL, Harley MS 3244 (f. 38r); 27. London, BL, Harley MS 3244 (f. 42v); 28. London, BL, Harley MS 4751 (f. 6v); 29. London, BL, Harley MS 4751 (f. 15); 30. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 10v); 31. London, BL, Royal MS 12 F XIII (f. 21r); 32. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 4); 33. London, BL, Sloane MS 3544 (f. 9v); 34. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 2r); 35. New York, Morgan, MS M. 890 (f. 4v); 36. Oxford, Bodl., MS Ashmole 1511 (f. 14v); 37. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 6v); 38. Oxford, Bodl., MS Bodley 533 (f. 3r); 39. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 10v); 40. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (f. 22r); 41. Oxford, Bodl., MS Douce 88 A (f. 7v);

T. XXII/2. Unicornis. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 42. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 10v); 43. Oxford, Bodl., MS Douce 151 (f. 17r); 44. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 76v); 45. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 79); 46. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 3v); 47. Paris, BNF, MS Lat. 6838B (f. 8v); 48. Paris, BNF, MS Lat. 11207 (f. 8); 49. Oxford, Bodl., MS e Musaeo 136 (f. 18v); 50. Oxford, Bodl., MS e Musaeo 136 (f. 18r); 51. Oxford, Bodl., MS Douce 88 E (f. 86r); 52. København, KK, GKS 3466 8° (f. 15); 53. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 3r); 54. Oxford, Merton, MS. 249 (f. 3r); 55. Cambridge, Trinity, MS O.2.14 (f. 44v); 56. Lyon, BML, MS P.A. 078 (f. 55); 57. Oxford, Bodl., MS Douce 132 (f. 70r); 58. Paris, BNF, Français 1444 (f. 260v); 59. Paris, BNF, Français 1444 (f. 246v); 60. Paris, BNF, Français 14969 (f. 26v);

T. XXII/3. Unicornis. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 61. Paris, BNF, Français 14970 (f. 12v); 62. Paris, BNF, Français 24428 (f. 63v); 63. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 93v, Im. du Monde); 64. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 226); 65. Paris, Arsenal, 3516 (f. 205v); 66. Paris, BNF, 13521 (f. 25); 67. Cambridge, MA, Houghton, MS Typ 101 (f. 9); 68. München, BSB, clm 6908 (im. 163); 69. New York, Morgan, MS M.832 (f. 3r); 70. Paris, BNF, lat. 10448 (f. 118v); 71. Tübingen, UBT, MS Mc 365 (sl. 2); 72. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 11v); 73. Vatican, Apostolica, MS Reg. Lat. 258 (sl. 16); 74. Den Haag, Meermannno, 10.B.25 (f. 4v); 75. Cambridge, Fitz., MS 254 (f. 17r); 76. London, BL, Add. 28260 (f. 88v); 77. London, BL, Egerton MS 613 (f. 40v);

T. XXIII. Različito. *Sleva nadesno, odozgo nadole*: 1. *Siren-serpent*. St. Petersburg, Ross, MS Lat. Q.v.V.1 (f. 87); 2. *Siren-serpent*. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 69r); 3. *Siren-serpent*. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 86r); 4. *Harpyia*. Montpellier, Medicine, H 437 (f. 207); 5. *Harpyia*. Paris, Arsenal, 3516 (f. 201v); 6. *Hyena*. London, BL, MS Stowe 1067 (f. 3); 7. *Boa Angue, Anguis, Boa anguis*. Douai, BMD, MS 711 (f. 39); 8. *Chimaera*. London, WAL, MS 22 (f. 59v); 9. *Emorrhoris*. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 83r); 10. *Scitalis*. Aberdeen, ULA, MS 24 (f. 68v); 11. *Vipera*. London, BL, Royal MS 12 C XIX (f. 64r); 12. *Dipsas*. Cambridge, Trinity, MS R.14.9 (f. 104r); 13. *Boa*. New York, Morgan, MS M. 81 (f. 86r); 14. *Seps*. Los Angeles, Getty, MS 100 (f. 59v); 15. *Cerastes*. Paris, BNF, MS Lat. 3630 (f. 94); 16. *Chamaeleon*. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (st. 67); 17. *Boa*. Oxford, Bodl., MS Bodley 764 (st. 191); 18. *Hudrys*. Oxford, Bodl., MS Douce 308 (Fournival, f. 99v i 99r);

LITERATURA:

Primarni izvori (prevodi):

- Aelian. *Aelian On the Characteristics of Animals*: in three volumes. I. Books I–V. trans. Scholfield, (London: William Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press), 1958. [Aelianus, Claudius. *De natura animalium libri I–XVII*]
- Aelian. *Aelian On the Characteristics of Animals*: in three volumes. II. Books VI–XI. trans. Scholfield, (London: William Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press), 1959. [Aelianus, Claudius. *De natura animalium libri I–XVII*]
- Aelian. *Aelian On the Characteristics of Animals*: in three volumes. III. Books XII–XVII. trans. Scholfield, (London: William Heinemann; Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press), 1959. [Aelianus, Claudius. *De natura animalium libri I–XVII*]
- Albert the Great. *Man and the beasts = De animalibus: (books 22–26)*. Trans. by James J. Scanlan. Binghamton, NY: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1987.
- Aristotle. *Aristotle's History of Animals*, in ten books. Translated by Richard Creswell and Johann Gottlob Schneider. London: G. Bell, 1902.
- Bartholomaeus Anglicus. *Medieval Lore: an epitome of the science, geography, animal and plant folk-lore and myth of the Middle age: Being classified gleanings from the encyclopedia of Bartholomew Anglicus on the properties of things* [in J. Trevisa's translation], ed. by Robert Steele. London: E. Stock, 1893.
- Curley, Michael J., trans. *Physiologus: [a medieval book of nature lore]*. Chicago, Ill.; London: University of Chicago Press, 2009.

Epiphanius, Gonzalo Ponce de León, Natale Bonifacio, Francesco Zanetti, Giacomo Ruffinelli. *Tou Hagiou Patros hēmōn Epiphaniou Episcopou Konstanteias Kyprou Peri ton physiologon; Tou autou Eis ta baia logos = Sancti Patris Nostri Epiphaniij Episcopi Constantiae Cypri ad Physiologum; Eiusdem in die festo palmarum sermo*. Romae: Apud Zannettum et Ruffinellum, 1587.

Herodotus. [*History*]. Transl. Henry Cary. London: G. Bell, 1901.

Hesiod. *Theogony*. Ed. and comment. M. L. West. Oxford: Clarendon Press, 1966.

Isidore of Seville. *The Etymologies of Isidore of Seville*, ed. and trans. S. A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, and O. Berghof. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Лазих, Милорад. "Фисиолог." У *Фисиолог. Средњовековни медицински списи (избор)*, ур. Милорад Лазих и Љубомир Котарчић, 9-49. Београд: Просвета: Српска књижевна задруга, 1989.

Lucan. *The Pharsalia of Lucan: literally translated into English prose with copious notes*. Trans. H. T. Riley. London: Henry G. Bohn, 1853.

Neckam, Alexander. *Alexandri Neckam De naturis rerum libri duo: with the poem of the same author, De laudibus divinae sapientiae*. Ed. Thomas Wright. *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 34. London: Longman, Green, Longman, Roberts, and Green, 1863.

Nichols, Andrew, trans. *Ctesias on India: and fragments of his minor works*. London: Bristol Classical Press, 2011.

Origen. "Homilies on Genesis and Exodus." Trans. by Ronald E. Heine. In *The fathers of the church: a new translation*, ed. Ludwig Schopp. Vol. 71. (Washington, D.C: Catholic University of America Press, 2002).

Ovid. *Ovid Metamorphoses: with an engl. transl. by Frank Justus Miller, in two volumes*. Vol. 1: Books I – VIII. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press; London: Heinemann, 1951.

Philostratus. *The life of Apollonius of Tyana: The Epistles of Apollonius, and the Treatise of Eusebius*. Trans. F. C. Conybeare, Vol. I. London: Heinemann; NY: The Macmillan co., 1912.

Pliny. *Pliny Natural history: with an english translation in ten volumes*. Vol. II: lib. III–VII. Trans. by H. Rackham. Loeb Classical Library 353. Cambridge, MA: Harvard University Press, London: Heinemann, 1961.

Pliny. *Pliny Natural history: with an english translation in ten volumes*. Vol. III: lib. VIII–XI. Trans. by H. Rackham. Loeb Classical Library 353. Cambridge, MA: Harvard University Press, London: Heinemann, 1967.

Plutarch. "Whether land or sea animals are cleverer (De sollertia animalium)." In *Moralia*, Vol. XII. Trans. Harold Cherniss and W. C. Helmbold, Loeb Classical Library. London: Heinemann, 1957. *Citirano u* Curley, *Physiologus*, XXV.

Rendell, Alan W., trans. *Physiologus: a metrical bestiary of twelve chapters by Bishop Theobald, printed in Cologne 1492. The author is believed to have been abbot of Monte Cassino, A.D. 1022-1035, and a description of the abbey is appended with illustrations*. London: John & Edward Bumpus, 1928.

Solinus, Caius Julius. *Polyhistor: Caius Julius Solin*. Traduit pour la première fois en français par M. A. Agnant. Bibliothèque latine-française, sér. 2. Paris: C. L. F. Panckoucke, 1847.

Literatura i sekundarna literatura:

- Abraham, Shinu Anna, ed. *Connections and Complexity: New Approaches to the Archaeology of South Asia*, ed. Shinu Abraham, Praveena Gullapalli, Teresa P. Raczek, Uzma Z. Rizvi. Walnut Creek: Left Coast Press, 2013.
- Alexander, R. McN. "The Evolution of the Basilisk." *Greece & Rome* 10/2 (1963): 170–181. London: [Classical Association, Cambridge University Press on behalf of The Classical Association]. (Pristupljeno: 21. 11. 2015). <http://www.jstor.org/stable/642817>.
- Ameisenowa, Zofia. "Animal-headed gods, evangelists, saints and righteous men." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 12 (1949): 21–45. Pristupljeno: 13. 12. 2015. <http://www.jstor.org/stable/750254>.
- Anderson, Andrew Runni. "Alexander's Horns." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 58 (1927): 100–122. Pristupljeno: 23. 08. 2016. <http://www.jstor.org/stable/282906>.
- Aro, Jussi. "Anzu and Simurgh." In *Kramer Anniversary Volume. Cuneiform Studies in Honor of Samuel Noah Kramer*, ed. by B. L. Eichler, J. W. Heimerdinger, and Å. Sjöberg, 25–28. Kevelaer: Butzon & Bercker, 1976.
- Aruz, Joan. "Images of the Supernatural World: Bactria-Margiana Seals and Relations With the Near East and the Indus". *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 5/3 (1999): 12–30. Pristupljeno: 02. 02. 2017, DOI: 10.1163/157005799X00098.
- Ataç, Mehmet-Ali. *The mythology of kingship in Neo-Assyrian art*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 2010.

- Avery, Myrtille. "Miniatures of the Fables of Bidpai and of the Life of Aesop in The Pierpont Morgan." *The Art Bulletin* 23/2 (1941): 103-116. Pristupljeno: 09. 10. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3046749>.
- Bali, V. "On the Identification of the Animals and Plants of India Which Were Known to Early Greek." *Proceedings of the Royal Irish Academy. Polite Literature and Antiquities* 2 (1879 -1888): 302-346. Pristupljeno: 17. 12. 2015, <http://www.jstor.org/stable/20651530>.
- Ball, Katherine M. *Animal Motifs in Asian Art: An Illustrated Guide to Their Meanings and Aesthetics*. New York: Dover Publications, 2004.
- Barber, Richard, trans. *Bestiary: being an English version of the Bodleian Library, Oxford, M. S. Bodley 764 with all the original miniatures reproduced in facsimile*. Woodbridge [u.a.]: Boydell, 1999.
- Barbije, Frederik. *Istorija knjige*. Beograd: Clio: Narodna biblioteka Srbije, 2009. Naslov originala: Frédéric Barbier, *Histoire du livre*, Paris: Armand Colin, 2000.
- Baur, Paul V. C. *Centaurs in ancient art: the archaic period*. Berlin: K. Curtius, 1912.
- Bazopoulou-Kyrkanidou, E. "Chimeric creatures in Greek mythology and reflections in science." *Am. J. Med. Genet.* 100 (2001): 66–80. Pristupljeno: 11. 11. 2016. Doi:10.1002/1096-8628(20010415)100:1<66::AID-AJMG1165>3.0.CO;2-U.
- Beer, Jeanette. „Duel of Bestiaries.“ In *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy*. Ed. Willene B. Clark and Meredith T. McMunn, 96–105. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
- Beierkuhnlein, Carl. "Bos primigenius in Ancient Egyptian art—historical evidence for the continuity of occurrence and ecology of an extinct key species." *Frontiers of Biogeography* 7/3 (2015): 107–118. Pristupljeno: 24. 03. 2017, <http://escholarship.org/uc/item/2cc00316>

- Bigwood, J. M. "Ctesias' "Indica" and Photius." *Phoenix* 43, no. 4 (1989): 302–16.
Pristupljeno: 05. 09. 2016. doi: 10.2307/1088298.
- Black, Jeremy and Anthony Green. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press, 1992.
- Bleakley, Alan. *The animalizing imagination: totemism, textuality, and ecocriticism*. Basingstoke: Macmillan, 2000.
- Blust, Robert. "The Origin of Dragons." *Anthropos* 95/2 (2000): 519-536. Pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/40465957>.
- Boardman, John. "Three Monsters at Tillya Tepe." *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 9/ 1-2 (2003): 133-146. Pristupljeno: 20. 05. 2017, DOI: 10.1163/157005703322114865.
- Bodson, Liliane. "Naming the exotic animals in ancient Greek and Latin." In *Animal names* [proceedings of the conference "Animal names - I nomi degli animali", Venezia, 2003 October 2-4 / organized by the Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti], ed. Alessandro Minelli, Gherardo Ortalli, Glauco Sanga, 453-480. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2005.
- Bond, Francis. *Wood carvings in English churches, Misericords*. 1. London [u.a.]: Frowde [u.a.], 1910.
- Borowski, Oded. "Animals in the Literatures of Syria-Palestine." In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins. Handbook of Oriental studies 1/64, 289–306. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- Borowski, Oded. "Animals in the Religions of Syria-Palestine." In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64, 405–424. Leiden; Boston: Brill, 2002.

- Bosana-Kourou, Panayota. "The sphinx in early archaic Greek art." Dphil., University of Oxford, Faculty of Literae Humaniores, 1979. Pristupljeno: 15. 12. 2016, <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:7909c709-069f-49b6-b7ab-2f9f1ce8b981>.
- Bovey, Alixe. *Monsters and grotesques in medieval manuscripts*. Toronto; Buffalo: University of Toronto Press, 2002.
- Breiner, Laurence A. „The Career of the Cockatrice.“ *Isis* 70/1 (1979): 30–47. Pristupljeno: 30. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/230876>.
- Bremmer, Jan N. *Greek religion and culture, the Bible, and the ancient Near East*. Jerusalem studies in religion and culture 8. Leiden; Boston: Brill, 2008.
- Briggs, George W. "The Indian Rhinoceros as a Sacred Animal." *Journal of the American Oriental Society* 51/3 (1931): 276-282. Pristupljeno: 10. 05. 2016, <http://www.jstor.org/stable/593451>
- Broek, Roelof van den. *The myth of the phoenix: according to classical and early Christian traditions*. Leiden: Brill, 1971.
- Brodersen, Kai. "Mapping Pliny's World: The Achievement of Solinus." *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 54/1 (2011): 63–88. Pristupljeno: 15. 12. 2016, DOI: 10.1111/j.2041-5370.2011.00017.x.
- Brown, Carmen. "Bestiary Lessons on Pride and Lust." In *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig, 53–70. New York: Garland Publishing, 1999.
- Brown, Patricia. "The role and symbolism of the dragon in vernacular saints' legends, 1200-1500." PhD diss., University of Birmingham, 1998. Dostupno na: <http://etheses.bham.ac.uk/5414/1/Brown1998PhD.pdf>.

- Buckland, A. W. "Mythological Birds Ethnologically Considered." *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 4 (1875): 277-292. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/2841232>.
- Bulfinch, Thomas. *Bulfinch's Mythology: The age of fable, The age of chivalry, Legends of Charlemagne*. ML Giant, 2002. Dostupno na: <http://www.encyclopaedia.com/pdfs/5/512.pdf>.
- Bunker, Emma C., James C. Y. Watt and Zhixin Sun. *Nomadic art of the Eastern Eurasian steppes: the Eugene V. Thaw and other New York collections* [issued in conjunction with the Exhibition "Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes: the Eugene V. Thaw and Other New York Collections", held at the Metropolitan Museum of Art, New York, October 1, 2002 – January 5, 2003], 3–4. New York: Metropolitan Museum of Art, 2002.
- Burkert, Walter. "Oriental and Greek Mythology: The Meeting of Parallels." In *Interpretations of Greek mythology*, ed. Jan Bremmer, 10-41. London: Routledge, 1990.
- Burstein, Stanley Mayer. "The Babyloniaca of Berossus." *Sources from the ancient Near East* 1/5 (1978): 143-180 (4-37?). Pristupljeno: 22. 12. 2016, <http://prajnaquest.fr/blog/wp-content/uploads/Babylonaica-of-Berossus.pdf>.
- Cahier, Charles. "Bestiaires". En *Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature: rediges ou recueillis par les auteurs de la monographie de la Cathedrale de Bourges Charles Cahier et Arthur Martin*. Collection de mémoires, etc., Vol. 4, 55-87. Paris: Poussielgue-Rusand, 1856. Dostupno na: <https://archive.org/search.php?query=Mélanges%20d%27archéologie>.

- Carlson, John B. "The Double-Headed Dragon and the Sky: A Pervasive Cosmological Symbol." *Annals of the New York Academy of Sciences* 385, no. 1 (1982): 135–163. Pristupljeno: 27. 12. 2015. DOI: 10.1111/j.1749-6632.1982.tb34263.x.
- Carmody, Francis J. "De Bestiis Et Aliis Rebus and the Latin Physiologus." *Speculum* 13/2 (1938): 153–159. Pristupljeno: 23. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2848397>
- Carmody, Francis J., ed., *Physiologus Latinus. Éditions préliminaires, versio B*. Paris: Librairie E. Droz, 1939.
- . "Physiologus Latinus Versio Y." *University of California Publications in Classical Philology*, XII (1933–44): 95–134.
- Caubet, Annie. "Animals in Syro-Palestinian Art". In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins. Handbook of Oriental studies 1/64, 211–234. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- Chevalier, J.[Jean] i A.[Alain] Gheerbrant. *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Banja Luka: Romanov, 2003.
- Clair, Colin. *Unnatural History: An illustrated bestiary*. London: Abelard-Schuman, 1968.
- Clark, Willene B. *The Medieval book of birds: Hugh of Fouilloy's Aviarium: edition, translation and commentary*. Medieval & Renaissance texts & studies, 80. Binghamton, NY: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, State Univ. of New York, 1992.
- Clark, Willene B. *A medieval book of beasts: the second-family bestiary: commentary, art, text and translation*. Woodbridge: Boydell Press, 2006.

- Clark, Willene B. and Meradith T. McMunn, ed. *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.
- Classen, Albrecht, ed. *Handbook of medieval studies: terms, methods, trends*. 3. vols. Berlin: De Gruyter, 2010.
- Clay, Jenny Strauss. "The Generation of Monsters in Hesiod," *Classical Philology* 88/2 (1993): 105–116. Pristupljeno: 12. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/269890>.
- Clement, Richard W. "Medieval and Renaissance book production." *Library Faculty & Staff Publications* 10 (1997): n. p. Pristupljeno: 04. 03. 2016, http://digitalcommons.usu.edu/lib_pubs/10.
- Collins, Arthur H. *Symbolism of animals and birds represented in English church architecture*. London: Pitman, 1913.
- Collins, A. H. "Some Twelfth-Century Animal Carvings and Their Sources in the Bestiaries." *The Connoisseur* 106/472 (1940): 242, (sl. 15). Pristupljeno: 10. 08. 2016, <http://bestiary.ca/etexts/collins1940/collins1940.htm>.
- Collins, Billie Jean, ed. *A History of the Animal World in the Ancient Near East*. Handbook of Oriental Studies 1/64. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- . "On the Trail of the Deer: Hittite Kūrala." In *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr: On the Occasion of His 65th Birthday* (2003): 73–83. Pristupljeno: 12. 03. 2016, https://www.academia.edu/205004/On_the_Trail_of_the_Deer_Hittite_kurala.
- . *The Hittites and their world*. Archaeology and biblical studies 7. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007. Dostupno na: <https://archive.org/details/TheHittitesAndTheirWorld> (pristupljeno: 03. 12. 2016).

———. "Anatolia." In *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbette Stanley Spaeth, 95–115. New York: Cambridge University Press, 2013. Pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

Compareti, Matteo. "The so-called Senmurv in Iranian art: A reconsideration of an old theory." In *Loquentes linguis: Studi linguistici e orientali in onore di Fabrizio A. Pennacchietti*, ed. by Pier G. Borbone, Alessandro Mengozzi and Mauro Tosco, 185-200. Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.

Contadini, Anna. "A Bestiary Tale: Text and Image of the Unicorn in the Kitāb na't al-hayawān (British Library, or. 2784)." *Muqarnas* 20 (2003): 17–33. Pristupljeno: 05. 01. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1523325>.

Cook, Albert Stanburrough, ed. *The Old English Elene, Phoenix, and Physiologus*. New Haven: Yale Univ. Pr., 1919.

———. *The Old English Physiologus*. New Haven: Yale Univ. Pr., 1821 [objavljen] 1921.

Cook, Theodore A., *The Curves of life, being an account of spiral formations and their application to growth in nature, to science and to art; with special reference to the manuscripts of Leonardo da Vinci*. London: Constable, 1914.

Coulter, Cornelia Catlin. "The "Great Fish" in Ancient and Medieval Story." *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 57 (1926): 32–50. Pristupljeno: 09. 09. 2016, DOI: 10.2307/282763; <http://www.jstor.org/stable/282763>.

Couper, J. L. "The Healing Bird." *South African Medical Journal* 78/8 (1990): 485–489.

- Cowell, E. B., ed. *The Jātaka, or Stories of the Buddha's Former Births: Translated from the Pāli by Various Hands*. Trans. H. T. Francis. Vol. V. Cambridge: University Press, 1905.
- Cumont, Franz. *The oriental religions in Roman paganism*. Chicago London: The Open Court Publishing Company; Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1911.
- Dale, Thomas E. A. "Monsters, corporeal deformities, and phantasms in the cloister of St-Michel-de-Cuxa." *The Art Bulletin* 83/3 (2001): 402–436. Pristupljeno: 20. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3177236>.
- Dandekar, R. N. "VRTRAHĀ INDRA." *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute* 31, no. 1/4 (1950): 1–55. Pristupljeno: 22. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/44028390>.
- Danrey, V. "Winged Human-Headed Bulls of Nineveh: Genesis of an Iconographic Motif." *Iraq* 66, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale I (2004): 133–139. Pristupljeno: 13. 05. 2016, <http://www.jstor.org/stable/4200568>.
- Day, John. *God's Conflict With the Dragon and the Sea: echoes of a Canaanite myth in the Old Testament*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- De Gubernatis, A. *Zoological mythology, or, the legends of animals*. Vol. 2. London: Trübner & Co., 1872.
- Deane, John Bathurst. *The Worship of the Serpent traced throughout the World, and its traditions referred to the events in Paradise: proving the temptation and fall of man by the instrumentality of a serpent tempter*. London: J. G. & F. Rivington, 1833. Dostupno na: www.campbellmgold.com/archive_esoteric/worship_of_serpent_deane_1833.pdf.

- Dendle, Peter. "Cryptozoology in the Medieval and Modern Worlds", *Folklore* 117/2 (2006): 192-193. Pristupljeno: 08. 04. 2015, <http://www.jstor.org/stable/30035486>.
- Detienne, Marcel. *The gardens of Adonis: spices in Greek mythology*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Pr., 1994.
- Dibon-Smith, Richard. "The Horn in Antiquity." *History of Religions* 3 (1963): 32-45. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.dibonsmith.com/horn.pdf>.
- Diekstra, Frans N. M. "The Physiologus, the bestiaries and medieval animal lore." *Neophilologus* 69/1 (1985): 142–155. Pristupljeno: 18. 03. 2016, <https://link.springer.com/article/10.1007/BF00556871>.
- Dines, Ilya. "Mnemonic verses in medieval bestiaries." *Reinardus* 22/1 (2010): 50–64. Pristupljeno: 23. 04. 2016, Academic Search Premier, EBSCOhost; doi:10.1075/rein.22.04din
- . "The problem of the Transitional Family of bestiaries." *Reinardus* 24, no. 1 (2012): 29–52. Pristupljeno: 20.10. 2015, Academic Search Premier, EBSCOhost; DOI 10.1075/rein.24.03din
- . "The Earliest Use of John of Salisbury's Policraticus: Third Family Bestiaries." *Viator* 44 /1 (2013): 107–118. Pristupljeno: 14. 06. 2015, <http://dx.doi.org/10.1484/J.VIATOR.1.103144>.
- . "The Copying and Imitation of Images in Medieval Bestiaries." *Journal of the British Archaeological Association (JBAA)* 167 (2014): 70-82. Pristupljeno: 14. 01. 2016, doi: 10.1179/0068128814Z.00000000026.
- Dines, I. and J. Dines. "A French modeled English bestiary: Wormsley Library MS BM 3747." *Mediaevistik*, Vol. 20 (2007): 37–47. Pristupljeno: 12. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/42586482>.

Dolansky, Shawna. "Syria–Canaan." In *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbette Stanley Spaeth, 55–75. New York: Cambridge University Press, 2013. Pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

Dolcetti Corazza, Vittoria. "Crossing paths in the Middle Ages: the Physiologus in Iceland." In *The Garden of Crossing Paths: The Manipulation and Rewriting of Medieval Texts*, Venice, October 28 – 30, 2004. Atti 1 of *International Conference The Garden of Crossing Paths: the Manipulation and Rewriting of Medieval Texts*, ed. Marina Buzzoni and Massimiliano Bampi, 225–248. Venezia: Cafoscarina, 2007.

Dragojlović, Dragoljub. "Fiziolog u Srba." Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 1968.

Druce, George C. "The symbolism of the crocodile in the Middle Ages." *Archaeological Journal* 66/1 (1909): 311–338. Pristupljeno: 21. 05. 2017, http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/2207/1/Druce_The_symbolism_of_the%20crocodile_in_the_Middle_Ages_1909.pdf

———. "The amphisbaena and its connexions in ecclesiastical art and architecture." *Archaeological Journal* 67/1 (1910): 285–317. Pristupljeno: 25. 01. 2016, <http://dx.doi.org/10.1080/00665983.1910.10853142>.

———. "Notes on the history of the heraldic Jall or Yale." *Archaeological Journal* 68 (1911): 173–199. Pristupljeno: 15. 06. 2015. doi:10.5284/1018054.

———. "The Caladrius and its legend, sculptured upon the twelfth-century doorway of Alne Church, Yorkshire." *Archaeological Journal* 69 (1912): 381–416. Pristupljeno: 15. 06. 2015. doi:10.5284/1018054.

- . "Some Abnormal and Composite Human Forms in English Church Architecture." *Archaeological Journal* 72/1 (1915): 135–186. Pristupljeno: 10. 12. 2016, DOI:10.1080/00665983.1915.10853279; <http://dx.doi.org/10.1080/00665983.1915.10853279>.
- . "The Legend of the Serra or Saw-Fish." *Proceedings of the Society of Antiquaries of London, 2nd ser., XXXI* 28 (1919): 1–23. Pristupljeno: 12. 03. 2015, <http://bestiary.ca/etexts/druce1919/druce1919.htm>.
- . "The Elephant in Medieval Legend and Art." *Archaeological Journal* 76 (1919): 1–73. Pristupljeno: 14. 04. 2014, DOI: 10.1080/00665983.1919.10853334.
- Dumézil, Georges. *Mitra-Varuna: an essay on two Indo-European representations of sovereignty*. Trans. by Derek Coltman. New York: Zone Books, 1988.
- Eason, Cassandra. *Fabulous creatures, mythical monsters, and animal power symbols: a handbook*. Westport, Conn: Greenwood Press, 2008.
- Eberhard, Wolfram. *A dictionary of Chinese symbols: hidden symbols in Chinese life and thought*, trans. from the German by G. L. Campbell. London: Routledge 1986.
- Einhorn, Jürgen W. *Spiritualis Unicornis: das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters*. München: Wilhelm Fink, 1976.
- Elliot Smith, G. *The Evolution of the Dragon*. Manchester u.a.: University Press, 1919.
- El-Khashab, Abd El-Mohse. "The Cocks, the Cat, and the Chariot of the Sun." *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 55 (1984): 215–222. Pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/20184033>.
- Farbridge, Maurice H. *Studies in biblical and Semitic symbolism*. London: K. Paul, Trench, Trubner & Co. [usw.], 1923.

- Farkas, Ann. "Filippovka and the Art of the steppes." In Joan Aruz, ed., *The golden deer of Eurasia: Scythian and Sarmatian treasures from the Russian steppes*, [Catalogue of an exhibition, Metropolitan Museum of Art, New York, October 2000–Feb. 2001], eds. Joan Aruz, Ann Farkas, Andrei Alekseev, and Elena Korolkova, 3–18. New York; Yale: Metropolitan Museum of Art (New York): Yale University Press, 2000.
- Feinstein, Blossom. "The Faerie Queene and Cosmogonies of the Near East". *Journal of the History of Ideas* 29/4 (1968): 531-550. Pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2708292>.
- Fekripour, Katayoun. "The Hybrid Creatures in Iranian and Indian Art." *Indian Journal of History of Science* 51.4 (2016): 585-591. Pristupljeno: 20. 04. 2017, DOI: 10.16943/ijhs/2016/v51/i4/41235.
- Fontenrose, Joseph. *Python: a Study of delphic myth and its origins*. Berkeley: University of California Press, 1980.
- Forbes, Thomas Rogers. "Medical lore in the bestiaries." *Medical history* 12/3 (1968): 245-253. Pristupljeno: 10. 05. 2017, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov.proxy.kobson.nb.rs/pmc/articles/PMC1033826/pdf/medhist00142-0031.pdf>.
- Foster, Benjamin R. "Animals in Mesopotamian Literature". In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64, 271–306. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- Foster, Michael Dylan. *The book of yōkai: mysterious creatures of Japanese folklore*. Berkeley: University of California Press, 2015.
- Frame, Grant. *Babylonia 689–627 B.C.: A Political History*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2007.

- Frankfort, H. "Gods and Myths on Sargonid Seals." *Iraq* 1/1 (1934): 2-29. Pristupljeno: 21. 04. 2017, <http://www.jstor.org/stable/4241554>.
- Frenez, Dennys and Massimo Vidale. "Harappan Chimaeras as "Symbolic Hypertexts": Some Thoughts on Plato, Chimaera and the Indus Civilization." *South Asian Studies* 28/2 (2012), 107–130. Pristupljeno: 12. 08. 2016, <http://dx.doi.org/10.1080/02666030.2012.725578>.
- French, Roger. *Ancient natural history: histories of nature*. London, NY: Routledge, 2005.
- Frazer, James George. *Folk-lore in the Old Testament: studies in comparative religion*. Vol. I. London: Macmillan, 1919.
- Friedman, John Block. "Monstres qui a ii mamelles bloe": Illuminator's Instructions in a MS of Thomas of Cantimpré." *Journal of the Early Book Society for the study of manuscripts and printing history*, vol. 7 (2004): 11–32. Pristupljeno: 22. 08. 2016, <http://www.academia.edu/download/33540034/Friedman.JEBS7.pdf>.
- Frothingham, A. L. "A Proto-Ionic Capital, and Bird-Worship, Represented on an Oriental Seal." *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 3, no. 1/2 (1887): 57-61. Pristupljeno : 10. 07. 2017, doi:10.2307/496378.
- . "Babylonian Origin of Hermes the Snake-God, and of the Caduceus I." *American Journal of Archaeology* 20/2 (1916): 175-211. Pristupljeno: 25. 05. 2017, doi:10.2307/497115.
- Gane, Constance E. "Composite Beings in Neo-Babylonian Art." PhD diss., University of California, Berkeley, 2012. Dostupno na: <http://escholarship.org/uc/item/3p25f7wk>

- Gannon, Anna. *The iconography of early Anglo-Saxon coinage: sixth - eighth centuries*. Oxford: University Press, 2010.
- Gantz, Timothy. *Early Greek myth: a guide to literary and artistic sources*. Baltimore, Md. [u.a.]: Johns Hopkins Univ. Press, 1993.
- George, Wilma. "The Yale." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 31 (1968): 423–428. Pristupljeno: 12. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/750650>.
- George, Wilma, and William Brunsdon Yapp. *The Naming of the Beasts*. London: Gerald Duckworth & Co Ltd., 1991.
- Gilhus, Ingvild Sælid. *Animals, gods and humans: changing attitudes to animals in Greek, Roman and Early Christian ideas*. London [u.a.]: Routledge, 2006.
- Godbey, Allen H. "The Unicorn in the Old Testament." *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 56/3 (1939): 256-296. Pristupljeno: 20. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/529172>.
- Goff, Beatrice Laura. *Symbols of prehistoric Mesopotamia*. New Haven: Yale Univ. Press, 1963.
- Goldman, Bernard. "The Development of the Lion-Griffin." *American Journal of Archaeology* 64/4 (1960): 319-328. Pristupljeno: 24. 01. 2015, <http://www.jstor.org/stable/501330>.
- Голијанин, Вебран. *Религије Источне Азије у дијалогу са хришћанством: Мисиолошки приступ народним религијама Јапана и Кине*, Књ. 1. Источно Сарајево: Универзитет, Православни богословски факултет "Свети Василије Острошки," 2014.
- Grant, Robert M. *Early Christians and animals*. London; New York: Routledge, 1999.

- Gravestock, Pamela. "Did Imaginary Animals Exist?." In *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig, 119–139. New York: Garland Publishing, 1999.
- Green, Alberto R. W. *The storm-god in the ancient Near East*. Biblical and Judaic studies from the University of California, San Diego, v. 8. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns, 2003.
- Green, Miranda. *Animals in Celtic life and myth*. London; New York: Routledge, 1992.
- Grumett, David. "Animals in Christian Theology." *Religion Compass* 5/10 (2011): 579–588. Pristupljeno: 02. 03. 2016, DOI: 10.1111/j.1749-8171.2011.00310.x
- Гура, Александар. *Симболика животиња у словенској народној традицији*. Бримо, Логос, Александрија: Београд, 2005.
- Haarmann, Harald and Joan Marler. *Introducing the Mythological Crescent: Ancient Beliefs and Imagery connecting Eurasia with Anatolia*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008.
- Hackin, J. et al. *The mythologies of the east: a detailed description and explanation of the mythologies of all the great nations of Asia*. New Delhi: Asian edu. Services, 1994.
- Handoo, Jawarharlal. "Cultural attitudes to birds and animals in folklore." In *Signifying animals: human meaning in the natural world*, ed. Roy Willis, 34-38. London: Routledge, 2005.
- Hanrahan, Matthew. "The Relations between Greece and Egypt during the VIIth and VIIIth Centuries B.C.: Part II." *University Review* Vol. 2/7 (1961): 33-45. Pristupljeno: 10. 05. 2017, <http://www.jstor.org/stable/25510075>.
- Hardwick, Charles. *Traditions, superstitions, and folk-lore, (chiefly Lancashire and the North of England:.) their affinity to others in widely-distributed localities; their*

- eastern origin and mythical significance*. Manchester: A. Ireland & Co., Pall Mall; London: Simpkin, Marshall & Co., Stationers' Hall Court, 1872.
- Hassig, Debra. "Beauty in the Beasts: A Study of Medieval Aesthetics." *RES: Anthropology and Aesthetics* 19/20 (1990/1991): 137-161. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/20166830>
- . *Medieval bestiaries: text, image, ideology*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 1995.
- Healy, John F. *Pliny the Elder on science and technology*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1999.
- Heider, Gustav. *Physiologus: Nach einer Handschrift des XI. Jahrhunderts*. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof. und Staatsdruckerei, 1851.
- Hornblower, G. D. "85. Early Dragon-Forms". *Man* 33 (1933): 79-87. Pristupljeno: 16. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2790162>.
- Houghton, William. *On the Mammalia of the Assyrian Sculptures: Domestic Mammalia*. Pt. 1. London: Harrison and Sons, St. Martins Lane, 1876.
- Houwen, L. A. J. R. "Animal parallelism in medieval literature and the bestiaries: A preliminary investigation." *Neophilologus* 78/3 (1994): 483–496. Pristupljeno: 10. 02. 2016, doi:10.1007/BF01000364.
- Hulme, F. Edward. *Natural history lore and legend, being some few examples of quaint and by-gone beliefs gathered in from divers authorities, ancient and mediaeval, of varying degrees of reliability*. London: B. Quaritch, 1895.
- Husband, Timothy and Gloria Gilmore-House. *The wild man: medieval myth and symbolism*. New York: Metropolitan museum of art, 1980.
- Ingersoll, Ernest. *Dragons and dragon lore*. Escondido, Calif.: Book Tree, 1999.

- James, M. R. *The Bestiary: Being a reproduction in full of MS li. 4.26 in the University Library, Cambridge, with supplementary plates from other manuscripts of English origin, and a preliminary study of the Latin bestiary as current in England*. Cambridge: Roxburghe Club, 1928.
- Joines, Karen Randolph. "Winged Serpents in Isaiah's Inaugural Vision." *Journal of Biblical Literature* 86/4 (1967): 410–415. Pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/3262795>.
- Jones, Richard. *The Medieval Natural World*. Hoboken: Taylor and Francis, 2013.
- Jones, Scott C. "Lions, Serpents, and Lion-Serpents in Job 28:8 and Beyond." *Journal of Biblical Literature* 130/4 (2011): 663–686. Pristupljeno: 14. 06. 2016, <http://www.jstor.org/stable/23488273>.
- Jones, Valerie. "The Phoenix and the Resurrection." In *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig, 99–116. New York: Garland Publishing, 1999.
- Јовановић, Томислав. "Мотив змије у апокрифима." У *Гује и јакрени: књижевност, култура*. Ур. Мирјана Детелић и др. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.
- Kalota, Narain Singh. *India as described by Megasthenes*. Delhi: Concept Publ. Co., 1978.
- Karademir, H. and B. Özdemir. "Sirens as Soul Bearers on Lycian Grave Reliefs in the Classical Period." *Cedrus* 1 (2013): 89–105. Pristupljeno: 12. 02. 2017, DOI: 10.13113/CEDRUS/20131678.
- Kay, Sarah. "Post-human philology and the ends of time in medieval bestiaries." *Postmedieval: a journal of medieval cultural studies* 5/4 (2014): 473–485. Pristupljeno: 21. 03. 2017, doi:10.1057/pmed.2014.35.

- Keel, Othmar. *The symbolism of the Biblical world: ancient Near Eastern iconography and the Book of Psalms*. Winona Lake: Eisenbrauns, 1997.
- Kempf, Damien and Maria L. Gilbert. *Medieval monsters*. London: British Library, 2015.
- Kessler, H. L. "Christ the Magic Dragon." *Gesta* 48/2 (2009): 119-134. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/29764903>.
- Kieschnick, John and Meir Shahar, eds. *India in the Chinese Imagination: myth, religion, and thought*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014.
- Kiessling, Nicolas K. "Antecedents of the Medieval Dragon in Sacred History." *Journal of Biblical Literature* 89 (2) (June, 1970): 167–177. Pristupljeno: 10. 12. 2015, doi:10.2307/3263046.
- Kim, Young-In. "Color and symbolic meaning of elements in nature." *Color Research & Application* 31/4 (2006): 341-349. Pristupljeno: 24. 04. 2017, <https://scholar.google.com/>
- Kirschmayer, G. C. "On the Unicorn." In *Un-natural history, or Myths of ancient science; being a collection of curious tracts on the basilisk, unicorn, phoenix, behemoth or leviathan, dragon, giant spider, tarantula, chameleons, satyrs, homines caudati, &c.*, ed. Edmund Goldsmid, Vol. I, 51–68. Edinburgh: Priv. print., 1886.
- Kitchell Jr, Kenneth F., *Animals in the ancient world from A to Z*. London [u.a.]: Routledge, 2014.
- Klauck, Hans-Josef. *The religious context of early Christianity: a guide to Graeco-Roman religion*, transl. Brian McNeil. Studies of the New Testament and its world. Minneapolis: Fortress Press, 2003.

- Klingender, Francis. *Animals in Art and Thought: to the end of the Middle Ages*. Ed. by Evelyn Antal and John Harthan. Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1971.
- Krishna Murthy, Konakondla. *Mythical animals in Indian art*. New Delhi: Abhinav publ., 1985.
- Kuehn, Sara. *The dragon in medieval East Christian and Islamic art: With a Foreword by Robert Hillenbrand*, Vol. 86. Leiden & Boston: Brill, 2011. (Pristupljeno: 11. 10. 2015). eBook Academic Collection (EBSCOhost).
- Kulik, Alexander. "How the Devil Got His Hooves and Horns: The Origin of the Motif and the Implied Demonology of 3 Baruch 1." *Numen* 60/2-3 (2013): 195-229. Pristupljeno: 20. 04. 2017, DOI: 10.1163/15685276-12341263.
- Кузьмина Е.Е. "Распространение коневодства и культа коня у ираноязычных племен Средней Азии и других народов Старого света." У *Средняя Азия в древности и Средневековье (история и культура)*, под ред. Б. Г. Гафурова, Б. А. Литвинского, 28-52. Москва: "Наука", Главная редакция восточной литературы, 1977.
- Lach, Donald F. *Asia in the making of Europe: Vol. I: The century of discovery: Book one*. Chicago: University of Chicago Press, 1994, c1965.
- Láng, Benedek. *Unlocked books: manuscripts of learned magic in the medieval libraries of Central Europe*. University Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press, 2008.
- Lane, Eugene N. "Towards a Definition of the Iconography of Sabazius." *Numen* 27/1 (1980): 9–33. Pristupljeno: 08. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3269980>.
- Lawrence, Elizabeth Atwood. "The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture." *Journal Of Popular Culture* 27/4 (1994): 57–68. Pristupljeno: 11. 12.

2016, Academic Search Premier, EBSCOhost. DOI: 10.1111/j.0022-3840.1994.2704_57.x.

Lecocq, Françoise. "Inventing the Phoenix. A Myth in the making through Words and Images." In *Animals in Greek and Roman Religion and Myth*, ed. Patricia A. Johnston, Attilio Mastrocinque and Sophia Papaioannou, 449-478. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2016.

Leick, Gwendolyn. *A dictionary of ancient Near Eastern mythology*. London; New York: Routledge, 2003.

Lerner, Judith. "A note on Sasanian harpies." *Iran* 13 (1975): 166–171. Pristupljeno: 21. 02. 2016, <http://www.jstor.org/stable/4300533>.

Levanat-Peričić, Miranda. "Morfologija mitskog čudovišta." *Croatica et Slavica Iadertina* 4/4 (2009): 531-550. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/32724>.

Levy, G. Rachel. "The Oriental Origin of Herakles." *The Journal of Hellenic Studies* 54 (1934): 40–53. Pristupljeno: 22. 12. 2015. doi:10.2307/626489.

Lewis, Theodore J. "CT 13.33-34 and Ezekiel 32: Lion-Dragon Myths." *Journal of the American Oriental Society* 116/1 (1996): 28–47. Pristupljeno: 14. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/606370>.

Lippincott, Louise W. "The Unnatural History of Dragons." *Philadelphia Museum of Art Bulletin* 77 (334) (1981): 2–24. Pristupljeno: 17. 05. 2015. <http://www.jstor.org/stable/3795303>.

Lloyd, G. E. R. *Science, folklore and ideology: studies in the life sciences in ancient Greece*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Pr., 1986.

- Mâle, Emile. *The Gothic image: religious art in France of the thirteenth century*. Trans. Dora Nussey. [Boulder, CO]: Westview Press, 1972.
- Mallory, J. P. *In search of the Indo-Europeans: language, archaeology and myth*. London: Thames and Hudson, 1989.
- . "Indo-European Homelandand." In *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Eds. J. P. Mallory and D. Q. Adams, 290-299. London [u.a.]: Fitzroy Dearborn Publ., 1997.
- Martín, Llúcia. "Aquatic animals in the Catalan Bestiari." *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society* 21/1 (2009): 124–143. Pristupljeno: 21. 02. 2017, [http://www.iifv.ua.es/licatmed/includes/documentos/MartÃ-n%20\(2009\)_28.pdf](http://www.iifv.ua.es/licatmed/includes/documentos/MartÃ-n%20(2009)_28.pdf)
- Matasović, Ranko. *Kultura i književnost Hetita*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
- Mayor, Adrienne and Michael Heaney. "Griffins and Arimaspeans." *Folklore* 104/1/2 (1993): 40–66. Pristupljeno: 04. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1260795>.
- McCulloch, Florence. *Medieval Latin and French Bestiaries*. University of North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures, 33. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1962. (Prvo izdanje 1960)
- . "The Metamorphoses of the Asp in Latin and French Bestiaries." *Studies in Philology* 56/1 (1959): 7-13. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/4173260>
- McDonald, M. V. "Animal-Books as a Genre in Arabic Literature." *Bulletin, British Society for Middle Eastern Studies* 15, 1/2 (1988): 3–10. Pristupljeno: 22. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/195211>.
- Ménez, André. *The subtle beast: snakes, from myth to medicine*. London; New York, NY: Taylor & Francis, 2003.

- Mermier, Guy R. "The Romanian Bestiary: An English Translation and Commentary on the Ancient "Physiologus" Tradition." *Mediterranean Studies* 13 (2004): 17–55. Pristupljeno: 04. 09. 2016. <http://www.jstor.org/stable/41166963>.
- Mitter, Partha. *Much maligned monsters: a history of European reactions to Indian art*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1992.
- Mittman, A. S. and Kim, S. M. "Monsters and the Exotic in Early Medieval England." *Literature Compass*, Vol. 6/2 (2009): 332–348. Pristupljeno 09. 04. 2017, doi:10.1111/j.1741-4113.2008.00606.x
- Mittman, A. S. and S. M. Kim. "Monstrous iconography". In *The Routledge Companion to Medieval Iconography*, ed. Colum Hourihane, 518-533. Taylor & Francis, 2016.
- Mobley, Gregory. "The Wild Man in the Bible and the Ancient near East." *Journal of Biblical Literature* 116/2 (1997): 217–233. Pristupljeno: 14. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/3266221>.
- Morson, J. "The English Cistercians and the Bestiary." *Bulletin of the John Rylands Library* 39/1 (1956): 146–170.
- Müller-Reineke, Hendrik. "Oriental animals as moral examples in Aelian's *De natura animalium*." *Graeco-Latina Brunensia* 15/2 (2010): 117-126. Pristupljeno: 25. 01. 2017, <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/115000>.
- Mundkur, Balaji. *The cult of the serpent: an interdisciplinary survey of its manifestations and origins*. Albany: State University of New York Press, c1983.
- Muradyan, Gohar. *Physiologus: the Greek and Armenian versions with a study of translation technique*. Leuven [u.a.]: Peeters, 2005.
- Muratova, Xenia. *The Medieval Bestiary [Средневековый Бестиарий]*. Moscow: Iskustvo Art Publishers, 1984.

- Muratova, Xenia. "The Illuminated Bestiaries in the English Franciscan Culture." *IKON* 3 (2010): 179–188. Pristupljeno: 12. 02. 2016, <http://www.brepolonline.net/doi/10.1484/J.IKON.3.75>.
- Nash, Harvey. "The Centaur's Origin: A Psychological Perspective." *The Classical World* 77 (5) (1984): 273–291. Pristupljeno: 31. 01. 2016, doi:10.2307/4349592.
- Nickel, Helmut. "A Bestiary of Strange and Wondrous Beasts, Once Known, for a Time Forgotten, and Rediscovered." *Metropolitan Museum Journal* 26 (1991): 129–138. Pristupljeno: 24.02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1512906>.
- Nigg, Joseph. *The Phoenix: An Unnatural Biography of a Mythical Beast*. Chicago: The University of Chicago Press, 2016.
- Nilsson, Martin Persson, and Emily Vermeule. *The Mycenaean origin of Greek mythology*. Berkeley: Univ. of California Press, 1972.
- Nishimura, Margot McIlwain. *Images in the Margins*. Los Angeles, Calif.: J. Paul Getty Museum [u.a.], 2009.
- Noegel, Scott B. "Greek Religion and the Ancient Near East." In *A companion to Greek religion*, ed. Daniel Ogden, 21–37. Malden, MA: Blackwell Pub, 2007.
- Novaković, Stojan. "Physiologus: slovo o veštih' hodeštih' i leteštih'." *Starine JAZU*, knj. 11 (1879), 181–203.
- Ornan, Tallay. "Member in the Entourage of Yahweh: A Uraeus Seal from the Western Wall Plaza Excavations, Jerusalem." *Atiqot* 72 (2012): 15–20. Pristupljeno: 03. 03. 2017, http://www.academia.edu/download/30326002/Ornan_2012__Member_in_the_

Entourage_of_Yahweh__A_ureus_Seal_from_the_Western_Wal_Plaza_excavation__Jerusalem__Atiqot_72__15-20.pdf.

Pakis, Valentine A. "Contextual Duplicity and Textual Variation: The Siren and Onocentaur in the Physiologus Tradition." *Mediaevistik* 23/1 (2010): 115-185(71). Pristupljeno: 10. 02. 2017, DOI: https://doi.org/10.3726/83014_115

Palko, Barbara Jayne, Grant L. Beardsley, and William Joseph Richards. "Synopsis of the biology of the swordfish, *Xiphias gladius* Linnaeus." *NOAA Technical Report* 441 (1981), *passim*. Pristupljeno: 10. 03, 2017, <http://www.fao.org/docrep/017/ap932e/ap932e.pdf>.

Panaino, Antonio. "Between Mesopotamia and India. Some Remarks about the Unicorn Cycle in Iran." In *Mythology and Mythologies. Methodological approaches to intercultural influences*. Melammu Symposia 2, ed. R. M. Whiting. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project 2001, 149–179. Pristupljeno: 11. 10. 2015, <http://www.aakkl.helsinki.fi/melammu/>.

Панић, Марија. "Опис и симболика једнорога у француској књижевности XII и XIII века." *Етноантрополошки проблеми*, н. с. 10/2 (2015), 461–485.

Panofsky, Erwin and Fritz Saxl. "Classical Mythology in Mediaeval Art." *Metropolitan Museum Studies* 4/2 (1933): 228-280. Pristupljeno: 10. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1522803>.

Parpola, Asko. *Deciphering the Indus script*. Cambridge [u.a.]: Cambridge Univ. Press, 1994.

Penglase, Charles. *Greek myths and Mesopotamia: parallels and influence in the Homeric hymns and Hesiod*. London, New York: Routledge, 1997.

Peters, Emil. *Der griechische Physiologus und seine orientalischen Übersetzungen*. Berlin: S. Calvary & Co., 1898.

Pococke, E. *India in Greece, or, Truth in mythology: containing the sources of the Hellenic race, the colonization of Egypt and Palestine, the wars of the Grand Lama, and the Bud'histic propaganda in Greece*. London: Richard Griffin and Company, 1856.

Pollard, J. R. T. "Muses and Sirens." *The Classical Review*, n. s. 2/2 (1952): 60–63. Pristupljeno: 07. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/705881>.

Полякова, Ольга Олеговна. "Грифон и герой-олень в космологической композиции на Пазырыкском ковре (v В. До НЭ) как практическая модель общественного развития древних обществ." *Теория и практика общественного развития* 9 (2013): 54-57. Pristupljeno: 02. 05. 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/grifon-i-geroy-olen-v-kosmologicheskoy-kompozitsii-na-pazyrykskom-kovre-v-v-do-n-e-kak-prakticheskaya-model-obshchestvennogo-razvitiya>.

Pongratz-Leisten, Beate. "Mesopotamia." In *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbetta Stanley Spaeth, 33–54. New York: Cambridge University Press, 2013. Pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.

Pluskowski, Aleksander. "Narwhals or unicorns? Exotic animals as material culture in medieval Europe." *European Journal of Archaeology* 7/3 (2004): 291–313. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.910.3267&rep=rep1&type=pdf>.

Pyle, Cynthia M. "The Art and Science of Renaissance Natural History: Thomas of Cantimpre, Pier Candido Decembrio, Conrad Gessner, and Teodoro Ghisi in Vatican Library MS Urb. Lat. 276." *Viator* 27 (1996): 265–322. Pristupljeno: 25. 01. 2017, http://www.academia.edu/download/37994005/PYLE1996VIATOR27Art_SciRenNatHist265-321.pdf.

- Radner, Karen. "The Winged Snakes of Arabia and the Fossil Site of Makhtesh Ramon in the Negev." *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 97, *Festschrift für Hermann Hunger zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Freunden, Kollegen und Schülern* (2007): 353–365. Pristupljeno 03. 03. 2017, <http://www.jstor.org/stable/23861425>.
- Raluca, Nicolae. "In Search for Chimeras: Three Hybrids of Japanese Imagination." *Cogito – Multidisciplinary research Journal* 2 (2012): 134–147. Pristupljeno: 03. 03. 2017, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=94546>.
- Reza Taheri, Ali. "The "Man-Bull" and the «Master of Animals» in Mesopotamia and in Iran." *Intl. J. Humanities* 20/1 (2013): 13–28. Pristupljeno: 02. 03. 2107, <http://eijh.modares.ac.ir>.
- Robbins, Frank Egleston. *The hexaemeral literature: a study of the Greek and Latin commentaries on Genesis*. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press, 1912.
- Ross, Bruce. "The Old English Physiologus." *The Explicator* 42/1 (1983): 4-6. Pristupljeno: 10. 05. 2016, DOI: 10.1080/00144940.1983.9939366; <http://dx.doi.org/10.1080/00144940.1983.9939366>.
- Rowland, Benjamin. *The art and architecture of India: Buddhist, Hindu, Jain*. Harmondsworth: Penguin Books, 1954.
- Rowland, Beryl. "Chaucer and the Unnatural History of Animals." *Mediaeval Studies* 25 (1963): 367–372. Pristupljeno: 12. 03. 2017, DOI: <http://dx.doi.org/10.1484/J.MS.2.306823>.
- . *Birds with Human Souls: A Guide to Bird Symbolism*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1978.

———. "The Art of Memory and the Bestiary." In *Beasts and Birds of the Middle Ages: The Bestiary and its Legacy*. Ed. Willene B. Clark and Meredith T. McMunn, 12–25. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989.

Russel, Jeffrey B. *Mit o đavolu*. Beograd: Jugoslavija: Prosveta, 1982.

Сафонова, Наталия Вячеславовна. "Александрийский "Физиолог" и ранняя библейская экзегеза = "Physiologus" of Alexandria and the Early Biblical Экзегесис." *Власть* 1 (2017): 177-179. Pristupljeno: 21. 06. 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/aleksandriyskiy-fiziolog-i-rannyaya-bibleyskaya-ekzegeza>.

Salisbury, Joyce E. *The beast within: animals in the Middle Ages*. New York, London: Routledge, 1994.

———. "Human Beasts and Bestial Humans in the Middle Ages." In *Animal Acts: Configuring the Human in Western History*, ed. Jennifer Ham, Matthew Senior, 9-22. New York: Routledge, 1997.

Schrader, J. L. "A Medieval Bestiary." *The Metropolitan Museum of Art bulletin* 44/1 (1986): 1–55. Pristupljeno: 20. 03. 2015, doi:10.2307/3258963.

Scobie, Alex. "The Origins of 'Centaur'." *Folklore* 89/2 (1978): 142–147. Pristupljeno: 10. 12. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1260122>.

Scott, Alan. "The Date of the Physiologus." *Vigiliae Christianae* 52/4 (1998): 430–441. Pristupljeno: 15. 09. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1584835>.

Scurlock, Joann. "Animals in Ancient Mesopotamian Religion." In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64, 361–387. Leiden; Boston: Brill, 2002.

Senter, Phil, Uta Mattox, and Eid E. Haddad. "Snake to Monster: Conrad Gessner's Schlangenbuch and the Evolution of the Dragon in the Literature of Natural

History." *Journal of Folklore Research* 53, no. 1 (2016): 67–124. Pristupljeno: 07. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/10.2979/jfolkrese.53.1-4.67>.

Seznec, Jean. *The survival of the pagan gods: the mythological tradition and its place in Renaissance Humanism and Art*. New York, NY: Harper & Row.

Shahar, Meir. „Indian Mythology and the Chinese Imagination: Nezha, Nalakūbara, and Kṛṣṇa.“ In *India in the Chinese Imagination: Myth, Religion, and Thought*. Ed. J. Kieschnick and M. Shahar, 21–45. Philadelphia, Pa.: University of Pennsylvania Press, 2014. Pristupljeno: 24. 05. 2016, http://www.degruyter.com/search?f_0=isbnissn&q_0=9780812208924&searchTitles=true

Shepard, Odell. *The lore of the unicorn*. London: Allen & Unwin, 1930.

Simek, Rudolf. *Monster im Mittelalter: Die phantastische Welt der Wundervölker und Fabelwesen*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2015.

Singh, Upinder. *A history of ancient and early medieval India: from the Stone Age to the 12th century*. Delhi [u.a.]: Pearson, 2013.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Ur. Mirko Deanović i Ljudevit Jonke: Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: ČGP Delo, OOUR Globus, 1971.

Smith, C. “Harpies in Greek Art.” *Journal of Hellenic Studies* 13 (1892- 93): 103-114. Dostupno na: <https://archive.org/details/journalofhelleni13soci>.

Спиргис, Р. “Средневековый бестиарий как источник по интерпретации ливских зооморфных подвесок.” У *Археология и история Пскова и Псковской земли*. Семинар имени академика В. В. Седова. Материалы 59-го заседания, Вып. 29, 402–413, 499–503. Москва; Псков; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.

- Spyra, Ulrike. *Das "Buch der Natur" Konrads von Megenberg: Die illustrierten Handschriften und Inkunabeln*. Köln [u.a.]: Böhlau, 2005.
- Stanković-Pešterac, Tijana. "Prilozi proučavanju rituala u mitraizmu." *Rad Muzeja Vojvodine* 49 (2007): 49–60.
- Stothers, Richard B. "Ancient Scientific Basis of the "Great Serpent" from Historical Evidence." *Isis* 95/2 (2004): 220–238. Pristupljeno: 24. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/10.1086/426195>.
- Stowell Phillips, Sarah Jane Fergusson. "Animal visual culture in the middle ages." Durham theses, Durham University, 2008. Pristupljeno: 10. 11. 2015, Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/3664/>
- Strawn, Brent A. *What is stronger than a lion?: leonine image and metaphor in the Hebrew Bible and the ancient Near East*. Fribourg: Academic Press; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
- Suhr, Elmer G. "The Sphinx." *Folklore* 81/2 (1970): 97-111. Pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1258941>.
- . "The Tripod." *Folklore* 82/3 (1971): 216-232. Pristupljeno: 20. 02. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1258404>.
- . "The Phoenix." *Folklore* 87/1 (1976): 29-37. Pristupljeno: 25. 01. 2017, <http://www.jstor.org/stable/1259496>.
- Szabo, Vicki Ellen. "Bad to the bone? The unnatural history of monstrous medieval whales." *Heroic Age: A Journal of Early Medieval Northwestern Europe* 8 (2005). Pristupljeno: 21. 12. 2016. <http://www.heroicage.org/issues/8/szabo.html>.

- Tagliatesta, Francesca. "Iconography of the Unicorn from India to the Italian Middle Ages." *East and West* 57/1/4 (2007): 175–191. Pristupljeno: 04. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/29757727>.
- Tatai, Erzsébet. "An Iconographical Approach to Representations of the Devil in Medieval Hungary." In *Christian demonology and popular mythology: demons, spirits and witches*, eds. Gábor Klaniczay and Éva Pócs. Vol. 2, 54–71. Budapest: Central European University Press, 2006. Pristupljeno: 05. 12. 2016, <https://muse.jhu.edu/>
- Tchalenko, John. "Earliest wild-man sculptures in France." *Journal of Medieval History* 16/3 (1990): 217-234. Pristupljeno 20. 04. 2017, [http://dx.doi.org/10.1016/0304-4181\(90\)90003-J](http://dx.doi.org/10.1016/0304-4181(90)90003-J).
- Teeter, Emily. "Animals in Egyptian Literature". In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64, 251–270. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- . "Animals in Egyptian Religion". In *A history of the animal world in the ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Handbook of Oriental studies 1/64, 335–360. Leiden; Boston: Brill, 2002.
- . „Egypt.“ In *The Cambridge Companion to Ancient Mediterranean Religions*, ed. Barbette Stanley Spaeth, 13–32. New York: Cambridge University Press, 2013. Pristupljeno: 05. 05. 2016, DOI: 10.1017/CCO9781139047784.
- Tho, Nguyen Ngoc. *The Symbol of the Dragon and Ways to Shape Cultural Identities in Vietnam and Japan*. University of Social Sciences and Humanities, Vietnam National University - Ho Chi Minh City, 2015. Dostupno na: <https://www.harvard-yenching.org/features/hyi-working-paper-series-nguyen-ngoc-tho-0>.

- Travis, William J. "Of Sirens and Onocentaurs: A Romanesque Apocalypse at Montceaux-l'etoile." *Artibus Et Historiae* 23 (45) (2002): 29–62. Pristupljeno: 15. 01. 2015, doi:10.2307/1483681.
- Van Duzer, Chet and I. Dines. "The Only Mappamundi in a Bestiary Context: Cambridge, MS Fitzwilliam 254." *Imago Mundi* 58/1 (2006): 7–22. Pristupljeno: 15. 04. 2016, DOI: 10.1080/03085690500362256
- Varner, Gary R. *Creatures in the Mist: Little People, Wild Men and Spirit Beings around the World: A Study in Comparative Mythology*. New York: Algora Pub., 2007.
- Veldhuis, Niek. *Religion, literature, and scholarship: the Sumerian composition Nanše and the birds, with a catalogue of Sumerian bird names*. Leiden; Boston: Brill/Styx, 2004.
- Verner, Lisa. *The epistemology of the monstrous in the Middle Ages*. New York: Routledge, 2016.
- Vertiyenko, Hanna. "Thanatological Myth in Ancient Egypt and Iranian World: some Parallels." *Східний світ* 4 (2012): 131-140. Dostupno na: <https://www.academia.edu/6066055/>
- Vinski, Zdenko. "Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bjelih Hrvata." *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. s., XXVI–XXVII/1 (1994), 67–84.
- Zimmer, Heinrich. *Myths and symbols in Indian art and civilization*. Ed. Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1953.
- Zhao, Qiguang. "Chinese Mythology in the Context of Hydraulic Society". *Asian Folklore Studies* 48, (2) (1989): 231–246. Pristupljeno: 27. 04. 2015, doi: 10.2307/1177919. <http://www.jstor.org/stable/1177919>.

- Zorić, M. "Simbolika na nekim ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima." *Starohrvatska prosvjeta* III/21 (1995), 183-204. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/93880>.
- Wake, C. Staniland. "The Origin of Serpent-Worship." *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 2 (1873): 373–390. Pristupljeno: 23. 04. 2016, <http://www.jstor.org/stable/2841458>.
- Walberg, Emmanuel. *Le bestiaire de Philippe de Thaün: texte critique publié avec introduction, notes et glossaire*. Lund: Librairie de l'Université; Paris: H. Welter, [1900].
- Wallace, Howard. "Leviathan and the Beast in Revelation." *The Biblical Archaeologist* 11/3 (1948): 61–68. Pristupljeno: 12. 12. 2016, doi:10.2307/3209231.
- Wang, Xi, and Jinliang He. "Mythology of lightning in ancient China." In *Lightning (APL) 2011 7th Asia-Pacific International Conference on*: 840–843. IEEE, 2011. Pristupljeno: 12. 03. 2017, <http://ieeexplore.ieee.org/document/6110244/>
- Waters, Elyse. "Zoological analysis of the Unicorn as described by classical authors." *Archeometriai Műhely* X/3 (2013): 231–236. Pristupljeno: 21. 02. 2016, http://www.rhinoresourcecenter.com/pdf_files/139/1395569839.pdf.
- Waugh, Arthur. "The Folklore of the Merfolk." *Folklore* 71/2 (1960): 73–84. Pristupljeno: 21. 08. 2016, <http://www.jstor.org/stable/1258382>.
- Wen, Yifeng F. "Icon, Archetype and Symbolic Meanings of Dragon: An Interpretation of Design Theme and Image." *Advanced Materials Research* 446–449 (2012): 1897–1904. Pristupljeno: 25. 01. 2017, doi:10.4028/www.scientific.net/AMR.446-449.1897.
- West, Martin L. *The east face of Helicon: west Asiatic elements in Greek poetry and myth*. Oxford: Clarendon Press, 2003.

- Westerberg, Chadwick. *The Esoteric Codex: Medieval European Legendary Creatures*. Raleigh, NC: Lulu.com, 2015.
- Wheatcroft, J. Holli. "Classical Ideology in the Medieval Bestiary." In *The Mark of the Beast: the Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, ed. Debra Hassig, 141–159. New York: Garland Publishing, 1999.
- White, T. H. *The bestiary: a book of beasts: being a translation from a Latin bestiary of the twelfth century*. New York: Putnam's Sons, 1960.
- Wittkower, Rudolf. "Eagle and Serpent. A Study in the Migration of Symbols." *Journal of the Warburg Institute* 2/4 (1939): 293–325. Pristupljeno: 12. 07. 2016, <http://www.jstor.org/stable/750041>.
- . "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 5 (1942): 159–197. Pristupljeno: 23. 11. 2016, doi:10.2307/750452; <http://www.jstor.org/stable/750452>
- Woodruff, Helen. "The Physiologus of Bern: A Survival of Alexandrian Style in a Ninth Century Manuscript." *The Art Bulletin* 12/3 (1930): 226–53. Pristupljeno: 07. 07. 2015, <http://www.jstor.org/stable/3050780>.
- Wright, Thomas, ed. *Popular treatises on science written during the middle ages, in Anglo-Saxon, Anglo-Norman, and English*. London: Historical Society of Science, 1841.
- Wyatt, Nicolas. "Grasping the Griffin: Identifying and Characterizing the Griffin in Egyptian and West Semitic Tradition," *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 1/1 (2009): 29 – 39, pristupljeno: 11. 01. 2017, <https://journals.uair.arizona.edu/index.php/jaei/article/view/8>.
- Yamamoto, Dorothy. *The boundaries of the human in medieval English literature*. Oxford [u.a.]: Oxford Univ. Press, 2000.

Yutang, Lin, ed. *The wisdom of China and India*. New York: Random House, [1942].
Dostupno na: <http://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/22435>.

Web sajтови:

Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies, Reykjavík. "Handrit.is", Icelandic manuscripts catalog with digital reproductions. Pristupljeno: 23. 02, 2017, <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/AM04-0673a-II>.

Bayerische Staatsbibliothek, München, MDZ (Münchener Digitalisierungszentrum).
Pristupljeno: 21. 12. 2015. <https://www.digitale-sammlungen.de/index.html?c=startseite&l=de>

Biblioteca Apostolica Vaticana. "DigiVatLib." Pristupljeno: 29. 04. 2015.
<https://www.vatlib.it/home.php>; <http://digi.vatlib.it>

Bibliothèque municipale de Valenciennes. "Patrimoine numérique." Pristupljeno: 12. 03. 2017. <https://bibliotheque.ville-valenciennes.fr/iguana/www.main.cls?surl=home>

Bibliothèque municipale de Lyon. Numelyo: Bibliothèque numérique de Lyon.
Pristupljeno: 25. 01. 2015. <http://numelyo.bm-lyon.fr/manuscripts/list.php>;

Bibliothèque nationale de France. Gallica. Pristupljeno: 12. 04. 2016.
<http://gallica.bnf.fr/accueil/?mode=desktop>

Bibliothèque nationale de France. "Mandragore: base des manuscrits enluminés de la BnF." Pristupljeno: 22. 03. 2015. <http://mandragore.bnf.fr/html/accueil.html>;

- Bibliothèque royale de Belgique. Belgica: Bibliothèque numérique de la Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles. Pristupljeno: 22. 09. 2015.
http://belgica.kbr.be/fr/pres/pres_fr.html
- Bibliothèque virtuelle des manuscrits médiévaux (BVMM). Institut de recherche et d'histoire des textes (IRHT-CNRS). Pristupljeno: 21. 08. 2015.
<http://bvmm.irht.cnrs.fr>
- Bodleian Library, Oxford, UK. "LUNA Imaging." Pristupljeno: 03. 01. 2016.
<http://bodley30.bodley.ox.ac.uk:8180/luna/servlet/allCollections>
- British Library, London, UK. "Catalogue of Illuminated Manuscripts." Pristupljeno: 12. 03. 2015. <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/welcome.htm>
- Calames, Catalogue en Ligne des Archives et des Manuscrits de l'Enseignement Supérieur. L'Agence Bibliographique de l'Enseignement Supérieur (ABES). Pristupljeno: 17. 07. 2016. <http://www.calames.abes.fr>
- Carlisle Cathedral. "The Misericords and history of Carlisle Cathedral." Pristupljeno: 21. 08. 2016. <http://www.misericords.co.uk/carlisle.html>
- Corpus Christi College, University of Cambridge, UK. "Parker Library." Pristupljeno: 11. 05. 2015. <https://parker.stanford.edu/parker/actions/page.do?forward=home>
- David Badke. "The Medieval Bestiary: Animals in the Middle Ages." Pristupljeno: 03. 02. 2015. <http://bestiary.ca/index.html>
- Det Kongelige Bibliotek, Nationalbiblioteket, Københavns Universitetsbibliotek. Dansk. Pristupljeno: 25.01. 2016.
<http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/221/eng/>
- Die digitale Landesbibliothek Oberösterreich, Linz. Pristupljeno: 10. 07. 2016.
<http://www.landesbibliothek.at>
- E-codices, Virtuelle Handschriftenbibliothek der Schweiz. Pristupljeno: 10. 01. 2015.
<http://www.e-codices.unifr.ch/de>

Eberhard Karls Universität Tübingen, DE. Pristupljeno: 10. 03. 2016. <http://idb.ub.uni-tuebingen.de/digitue/tue/>

Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, DE. Handschriftendatenbank. Pristupljeno: 07. 08. 2016. <http://diglib.hab.de/?db=mss&lang=de>

Hill Museum & Manuscript Library (HMML). Saint John's University, Minn. Pristupljeno: 10. 02. 2016. <http://www.vhmml.us/research2014/catalog/detail.asp?MSID=14444>

J. Paul Getty Museum, Los Angeles, CA, US. "Collection: Manuscripts." Pristupljeno: 07. 02. 2016. <http://www.getty.edu/art/collection/>

Koninklijke Bibliotheek, Nationale bibliotheek van Nederland, Den Haag. "Der naturen bloeme, Jacob van Maerlant." Pristupljeno: 25. 12. 2015. <https://www.kb.nl/en/themes/middle-ages/der-naturen-bloeme-jacob-van-maerlant>.

Koninklijke Bibliotheek van België – Bibliothèque royale de Belgique, Bruxelles (KBR). Europeana regia. Pristupljeno: 12. 05. 2016. http://images.kbr.be/multi/KBR_10066-77Viewer/imageViewer.html

Manuscripta Mediaevalia. Handschriftenkataloge online. Handschriftenarchiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Pristupljeno: 21. 08. 2016. <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/#|4>

Oberösterreichischen Landesbibliothek. Linz. Pristupljeno: 14. 03. 2016. [urn:nbn:at:AT-OOeLB-1678165](http://nbn:at:AT-OOeLB-1678165); <http://digi.landesbibliothek.at/viewer/index/>

Österreichische Akademie der Wissenschaften. Institut für Mittelalterforschung Wien. "Mittelalterliche Handschriften in Österreich." Pristupljeno: 07. 08. 2016. <http://www.oeaw.ac.at/imafo/home/>

Pergamonmuseum. Staatliche Museen zu Berlin, DE. Pristupljeno: 08. 08. 2016. <http://www.smb.museum/en/museums-institutions/pergamonmuseum/home.html>

- Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург, Россия. "Vivaldi."
Pristupljeno: 10. 09. 2016. <http://vivaldi.nlr.ru/ob000000053/open>
- Sidney Sussex College, University of Cambridge, UK. Pristupljeno: 08. 01. 2017.
<https://www.sid.cam.ac.uk/life/lib/collections/manuscripts>
- The Corpus of Romanesque Sculpture in Britain and Ireland (CRSBI). Ron Baxter, "St Mary, Kilpeck, Herefordshire." Pristupljeno: 20. 06. 2016.
<http://www.crsbi.ac.uk>
- The Fitzwilliam Museum, Cambridge, UK. "Illuminated Manuscript." Pristupljeno: 24. 03. 2017. <http://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/object/169648>.
- The Houghton Library. Harvard Library, Harvard University, Cambridge, MA, USA.
Pristupljeno: 04. 09. 2016.
http://hcl.harvard.edu/libraries/houghton/collections/early_manuscripts/index.cfm;
http://hcl.harvard.edu/libraries/houghton/collections/early_manuscripts/about.cfm#collection
- The Metropolitan Museum of Art. "West Asia, 2000–1000 B. C." Pristupljeno 07. 08. 2016. <http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/1985.45/>
- The Morgan Library and Museum (Pierpont Morgan Library), New York. Pristupljeno: 08. 01. 2016. <http://www.themorgan.org>; CORSAIR Online Collection Catalog, <http://corsair.themorgan.org>
- The University of Aberdeen. Special Collections, Library, Special Collections and Museums. Pristupljeno: 03. 03. 2016. <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24>
- Trinity College, Cambridge. "Wren Digital library." Pristupljeno: 03. 03. 2016. <http://www.trin.cam.ac.uk/library/wren>;

Universitätsbibliothek Heidelberg, Deutschland. "Handschriften - digital." Pristupljeno:
11. 07. 2015. <http://handschriften-digital.uni-hd.de>; <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/de/bpd/index.html>

Warburg Institute Iconographic Database. The Warburg Institute Library. University of
London, UK. Pristupljeno: 10. 01. 2017.
http://iconographic.warburg.sas.ac.uk/vpc/VPC_search/main_page.php

Biografija autora:

Nataša Rosandić, rođena je u Novom Sadu 1967. godine. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1994. godine na katedri za arheologiju. Posle završenih redovnih studija radila je dve godine na određeno vreme, preko tržišta rada, a jednu godinu kao volonter u *Centru za arheološka istraživanja*, na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 2000. godine bila je zaposlena u vojnoj biblioteci u Beogradu, a od 2010. u biblioteci Vojne akademije, na radnom mestu višeg istraživača. Radila je na poslovima bibliotekara u nabavnoj službi, na formiranju fonda stare i retke knjige, kao urednik predmetnog kataloga, na poslovima pretraživanja informacija za korisnike, kao i na izradi tematskih bibliografija po zahtevu korisnika i sl. i na mnogim drugim poslovima u biblioteci. Za pojedine publikacije, nekadašnjeg Vojnoizdavačkog zavoda, vršila je istraživanja za priloge, i ilustracije za knjige.

Objavljeni radovi:

1. Росандић, Наташа. "Митолошке представе о зецу – неке словенске паралеле." *Гласник етнографског музеја* 80 (2016): 135-155.
2. Росандић, Наташа. "Народна веровања о рату." *СВЕСКЕ: часопис за књижевност, уметност и културу* 124 (2017): 181-195.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а NATAŠA ROSANDIĆ
број уписа 14079/A

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

"Mitološke životinje poreklom sa Istoka u
srednjovekovnim rukopisima beštarija"

- резултат сопственог истраживачког рада.
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду. _____

Nataša Rosandić
14079/A

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Nataša Rosandić
Број уписа 14079/A
Студијски програм ЈУК - докторске академске студије
Наслов рада Митолошке збирке пореклом се јуна и
"Srednjovekovni likovitiša beštija"
Ментор prof. dr. Ljiljana Marković
Потписани Nataša Rosandić

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Nataša Rosandić

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Mitološke životinje poreklom sa Istoka u srpskoj renesansi književna beštija“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
- ☒ 3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, _____

Потпис докторанда

